ژیان و جیهانبینی

مەسعوود محەمەد

ژیان و جیهانبینی

مەسعوود محەمەد

ئامادەکردنی: هەڵۆ بەرزنجەیی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

مەسعوود محەمەد
ژیان و جیهانبینی
ئامادەکردنی: هەڵۆ بەرزنجەیی
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٣٧٢
چاپی سێیەم ٢٠١٣
تیرێژ: ٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانەیلی گشتی ١٤٦ – ٢٠١٣
نەخشاندنی ناوەوە و رازاندنەوەی بەرگ: ئاراس ئەکرەم
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
رێنووسی یەکگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

وتەیەک و ڕوونکردنەوەیەک

وروژاندنی چەمکەکانی: ژیان و جیهانبینی، لەناو سیستەمێکی هزری و فەلسەفیدا، دەکرێت دیدگای جیاجیا و هەمەچەشنی لێ بەرهەم بهێنرێت، بە ڕادەیەک چەمکەکان سنووری بەرچاوی زیندەگییانەی خۆیان ببڕن و بەرەو ئەودیوی خۆیان ڕێچکە ببەستن، تا مەودای خوێندنەوەی میتافیزیکییەکانیش ڕەوت بکەن، بەبێ ئەوەی "مانا و حەقیقەتی" خۆیان بزر بکەن. بەڵام هەتا هەنووکە وروژاندنی ئەم چەمکانە لەناو جەغزی ڕۆشنبیرییەکی لاواز و سستی وەک ڕۆشنبیریی کوردیدا. کارێکی دەگمەن و دانسقەیە. دەگمەنە لەبەرئەوەی لە هەموو مێژووی نووسینماندا بەدی ناکرێ بە هەموو گوتار و دەقەکانییەوە، دیسان لەبەرئەوەی ژمارەی ئەو ڕۆشنبیرانە دەگمەنن کە توانیویانە ڕوانینی خۆیان سەبارەت بەو چەمک و هاوکێشانە هەبێ و بە چەمک و ئەقڵی خۆیان شتی تر بەرهەم بهێنن.

دیارە ئەمەش هۆکاری خودی و بابەتیی زۆری لە پشتەوەیە. هەڵبەت لە خوێندنەوەی پرسیار و وەرامدانەوەکانەوە کەم و زۆر لایەنە تاریکەکانی ئەو هۆکارانە ڕۆشن کراوەتەوە... ئیتر دۆزینەوە و ئاشکراکردنی کەسانێک کە خاوەنی جیهانبینیی خۆیان بن لەناو دنیای بەرتەسکی ڕۆشنبیریماندا بۆ خۆی دەبێتە جۆرێکی تری بینینەوەی جیهانبینی. بینینەوەی ئەو کەسانەش ناچێتە ناو خانەی هەڵبژاردنە ئەبستراکتەکانەوە، هێندەی دەکەوێتە ناو ئەو پانتاییانەی بە دەگمەن لەسەر نەخشەکانیشدا دەبینرێن.

ئێمە، چی بکەین لە ڕۆشنبیرییەک کە چەندین ساڵە لەناو قەرەباڵغییەکی بۆشدا بە دیلیی دەستەهایەکەوە!! دەتلێتەوە، چ ڕوانگەیەک، هزرێک،

مشتێک دەتوانێ ئەو دیوارە بەردینە برمێنێت؟ گومانی تێدا نییە ئەو ڕوانینانە دەتوانن دیوارە دەستکردەکان برمێنن کە چەکوشئاسا لە دەستی ئەو بازووانەدان، بێ سڵەمینەوە دەیوەشێنن، بێ مەرجی ئەوەی دیواری تر لە جێی دیوارە کۆنەکە هەڵچننەوە!!.

ئێمە پێمان وایە لەناو دنیای هزر و ڕۆشنبیریی کوردیدا و بەتایبەت لە سەدەی بیستەمدا مامۆستا مەسعوود محەمەد یەکێکە لەو بیریارانەی کە خاوەنی جیهانبینی و فکری ڕەسەنی کوردانەی خۆی بێت. ئەو تاکە کەسە توانیویەتی لە دیدگای خۆیەوە "مانا"ی تر بدۆزێتەوە. هەڵبەتە "مانا دۆزینەوە"ش تەنیا لەناو ڕەهەندە ڕەخنەییەکانەوە دێتە دی.

کارەکانی ئەویش زۆربەی جار کاری ڕەخنەیین، وروژاندنن. خوێندنەوەکانی لەسەر حەزرەتی نالی و حاجی قادر، ڕوانینی مرۆڤانەی بۆ لێکدانەوەی مێژوو، لێکدانەوەی تایبەت لەسەر مرۆڤ و دەوروبەر، ڕەخنەگرتنی لە تەوژمە چەوتەکەی بیری مارکسیزم "چ کوردی، چ جیهانی"، پێشبینییە سیاسییەکانی کە زیاتر پێشبینیی فکرین، ئاماژەیەکی ئاشکران لەسەر ڕاستیی ئەو بۆچوونانە.

لێرەدایە ئیتر دواندنی بیریارێکی لەم چەشنە لەناو ڕۆشنبیرییەکی تەسکئامێزی وەک ڕۆشنبیریی کوردیدا هەروا کارێکی سادە و ساکار نییە، بگرە لەپشت ئەم دواندنەوە پێداویستی و لۆگیکێکی پێویست پاڵنەر بووە. ئێمە بە تەنیا لە ڕێی نووسینەکانەوە ناکرێ نووسەران بناسین و لە بیر و بۆچوونەکانیان بە دروستی تێبگەین، بەڵکە زۆرجاران نووسەران و خاوەن هزرەکان لە ڕێی ژیننامە و بیۆگرافی، نامە نووسینی تایبەتیی خۆیان خەباتی خۆیان لە ژیاندا و تێگەیشتنی خۆیان بۆ شتەکان و جیهانبینیی "پوخت و ڕاستەقینە"ی خۆیان لەسەر دنیا ڕوون دەکەنەوە... لەگەڵ ئەمەشدا ڕەنگە هێشتا دۆزینەوەی (ڕاستی) لەناو دێرەکانی هیچ کام لەو گوتارانەدا

بەدی نەیەت، بۆیە زۆرجار پرۆسەی دواندن دەتوانێ بەو کارە هەڵبستێ.

دیارە لێرەدا بانگەشـەی ئەوە ناکـەین بەم دواندنـە توانیـومـانە "ڕاسـتی" سـەبارەت بە هەمـوو شـتەکان لە مـامۆسـتا مـەسـعـوود بسـەنین و وەربگرین. بەڵام هێندە هەیە دەتوانین بڵێین مەبەستمان بوو لەم کارەوە "مانای ڕاستی" لای ئەو بدۆزینەوە.

ڕاسـتییەکان هەمەجـۆرن هەروەک چۆن مـاناکانیش هەمـەجۆرن. لێرەوەیە زۆرجـار لە تەک پرسـیـاری قـووڵی مـێژوویی و فکریدا پەنامـان بردووەتە بەر پرسـیارە لاوەکییـە گشـتییـەکان، ئەو پرسـیـارە لاوەکییانەی کە "پێ دەچێت" پرســیــاری گــرینگ و ســەرەکـیش بـن بۆ ڕووناککردنەوەی هەمــوو کــون و قوژبنێک لای مـامۆستـا. هەر لەم سۆنگەیەشـەوەیە ناونیشـانی دواندنەکەمان کرد بە (ژیان، تێگەیشتن و جیهانبینی).

هەروەک نـاکـرێ بڕیارێکی حـەتمی لـەسـەر وەرامــەکـان بدەین، ئـاوهـاش ناکرێ بڵێین مـەسعوود محەمـەد هەموو شتێکی سەبارەت بەو شـتانەی خۆی گـوتوون یان بۆی لواوە بیـڵـێت، چونکە ئەمـەیان کارێکە دواتر دەکەوێتە ناو بەسـتەڵەکبوونی فکری و ئیدیۆلۆجییەکی وشکهەڵاتووش بەرهەم دەهێنێت و ژیان سنووربەست دەکات، چونکە ژیان لە بەردەوامیی خۆیەوە تێگەیشـتنی خۆی دەبینێتەوە و ماناکانیشی لەوێوە بەرهەم دەهێنێ...

کـاری ئێمـە زیاتر هەوڵدانە بۆ فرەمـانـاکردنی تێگەیشـتنەکان... ئەمـەش شکۆدارکردنی خـودی کەسـایەتیی مـەسـعـوود مـحەمـەد نییـە، هێندەی شکۆ بەخـشـینە بە هزرێک کـە لە شـاری کوێراندا دەست بە چاوییـەوە ناگـرێت، بەڵکە ئەو دێت و ڕێگەی ڕاست بۆ کوێرەکان، زەلیل و گومـڕێکراوەکان ڕوون دەکاتەوە! دانی نادنامـەی ڕاسـتەقینەیە بە دیاردەکان، سەروەری بەخـشـینە بە مرۆڤ.

ئەمـە کرۆک و هزری نووسـینـەکـانی مـەسـعـوود مـحـەمـەدە. هەڵبـەتە کـاری

هەمـوو نـووسـەرێکی مـولتـەزمی تـریش بەشـێـوەیەک لە شـێـوەکـان هەروا دەکەوێتـەوە، هەروەک خۆی لە سەرەتای لاپەڕەکانی بەرگی یەکەمی "مرۆڤ و دەوروبەر"دا ئاماژەی بەو ئیلتیزامە داوە...

لێـرەدا لە ئەنجـامی پرسـیـارەکـان نـادوێین، بەڵکە پرسـیـارەکـان چۆن وروژاون و وەرامدانەوەیان بەرهەم هێنا، ئەمەیان نەهێنیی دواندنەکە پێشان دەدا، ئەگەر چی دواندنێکی زیندوومان لە نێواندا نەبوو، کاری ئێمە تەنیا لە ڕێگەی ئەو نامـانەوە بوو کـە زۆرجـار نائومـێـد دەبووم، "بەهۆی سـەخـتی و دژواری و دوورەدەستیی پەیوەندیکردن"، لەوەی تەنانەت بەدەستی مامۆستا بگات، وەلێ خۆشبەختانە هەموو ئەنجامەکان بەپێی مەبەست بوون.

کۆمـەڵە پرسیاری یەکەم چوونە دوو تـوێی (پەرژینی بێدەنگی)یەوە، ١٩٩٦. کۆمـەڵە پرسـیاری دووەم لە ئایاری ١٩٩٦دا ئاراستـە کراوە و پاش ٣ مـانگ وەرامەکانم پێ گەیشـتەوە و دەستەی سێیەمـیش لە سەرەتای ساڵی ١٩٩٧دا ئاراسـتەم کرد، ئەویش پاش ٣ مانگ وەرامـەکانی هاتنەوە. بەسەریەکەوە لە چاپدانی هەمـوو پرسـیـارەکـان مـاناگەیێنـە بە پرۆژەکە. با خـوێنەری هێـژای کورد خۆی سەرپشک بێت لە هەڵسەنگاندنی ئەم کارەدا.

لێرەدا دەمـەوێ سـوپاسی هەمـوو ئەو برایانە بکـەم کە کۆمـەکیـان کـردم و هـانیـان دام درێژە بەم پرۆژەیە بدەم و زەحـمەتـی هێنان و بردنی نامـەکانیـان خسـتە ئەسـتۆی خـۆیان. هیوام وایە بەم کـارە بەرهـەمێکی نوێم پێشکێش بە کتێبخانەی ژیکەڵەی نەتەوەکەم کردبێت.

هەڵۆ بەرزنجەیی

بەرلین: ئەیلوولی ١٩٩٨– گەلاوێژی ٢٦١٠

بەشی یەکەم

– فەلسەفەی مرۆڤ بووەتە ئاینزایەکی بەها و پیرۆز لە ژیانتا، ئا لەم دیدەوە چاوەڕێی چ ئایندەیەک لە بەردەم مرۆڤایەتیدا دەکەن، بە تایبەت دوای گۆڕانکارییەکانی ئەم چەند ساڵەی دوایی؟

لەبارەی (گۆڕانکاریی ئەم دواییەوە) کە وا بزانم مەبەستت هەڵوەشانەوەی سۆڤێتستان و نسکۆی کۆمیونیزمە، من لە ڕۆژانی هەرە زووی ١٩٥٠ و هەرە دواییی ١٩٤٩ گوتوومە و لە هەندێ نووسینی ئەوسامدا کە مومکین نەبوو بڵاوی بکەمەوە دەرم بڕیوە گوتوومە مارکسیزم ئەگەر تەعدیلاتی بنەڕەتیی تێدا نەکرێت ناشێ بەردەوام بێت چونکە لەگەڵ سروشتی مرۆڤ و ڕاستییەکانی کۆمەڵایەتیی بێ تەئویل ناگونجێت. دەمێنێتەوە کۆمیونیزم وەک بیروباوەڕێک کە لە مارکسیزمەوە پەیدا بێت، ئا ئەو کۆمیونیزمە بە بەریەوە هەیە ماوەیەکی درێژەدار بژیت نەک لەبەر لایەنی "علمانیة"ی کەوا بێگومان (بەلای منەوە بێگومان) بەشێکی زێدە گرنگی پێوەندیی بە واقیعەوە نییە و پتر بەلای گریمانە (فرضیة) و ئارەزووی خاوەنەکەیدا دەچێتەوە کە ویستوویەتی (چینی ڕەنجدەر) لە نەزەرییەدا بکاتە خاوەنی مێژوو و لە ئایندەدا حوکم بەدەستەوە بگرێت. یەکێک لە گوتە مەشوورەکانی ئەنگلز کە دەڵێ: کارکردن خالقی مرۆیە. ڕاستییە هەرە سەرەکی و بنەڕەتییەکەی کۆمەڵایەتیی سەرەوبن کردووە، چونکە مرۆڤ خالقی کردەوەی کۆمەڵایەتییە و کۆمەڵایەتیش برێتییە لە هەموو مێژوو. بە پێی ئەو گوتەیە دەبوو هەموو جانەوەرێک ببێتە مرۆڤ، خۆ مێرووله شەو و ڕۆژ لە هاتوچۆدایە: وا ڕچەی شارەگێرکەیەک بە بەردەمی دەرگەی ژووری مندا دێت و دەچێت بە شەویش پشوو نادات، چ ئاگاشی لە عەزابی من نییە

به دەست خۆپاراستن لە شێلانیان. بەر لە پشکووتنی هۆشی مرۆ ئیمکان نەبووە کـاری سـەر بە کـۆمـەڵایەتی پەیدا بووبێت. هەر لەم ڕوانگە بەدیهییەوەڕا ئاشکرایە کە قۆناغەکانی مارکسیزم هەڵی ناون لەسەر جۆری گوزەران و ئاکامەکەی دەگاتە گەیشتنی چینی ڕەنجدەر بە حکوومەت، ئا ئەم بیروڕایە ئەفسانەیەکی (وە یا تەڵەیەکی) سیاسییە دەستچێن کراوە لە شوێنی ڕاستییە بێ فێڵەکەی قسە هەڵبڕەوەکەی لە چاوچەقیوەکەی کە دەڵێ: بەر لە تێگەڕانی هۆش لە مـێشکی مـرۆڤ و پەیدابوونی (زانین)ی هۆشەکیی جودا لە هەستی غەریزی، مومکین نەبووە کردەوەی سەر بە کۆمەڵایەتی و گۆڕانی کۆمەڵایەتی – مێژوویی پەیدا ببێت. قۆناغەکانیش هەر لەو ڕاسـتـیـیـەوە دەبێ بدرێنەوە بە فـراژیبـوونی بڕشتی هۆش و بیرکردنەوە لە گۆڕینی ئەمرازی ڕاو و چەکی دیفاع و پرسیار لە حەقیقەتی بوونەوەر و پەی بردن بە چاندن و ئاژەڵ کەویکردن... و... وە هەتا دەگاتە ئەم ڕۆژانەی کە خەریکە ترسی ئاتۆم زەندەقی مرۆ ببات. وەرزێر و کرێکار و هەرچی نەخوێندەوارە چ دەستێکی نەبووە لە داهێنانی نووسین و فەلسەفە و یاسـا و هەرچی دیاردەی ژیارییە، وەرزێر لە ٥٠٠٠ ساڵەوە بەدوا کلکی گـاڕەشدا زەوی دادەڕووشێنێ و یەک هەنگاو بەرەو پێشەوە نەچووە و لە مێردەزمە تۆقیوە و شێخۆلکە و شەعبەدەبازی پەرستووە تەنانەت گاسن و داسەکەشی لە شارەوە بۆ دەچوو. من لێرەدا چیی تر بەدوا ئەم شـریتـە لێکدانەوەیە ناکەوم چونکە لێ ڕەهابوونی و بە کۆتایی گەیشتنی کاری کردەنی نییە و لە نووسینی جۆرەوجۆرمدا بە پێی لوان دەوری ئەو باسانە هەڵاتووم هەرچەند پچڕ پچڕیش بووبێت. شیووعییەت نەک لەبەر لایەنی (علمانیة) بەڵکە لەبەر لایەنی عاتیفە و تاوگیری و تیژڕۆیی و دەروێشییەکی تێیدایە تەمەندرێژتر دەبێت لەوەی خەڵک چاوەڕوانی دەکات، سەیرێکیش لەوەدا نییە چونکە گاپەرستی و بوتپەرستی لە سەردەمی ئاسمانگەڕی گەشە دەکات. کەنیشتەیەکی لەسەر دانهێنان بە سووڕانەوەی زەوی لە

دەوری ڕۆژ زانای فەلەکناسی دەسوتاند ئێستا شانازی دەکات بە ناردنی (ئینجیل) بۆ ناو مانگ. با دوور نەڕۆین: ئەگەر شیووعییەت چاوەڕوانی ئەو مەرجانەی کردبایە کە مارکس بۆ هاتنەدیی شیووعییەت بە بنەمای داناون کوردستانە وێرانەکەی خۆمان کە بە هەموو مێژووی کۆن و نوێیەوە نەک بانک بگرە (صراف)ێکی خۆماڵیی بە خۆیەوە نەدیت، چۆناوچۆنی بە مێشکی کرایەوە و چاوی دنیابین جورئەت وەبەر خۆی دەنێ بڵێ شیووعیم، ئەگەر شیووعییەت نەبووبێتە دین کەی لەسەر بەردەڕەقی قڕناقە و نێڵەگێن و جڕتاوە نیقابەی پرۆلیتاریای بۆ گۆڕینی ڕێژیمی سەرمایەداری هەڵدەنێ کە جارێ سەرمایە بە مەفهوومی سەردەم لە کوردستان پەیدا نەبووە. لەمانە تێ پەڕین بۆ داهاتووی دوای لەبەر یەکترازانی گرێپووچکەکانی مەتەڵی شیووعییەت: پرسیارەکەت وەها ڕادەگەیەنێ کە شیووعییەت و ئینترناشنالیزم لەمپەری هەرە گەورە و بنەڕەتیی پێش خورگەی تێ هەڵکشێن و ئاسوودەییی مرۆڤ بێت. بێگومان هەر بیروباوەڕێکی کەندی قووڵی جوداوازی و لێک دڕدۆنگبوونی ئادەمیزاد، چ لە مەیدانی نێونەتەوەییدا و چ لە مەیدانی نێوان ریزەکانی یەک نەتەوەدا بێت، هەڵکەنێت، بە دوژمنی مرۆڤایەتی دەژمێردرێت با موژدەی ئاوی حەیاتیشی لەگەڵدا بێت، کە دەزانین هەرگیز ئاوی زیندەگانی و گوژاڵی خەڵک تێک بەردان بە یەک شەلەگەدا نارۆن. ئێمە دەزانین تاکە هاندەری (خۆویستی) کە بزوێنێکی سروشتیی غەریزییە و لە سەرەتای پەیدابوونی ژیان و لە زۆر مەیدانی ئێستاکەی بووندا (بە تایبەت لە جیهانی غەیری مرۆڤدا) هەر کاریگەر و هەمەگیرە، ئا ئەو تاکە هاندەرە چ جۆرە فەلاکەتێک لە کۆمەڵایەتیدا دەرسکێنێ، ئەوجا کە هاندەری عاتفیی دڵبزوێن و دەروون ورووژێن کەوتە پاڵ خۆویستییەوە تۆ بڵێ چ بە مرۆی نیمچە ساوای نیمچە مەیموی نیمچە گێل و شەوکوێر بکات. بە بیرمە تا پەنجا ساڵێکیش پێش ئەمڕۆکە مرۆی بێگانە بە خۆی و بە جلکی جودا و زمانی جودا و ئاینی

جـودایەوە وەک مـێـردەزمـە دەهاتە بەرچاوی خـەڵقـە چ نەدیتکەکـەی ئەو سەردەمە. نەک ئەمە و بەس، بەری سۆران کە ڕانکی لینگ فەڕاحی لە قاچ و قـولـی پیـاوی بـەری بادینان دەدیت گـوێی لـێ قـولاغ دەبوو وەک کـە ئاژەڵ و گورگی دیتبـێت. تا ئێسـتـاکەش جوداوازیـی لەهجـە لە نێوانماندا مـایەی جۆرەها دڵگەرمی و لێک سریواندنە تا ئەوەی خـەریکە کوردسـتـانە تەسک و تروسکەی سـەر بە عـێـراق لە لایەن عـاتیـفـەوە بە سـێ کـەرت بێت: بابان، سـۆران، بادینان. ئـا لەم ڕۆژانەدا کـۆیـێ ناوی (عـۆجـە)ی بەسـەردا دابڕاوە گۆیا لە قیادەی حـیـزبەکان کۆیی زۆرن، هەرچەند کۆیە بۆ خـۆی خـەریکە لە برسان دەمرێت و گەلێک لە ڕانیە و چوارقوڕنە داماوترە لە لایەن گوزەران و فراژیبـوونەوە. خـەڵقەکەی بە دەوری دائیم خـەریکی خـۆ ڕزگـارکردنە لەو بێ دەرامـەدییـە بێ هاوتایەی وەک هـەوری ڕەش باڵی بەسـەردا هێناوە. ئێسـتـا بچیـتـە کـۆیـێ دوو کـەست چنگ ناکەوێ لەو بابـەتەی جـاران مـەجلیس ئارا بوون کـەچی زۆر بەرهـەڵسـتـی دەکرا و دەکـرێ لەوەی کـە بکرێتـە مـەرکـەزی موحافـەزە. ئەم میسالە دەهێنمەوە کە موحتـاجی شـایەد و سـوێند و تەڵاق نییـە تا مـەعلووم بێ لە ڕوانگەی بێگومـانەوە کە لێک ترازاندنی کۆمـەڵایەتی بە نیازی تێک بەردانی خـەڵقەکەی لە پـەنا زڕە بەهـانەی بەرژەوەندی گەورەوە تاوانێکە هیـچ لێبـووردنێک هەڵناگرێت وەک کە ڕێگر بـە بەهانەی برسـیـەتی خـۆ لـە تۆمـەتی سـتـەم و درندەیـی دەرباز دەکات، کـەچی هەرنەبێ ڕێگرەکە تفەنگێکی بـە لاشـانیدا هـەڵواسـیـوە کـەمێکیش نەبێ لە ڕاگوزەری کـاروانی ڕووتکراو هەر هـێندە شک دەبات کـە لە پشـتـی کوچە کـەرێکی بار کـردووە. ئەم خـاڵەی تێک بەردانـی خـەڵق هەویرێکە یەکـجـار ئاوخـواز، بەوەنـدە لێی دەگەڕێم: شـیـووعـیـیـەت و ڕەگەزپەرسـتی و جـوداوازیـی ئاین و ئەوان جـۆرە دەمـار هـەڵبـڕەوەی پێـوەندیی تەباییـی نێوان خـەڵق و خـوا تێکڕایـان تاوانی کـوێرکـردنەوەی شـەقـامی پێکەوە هـەڵکردنـی (تعـایش) مـرۆڤ بە ئـەسـتـۆوە دەگـرن. ئێمـە دەبێ هـەمـوو ئەو بەهـانانەی خـەڵق بە شـەڕ دەهێنن تاوانبـار

بکەین هەرچەند نیاز و داوایان لەسەر بنەمای ڕاست و دروستیشەوە هەڵستابێت. بەکارهێنانی ددان و چەنبۆڵە لە ڕەوتی ئادەمیزاددا تەنیا لە حاڵەتی خۆپارێزی و لە سەرکردنەوەی ستەمدیدە ڕەوایە. دەمەوێ بڵێم ڕەوینەوەی مەترسیی خەڵق گێل کردن و تێک بەردان بە هەرەسی سۆڤێتستان نایەتە دی. مرۆ تەنها چاوێکی نیمچە خەواڵووشی بە دنیادا بگێڕێت و هەر لە ناکۆکیی نێو خێزان و گەڕەک و وڵات و تیپی یاریکردن و کێبەرکێ لەسەر هەزاران هۆی گرنگ و خوێڕیلە و بەربەرەکانێی دەوڵەتان چ لەیەک جۆرە ڕێژیمی سیاسیدا بن چ جودا، هەتا دەگەیتە کاری مێگالۆمانیا و گرێی ناکامیی سەرۆکان و هەتا و هەتا هەتا ئەوپەڕی مەودای چاو تێ بڕنەکردوو لە جوداوازیی تاک و کۆمەڵ لە هەموو ڕوویەکەوە، ئا ئەو دەریا لەسەر دەریای لێک هەڵگەڕانەوە و پێکدادان و لێک سڕیواندن و لێک مۆڕبوونەوە و نازانم چی و چی بگریتە بەر نیگای وردخوێن و بیخەیتە دەستە تەرازووی هۆشێکی ڕوون و دڵێکی ئارام لێت سوور دەبێ کە (ئاسوودەیی)ی مرۆڤ لە دەست دەردەکانی خۆکرد و خۆئاوسکەر بە دەردی نوێتر، تەمایەکە چەندێکی پیرۆز و بە شەرەف و ڕەوا و شایانی مرۆ و شانازی پێوەکردنە هێندە و لەوەش زیاتر دوورەدەست و نەفەسبڕ و پشتشکێن و مرۆخەسێن و مێینە نەزۆککەرە. لە نووسیندا گوتوومە عالەمی پێشکەوتوو لەوانەیە داهێزێت لە بن قورساییی تەبەق لەسەر تەبەقی کوێراییی گومڕایی و بە هەڵەداچوویی و خوێڕیەتیی ئەو جیهانەی سێیەمی کە من زۆرجاران دەڵێم عالەمی سێیەمی پاش ژمارە سەد چونکە بە ڕاستی زۆربەی دەوری ٤ ملیار بەشەری ئەو جیهانە حەیفە پێی بگوترێ مرۆڤ. لە کۆتاییی (من هموم الحیاة) ئەم چەند دێرە دەخوێنیتەوە کە لە دیدی خۆمەوە سەیری عالەمی بیستەم و پەنجایەمی پێ دەکەم: «انك مهما حاولت ان تنظر الى عالمنا من وراء زجاج قوس القزح فلن يطالعك إلا منظر أسود بعضه بالمحروق وأحمر بعضه بالمسفوك. فاذا تسنى لقوة وهمك أن تجد بصيصا

يضيئ بالتبشير فاني لم أجد شيئا من ثمار حسن التدبير وحكم المنطق وداعية المصلحة وراحمة العدلة وإنما وجدت المصير موكولا الى ذاته نحو المستقبل بلا ضابط أو دليل فنحن فاقدون ما تملكه الأرض في إنشدادها بقوة الجذب الى الدوران المنظم حول الشمس فندور في الفرا غ أو نمرق كالسهم المنطلق الى غير هدف. دنيانا جرح مفتوح ينزف، لا طبيب ولا علاج وإنما قدرة الجسم الحي على الشفاء من طبيعة تكوينه، وإحتمال الشفاء والفناء مقسوم بينهما بنسبة خمسين الى خمسين...»

خەتم لەژێر ئەو چوار وشەیە کێشا (لە کتێبەکەدا خەت نەکێشراوە) بەو نیازە کە سەرنج ڕاکێشم بۆ ڕاگەیاندنی نەبوونی ئومێد بەو چوار کاریگەرە لە زەمینەی ڕزگاربوونی جیهانە ناپیرۆزەکەمان، لەوەڕا ئیحتمالێکم بۆ قوتاربوون هێشتۆتەوە ئەویش (لە لای باوەڕی خۆمەوە) شارستانەتی و ژیاری ولاتە پێشکەوتووەکان لە سەدەی داهاتوودا لەگەڵ سەرەوژوورچوونیان عالەمی بیستەمیش لە قۆرتەکەی دەرهێنن. دەزانم لەوانەیە تاکێک نەبێ لەو ملیۆنانەی خەریکی یەکدی برینەوەن بیر لەو لایەنە بکاتەوە بەڵکە، بە پێچەوانەوە، کە ئەو تاکە خۆی سوارچاکی دڕی و شڕی و بکوژە بسووتێنە بێت بێگومان گاڵتەی بەو قسەیە دێت و بە زۆریش ئەو تەرزە جانەوەرانە شارستانیەتیی شوێنی وەک دانمارک بە پاشکەوتوویی و حەیاچوون دادەنێن. پاش تەقینەوەی بوومەلەرزە وێرانکەرەکەی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨، ئەو خوێنگەرمانەی ڕێیان دەکەوتە ئەوروپا کە پێشتر خەونیشیان پێوە نەدەدیت، بە لایانەوە خەڵقی ئەوروپا لە سیاسەت زۆر پیادەن و چ نازانن، تومەز کاکی دڕندەی عێراقی وای دەزانی عەقڵ و غیرەت و بەرژەوەند لە هوتاف و دروشم و نەڕاندن و کەلەش ڕاکێشاندا هەیە. هەر نەیسە! ڕمانی لووتکەی سۆڤیەت و ڕەهابوونی ئەورووپای شەرقی بووە هۆی وەستانی جەنگی فێنک، ڕەنگە لە ماوەیەکی موناسیبدا ئەمەریکاش لە کەریی خۆی دابەزێت کە واقیع لێی قبووڵ ناکا، خۆیشی هێندە گێل نییە لە

خـۆی بسـەلمێنێ هـەڕەشـە لـەو دەوڵەتە بچـووکـانە بکات بە چەکی ئاتۆم کـە جـاران سـەلامـەتیی خـۆیانیـان لە لەنگـەربەسـتنی دوو دەسـتـە تەرازووی دوو لووتکـەییدا دەدیت. هـەوای یەکـەمـینایەتی و تاک پـاڵەوانەتیی سـەر شـانۆی جیـهـان، بەینێک سـەرسـووڕکێی پێ دەکـات (واتە بـە ئەمـەریکا) بەڵام ئەگـەر دنیـا تەقڵـەی نوێ لێ نەدا و پاڵەوانێکی تـازە پەیدا نەکـا ئەمـەریکا چاری ناچـارە لە ڕێی ڕازیکردنەوە (بە هـەر جـۆرە هۆیـەکی سـیلمی بێت) لەگـەڵ دنیادا مامڵەت بکات. لەو ناوەشـدا یەکبوونی ئەوروپا هێزێکی گەورەی بەرەو (تفـاهـم) نەک (بـە حـەقی کـوتەک) پێک دەهێنێت، کـەوا ڕەنگە لە دواڕۆژدا پارسەنگی جۆرەها ڕیزبەزاندنی فێڵبازانە یان هەڕەشەکارانە بداتەوە. بەڵام جارێ زووە بۆ بڕیاردان لەسـەر چۆنیەتیی لەنگەربەستن و چەسپاندنی باری سیاسی- کۆمەڵایەتی لە ڕووسیا و ئەو دەوڵەتانەی خـۆی پێوە دەبەسـتنەوە. بەداخـەوە گـۆرباچۆڤ پتـر لە لـزوومی دڵدانەوەی مـارکـسـیـزم و لینینزم و شـیـووعیی (متـصـوف) خـۆگـیـریی کرد لە هەڵێنانی هەنگاوی پێـویست بۆ پتـەوکردنی ئەو بنەمـایانەی دەبێ ببنە جێگیری مارکسیزم چ لە فکر و چ لە کـردەوەدا. من دوو جـوزئم لـە نەقد و تەحـلیلی پێـرۆسـتـرۆیکای گـۆرباچۆڤ نووسـی دەوری ٣٠٠ و کـسوور لاپەڕەیان خایاند تا گـەیشـتمـە لاپەڕەی ٦٠ی کتێبـەکە. لەوە بەولاوە جڵـەوی ڕووداوان لە دەست گۆربـاچۆڤ دەرچوو ئیـتر نەقد و تەحلیل شتێکی بەسەرچوو و بێ سوود ما.

دواڕۆژی ئادەمـیــزاد بە چ باردا دەکـەوێت مــەحکووم نیـیــە تەنـهـا بەو گـــۆڕانکـارییـــەی باسـی دەکــەیت، ئەو ڕووداوە لـە کـــولانەی چارەنووسـی ئادەمـیـزادەوە ســەیری بکرێت، ئـەگـەر نسکۆی نـەیەتە پێش، دوو ئـەنجـامـی خـۆشـکەڵەی دەبێت: یەکـیـان ئەوەیە ترسـی شـەڕی ئاتـۆم زۆر کز دەبێـتـەوە. دووەمـیـان ئەوەیە لـەمـپـەری تیژڕۆییی شـیـووعیـیـان لە نوختـەنیگای شـەڕی چینایەتـی و گـومـانکردن لە هـەرچی شـیـووعی نیـیـە گـەلێک تـەخت و بێ پۆز دەبێت. ئا ئەم دوو کـاریگەرە تەئسـیـری ئـایەتی (ئایەتی: ئەرێتـی)ی باشـیـان

دەبێت لە گەلێک مەیدانی ١- سیاسی ٢- ئاسوودەیی ٣- ئابووری، بە کەمبوونەوەی مەسرەفی چەک و جەنگ و بە کرانەوەی مەیدانی ئاڵوێر و بەرهەمهێنان و ماڵداری لە ئاکامی بێ تەئسیریی کۆنە توهمەی شیووعییان کە لەو چالاکییانەی ناشیووعییانیان دەگرت و بەشێکی زل و زەبەلاحی بێگوناحانی تێدا گوناهبار دەکرا و لایەنی تێکۆشەرانی دەوروبەری (ناوەڕاست) و بێ تەرەفان پێ زراوڕژاو دەبوون و ئایەتولکورسییان لە خۆ و ماڵ و منداڵیان دەخوێند. هەڵبەت مرۆی چەپڕۆ وە یا توندڕۆ (لە هەر بابەتێک بێت) وەک هەموو دەرد و وەبایەک وێرانکەر و تێکدەر و وەخرێنە. هەر بیروباوەڕ و کردار و گفتار و ئاماژێکی توندی و هەڕەشەی لەگەڵدا بێت دەبێ ئافەرۆز و حەیاتکاو بکرێت، ئەم فەرمانەش لە خۆوە جێبەجێ نابێت، دەبێ هەمـــوو ئەو هۆشکرایەوانەی دۆســـتی بێ تەئویلی کـــەرامـــەت و چارەنووسی مرۆڤن، چالاکانە (بەڵکە لە زۆر باردا خۆ لەبیربردووانە) ڕێ لە ڕێگری ویژدان و خواستی خەڵق کوێر بکەنەوە. هەروەک خوێنگەرمەکان بە هەزاران و ملیۆنان لە پێناو لغاوکردنی خوێن نەکولاوەکانی دەرەوەی تیژڕۆیی و لە بەربەرەکانیی دژی ڕێژیم و (استعمار) گیانیان لەسەر لەپی دەست دادەنا و خێزانەکانی خۆیانیشیان دەخستە خەتەری حەبس بوون و ئیفلاس، دەبێ کەسانی پەرۆشخۆر بۆ ڕێبازی دیموکراسی و ئاشتی و دادیش تا ڕادەیەک لە سیستەمی کۆنینەوەیان و ترسی تۆمەتی ناشیووعی بوونیان دەرباز بن و لەسەر کەرامەتی خۆیان و ئادەمیزاد بە تێکڕایی دەنگ دلێر و چاوقایم و (لە پێویستدا) جەربەزە بن. لە نموونەدا دەڵێم ساڵی ١٩٥٣ مامۆستایەکی دەرسی ئینگلیزی لە سانەوی کۆیێ، ئوسترالیایی بوو ناویشی (ستیپلتن) بوو، بۆی گێڕامەوە کە شیووعییەکان لە ئوستراليا فێربوون هەر جارەی کۆبوونەوەیەکی عادەتیی ناشیووعی گیرابایە چەند کەسێکی بێشەرمیان دەترنجاندە کۆبوونەوەکە و بە هەر نامەیەک بێت دەیانشێواند. گوتی ئێمەش وەک ئەوانمان کرد، چەندێکی کۆمەڵ بوونایە

لێمان تێک دەدان هەتا ئیفلاسمان پێ کردن. ئێستا لە جیاتی شیووعی جۆرەها دەستەودایەرەی خۆسەپێن و لە کەس نەسەلمێن گەشە دەکات و دەتەنێتەوە. ئەگەر لایەنی بەرەو ڕووناکایی و چوونەپێش جڵەوی سیاسەت و ڕشتەی هێمنایی و مافی مرۆڤایەتی و ئەو جۆرە ماکە کاریگەرانەی (کە بە داخەوە جارێ ساوان) بە شێوەیەکی تا ڕادەیەک، هەست پێکراو لە دەستدا نەبایە، بێگومان مێش و مەگەزی زەلکاوان فیلیان دەخستە سەر پشت (چاوپۆشی دەکەم لەو حیزەفیعلانەی بۆ تەئمینی بەرژەوەندی بەرتەسکی دەوڵەتی بەدەسەلات و هی کەم دەسەلاتی خاوەن تەکنیک نرخە بەشەرەفەکان پێشێل دەکەن. ئەمیشیان چیرۆکێکی بە سفتوسۆیە کات و کاغەزی پێ پڕ ناکەمەوە).

باری چین بە خۆی و ١٢٠٠ ملیۆن نفووس و ئینجیلە پەرپووتەکەیەوە مەسەلەیەکی سەربەخۆیە بە بەریەوە هەیە لەنگەربەزێن بێت، زۆریش پێویستی بە گلاسنۆست و پێرێسترۆیکایەکی تایبەت بەخۆی هەیە. تا ڕادەیەک هیندی غاندی و نەهرۆ بە قورسایی ٧٠٠-٨٠٠ ملیۆن نفووسیەوە و دیموکراسییەکی مەیلەو ڕەگداکوتاوی مێژووییەوە لەو هەرێمەی ڕۆژهەلاتی دووردا کە ژاپۆنیش هاودەنگی دەبێت لە ملمـلانێ و پارسەنگدانەوەی مامڵەتی نێوان هێمن و دەمارکشتیدا دەستە تەرازووی بەرانبەر چین ڕاست ڕادەگرێت (ئەگەرچی لەقیش بێت). ڕەنگە بشێ بڵێین نەمانی ترسی هەڕەشەی سۆڤیەت لە کپکردنی دەروونی (ئەوروپا) بە گشتی، ڕەهاکردنی دەنگێکی دلێری دیموکراسی و مافی مرۆڤی پێوە دەبێت کە ئەمە بەلای چاکەی ئێستاکە و دوارۆژی هەموو ئادەمیزادە و بەرهەمیشی لە کژی خۆیدا دەبێت ئەگەر ئاپۆڕەی ملیارەها خەڵقی جیهانی تاریکمان لە سری و ورێنە و نیگائاڵۆزی و ئەفسانەی بەنگکێشیی مەیلەو بتەکێنەوە، چونکە چەندێکی پاسەوانی قەبرستان (کە ئەوروپا بێ) چالاکی بکات لە پاراستنی کێلە قەبران هەر ناتوانێ مردووان بەخەبەر بێنێ.

بە نیسبەت خۆمانەوە گوتوومە و دەڵێمەوە ئەگەر کورد خۆی نەبڕێنێتەوە بە براکوژی و بە چەپڕۆیی و داوای لە توانابەدەر، سیاسەتی عالەمیش گۆڕانکارییەکی وەک سەرەوبن بوونی تێدا ڕوونەدات دوارۆژی گەلێک ڕوونتر دەبێ لە ڕابردووی و چارەنووسەکەی پتر دەکەوێتە ناو جغزی هیوا و تەمایەوە، بەڵام ناشێ سنوور دانێین لە خەیاڵەوە بۆ ئەم شانۆگەرییە چەندین لایەنە، ئاخۆ پاناییی چەندە و چەندیش کات دەخایێنێ هەتا قاڵبی هەرە دوایی وەردەگرێ. لێرەدا کۆتایی بە وەڵامی پرسیارەکە دەهێنم هەرچەند گەلێک لایەن و چەندوچۆنی و کەی و کوێی تێدایە ڕوون بکرێتەوە بەڵام لێ بە کۆتایی گەیشتنی لە توانا بەدەرە.

– وەک پاشکۆیەکی پرسیاری پێشوو دەمانەوێ بپرسین کەوا تەواوی دیاردە دڕندە و ترسناکەکان کە کۆتاییی ژیان بە دەردەخەن و ئێستا لە ئەورووپاش بەشێکی زۆری زانا و نووسەرەکان نووسین لەسەر نوغرۆبوونی دنیا بڵاو دەکەنەوە، قسەی ئێوە لەسەر ئەم حاڵە چییە؟

ئەوەندەی ڕێمان هەبێ قسە لە وێرانبوون و نەبوونی دنیاکەمان بکەین بێ ئەوەی بینە کتێبگرەوە و ڕەمڵێدەر ئەوەیە کە چەکی ئاتۆمی، یاخود با بڵێین بەکارهێنانی ئەو هێزەی ئاتۆم بەبەریەوە هەیە لە دوارۆژدا جیهان بکاتە بەهەشت، بە بەریشییەوە هەیە داری لەسەر بەردی نەهێڵێ. هەر ڕۆژەک ئەو چەکە کەوتە دەستی دەوڵەتی بێباک لە ئاست ئاکامی بەرەڵڵابوونی یاریکردن بە مەرگ و ژین چ دوور نابینم بەکاری بهێنێ وە یا بە مافیا و چەتەی دنیای بفرۆشێت، ئەگەر مرۆ کەمتەرخەمی بکات لە ئاست مامڵەت لەگەڵ ئەو چەکە، یان ئەو هێزە جەهەندەمییە وەک ئەوەیە بڕیاری خنکاندنی خۆی ئیمزا بکات. لەگەڵ هەموو جۆرە ئیحتیمالێکی کە چاوەڕوان دەکرێت من بۆ ئەوە دەچم لە ئاکامدا لایەنی بەرژەوەندی مانەوەی نەوعیی مرۆ بەسەر لایەنی هەڵەشەییی خۆ براندنەوەدا زاڵ بێت.

– ئەم دروشمەی کە بانگەشە دەکات و دەڵێ: "هەموو بیروڕا و فەلسەفە و ڕەفتارێک دەدەینە دواوە کە لە بڵندی و کەرامەتی مرۆڤ کەم بکاتەوە و مرۆڤ بخاتە خانەی سەر بە هەر چییەک، چۆن هەڵدەسەنگێنن؟

لەبارەی هەڵسەنگاندنی دروشمی کەرامەتپارێزیی مرۆڤ، ئا ئەم پرسیارە لە زۆر شوێنی نووسینم وەڵامی دراوەتەوە و چەندین جار گوتوومە شەرەفی مرۆڤ بەندە بە ئازادیی بیروباوەڕ و کردار و گفتاری، هەر هۆیەک و بەهانەیەک و دروشمێک و ئایدیۆلۆجییەک مرۆڤ لە پلەی یەکەمینایەتیی بوونەوەری جیهان دابەزێنێت تاوانبار و گومڕا و بێشەرەفە کە ئیتر پێویستی نامێنێ پیاو بکوژێت یان ماڵی دنیا بدزێت یا بوختان هەڵبەستێت یان جاسووسی بکات هەتا ڕیسوا و بێنرخ بێت، چونکە دالەنگاندنی پایەی مرۆڤ بۆ هەر مەبەستێک بێت لێی دەوەشێتەوە ڕێگە دەربکات بۆ هەرچی قەباحەتی ئابڕووتکێن هەیە. یەکێک مرۆڤ لە نوختەنیگای ئاینەوە بە گوناحبار دابنێت، هەر بە نامەی پەند و ئاگربڕی کردن لە تەنینەوەی گوناحەکانی چی سووکایەتی هەیە وە پاڵی دەدات وەک کە دێت و پێی دەڵێت: ئەی ئەوەی دوو جاران بە ڕێگەی میزدا هاتوویە خوار، یاخود لە پەنا بەرە ژووربردنی پایەی (هۆی بەرهەمهێنانەوە) بیکاتە قوڕە چەورە بە دەست ڕابەری سیاسییەوە. من کە دێم باسی مرۆڤ دەکەم بە هەموو عەیب و عاریەوە لە پێشەوە سەلماندوومە و لە خۆم کردووە بە ئاین کە مرۆڤ هەرچەند لە پلەی زێدە کز و بەرەژێری تێگەیشتن و بە خۆنازین و ڕەفزی بەندەییدا بێت دیسانەوە هەر خۆی تاکە کاریگەری مێژوو و کۆمەڵایەتییە و بێ ئەو ڕووت و ڕەجاڵەی کە جارێکیان دەبێتە میری سەربڕ و جارێکیشیان پێڵاوی ئاغا و شێخ و ڕابەری سیاسی ماچ دەکات و لە لایەکی دیکەوەش چرای زانست و داد و شەرافەت هەڵدەگرێت، بێ ئەو مەخلووقە هەرچی سروشت هەیە گیانی شانازی و نرخی بەرز و ئیبداع و دۆزینەوە و داهێنان دەدۆڕێنێت و دەبێتە قەپێلکی حەتاڵ و بەتاڵ، بێ ئاگا و بێ نیاز، مرۆ

ئیعجازی هەرە هەرە هەرە گەورەی چەرخ و فەلەکی نۆ نهۆمی کۆنینە و فەزای بێ سنوور و برانەوەی سەردەمی زانست و تەکنیکە (هەتا دەمی ئەم نووسینە قسەکەم بە ڕاستی موتڵەق دەزانم، ئەوجا ئەگەر لە دوارۆژدا ئیعجازی گەورەتر پەیدابوو، واتە دۆزرایەوە، ئەوسا قسەکە دەگۆڕێت بە هێنانە خواری پلەی مرۆڤ لە ژمارە یەکەوە بۆ ژمارە دوو).

– لاتان وایە دیالەکتیکێکی نوێ بۆ بیناکردنی ژیانێکی باشتر بۆ مرۆڤ شیاوی تێ هێنانەوە و ڕسکان بێت؟

لەبارەی هەڵنانی دایەلێکتیکێکی نوێ بۆ بیناکردنی ژیانێکی باشتر، من واقیع دەکەم بە باوک و دایکی فەلسەفە و بەرنامەی ئاسوودەیی و کەرامەتی مرۆڤایەتی، نەک لە لاوە بیروباوەڕێکی هۆشکرد یان خەیاڵکرد یان ئومێدکرد بەسەر مرۆڤدا دەسەپێنم. من بەقاڵێکی میراتی و شارەزای بازاڕ بەسەر فەیلەسووفێکی نرخی شووتی و باینجان لە موعادەلاتی هۆش و فەلسەفانەوە هەڵێنجێت، ڕادەشکێنم. دەبێ بزانین دایەلێکتیک و ئایدیۆلۆجیا و هەرچی فکرێکی شەختەکردوو هەیە (واتە: قاڵبەستوو) بەزۆری هەرەزۆر دوو فەلاکەتی گەورەیان بە دەمەوەیە: یەکیان خۆسەپاندن تا ڕادەی خۆکردن بە دین، دووەمیان کوێرکردنەوەی ڕێی هۆشی ڕەها و تاقیکردنەوەی مەیدانی و خیاری ویستن و نەویستن. عەرەبی عێراق لە کۆنەوە ئەم پەندەیان داناوە. زۆریش تێیدا سەرکەوتوون: ترید أرنب أخذ أرنب، ترید غزال أخذ أرنب. ئا ئەمە دەستووری هەموو بیروباوەڕێکی هەڵنراوی بە ژمارە هێندە و تەئریخی هێندە و فەرموودەی فیسار و نووسینی فلانە کە دەخرێنە جێگەی حوکمی خوڕگەی ژیان و چالاکیی عادەتیی پەلەی ژیان لە چارچێوەی (پێکەوە هەڵکردن و بەرژەوەندیی سەلمێنراوی ڕۆژانەدا). دەوردانی ئیرادەی مرۆڤ بە فەلسەفەی «پیرۆز» دەکەوێتە ئەودیو سنووری ڕەهاکردنی ئیرادەی مرۆڤ، واتە دەبێتە پەرژینی مەنعکردن لە لێ تێپەڕینی. کە هات مرۆڤ لە ڕەهابوونیدا سنووری بەزاند،

به ئاسانی هەر لەبەر تیشکی یاسای عادەتیدا و بە بەندیکردنی یەک حەفتوو دەکشێتەوە لەو پێ لێ هەڵبڕینەی (مەرج نییە بەندیکردن بێت، دەشێ ڕۆژانەبڕین بێت) [ئەو دوو دێرەی خەتم لە ژێریانەوە کێشاوە باوەڕی خۆمە نەک درێژەی قسەی پێش خۆیەتی کە من پێی ڕازی نیم]. بەڵام کە ئایدیۆلۆجیا و فەلسەفە و بەرنامەی (مقدس) لەمپەرێکی ترنجاندە هەیکەلی نظام و پێڕەوی بەڕێوەچوون و دابینکردنی حەزی مەشرووع ئەوسا شەڕێکی خاچپەرستانە نەبێ ئەو لەمپەرە لا نادات. تۆ ئەگەر پاڵەوان و قارەمانیت وەرە یاسای (مضمضة)ی سەر بە دەستنوێژ بسڕەوە، ئەشەدوبیللا عەرشی پەروەردگارت لێ بەئاگا دەهێنن، یان ڕەخنەیەک لە مارکس بگرە یان ئەگەر تامەزرۆی ڕەقسی فلان و نەخشی فستان و بالۆرەی نازانم کێیت وەرە خۆگیری بکە لە ڕەخنە و توانجێکی تێیان بگیرێت. ژەنگە بریقەدارەکەی کە لە دروشمی پیرۆز دەنیشێت (نعوذ بالله) کێ دەوێرێ لێی بکرێنێت. لە باری ئێستاکەدا چیی پێی دەڵێن جیهانی پاشکەوتوو (بە لێ دەرهاوێشتنی چەند دەوڵەتێک نەبێ) ئەوەندە ئایدیۆلۆجیا و فەلسەفەی بەسە (لێشی زیادە) حکوومەتێکی مام ناوەنجیی نەکوژی نەدزی هەبێت و بە قەدەر حاڵ هەوڵی پەیداکردنی بژێوی بۆ بدات: بێگومان هەر حکوومەتێک لەو حکوومەتانە کەوتە سەر باری فەلسەفە لێدان و پێدا هەڵگوتن بە بەژن و باڵای ڕۆڵە هەڵمەتبەر و قارەمان و نیمچە پێغەمبەرەکانی، سەرلەبەری ئەو قەوانانە دەکاتە کوتەکی سەربڕینی پشتشکێنی. ئەگەر بلوێ (کە زۆر زەحمەتە بلوێ) بێن و تامێکی دیموکراسی و وردە بەهاراتێکی مافی مرۆڤ بکەوێتە مجێزی حاکمەکانی عالەمی سەد و بیست و پێنجەم تا ئەوەی کە شەقیان وەشاند کابرای شەقخواردوو قۆڕ نەبێت، ئا ئەم ڕەحمەتە لە گۆڕی ڕەحمەتییانیش زیادە. لاپەڕە ١٥٦ی (من هموم الحياة) ئەمەم لە بارەی تێکۆشەرانی عالەمی سێیەمەوە گوتووە: إنهم قد يكونون مدافعين عن أنبل القضايا ولكن بروح الذئب الطامع في القطيع وقد يكونون أبسل الناس في الجود بالروح ولكن في

تربص قاطع الطريق بالقافلة. ذلك أن أحسنهم أخلاقا وأوطأهم أكنافا وأقربهم الى المرحلة تناهوا من خـلال إيمانهم المطلق بالذات الى الإدانة المطلقة لذوات الآخرين فليس في قاموسهم السياسي حيز للحرية والإختيار الا أن تكون حرية تأليههم وإختيار تقديسهم والتسليم بما يؤمنون. دەستوور و یاسادانان بۆ سروشت و تا ڕادەیەک، بۆ زیندەوەر (غەیری بەشەر)ە.

– ئاخـود مـرۆڤ وەک نهـێنیـیـەکی قـووڵ بە ئاسـتـێکی درشـت و بەرچاو گەیشتووە یاخود هەر هێشتا گیانەوەرە نەناسراوەکەیە؟

لە لاپەڕەی ٤٤ی کتێبی (من هموم الحیاة)، کە یەکەم لاپەڕەی دووەم بەشی کتێبەکەیە لەژێر سەرناوی (نفض غبرة عن جبین الشمس) ئەمەم نووسیوە «... فليس بالمعرفـة عسـر هضـم أو تصلب شـريان كي تعـيي بالمحسوس أو بالمفهوم او بالمستخلص او بالمستكنه او بالمستشعر او بالمستسر الذي يطلب الف سنة من الفكر والنظر والتجريب...» دواتر لە لاپەڕەی ٤٦دا دەڵێم «... بل إنها ستبلغ مديات من العمق والتسارع والإتساع تتجاوز بها مفهومنا للزمن نفسه. إنها ستخلف وراءها سرعة الضوء فتسخر الزمن مطية قد تبطئ وتبطيء حتى التلاشي وتسرع وتسرع حتى تخلف نفسها ظهريا. والفكر في يومنا هذا عاجز كل العجز عن تخمين إمكانات المعرفة في الفتوح والكشوف وفي النقض والتركيب وفي الإستيلاد والتعقيم وفي التمكين والتعجيز وفي الحـذف والإضـافـة ومـا الى هذه المعـاني الشـاغلة لكل المسـافـة بين اللاشئ واللانهـايـة...». دەبینیت لەم ڕایەی ساڵی ١٩٨٨ بڵاوم کردۆتەوە و لە دەمێکیشەوە پێی دڵنیام من لە مرۆڤ ڕادەبینم بگاتە زانینی هەرچی پێی دەگوترێ عالەمی مادی تا کارکارەی هەرە شرایەوەی ڕاستییە نهێنییەکانی، (دەبێ لێرەدا بڵێم ئەم دەسەڵاتەی گەیشتن بە کونهی ڕاستییان هەر لە سنووری مادە و هێزەکانی فیزیا و نهێنییەکانی کاریگەرە و ڕێی نییە بگاتە کونهی (خوا) چونکە سروشتی خوا و مادە لە هەموو ڕوویەکەوە لێکتر جودان. ئەمە دەڵێم نەکا فکری خواپەرست وا بزانێ من

خوام سڕیوەتەوە یاخود بە بوونەوەرێکی مادی دادەنێم. حیکایەتەکەش زۆری بە دەمـەوەیە، دوای ناکـەوم). وەک لێشـتـەوە دیارە من لەو بـاوەڕەدام جـارێ زووە بۆ بڕیاردان لەسەر چۆنایەتی و چەندایەتـی و کەنگینایەتیی پەیدابوونی عالەمی هـەستپێکراو. لێرەدا مـەودام نییـە نوختـەی جـوداوازیی بیـروڕای تایبـەت بە خـۆم لەگەڵ بیـروڕایەکی (وەک دوایین مـۆدێلی تەفسیـری وجـوود) زاناکـانی فـەلەک و فـیـزیا لەبارەی هـەوەڵ پەیدابـوونی «مـادە، وجـوود»ەوە شـەرح بدەم چونکە یەکجار درێژخـایێنە و لە هـەندێ حاڵوبارێدا زمـانگێڕان وەزەحـمـەت دەکـەوێ. بە هـەمـە حـاڵ، گـەیشتن بە کـونهی (ئادەمـیـزادیەتی) بەندە بە گـەیشتن بە کونهی عالەمی لە ئادەمیزاد بەرینتر کە هەموو دنیـایە، بەڵام دەشێ زمـان بـگێڕین لە زۆر لایەنی: (١) سـەر بـە خـودی مـرۆڤ خـۆی، (٢) سـەر بـە مـرۆڤـێکی کـە دەزانین چ کـۆمـەڵایەتیـیـەکی گـرێیـاوی و پڕ تەنگوچەڵەمەی خۆکردی ڕەخسـاندووە، (٣) سەر بە پێوەندیی نێوان مرۆڤ و غـەیری مـرۆڤ چ گیـانلەبەر چ بێ گیـان. من کە دەڵێم زانینی کـونهی مـرۆڤ بەنـدە بە زانیـنی کـونهی عـالەم لەو ڕووەوەیـە کـە وا گـەلێک بـاری نایەتـیی (نەرێتی) کە لە سەرجەمی چالاکییەکانیدا هێندە چڵکن و گڵاو و بێ شەرەفە سەرچاوەیەکی گڵاوتری دەوێ لەو هێندە گڵاوییەی کە کەم بڕشتیی هۆشـی و کاڵوکرچیی نەفـسی لێی ڕەچاو دەکـرێت وەک کـە مـنداڵێکی سـاوا هێندەی مامۆستایەکی سانەوی شتان بزانێت دەبێ زەکایەکی لە حەدبەدەری هەبێت. لە لایەنی (ئایەتی)شەوە هەر ئەو مرۆڤەی دەیناسین دەگاتە پلەی ئەوتۆ لە تێ هەڵکشین بە تایبـەتی لە مەیدانی دوورەهەست و پێشبـینی و غەیبزانی و، و، هتد کە هەمووی خـۆڕسک و بێ مامـۆستـایە، وەها لە پێزانینمان دەکات کە بڵێین کاریگەرێکی دەرەوەی زاتی مرۆڤ سەرچاوەی ئەو جۆرە دیاردانەیە. لە تەجرەبەی سـەرنجـڕاگرتنی خۆمدا، هـەر لەو مەیدانەی وا قسـەی لێوە دەکەم، شتـی ئەوتۆییم لێ بووەتە مەتەڵ کە بەوەندە شـارەزابییەی لە مـرۆڤمـان هـەیە مەتەڵەکە هەڵنایەت، ئیـتر بۆ تەعلیلی ئەوتۆ چـووم کە لە سـەرچـاوەی نهێنییە

نەدۆزراوەکانی سروشتەوە هەڵم هێنجاون، دواتر لە کتێبی عیلمیی زۆر بەرز نموونەی زل زلم خوێندۆتەوە کە سروشت دەخلی هەبووە لە چۆنیەتییان هەرچەند نموونەکان لە حاڵ و باری زیندەوەرەوە بە جۆرێکی دوور لە تەئسیری دەوروبەری مادی کەوتوونەتەوە. جارێ تۆژاڵێکی سەرووی ڕووی شتان خۆی بۆ بەرچاوی زانست و تەکنیک یەکالا کردووە هەرچەند ئەو تۆژاڵەش ئەوەندە زانیاری سەیر و سەمەرەی بە خەڵات پێ بەخشیوین نەیەتە حیسابەوە. لەم درێژەیەی قسەی مەیلەو سەراو و تەنکەوە دەگەمە ئەو ئاکامەی کە لە کولانەی بەرژەوەندیی مرۆڤ و چارەنووسیەوە گەیشتنی ئادەمیزاد بە حاڵەتێکی لە کەرامەتی بوەشێتەوە و تێیدا بە جۆرێکی مەعقوول حەسایەوە بێت، تەمایەکە لە پلەی ئێستاکەیدا بە موستەحیل دادەنرێت چونکە نموونەی کۆمەڵگەی تێر و تەسەل و حەسایەوە ئێستاکە هەیە و دەشێ ژمارەی لە زیادبووندا بێت، واتە مەرج نییە حاڵ و بارێکی مام ناوەنجی و مەقبووڵ بۆ گەلە دواکەوتووەکان مومکین نەبێ هەتا کونهی (وجوود) نەزانرێ. ئەوەی بەندە بە زانینی ئەو کونهەوە زانینی کونهی مرۆڤایەتییە هەرچەند دەزانم کە کەودەنی و گێلایەتی گەیشتە پلەیەکی زۆر پەست و بەرەژێر وەها دەکات گەیشتن بە خۆشی و کەرامەت خۆ لە موستەحیل دەخشێنێت. بێ ئەوەی خۆ بدەمە شەرح، زۆر بە خێرایی، ئەوەندەش دەڵێم، دوور نابینم مرۆڤ چەند تیرەی بنەڕەتیی هەبێت نەک هەمووی لە یەک تیرە و باپیرێک کەوتبێتەوە. تۆ بڵێی هەروا لە خۆڕایی و بێ سەبەب دوو جینسی زەرد و سپی بە درێژاییی زەمان بە یەکەوە جیران و تێکەڵ بن کەچی جوداوازیی نێوانیان هەر بەردەوام بێت مەگەر لە ڕێی بە یەکتر گەیشتنی مێ و نێری دوو جینسەکە کە ئەوسا وەچەیان دووڕەگە دەبێت؟ دەمێکە لەوە ورد دەبمەوە بە خامۆشی.

– ئاشبەتاڵی سیستەمی سۆسیالیزم چ ئاکامێکی ئەرێتی و نەرێتیی بۆ مەسەلەی کورد قوت کردۆتەوە؟

لەبارەی ئاکامی چاک و بەدی ڕمانی سۆڤیێتستان (تۆ ئاشبەتاڵی سیستەمی سۆشیالیزم بەکار دێنیت) لە مەسەلەی کورد، لە دوو خاڵ و نیودا وەڵام دەدرێتەوە. خاڵی یەکەم ئەوەیە سۆشیالیزم قەت بەلای چاکەی کورددا نەچووە و فلسێکی لێ خەرج نەکردووە، ستالین مەهابادی فرۆشت بە ڕێککەوتن لەسەر نەوتی شیمالی ئێران لەگەڵ (قوام السلطنه). پێشتر لە سەرەتای شۆڕشی ئۆکتۆبەر و لە سەردەمی لینینەوە ڕووسیا لایەنگیری موستەفا کەمال بوو، جگە لەوەی کە برا شیووعییەکان هەمیشە کات ڕایان نواندووە کە (کوردایەتی) دەبێ لە جەغزی ئینتەرناشناڵدا بخەبتێ، نەکا چینی زەحمەتکێش لەو وڵاتانەی کوردی تێدا دەژین دوو کەرت بێت و بەداخەوە چەندێکی توانیبێتیان تۆمەتی ڕەگەزپەرستی و (إنفصالية)یان وەپاڵ داوە. نوختەی دووەم ئەوەیە کە نەمانی هەڕەشەی ڕووسیای شیووعی لەو وڵاتانەی کە کوردی تێدا دەژیت، تا ڕادەیەک، لە حەماسەتی هێزەکانی ئەورووپا و ئەمەریکا کەم دەکاتەوە بۆ پشتگیریکردن لە کیانی ئەو وڵاتانەی دژی جموجووڵی کوردایەتین. نوختەی سێیەم ئەوەیە کە لە دەستەتەرازووی بەرانبەر ئەو دوو خاڵە ئیجابییەدا خاڵێکی سەلبیی کز و کەمبڕشت خۆ ڕەپێش دەکات کە کورد وەک میللەتێکی ژێردەست، دۆستێکی خەیاڵکردی دۆڕاند بە تێکچوونی بەرەیێک کە لە سەر ڕووی کاغەز یەکسانیی مافی میللەتانی تۆمار کردووە. خوام حەقە، لە سەردەمی عەبدولکەریم قاسمدا، شایەدی ئەو دیاردەیە بووم کە تەیارەی ڕووسی دەهات بۆ کوتانی پێشمەرگە، برا شیووعییەکان گەش دەبوونەوە، بەڵام کە ناوەناوە تەیارەی ئینگلیزی دەهات لە مجێزیان خۆش نەبوو. بە هەمە حاڵ، مەنتیقی ڕواڵەتی وەها چاوەڕوان دەکات کە (دەوڵەت) بە گۆڕانی ڕێژیمی حوکم لایەنی (بەرژەوەند) لە بیر نەکات. بەو پێیە دەبێ ڕووسیا خۆی و وردە دەوڵەتەکانی پێوەی نووسابوون چاو ببڕنە سیاسەتێکی سوودی خۆیانی تێدا ببینن، ئیتر ئازەرییەکان، لە نموونەدا، گوێ نەدەنە ورتەورتی ڕەگەزپەرستیی دژی کورد،

مادەم لە باری ئێستاکەی هەرای (ناگۆڕنۆ کەرەباغ)دا یەخەگیری دوژمنێکی مزرۆکە بوون. کەچی ئازەری، کوردی گوتەنی، نەزمێکی دەزانێ ئەویش سێ پێیی، تا ئەوەی تیپی هونەرییان هاتبووە بەغدا لە نێوانیاندا خزمەتچییان هەبوو بە درزییەوە کورد بوو، داوای لە کوردی بەغدا کرد چەند کاسێتێکی گۆرانیی کوردیی بدەنێ بۆ باوکی کە زۆر تامەزرۆیە بەڵام نەکەن خوازەکەی ئاشکرا بکەن دەنا ئازەرییەکان خراپی بەسەر دەهێنن. هەرچۆنێک بێت ئێستاکە دوای دەرچوونی مەسەلەی کورد لە قاڵبی بابەتێکی ئینسانی و چۆتە قاڵبی سیاسیی نێودەوڵەتان، ڕەفتار و کرداری خۆی و سیاسەتمەدارییەکی لەگەڵ دنیای بەڕێوە دەبات گرنگییەکی نوێی بێ سابیقەی وەرگرتووە کە حیسابی بۆ دەکرێت لەلایەن ئەو هێزانەی دەستیان لە سیاسەتی عالەمی دەڕوات. منداڵبازاڕی و بمرێ خوێنمژ و ئیستیعمار و بژی فریشتەی باڵ ژەنگار و ڕۆحم بە سەدەقەی جووتیار و کرێکار و مام سۆفی ئاودەلی بە ویقار، ئا ئەم قەوانە سافیلکانەی ئیفلاسکردوو کە ببنە مەنتیقی وتوویژ لەگەڵ ئەو لایەنە دەسەڵاتدارانەی بە زمانی بوورسە و نەوت و تیجارەت و تەکنیک و قسەی زێدە قەڵەوی سەر بە ژین و مەرگی جیهان، دەست لە چارەنووس و مافی ڕەوا و بێگەردی کورد لە بەکارهێنانی خوازی خۆی، و، و، و هتد بشۆ. ڕاستییەکەی ئەگەر بە عەقڵییەتی بژی برمێ کوردستان ئاوەدان بکرێتەوە هەر خۆی کوردەکە، لە جیاتی ئازەری و ئێران و نازانم کێوە، دەماری خۆی دەردەکێشێت و دەمارەکەش دەکاتە تەقەڵی درووماني ئەو کفنەی خۆی بە بەژنی خۆی هەڵبڕیوە. دەڵێن قانوون پارێزگاریی ئەحمەق ناکات، ئەشەدوبیللا فریشتەش حەقی نییە پەرۆشی بابایەکی هەبێت کە لکەدارێک دەبڕێتەوە خۆی دوو لینگانەی پێدا شۆڕ کردۆتەوە. دەبێ بزانین لە ڕێی قیاس لە خۆکردنەوە کە چەند بە زەحمەت لەسەر بێگانە دەکەینەوە، ئەو میللەتە پێشکەوتووانەی کە ئێمەش چاومان لە دەستیانە زەحمەتتر دەتوانن یاریدەی کوردێک بدەن کە بە ئەسڵ بارە لەسەر

شـانیان و چ سـوودێک لە خزمـەتکردنیـان نابینن، ئەوجـا ئەگەر هـات و مامـە کـورد خـۆی لە دنیـای پێـشکەوتوو گـێل کـرد و دەسـتـی کـرد بە لووشکە هـاوێشتن و گڕوگاڵی ئەحمەقانە، ئا بە خێری خۆت ڕستەکەم بۆ تەواو بکە.

– بەڕێزتان بە یەکەم مامـۆستا و ناسراوترین نووسـەری خاوەن سەنگەری تایبـەتی دەژمـێردرێن کە زۆر زانسـتـانە و بابەتییـانە، بە چاوێکی کراوەوە و پاشـخـانێکی فـراوانی شـارەزاییـیـەوە لە کـۆمـەڵگەی کـوردەواری، بیـری (مادی)تـان هەڵشێـلاوە و بە قەناعـەتەوە بەربـەرەکانیتان کردووە و ڕەخنەتان لە سیاسـەتی پیادەکەرانی ئەو بیرە گرتووە. لە کوردستـانێکی تاریکستان و وێرانی وەک ئێستادا ئامۆژگاریت بۆ ناوبراوان بە (چەپی کورد) چییە، کە هێشتا داس و چەکوش ئەستێرەی ئاسمان و ئاڵایانە؟

بەر لە چەندین سـاڵ وتووێژم لەگەڵ مـەلایەکی (زیرەک) و کۆنە شیـووعیی سـەردەمی شـەسـتـەکـان هەبوو، کـە تا ڕادەیـەک لە تەوژم و تـاوی هەوەڵ جـەزبەی گەڕابۆوە و بۆ لای بیروباوەڕی من هاتبـۆوە، ئەوە بوو کە پێم گوت نە قسەی من نە تێشکان و تەجرەبەی تاڵ و دەستی بەتاڵ تەئسیری دەبێ لە کردنەوەی دڵ و هۆشی سـۆفییە تەریقەتـی شیووعییەت، هەتا لە دیوەخانەی گەورە کە حیزبی بۆلشەڤیکی ڕووسە فـەتوا دەرنەچێ بە هەڵەبوونی هەڕەشـە و گوڕەشە بۆ سەپاندنی ئیشتیراکییەت و شیووعییەت بە زەبری کوتەک، ئەو دەمە جـارێ گلاسنۆست لە یزدانی ساڵانی داهـاتوودا بوو، سـۆفیی تەریقەت بە چـاوی خـۆی ببـینـێ، کـە بێگومـان دیتـوویەتـی، شـێـخـەکـەی بـە بەر بێشـەرعییـەوە نیشـتـووە زەڕەیەک لە فێگرتن و کەف پژاندنی دەمی (حـاڵ) لێهاتنی کەم ناکاتەوە، بگرە، لە مەرتەبەی شێخەکە و حورمەتی زیاد دەکات، چونکە مریدەکە لێی یەقینە خوای ئاسمانان ئەوەندە حورمەتی شێخی لایە هیچ بـێ شـەرعییـەک بە بنی پێـڵاویشـیـەوە نانووسـێت. بیـروباوەڕ کـە لە دەروونی مـرۆدا بوو بە ئاینی نەقـشـبـەسـتـوو، ژووروویی تاقـیکردنەوە و هەڵسـەنگاندنی هۆشـەکی تێ هەڵکشێ، هەر نەبێ دەبێ بایی بتپـەرستـی و

مەیموونپەرستی بۆی تێ بخوێنیتەوە، چ جایی ئەوەی شیووعییەت پشت ئەستوور بووە بە فەلسەفەیەکی پێی گوتراوە ئیشتراکییەتی عیلمی و بە لایەوە لە مادەوە وەرگیراوە کە (مادە) زەقترین و بە پێزترین و بێگومانترینی ڕاستییەکانی جیهانە. ئەوجا کاریگەرێکی دیکەی نەفسی خۆ ڕەپێش دەکات ئەویش شەرمی ڕیسوابوون و ئیفلاسکردنە. دەزانم مامۆستاکانی شیووعییەت هەر لە زەمانی ستالینەوە دەیانزانی حەپسخانە و قەسابخانەی سییەکان و چلەکان کە بە پانایی خاکی سۆڤێتستان مەرگەلی پتر لە دوو سەد ملیۆن ئادەمیزادی باوەش پێدا گرتبوو، دیاردەیەک نییە دزێوییەکەی لە تەنیشت بەهەشتی سوێدەوە لە چاوان نەچەقێ. بەڵام هێندە عەقڵیان هەبوو کە هەڵگەڕانەوەیان لەو عەقیدەیە و خوایەتیی ستالین ئەگەر نەشیانکاتە قوربانی بە دەست ستالینەوە هەرچی سەروەت و دارایی و حەسانەوە هەیە لە دەستیان دەچێت و ڕەنگە هەر تێشدا بچن. هەرچی دەروێشی پۆلی یەکەم و دووەمی سەرەتایی و ناوەندییە، بە گوێی مامۆستا، ملی دەنا و مل دەنێت چونکە فەرقی لەگەڵ تووتی نییە، بەڵکە لە ڕێی پەتککردنی هۆش و دەروونییەوە پتر لە (تەربیەتی مەیموون) مل شۆڕ دەکات. لە نووسینێکی نێوان کۆتاییی ١٩٤٩ و سەرەتای ١٩٥٠دا لەبارەی عەقڵی بنیادەمەوە گوتوومە: "وليس قصارى العقل أن يمتنع عن تفسير الأشياء التي لا يفهمها ولكنه يفسرها تفسيرات خاطئة". ئەوجا ئەگەر مامۆستای ئەفسووناوی ئەو هۆشەی خەساند و بۆ بیروباوەڕێکی ڕام کرد، دە جاران پتر ئامادە دەبێ بۆ خۆ بەقوربانکردنی هەرچی وڕێنەی سەرەوبن هەیە چ جایی کتێبێکی عیلمی کە جێگەی تەورات و ئینجیل و قورئانی گرتبێتەوە. شیووعیی کورد هەموو ئەو عەیبانەی تێدایە کە لە تێکڕای شیووعیی جیهاندا هەیە چونکە لەسەر ساجی عەلییەوە بێ پاشخانی تەئریخی و بێ ژێرخانی سەردەم و بێ ئومێدێکی دنیاییی کوردانە و بێ هەبوونی هیچ هۆیەکی سەقامگیربوونی دیموکراسی و بێ نان و پاتێکی دڵدەرەوە و بێ هەرچی دارایی و شانازی

پێوەکردنە. ئا لەو بیابانە کاکی بە کاکی و وێرانەدا، مێشک ئاخناو بووبێ بە دەرمـانێکی فـەلسـەفـیی بـە ڕووالّەت عـیلمـانی و جـێی ئومـێـد و مـایەی شـانازی (هـەر نەبێ لە دالەنگاندنی پایەی ئەو کەسـانەی لە خۆی ئیرووترن) کـە ئـەگـەر دەسـتـی لێی ترازا وەک ئـەوەیە لە خـوڕگـەی ئاودا دەسـتـی لە تەختـەداری نقووم نەبوون بتـرازێ یان بەردی بن پێی لە سـەرووی لووتکەی شـاخـەوە گلۆر بێتـەوە، ئاخـۆ دەبێ چۆناوچۆنی و کەنگی و لە کوێ جورئەت بکات ئیفلاسی مادی و مەعنەویی خۆی بکاتە دروشم بەسـەر دارێکی قیت و بەرزەوە. مـالّم حـەقـە دە جـاران و سـەد جـاران هـەر بە حـوکـمی خـەفـەخـان بوونـی هـەناسـەیەوە هاوار دەکـا هۆ گـۆرباچـۆڤی جـاسـووسی ئـەمـەریکا. دەرمـانی شـیـووعـیی کورد لە دەست ئەو کـوردە خـاوەن دەسـەڵاتانـەدایە کە بەکـــردەوە و بـە خـــەباتـی ڕۆشـن و بە حـــەســـاندنەوەی خـــەڵق و بە داد و دیموکـراسـی و بە تەبایی و برایەتیی گـشـتـی و یەکـبـوونـی دڵ و دەروونی باوەڕی هەمـوو ئەوانەی کوردپەرستن ئیسپـات بکەن کوردایەتی بەدیلێکی بە شـەرەفـە بۆ هـەرچی کوردی بە شەرەفە. لە حـالّوباری ئێسـتـاکەدا ڕەفتـاری پێـڕەویکەرانی مـامـۆسـتـا عـەبدوڵڵا ئۆجـالان هێـزێکی بەرهـەست دەداتە بزووتنەوەی شـیـووعـیی کـورد لە هـەر شـوێنێک بن، هـەرچـەند بەلای باوەڕی منەوە هـەوڵدان بۆ شـیـووعی کـردنی جـەمـاوەری کـورد (گـریمان هـەوڵەکـە سـەرکەوت) لە ئاکامدا تێشکان دەبێ، چونکە شیووعییـەت شتێک نییـە هـی کەیفە و هەڵبژاردن بێت وەک کە باوەڕی تەجریدی (بێ کردەوە و بەرهەم) وە یـا زەوقی گـــۆرانی و مـــۆدێلی جلک، بگرە نـاوی کـــەس و هـەتا دەگـــاتـە ڕەگـەزگـۆڕی، هـەمـوو دەشـێ بگۆڕێت و کـار و بازاڕی گوزەران و بنیـاتنان و چاندن و سـەفـەر و هـەمـوو بارێکی ژیانی کۆمـەڵایەتی بـە ڕێیدا بڕوات بەرەو ئەو ئاکامـەی پێش گۆڕانی شـتـە باسکراوەکان بـۆی دەڕۆیشت، چونکە مـرۆ عـەلی بێ یان جۆرج، مـوسـڵـمـان بێ یان دیان، کورتـەک لەبەر بێ یان عـەبا، کـورد بێ یان عـەرەب، عـەتابە بچـڕێ یان قـۆریات، هەڵپـەڕێ یان مـەلە بکا،

باری گــوزەران و ژیان و بردنەســـەر پەکی پێ ناکــەوێ، کــەچی بوون بە ئیشتیراکی یان شیووعی بەندە بە (نمو) ئەوجا هەروەک منداڵی ١٠ساڵی ناتوانێ گــەنجی ١٨ ســاڵ بێت، مــیللەتێکی وەک کــوردیش کــە لە پلەی ســـەرمـــایەداری بەرەژوور نەچووبێ لە ڕێی بەرەژوورچوونی ژێرخـــان و ژوورخـانی مـادی و شـارسـتـانەتی ناتوانێ بەرهەمـهێنانی تایبـەت بە تاک بگۆڕێ بە شکڵی کۆمەگی. کە هاتیت تاک و خێزانی کوردی ئەم سەردەمەت مەنع کرد لە کاری گوزەرانی سەربەخۆ و خستتە جغزی شێوە ئوسلووبی شیووعییەوە، نازانیت چ لەو خەڵقە دەقـەومێ، چونکە هیچی ئەوتۆت نییە لە وەسیلەی گـوزەران ١٠٠ کـەس و ١٠٠٠ کـەس بە خـۆیەوە بـگرێت و لەوانەش بێت هەموو کەسەکان بێ خۆ تەفرەدان و قەمچیکاری کۆمەگی بکەن وەک کە تاک بۆ خـۆی دەکـات. لە سـیـیـەکـانـدا مـەعاشـی کـرێکارەکـانی فـابریقـەی (فـۆرد)ی ئەمـەریکا ٧٠٠ ملیـۆن دۆلاری سـالانە بوو کە دەیکرد ٣٥ هێندەی بودجەی حکوومەتی ئەوسای عێراق. ئەوجا عەمەلەکان خەیاڵیشیان نەکرد دەست بەسـەر فابریقەکاندا بگرن. شارێکی وەکو هـەولێر کە دانیشتووانی گـەیشـتـوونەتە ملیـۆن بە هەمـووی هـەزار عـەمـەلەی پرۆلیـتـاری قـابیلی ڕێکخـستن و دەرسـدانی شـیـووعیـیـەتیـان تێدا پەیدا نابێ، ئەوجا ئەگـەر سـوڵتـەی حـوکم نەبێتـە شـیـووعی، ئەو عـەمـەلانە هەر ناگـەن بە هیچ. باوەڕ دەکەم لە پلەی وەها بەرەژێری شارستانەتی کە هەولێر و کوردی تێدا دەژیت ئەگەر هەمـوو خـەڵقـەکە و بزن و مـەڕەکە و مریشک و قـەلەمـوونەکە و دار و بەردەکەی یەک دەنگ بڵێن بژی شیووعی هەر فایدەی نییە.

ژیانی ســـەردەم لە وڵاتی پێــشکەوتوو گــەیشــتــۆتە ڕادەیەک لـە ڕێی کۆمـپـیـوتەرەوە هەر مـەعلوومـاتێک گەرەک بێ لە ماوەی چەند دەقیقـەیەکدا دەتـگـاتێ ئـەوجـــا هـەسـت نـاکـــەن ئوسـلـووبـی ئابووریـی ئـازاد بگـۆڕن بـە ئوسلووبی گرێدراو. خولاسـە قسـەکردن لەبارەی گۆڕینی وڵاتی دواکەوتەی ٥٠٠٠ ساڵی بۆ سەر نیزامی ئیشتیراکی وە یا شیووعی خـەیاڵپلاویش نییە،

چونکه خەیاڵ قوزەڵقورتە. نەرەنەرِی چەند زمان هەراش و حەز و شەهوەتی چەند نەفەس برسی و سۆفیگەریی خەیاڵبازان با بێن لە هەولێر و سلێمانی یەک یانەی سەر بە فرۆکەوانان دابنێن. نازانم چۆناوچۆنی قورە خەیاڵی خۆ شیووعی کردن لەو شوێنەدا دابنێم کە لایەق بێ بە کوردێکی گومڕای سەرلێشێواو و وڕ و دەبەنگ بیری لێ دەکاتەوە. من نازانم و لێم سوورە ڕۆژەک دێت، ئەگەر مرۆ خۆی نەبڕێنێتەوە، جۆری ژیان وەها سەرەژوور دەچێت کە ڕێژیمی یەکسانی لە خۆوە خۆی بەسەر کۆمەڵدا دەسەپێنێ و کەس تاقەتی نامێنێ مشووری بەڕێوەبردنی ڤیللای تاک و ئۆتۆمۆبێلی تاک و، تاک، و تاک بخوات، بەڵام ئەو ڕۆژە نە لە ڕێی شیووعییەتی بە زەبری کوتەک دێت و نە جاریێ میللەتی وەک کورد مافی ئەوەی هەیە وەختی خۆی لەو ئەنجامە دوورەدەستە بە فیڕۆ بدات. هێشتانی بەهەشتی موژدەدراوی دینە ئاسمانییەکان بنەمای پتەوتریان هەیە بۆ ئەو ئومێدە، چونکە بەهەشت بەلای دیندارەوە بەندە بە ئیرادەی کردگار نەک ئامۆژگاری و ڕێنموونیی مرۆی فانی. خولاسە لە جیاتی ئامۆژگاریکردنی بێسوودی شیووعیی کورد، دەبێ ئامۆژگاریی کاربەدەستان و ئیش هەڵسووڕێنان و ڕۆشنبیران و ئەگەر مومکین بێ، هی هەموو خەڵقی ناشیووعی بکرێ کە نموونەی ڕەفتار و کردار و گفتاری خاوێن بن. خۆ ئەگەر ئەو تاقمانە وەها نەکەن بە ناچاری خەڵق گوێ بۆ ئەو کەسانە ڕادەهێڵن کە لە زەمینەی بێ مەسئوولییەتی و پەندی (خەنجەر لە کا)وە قسەی لووس و لێک و شیرن و چەور و ئومێدبەخش شەکری کەلامیان دەبێت.

– بە مێژوو، هەستی نەتەوایەتی لەسەر دەستی کێدا بە پلەی یەکەم لە کوردستاندا سەری هەڵداوە؟

لەبارەی کەسێک و لایەنێکی هەوەڵ جار هەستی کوردایەتیی لە کوردستاندا بزاوتبێ. وەک من بزانم پاش ئەحمەدی خانی و شەرەفخانی بەدلیسی کە بە نووسین لە باری کوردەوە دواون بێ ئەوەی لە زەمانی

خـۆیاندا دەنگی دابێـتـەوە، هەوەڵ جـار لە سـەردەمی حـاکـمـایەتیی عـەبدولڕەحـمـان پاشـای باباندا، بەر لە دوو سـەد و هێندە سـاڵە بووە بە هێـزێکی ورووژێن. بەڵگەش بۆ ئەم ڕاسـتـیـیـە زۆرن، یـەکـێک لەوان قـسـە مەشـوورەکەی خـۆیەتی کە تەکلیفی لێ کراوە بکرێتـە والیی بەغدا، گـوتبووی قـومـە ئاوێکی کـوردسـتـان بە بەغـدا ناگـۆڕمـەوە، بەڵگەی تر بەیتی عـەلی بەردەشانییە کە خۆی لە حاشییەی عەبدولڕەحمان پاشادا بووە. بەیتـەکەی ئاگرپژێنێکی کوردایەتییـە، لە کۆتاییی یەک لە بەشـەکانی کتێبی (حـاجی قادری کۆیی) ئەو بەیتەم تۆمـار کردووە. بەڵگەی سێیەم وا ئێستاکە کە ئەم دێرانە دەنووسم لە بەردەستمدایە و بریتییە لە وەقفنامەی کتێبی (صحیح البخاری) لە لایەن عـەبدولڕەحمان پاشـاوە بۆ مـەلا عـەبدولڕەحـمـانی کـاکی جەلی، کە باوکی باپیری باپیرمە. وا لێرەدا چەند دێرێکی ئەو وەقفنامـەیە دەنووسمەوە کە پێوەندیی بە گیانی کوردایەتیی پاشای بابانەوە هەیە. دوای پێشەکییەکی شـەش دێری دەنووسێت: (فـها أنا قد وقفت ذلك الكتاب وقفا صـحيحا شرعيا على العالم الرباني والعارف الصمداني ملا عبدالرحمان الجلي ثم على اولاده الذكور الأفقه فالأفقه ما تناسلوا بطنا بعد بطن ثم على أولاد أخوته الأعلم فالأعلم ما توالدوا، ثم على عشيرته الأعلمين ثم على العلماء الذين كـانوا في ناحـيـة كردسـتـان من الموصل الى بغـداد وسنندج وجـعلت ثوابه...) ڕۆژمێژووی لێبوونەوەی کـاتب لە نووسینەوەی کتێبەکە دەوەستێتـە ساڵی ١٢١١ی کۆچی کە بەرانبەرە لەگەڵ ١٧٩٦–١٧٩٧ی زاینی واتە بەر لە ١٩٧–١٩٨ سـاڵێک. من لە نـووسـینـی خـۆمـدا (کـە لەسـەر حـاجی قـادرم دەنووسی) گوتوومە ئەم سـاڵە ٨–٩ ساڵ دەکەوێتە دوای شـۆڕشی فرەنسـە، دوور نابینم پاشای بابان وێڕای هەستیاریی خۆی سروشتی ئەو شۆڕشە بە تەواوی خسـتبێتیـە سەر ڕاڕەوی قـەومایەتی. ئەمـە دەڵێم ناشزانم بەیتـەکەی بەردەشـانی چ سـاڵێک گوتراوە، ئاخـۆ بەر لەو سـاڵەی وەقفنامەکەیە، ئەگەر بەر لەویانە ئایا دەکەوێتە بەرایی شـۆڕشی فرەنسـە یان لە جـغزی ئەو ٨–٩

ساڵەدا دەمێنێتەوە، ئەگەر بەرایی بێت دیارە پاشای بابان قەرزداری شۆڕشی فرەنسە نابێت. پێویستە بشڵێم کە مەلای ئیبنو ئادەم لە لاپەڕەیەکی یەک لەو کتێبە دەستخەتەکانی خۆی هەر بەخەتی خۆی نووسیوەتی لە وڵزە (از قرای کردستان) بووە لەلایەن شێخی نۆدێ کە لە مەرکەزی (سلطنە کردستان) دانیشتووە، کاغەزی پرسیارێکی عیلمیی بۆ هاتووە، ئەمەشی لە ١٢٠٥ نووسیوە کە دەکەوێتە بەرانبەر ١٧٩٠-١٧٩١ی زایینی پاش شۆڕشی فرەنسە بە ساڵێک یان دووان، هەرچەند مەلای وڵزە لەوانە نەبووە دەنگ و سەدای فرەنسەی بەو خێراییە پێ گەیشتبێت، وەک کە پاشای بابان هەمیشە ئاگاداری ڕووداوی دوور و نزیک بووە. لەوە خۆشتریش هەر لە پەڕاوێزی سەرووی ئەو لاپەڕەیەدا دوای دوو ساڵ بە عەرەبی نووسیویەتی: «ومن عجب انه قد شنع علي بأن الديباجة كردية وقد صدق بذلك عليهم المثل السائر هم كالبيضة خرجت من قشرها...» ئەم دەقە عەرەبییە لەوانەیە کەموکوورییەکی هەبێ بەڵام واتاگۆڕیی تێدا نییە، مەبەستمە بڵێم ڕەنگە من وشەیەک وە یا داڕشتنێکم لە بیر نەمابێ وەک کە کاتی خۆی دیتوومە. مەلای ئیبنو ئادەم سێ دێرە شیعریشی وەپاڵ دەدرێت دوای تێکچوونی حوکمی پاشای کۆرە گوتبێتی، ئەمە دەقیانە:

هەوران کردە گۆڵە گۆڵ	میکائیلا ئەتۆش دەی
تووتن و ماشان بڕشێنە	دەبا نۆش بێتە سەر دەی
ڕۆمی ئەوا پەیا بوون	کوتوبخانان دەکەن تەی

دیارە ڕۆمی، کە مەبەس لێیان تورکی عوسمانلییە، بەلای ئیبنو ئادەمەوە ئەوە نین لە ڕێی بەرەکەتی خیلافەتەوە چاو لە عەیبیان بپۆشرێت.

سالمی ساحێبقران لە پاش تێکچوونی ئیمارەتی بابان کەوتە سەر شیوەنکردن بۆ کارەساتەکە بەڵام نەیگەیاندە جغزی شیوەن بۆ کوردستان، کە ڕەواندزیش زەدە بوو بەر لە چەند ساڵێک هیچی تێدا نەگوت. یەکەم

کەسی کە پاتەوپات و بێ تەئویل و کۆمەکردن کوردایەتیی کردبێ بە زمان و قەڵەم حاجی قادری کۆیی بووە، ئەویش لە تەمەنێکی دوای ئاوارەبوونی کە بەڕای من لە ١٢٨٠ بۆی دەرچووە. دەبێ بشزانین، حاجی قادر دوای ئاوارەبوونی و لە دەوروبەرێکی پێشکەوتووتر لە کۆیە و کوردستانی ئێران کە دەوری ٧-٨ ساڵانی تێدا بە فەقێیەتی ڕابووارد، مەیلە حەقپەرستانەکەی گێڕایە سەر باری کوردایەتی، ئەوساش بەدرخانییەکان کە پەنا و نوای ئەو و نازڕاگرتنی بوون هۆشی کوردایەتییان کرابۆوە. پێشتریش لە ناوەندەکانی چەرخی نۆزدەیەم لە حکوومەت هەڵگەڕابوونەوە. سورەییا بەدرخان لە کۆتاییەکانی ئەو چەرخەدا ڕۆژنامەی کوردستانی لە قاهیرە بە کوردی بڵاو دەکردەوە، لە دانەیەکی ئەو ڕۆژنامەیەڕا کە لە ساڵی ١٨٩٨ دەنووسێ ساڵێکە حاجی قادر وەفاتی کردووە، مێژووی مەرگی زانرا. ١٨٩٧ دەوەستێتە بەرانبەر ١٣١٤-١٣١٥ی کۆچی کە بەلای لێکدانەوەی من (کەسێکی تر لێکدانەوەی ئەوتۆیی کە من لەبارەی حاجی قادرەوەم کردووە، نەیکردووە)، دەوری ٣٤-٣٥ ساڵ بووە حاجی چۆتە ئەستەمبووڵ، دیارە تا ساڵی مەرگی سێیەکە چەرخێک تێپەڕی کردووە بەسەر خەستبوونەوەی فکری بۆ کوردایەتی، بەیتێکی هەیە مەدحی یەکێکی بەدرخانی دەکات کە دەڵێ وەک ناوەکەی شێرە، دیارە مەبەستی یەزدانشێرە کە حیکایەتی ئەویش هەویرێکی ئاوخوازە و بە کێشەیە، لەم شەرحەی بێ سەرچاوە (من یەک دانەی سێ بەرگەکەی حاجی قادرم لا نییە، هەرچی هەمبوو لەسەر داخوازیی کوردی ئەورووپا و شوێنی تر بوون بە دیاری) کە بنەمایان لە مێشکمدا پارێزراوە خۆت بڕیار بدە لەسەر باوەڕێکی پەسەندی دەکەیت ببێتە وەرامی پرسیارەکەت (وەرام، وەڵام یەک شتن و دروستن).

- دەکرێت بنەما سەرەکییەکانی بیری نەتەوایەتی - کوردایەتیمان پێ بڵێن؟

لەبارەی بنەما سەرەکییەکانی بیری نەتەوایەتیی کوردایەتییەوە، ئەوەی لە

ئاست ئەو بنەمایانەوە بۆی چوویت وەک: مێژوو، زمان و نیشتمان و هەستی ئابووریی هاوبەش و داب و نەریت، هەمووی بیری خوازرایەوەیە لە مێشکی فلان لایەن و فیسار بیریارەوە هەڵقولاوە، پتریش سیاسەت داوای کردووە، خۆ ئەگەر تاکە یەک وشەی ئەم جۆرە بابەتە لە کەسەوە نەبیسرابایە ئەو گەلانەی گەلن، چ گەورە چ گچکە، چ تاکە عەشیرەتی پاشماوەی کۆنە نەتەوەیەک، هەر دەبوون و دەمانەوە بە گەل و نەتەوە، هێندە هەیە گەلی خاوەن حکوومەت (کیان) بە شێوەیەکی خەستتر لە گەلی بێ حکوومەت بیر لە (گەلایەتی)ی خۆی دەکاتەوە، چونکە ئەرک و سوودی ئەو کیان و حکوومەتە هەمیشە بە زیندوویی لەبەر هەست و هۆش و چاویدایە و گوێی لێیە. کوردێکی بێ حکوومەت لە ئەرزەڕۆمەوە ناوی سەردەشتی نەبیستبێ چۆناوچۆنی هەستی مەفتەن دۆستیی خۆی بەرینتر بکاتەوە بۆ شوێنێک کە نەزانێ کورد زمانە و ناویشی نەبیستووە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەو هێندە هەرێمەی کابرایەکی نەخوێندوو دەزانێ کوردی تێدا دەژیت بەسە بۆ ئەوەی هەستی نەتەوایەتیی تێدا بەخەبەر بێت، ئەوساش لێی داوا ناکرێ هەستی نەتەوایەتی لە زەمانێکدا بەخەبەر بێت کە جارێ لای نەتەوەی تێر و تەسەلیش نەڕسکاوە، تۆ بڵێ وڵاتێکی بەرینی وەکو کۆنە فارس و عەرەبی دوای غەلەبەی ئیسلام کە دەیان (طوائف الملوک)ی سەربەخۆی تێدا پەیدابوو ئایا لە نەتەوایەتی و مافەکانی بێبەش دەبوو هەر چونکە بڕبڕ بووە؟ ئەدی چی لە جوولەکە دەکەیت کە دوای تێکچوونی کیانەکەی لەلایەن بەختونەسرەوە، بێ نیشتمان مایەوە و زۆربەی هەرە هەرە زۆری بە دنیادا پەرت و بڵاو بۆوە؟

بەڵێ من لە گۆشەی حەقیقەتی ڕووتەوە گوتوومە هەتا گەلێک کیانی سیاسی (واتە: حکوومەت)ی نەبێ جارێ لە پزدانی مێژوودایە و نەبۆتە منداڵی تازەزاو، بەڵام ئەم ڕاستییە مافی وەدەستهێنانی یەکیەتیی مەفتەن و نەتەوەی ڕەش ناکاتەوە وەک کە منداڵی ناوپزدانی دایکیش مافە

سەلێندراوەکانی ڕەش نابنەوە، کەسیش نازانێ ئەو منداڵە مردەزاد دەبێ یا بە زیندوویی.

دڵی خۆت بە کۆڵەکە و مۆڵەکەوە[1] مەبەستەوە بۆ ڕاگرتنی قەدی لەرزۆکی میللەتەکەت. میللەت هەیە و دەبێ ببێت و بژیت و ئیرادەشی لەسەر ژینە هەرچەند بە نەشارەزاییش بۆی بخەبتێت و هەڵە و گومڕاییی نافڕەجاش لە هەناویدا بزێتەوە. پیاوکوژی تاوانبار دوای بەندیخانە ڕێی ژینی لێ ناگیرێت. شێت کە هۆشێکی خۆژینی نییە بە ئەستۆی میللەتەوە دەبێتە ئەمانەت و لێی خەرج دەکرێت. لێرەدا دەبێ ڕاستییەکی ناقۆڵا دەرببڕم، مرۆڤ بە شێوەیەکی گشتی، هەتا ئێستاش، لە قۆناغێکدایە هەر دەڵێی مەیموونە کە دەکەوێتە نێوان جانەوەری لە خۆی بەرەژێرتر و نێوان مرۆڤەوە، چونکە جارێ مرۆڤیش لە نێوان حاڵی ئێستاکەیدا کە پڕە لە شەوکوێری و دڕندەیی و خۆکوژی تا حاڵەتێکی لە مرۆڤ دەوەشێتەوە و نموونەی بەرچاویشی هەیە لە دەوڵەتی وەک سوێد و دانمارک، واتە ئەوی پێی دەڵێن نەتەوەی دواکەوتوو و هەموو ئەو تاک و تاقمانەی خەریکی دڕی و شڕی و سەگپەرستی و تاکپەرستی و عیفریتپەرستین. لەم ڕۆژگارەدا دەکەونە نێوان مرۆی عادەتی و مەیموونەوە. خۆدزینەوە لەم ڕاستییەی شەرمهێن بە بەهانەی: ئەیرۆ چۆن مرۆڤ دراوسێی مەیموونە، دادمان نادات و بە هانای کەس ڕاناگات. هەڵبەت دەزانم مرۆڤی دواکەوتوو حەوجەی بە ملیۆن ساڵ نییە تێیدا بگاتە پلەی مرۆڤایەتیی دروست وەک کە مەیموون لەوانەیە بە ملیۆن ساڵیش سەرەتای هۆشپڕانی لێ بەدەرنەکەوێت، بەڵام دەبێ بزانین، هەروەک بەرەوپێش بوونەوەی مرۆڤ لە چاو هی مەیموون یەکجار خێرایە، هەروەهاش زەرەر لێکەوتنی کوشندە کە دەشێ کەلێنی پڕ نەبێتەوە، خێرا و بە سفت و سۆیە، وەک ئەوە کە کەرتێکی وڵاتی لە دەست دا بۆی ناخرێتەوە سەر شڕە خەریتەی قوت و لێ قرتاوی وڵاتەکەیەوە. لە (هێمن)م زانی دەیگوت ئەولیا چەلەبی لە گەشتەکەیدا جێگەی ئەوتۆ بە کورد دادەنێت

ئێستا ١٠٠ کیلۆمەتر لە خاکی کوردنشین دوورە، هەمەدان پێتەختی باپیرە گەورەی کورد بوو. ستالین پێناسەیەکی دەرکرد بۆ دانهێنان بە هەبوونی (نەتەوە، گەل)، یەک لە مەرجەکانی نیشتمانێکی سەرلەبەر بوو: برا چەپڕۆیە کوردەکانی عێراق سیپارەیەکیان دەرکرد لەبەر تیشکی ئینجیلی ستالین پێغەمبەر و بڕیاریان دا لەسەر هێندێ کە کورد (أمة) نییە گۆیا وڵاتی بڕبڕ بووە. ئەوسا دەمگوت: خۆ هەر کەرتە بە تەنها سەرلەبەرەو کوردنشینە هەر کەرتەشی چەندجار لە لوکسەمبورگ بەرینترە و خاوەن نفووسترە، ئیتر بۆ دەبێ فەتوا لە مەلا و شێخی سیاسەت وەرگرێ تا بە ئوممەت بژمێردرێت؟ ڕاستییەکەی هەبوونی (گەل) خۆی بە تەنها بەسە، بگرە زیادیشە لە هەرچی مەرجێکی بۆ دان پێداهێنانی ڕەچاو بکرێت. کەس نەهات مەرج دانێت بۆ دانهێنان بە کەسایەتیی (تاک) وەک شەهادەی پزیشکی وە یا بڕۆی کەوانەیی وە یا دارایی پارە و ملّک، تەنانەت، بە زۆری، بەر لە هەزار و دوو هەزارساڵیش عەبد خۆی و کەسایەتی و مافەکانی چاوەدێری دەکرا. تاکە سیفەتی هەرە هەرە بنەڕەتیی بۆ دانهێنان بە هەبوونی (نەتەوە) ئەوەیە کە ئاخێوەری زمانێک بێت تایبەت بەخۆی و تا ئەوەی دەتوانین بڵێین لە ماوەی هەزار ساڵدا دەشێ نەتەوەیەک هەموو دانیشتووە ئەسڵییەکانی لە نیشتمانەکەی خۆی وردە وردە، کۆچیان کردبێ بۆ وڵاتانی تر و خەڵقی تریش وردە وردە لەو هەزار ساڵەدا بێ مەبەست و بە شێوەیەکی ئاسایی هەست پێ نەکراو خزابێتە ئەو نیشتمانە و زمانی خۆی لە بیر کردبێت و بووبێتە ئاخێوەری زمانی خەڵقەکەی، ئیتر تورک و عەرەب بووبنە کورد یاخود کورد و فارس بووبنە عەرەب، خۆ دانیشتووانی ئەمەریکا بە تایبەتی هەرەمەیەکە وەک چێشتی حەفت ترینگە، ئەگەر سەقافەتی هاوچوون و زمانی ئینگلیزییان لێ بستێنیتەوە دەبنە سەد کەرت و پتریش، هەرچەند جارێ لەبەر تازەیی تەجرەبەکەیان هەر تاقمە بە تایبەتی ئەوانەی لەم سەدەیەدا تێی خزاون، کەم و زۆر دروشمی ئەسڵە ڕەچەڵەکیان پێوە دیارە،

بەڵام زمانی ئینگلیزی بۆتە پێناسەیان و دارێژەری کەسایەتییان. تەنانەت هیندیی سووریش کە خاوەنی ئەسڵە وڵاتەکەیە بوو بە مێوانی سەقافەت و زمانی ئینگلیزی. سەیرێکی مێژووی عەرەب بکەیت دەبینی لە ئاکامی فتووحاتی ئیسلام، هەر نەتەوەیەکی زمانەکەی لە خێزانی سامی بووبێت لە ئاکامدا بوو بە عەرەب، کەچی فارس و کورد و ئەفغان و تورک و بەلووچ و نازانم کێ و کێ نەیانتوانی زمانەکەیان بهێننە سەر قاڵبی عەرەبی و بڵێن (یضلل الله). فەقێیەک لە مزگەوتی کۆیێ چەندی کردی نەیتوانی فێر بێ بڵێ: (مثلا میثالێکت بۆ بهێنمەوە لە أمثلەی مختلفە) سوور بوو لەسەر هێندێ کە دەیگوت (ئەسەلە سەرە پەسیرەیەکت بۆ بهێنمەوە...) بێگومان عەرەبیش هەتا نەکەوێتە ناو کۆمەڵگەیەکی کوردزمان و ڕۆژگارێکی بەسەردا تێ نەپەڕێت ناتوانێ بڵێ (هەڵەت و پەڵەتی زینگزینگەوە و تەکەڵتوو) کە ناوی دوو گوندی کوردن، هەروەهاش حاڵ و باری سەراپای نەتەوان.

هەستی خۆ بە کوردزانین، بە عەرەب زانین، بە هیندۆک زانین، ئەگەر هیچ باری دەگمەن، نامەئلووف سواری خوایشت و تەبیات و مجێزیان نەبێت، وەک خۆ بەخزم زانین لەگەڵ ئامۆزا و پوور و خوارزا، هتد، هەتا هەڕەشەیەک لە ناخزمەوە نەیەت لە خۆوە بێ مەبەست بە خەبەر نایەت کە دەزانین لە حاڵی ئاساییدا خزم و خزمیش دەبن بە ناحەزی یەکتر. بە گشتی دەتوانین بڵێین لەوەتەی (ڕەگەزپەرستی) بە جۆرێکی بەرنامەیی و پلانکاری خۆی بەسەر سیاسەتی دەوڵەتاندا سەپاندووە (هەتا دەوڵەتیش دواکەوتووتر بێ لە ڕەگەزپەرستیدا دڕتر دەبێ) هەستی داڕووشاوی ڕەگەزی ژێردەست تیژتر بۆتەوە. بەراوردییەک بکەیت لە نێوان فەلسەفەی سەر بە کوردایەتییەوە لای خانی و شەرەفخانی بەتلیسی و حاجی قادری سەرەتای خوێندنی لە کوردستانی ئێران و حاجی قادری دوا پلەی ژیانی لە ئەستەمبووڵ دەبینیت خانی لە زانایی و هەستیاریی خۆیەوە پەرۆش دەخوات لە نەبوونی حکوومەتێکی کورد و ناڕەواییی حاڵەتی ئەوتۆیی، لە

وەشدا نەکەوتە سەرباری پلاندانان بۆ پێکهێنانی دەوڵەت بەڵام هەمیسان بە قۆناغ پێش ڕۆژگاری خۆی کەوتبۆوە. بەتلیسی لە ڕوانگەی مەسڵەحەت و دژ وەسـتـانـی بەرانبـەر شـیـعـەگـەری هـەوڵێکی دا. حـاجی قـادر لـە دیوی کوردستانی ئێران هەستی سوننیگەری و دژەشیعەیی کە لە تەعەسسوبی قاجارەکانەوە سواری هەستی دەبوو، قەڵەمەکەی دەبزاوت، هەستەکەشی لەگەڵیدا ژیا تا ئەوەی تۆمەتی بێژووەتی دەهێنێتە ناو هەڵبەستی لە ڕێی (مـتـعـە)وە کـە بەلای سـوننەوە حـەرامـە (سـەیری دیوانی بکە). بەسـەر حاشییەی کتێبی سیوتی. چاپی ئێران، ئەم دوو بەیتە دەنووسێ، کاتێک لە کوردستانی ئێران دەیخوێند:

یا ڕەب بە قەدەر حەرفی سیوتی یەک یەک
ڕەحمەت لە (مصنف) و لە قاری بی گەلەک
ئەمما عـەجـەم و ئەو کـەسـە چاپی دانا
بیباتە جەهەننەم بە عەزاب و بە کوتەک

دواتر لە ئەستـەمبـووڵ کـەوتە سـەر فکری کوردایەتی بەو شکڵـەی وەها ئاشفتە کە دەیزانیت.

لێرەدا دیاردەیەک خۆی ڕەپێش دەکات: نەتەوەیەکی ژێردەست بێت پتر لە نەتەوەی دەسـەڵاتدار دەست بە تامـەزرۆیی دەکـات بۆ خـۆهـەڵدانەوە چونکە هەر ئەو دەرمانەی خۆمەدحکردنی هەیە کەموکووڕیی خۆراک و پۆشاک و شەکرەمەنی و سوتەمەنی و تفەنگەمەنی و تەیارەمەنی و هەموو شتەمەنیی پێ پڕ بکاتەوە وەک ئەوەی کە هەژار پتر بە خۆیدا دەشکێتەوە پێڵاوی دڕاوی لە پێدا بێت، تا پیاوی دەوڵەمەند کە بێ پێڵاویش سمێڵەخنکەی دێتێ. فارسەکان چونکە پشت ئەستوورن بە حکوومەتی کۆن و نوێیانەوە چەندی پێیان بکرێ وشەی عەرەبی بە ئارایشت دەخەنە نووسین و ئاخافتنیانەوە.

هەروەهاش هیندی وەک لە فلیم دەبینین تێوەرێخی ئینگلیزی دەترنجێنێتە قسەکانیەوە.

بڕواهێنان بە مرۆڤ و دووربوون لە ئیلحاد و پێداویستیی ئابوورییەکی هەمەگیر[٢]، ئەمانە هیچیان لە ناوەڕۆکی (نەتەوە) نین و هەر یەکە لە بوارێکەوە تین و تاو بۆ مرۆڤ دەهێنێ. میللەتەها هەبووە و هەیە باوەڕی بەو خوایە نییە کە تۆ باوەڕت پێی هەیە، زانای گەورە گەورە هەن مولحیدن، خوانەناسن، هی وەهاشیان هەیە خواناسن بەڵام ژینەوەی دوای مردن ناچێتە قەناعەتیانەوە. ئابووری شتێک نییە بیکەیت بە گرێبەندی بیروباوەڕی نەتەوایەتیی موشتەرەک. مرۆش وەک چوێلەکە و کەروێشک و فیل بێ فەلسەفە خەریک دەبێ بژیت و بزێت، لە حاڵەتی دینداریيەکی خەستدا ماڵی دنیا بە قوربانی حەج دەکات و گیانیشی دەخاتە تەهلوکەوە بۆ شکۆ و پەرەسەندنی ئاینەکەی و هەر لەو بوارەدا دڕدۆنگی لەگەڵ هاونیشتمانیی خۆیدا دەکات بۆ خاتری حوکمدارێکی بێگانە کە دڵی بۆ لای خۆی دزیبێتەوە. ئابووری عەقیدە و بڕوا نییە کە نوێژی بۆ دەکرێت یاخود بەستە و چەپڵەڕێزانی بۆ دەگێڕدرێت. بژێو، زایەند، هەندێ نەخۆشیی زگماک، بێ مامۆستا و خۆهێنان و بردن هاوتەمەنی هەرە کۆنی مرۆڤن. بیروباوەڕ کە چەسپا لە هەموو هاندەرێک تەوژمی پتر دەبێت. دین و ئایدیۆلۆژی و ئابووری وەک هەویری ئاوخواز زۆریان بەبەرەوە هەیە باسیان لێوە بکرێت. بە کورتی و کرمانجی هەر یەکێک لەمانە دەشێ خۆی بکاتە لەمپەر لە پێش هەنگاوی نەتەوەپارێزیی ڕاست و دروست. هەر سێ بابەت هەڵدەگرن ببن بە وشکەباوەڕ و پێوەندییان بە بەرژەوەندی ڕەوای گەلەوە نەمێنێ. لێرەدا دەبێ تێبینی بکرێت کە تێک هاویشتنی بیروباوەڕی لێکتر جودا لە نێوان نەتەوەیەکی خاوەن کیان و سنووری دەستنیشان و شەرعییەتی نێو دەوڵەتان ئەو زەرەرەی لێ نادات کە لە میللەتێکی بێ کیان و سنووری دەستنیشان و لە قۆناغی خۆ ڕزگارکردن دەدات وەک میللەتی

کــورد و بـەلووچ. عــەرەب دەڵێ «ثبت العــرش ثم انقش» واتە: کــورســـیی سـەڵتـەنەت بچەسپێنە ئەوجا بینەخشـێنە، نەخشـاندنیش پاش چەسپـاندن ناشێ بە زەبری کوتەک و خنکاندن و سـووتاندن بێت. لە دەمی ئاسـایشـدا خـەباتی دیموکـراتانە تەنهـا ڕێگەیەکە خـێر و خـۆشـیی پێـوە بێت، ئەمـانە حەقیقەتـی سادە و بەدیهین، کەسـێکی گوێیـان نەداتێ یا سافیلکەیە و ساوا تەبیـاتە و حـەز لـە تۆپانێـی خـوێناوی دەکـات یاخـود بـە نیـازێکـی نهـێنیی نارەواوە خـۆی لێ بە سەهوو دەبـات، ئیتـر کە دەسـتی بوو، بێ ئەوەی هەمـوو جــاران ئاگــادار بێت چ زوڵمـێک لە خــەڵق دەکـات، هەر بـە زەبری کـوتەک ئاپۆڕەی گەل دەخـەسـێنێ تا ئـەوەی لە واقیـعدا دەبێتـە جـەللادی بێ ڕەزای پشتشکێنی هەناسەبڕ و (سەد خۆزی بە کۆنە کفندز).

بە مـەرج گرتنی ئابووریی هـەمەگیـر و سـەرلەبەری نـەتەوە بۆ دانهێنان بە هەبوونی نەتەوە تەپکەیەک دەبێ لە حاڵەتی میللەتی وەک کورد و بەلووچ، ڕێ نادات هەرگیز ببن بە حکوومـەت چونکە نەبوونی مەرجی ئابووریی هەمەگیر مـافی داواکـردنی کـیـان و یـەکیـەتی و حکوومـەتیـان لـێ مـەنع دەکـات، کـە حکوومـەتیش نەبێ ئابووریی هەمـەگیـر پەیدا نابێت ئیـتـر کورد گوتەنی: هەر دوو سـەری بەیاز و قـەپات. ئەم مـەرجـە مـەنتـیق بەرەواژ دەکـاتەوە، واتە بۆ دەوڵەتی زاڵم و داگیـرکەر دەبێتـە بەهانەی نەسـەلماندنی یەکبـوونی نەتەوە، بەڵکە بوونی نەتـەوە قـەدەغـە دەکـات. تاران دەتوانێ بڵـێ، مـادەم ئـابووریی سـابلاخ پێوەندایەتیی بە دیاربەکرەوە نییە، هەولێریش ئاگای لە کرماشـان نییە، ئیـتر فلـتـە فلـتی مافی نەتەوایەتی لە کوێوە سەر هەڵدەدات، بـەو جۆرە کوردی کلاش خوار لە کوێوە بەرەو خەونی (حکوومەتی کوردی)یەوە دەچێت. هەر ئەم بەڵگەیەش بوو نـامیلکەی تاوانبـاری (کورد ئوممەت نییە) کردبوویە قورئـانـی کوردخنکێن، وەک پێشتر باس کرا. ئەوجا ئەگەر مەنتیقـەکەی من ڕووبەڕووی ئەو جـۆرە منداڵبازاڕییـە بکرێتـەوە، هەر بە حوکمی ئەو بۆچوونە هەڵە و تاوانبـارە کورد مـافی دامەزرانـدنی سێ دەوڵەتی دەبێت کە بێین هەر

پارچەیەکی کوردستانی لەتکراو بە نیشتمانێکی سەربەخۆ حیساب بکەین. بەڵام داخم ناچێ مەیلی بیژۆکی گومڕایی هەرگیز بەلای چاکەی ڕەوادا نابێتەوە و فەرموودەی ستالین، کە لە قەبرەکەشیان دەرهێنا، دژی کورد هەر کاریگەر دەبێت، ناشبێ سەیر لەم قسەیەم بێتەوە چونکە دوای (کورد ئوممەت نییە) بە ساڵەهای ساڵ گەنجی کوردی ئەوروپادیدە فەلسەفەی خزم بەو کوێرییەی بڵاوکردەوە کە دەبێ بۆرژوازیەتێ دروست بکەین و بیرمێنین هەتا بیروڕای مارکس لەبارەی قۆناغە مێژووییەکانی ئادەمیزاد لە کورددا بەڕاست بگەڕێ. کاکم ژوورێکی خودی خۆی نەبوو تێیدا ستار بێت خەریک بوو فابریقەی ئاتۆم و تەیارەخانەی جێت لە عەبابەیلێ دروست بکات: ئەی یاری عەزیزم بە خوا هەڵخەڵەتاوی. کە هەر دروستی دەکەیت بۆچی دەیرمێنیت؟ چاکتر ئەوە نەبوو لە سەرەتاوە هی چاکتر دروست بکەیت بێ ڕماندن؟ خۆ هەمووی هەر خەیاڵکردە.

مەودا بەرینە لەپێش ئەم ڕچەیەی نووسین لەسەر (نەتەوە). لێی بە کۆتایی ناگەین. پێناسەی هەموو میللەتێک دەبێ وەک هی دراوسێکەی و هی هەرە دووریش بێت، ڕاستییەکەی ئەگەر مەیلی تەڕدەماغیی فەلسەفی نەبێ ئەم مەسەلەیە هی دەمەتەقە نییە، ڕۆژێکیش دێت مرۆڤ شەرم دای دەگرێت بەدیهییەی وەها ئاشکرا و ڕوون بکوتێتەوە. چی گرنگە لێرەدا ئەوەیە، نەتەوەی ژێردەست خەریکی خۆڕزگارکردن بێت بە شێوەیەکی عاقڵانە، دوور لە عاتیفە و دوور لە دەمارکشتی و بە تەبایی و ڕەبایی هەموو لایەک و بێ شەڕی چینایەتی و دینایەتی و ئەو جۆرە حیسابەی بێ وەخت و ناجۆر، کورد وەکو سوپایەکە لە خەندەقی جەنگکردن لەگەڵ دوژمندا، دوژمنەکەشی دەیان جار لە خۆی بەهێزتر و فرەنفووسترە و کەرستەی شەڕ و تفاقی دەمی بێ شەرپی جارەها لە هی کورد تێر و پڕترە، شەرعییەتی نێودەوڵەتان و یاسای نەتەوە یەکگرتووەکانیشی پاڵپشتە، چەندێکی کوردەواری بە تێکڕایی لە ڕێی: ١- یەکیەتیی هەوڵ ٢- شارەزایی بەرژەوەند ٣- ڕەفتاری

لایەق بە مرۆڤی سەردەم بخەبتێت شتێکی کردووە ئەگەر نەیکات دەبێتە حەیاچوون، بۆ خۆشت لێتەوە دیارە دنیای کوردەواری لە چ بارودۆخێکدایە. بە داخەوە لە مانای دیموکراسی و ئازادیی کۆشەش، جارێ، هەر ئازادیی لەت لەت بوون و براکوژی پلان و پرۆژەی خەباتگێڕانە. دەردی دواکەوتوویی ٢٥٠٠ ساڵ وەک شێرپەنجە لەو خۆبەختکەرانە بەدەر دەداتەوە.

– دەمەتەقێ و جیاوازیی زەق لەنێو دوو بەرەی کورددا لەمەڕ کوردایەتی و مرۆڤایەتییەوە هەڵساوە، بەڕای ئێوە میانەیەک هەیە لە نێوان ئەم چەمکانەدا؟

لەلایەن ئیمکانی بە یەکتر گەیشتنی دوو بەرەی کورد لەسەر کوردایەتی و مرۆڤایەتی، هەتا کۆمیونیزمی لینینی مارکسیی نێو کوردان سوور بێ لەسەر:

١– تێکبەردانی خەڵق کە هەمووی هەر ناکا هیچ بە گەورە و گچکەیەوە.

٢– مارەکردنی خەباتی کورد بۆ شیووعییەتی جیهانی، بە یەکتر گەیشتن لە چاکەی کوردایەتی نابێت. کۆمیونیزم و هەموو بیروباوەڕێکی لە خۆدا ڕووچووی کە نیازی لەناوبردنی بیر و باوەڕی غەیری خۆی لە بەرنامەدا بێت، هەر لە پێشەوە جاڕی داوە کە دژ بە مرۆیە، ئیتر کورد بێ یا غەیری کورد، تەجرەبەش ڕای گەیاندووە کە دیموکراسی، وەک نیزامی حوکم، باشترین شێوازی مامڵەت لەگەڵ یەکترکردنە. ئەوجا لە چوارچێوەی دیموکراسی کە مافی ژیانی هەموو بیرو ڕایەکی لایەق بە بەشەر دەدات خوام دەکرد ١٠٠ فێرگەی فیکری و فەلسەفی کێبەرکێی هێمنانەیان دەکرد. ئەوروپا بە درەنگەوە (مەبەسم شیوعییەتی ئەوروپایە) جورئەتی دا بەر خۆی، دیکتاتۆریەتی چینی ڕەنجدەری لە ناوەڕۆکی بیرو ڕا و پێڕەوی سیاسیی خۆی بسڕێتەوە. کورد ئێستاکە لە بارێکدایە، ئەگەر هۆشی بە بەرژەوەند و فەرمانی ژیان و مێژوو بشکێت، دەبێ ئامانجی هەرە هەرە هەرە سەرەکی و

بنەکی و ناوەندەکی و ڕاستەکی و چەپەکی و ژێرەکیی بەردەوام بوون، نەبڕانەوە، لە خۆڕایی نەسووتان و نەڕمان، قڕ تێ نەکەوتن بێ. جارێ چ دەسەڵاتێکی چەسپاوی سەلمێنراوی (نە کەرەستەدار نە بێ کەرەستەی) نییە دەمەتەقە لەسەر هەڵسەنگاندن و کێشانە و پێوانەی چاکتربوونی ڕێی شەمەندەفەر یان ئۆتۆمۆبێل هەڵستێنێ. نیسبەتی باج لەسەر داهات سەدی پێنج بێت یان سەدی پەنجا، تەمەنی حەقی شووکردنی کچ ١٥ ساڵ بێ یان ١٥٠ ساڵ، خانووبەرە لە دە نهۆم تێ نەپەڕێ یان لە دەو نیو، شاقەڵی عەبا بگاتە سەر پشتی پێ یان گۆزینگی پێ، وەک ئاوی دەستنوێژ، لە کونەلووتی چەپەوە یان ڕاستەوە، ڕۆژانی دووشەمۆ هەناسە هەڵمژێ، هەڵبەت دەزانم و باشتر لە خەڵقیش دەزانم لە سێبەری ئەو وەزعەدا کە کورد تێیدا قەتیس ماوە، هەر هەلێکی بەرەو پێشبردنی بەرژەوەندی گشتی وەیا بەرژەوەندی ڕەوای تاک بێت، هەڵکەوت، دەبێ پتر لە تاکی میللەتێکی هەڕەشە لێ نەکراو چڕنووکی لێ گیر بکات. هەر فێڵ و فەرەجێکی بەکاری بهێنێ دژ بەو قانوونانەی پەکی مافەکانی دەیەخەن، هەمووی شەرەف و کەرامەتی لێ دەپڕژێت. ئەگەر بتوانێ بە بەرتیل یان بە فێڵی ساحیرانە لە جیاتی قوربانییەکی بێگوناحی کورد جەللادەکەی هەڵواسێت، بایی هەزار و یەک حەج خێری دەگاتێ. بەر لە شەست و ئەوەندە ساڵە بابم فەتوای دا: هەر حاجییەکی مەسرەفی حەجەکە لە ڕەش و ڕووتی وڵاتی خۆی خەرج بکات خێری حەجەکەی پتر دەگاتێ. هەر لەو ڕووانگەوە بوو ئەمەی بە مەلای کورد گوت:

ئەتۆ خودا پێم بڵێ مامۆستای ڕووت و برسی
هیچ ئیشی تۆ پێک دێنێ شیعری إمرؤ القیسی
بۆ خۆتان سەعی بکەن نانێکو بێتە دەستی
ئینسانی میعدە خاڵی ناوزگی ڕاناوەستی

کورد لە بارێکدایە ئەگەر لە تەشبیهدا نموونەیەکی مەیلەو خۆشکەلانەی بۆ بهێنینەوە، وەک کاروانێکە ڕێگر دەستی بەسەردا گرتبێت: بۆ دەربازبوون، هەرچی بیڵێ و بیکا لە چاک و بەد و ڕەوا و ناڕەوا نەک هەر دروستە بەڵکو واجیبە و نەکردنی دەبێتە ڕووڕەشی.

من لەوەندە وەڵامەی پرسیارەکە بەرەی بەرانبەر کوردایەتیم دانا بە شیووعییەت، کە دەگەینە ئەو شوێنەی (مرۆڤایەتی) دەکەوێتە نێوانەوە، پرسیارەکە لە نەزەر مندا خۆی بەتاڵ دەکاتەوە چونکە بە هیچ مەزهەبان ڕەوا نییە بگوترێ شیووعییەتی کورد لەسەر پشتگیریکردن لە (مرۆڤایەتی) دەستەویەخەی کوردایەتی بووە، لە سییەکاندا شاعیرێک ئەمەی خوارەوەی گوتووە کە جارێ کۆمیونیزم لە نێوانماندا پەیدا نەبووبوو:

قەومی کورد موحتاجی عەتفە چونکە مەحوی کردووە

زللەیی دەستی حەوادیس، لەقەقەیی دنیایی دوون

لە پاش تێکچوونی دەوڵەتی ماد کە بەڕای زۆر لە خاوەن ڕایان باپیرە گەورەی کوردن، ئەم میللەتە چارەڕەشە هەر لێی کوژراوە و خوراوە و داگیر کراوە، وەهاش بووە بەشێکی بەرچاوی نەفیی دوورە وڵات کراوە. ئەگەر مرۆڤایەتی ڕاست کات و ستەمدیدە بلاوێنێتەوە، کورد لە ڕیزی هەرە بەراییی میللەتە ژێر چەپەڵۆکەکاندا دێت. گەل هەیە لە خۆوە برسییە بێگانە سواری قەلاندۆشکانی نەبووە، هەرچی کورد و چەند میللەتێکی تری وەک بەلووچ هەن بە دەست داگیرکەری بێگانەوە دەناڵێنن هەرگیزا و هەرگیزیش نەڕەخسا بۆ ماوەی ڕۆژێک ئەرکی زوڵمی بێگانەیان لەسەر سووک بێت، ئیتر چۆناوچۆنی مرۆڤایەتی دژ بە کورد دەوەستێ. تۆ بڵێی من لە مەبەستت نەگەیشتبێتم؟

– لە نووسینەکانتدا گەلێک سەرقاڵی بەگژداچوونەوەی چەپی کوردن و ئەمەش تەنگوچەڵەمەی زۆری بۆ دروست کردوون. گیانفیداییی نەزۆکی

ئەمانە بۆ دیموکراسی بۆ براگەورە و وڵاتی داگیرکەر و ئۆتۆنۆمی بۆ کورد بە فاکتۆرێکی سەرەکی نازانن لەو بە گژچوونەوەیەدا؟

بەندوباوی بەرەی چەپ لەککەیەکی شەرمهێنەوەیە لە ڕووپەڕەی ژیانی سەردەمدا بە تایبەت لە وێرانگەی وڵاتێکی ڕووت و ڕەجاڵی وەک کوردستانی خۆمان کە بە درێژاییی مێژوو نەک سەرمایە بەڵکو تاکە یەک (صراف)ی لێ هەڵنەکەوت مامڵەت بکا بە پارە، باسی (بانک)یش ناکەم کە وڕێنەیەکە بە خەیاڵدا دێت لەسەر بەردی سەنگی سەخری قرناقە و عەبابەیلێ. باوکم لە دێرە شیعرێکیدا دەڵێ:

هەواڵی کورد و کوردستان دەپرسی
وڵاتی چۆڵ و قەومی ڕووت و برسی

هێرشی سوارچاکانی بەرەی چەپی کورد بۆ سەر من و نووسینەکانم هەموو سنوورێکی بێ ئابڕووی تێ پەڕاند کە هاتن بە ئیمزای پاتەوپات لەلایەن پرۆفیسۆرەکانیانەوە شکاتیان گەیاندە مدیری ئەمنی عام کە من (کۆڕی زانیاری کورد)م کردووە بە لکێکی ساڤاکی شاهەنشاە بەوەدا کە هەمیشە کوردە پەنابەرەکانی وەک هێمن و فلان و فلان دەوریان داوم و داڵدەیان دەدەم کە هەموویان جاسووسی ساڤاکن. لەمەش تێپەڕیان کرد بە کاری بەدتر کە ئێرە جێی باسکردنیان نییە، فەلاکەتی چەپی کورد وەک فەلاکەتی شەعبەدەپەرستان چمکێکە لە کۆستکەوتوویی دوو هەزار و پێنج سەد ساڵیمانەوە. هەر دەبێ وەهاش بێن بە دەست واقیعێکی ڕەجاڵی ئەوتۆوە بە بەریەوە هەیە لە هەموو ئەزموونێکدا دواکەوتوویی میراتیمان ئیفلاسی دەروونیمان بە ئیسپات بگەیەنێت. ئەم تێبینییەش لێرەدا جێگەی ڕوونکردنەوەی نابێتەوە بەڵام پێویستە بڵێم من لەلای خۆمەوە بە هیچ جۆرێک مافی چەپڕۆم زەدە نەکردووە. لە هەر وەزیفەیەکدا بوویێتم بە چاوی بێتەرەفانە سەیری ئەو و داواکارێکی دیکەم کردووە پێم کرابێ لە

بەندیخـانـەم دەرهێناوە، وەزیفـەم بـۆ پەیدا کـردووە. کـە وەزیر دەولـە بووم (سـاڵی ١٩٦٤-١٩٦٥) بە سـەیارەی وەزارەت شـیووعیی قـاچاغم لە بەغداوە گـەیاندۆتە شـوێنی بێ مـەترسی، هتـد. دەبێ بشـزانین چی پێی دەگـوترێ ئایدیۆلۆجیا، چ لە چەپ چ لە ڕاست، هەتا وەک بەفری بەر گەرمـا نەچێتەوە هەر کاریگەر دەبێت ئیتر خۆ و بەخت یان چاک یان خراپ.

- خـەسـڵـەت و تـایبـەتمەندێتی لە نێـوان هـەسـتـی نەتەوایـەتی و بیـری نەتەوایەتیدا بـە چیدا دەناسرێتـەوە؟ ئایا سنوورێکی گردەبڕ هەیە لە نێوان ئەم چەمکانەدا؟

من لێـرە بـە پێـشـەوە ڕووبەڕووی پرسـیـارێکی وەها وە یا کـەسـێکی لەم ڕووەوە چ بە نـووسـین چ بە زمــان شــتـێکی درکـاندبێت، نەهاتووم. بەلای بینینی منەوە هەستکردن بە شتێک و بیرکردنەوە لە عەینی شت نەک هەر لە (نەتەوایەتی) بگرە زۆربەی هەرە هەرە زۆری بابەتی جیهان ئەم پرسیارەیان لێـوە هەڵدەسـتێ وەک: هەسـتکردن بە هـەنگوین، بە درۆ، بە داد، بـە پۆلووی ئاگر، بە برا، بە دووپشک، بە کەشکەڵانی فەلەک، و بیرکردنەوە لێیان دوو مەوزووعی لێک نزیک و بەسەریەکەوەن، بەڵام فەرقی نێوان (هەست) و (بیر) نـایەڵێ یەک شـت بن. دیـارە کــــە گــــوتـت (خــــەبـات بۆ نـەتـەوایـەتی) یـان (دوژمنایەتی لەگەڵ نەتەوایەتی) دوو مەوزووعی تازەی سەر بە بـابەتەکەت لە دوو گۆشەی دژ بە یەکەوە هێناوەتە مەیدان.

هەسـتی نـەتەوایەتی پێـزانینی (مـجـرد) و مـەیـیـوە، بیـری نەتەوایـەتی سـەرەتای چالاکیـیـە لـەو مـەیدانەدا. هەڵبـەت هەسـتکردن زووتر دەپشکوێت، تەنانەت (بیر و هۆش)ی لێ دەرکەیت گیانلەبەر (حیوان) هەستی لە هەستی بنیادەم تیژترە کەوا تا ڕادەیەک لە جەنجاڵیی (پەلەی ژیان) تەختێکی بۆ تێ دەهێنێتـەوە. (هـەست) غـەریزەیە، (بیـر) کـاری هۆشـە، لـە ئاژەڵدا نیـیـە. مـەبەسـتیش لەو (بیـر)ە لێکدانەوەیە نەک یادکردنـەوە. ئەوجا نازانم ئەوەندە لێدووانە بەشی پرسیارەکەت دەکات یاخود تۆ مەبەستتە بابەتێکی سەر بە

سـەقـافـەت و شـیـتـەڵکردنی دیاردەکـانی بوونـەوەرە کـە بۆتـە مـۆدێلی شـەقڵبەسـتووی سـەردەم. ڕاسـتییەکەی بێ ئەوەی ڕەخنە لە پرسـیارەکەت بگرم، شیتەڵکردنی (بابەت) تاوەکو کوشـتەی قەساب، سەر لە لایەک و قاچ لە لایەک و ورگ و ڕیخـەڵۆک بە لایەکدا، لە سیفەتی (بابەتایەتی) دەخات: نە بابـەت ئەوە دەمـــێنـێ کــە جـێـی لێـــدووانە، نە ورگ و پێش ئـەو بەرخـــەیە دەبارێنێ. ڕەنگە بابایەکی سەر بە (وظائف الأعضاء) لە گەیشتنی نێرینە و مێیینە بە یەکتر هەر ئـەوە بزانێ و بە مەبەسـتی بگرێ کە فـڵانە ماسـوولکە کـشت دەبێت و فـیـسـار دەمـار خـاو دەبێـتـەوە و لیکی زار زیاد دەکـات، نە تەفسـیری ئەو حـەز و لەزەتە دەکات کە دوو جینس بۆ لای یەکتر ڕاپێچـەک دەدات، نە دەتوانێ بـەلای ئەو مـەبەسـتـە بـنـەڕەتی و سـەرەکـیـیـەی (بەردەوام بوونی نەسل)دا بپێـچێتـەوە، ڕەنگە خۆشـتـر بۆ ئەو و بۆ عیلمەکەی ئەوە بێ کە کارەکە بە دوو پەیکەری مێیینە و نێرینەی ڕۆبۆتی بسـپێرێت کە لایەنی (زیندووەتی)ی پڕ گرێ و گاڵی سـەرشـێوێنی زانسـتی سـارد و سڕی لە کۆڵ دەکـاتەوە. دێیـتـە مـەیدانی خـەباتی هـەمـەچەشنەی چاک و بـەدی مـەیدانی کۆمەڵایەتی، لەوێشدا کەسێکی بە لای تەحلیلی مادیی ڕووتدا بچێتەوە، هەر خـەریکی مـادیکردنی ئەو دیاردە و بیـر و باوەڕانـەیە کـە خـەڵق، مـادە، پارە و گیانیشی بە قوربان دەکات، لەوەشدا تەنیا مەبەستی نەبوونی (کردگار)ی بۆ بە زڕەئیسپات دەگات، دەنا خۆ بە قوربانیکردنی بەرد و داری قودس و مەکە و مەدینـە و شرەکەڵەکی دەوری چـاک و پیران هەر دەمێنێتەوە وەک کێلەڕێی سـەرشـەقامی بەرەو قیـامەت و پشت لە دنیا. کەم و زۆر ئەم لایەنەم لە هەندێ نووسـینی بڵاوکرایەوەی لێرە بە پێشـەوە بە قـەدەر توانا ڕوون کردۆتەوە، وا بـزانم لە (مـــرۆڤ و دەوروبـەر)دا بە ســـەرەو هەورازی هـەندێ لـەو بابـەتانـە هەڵزەناوم. ئەمانە لە دوورەوە ڕێکی بابەتی پرسیارەکەت کوتەکوتیانە.

– مرۆڤی نەتەوەیی دەبێت چۆن بێت؟

مرۆڤی نەتەوەیی دەبێ وەکو ئەو مرۆڤە وشیار و دادپەرست و دوورخوێن و

وردبین و زانستی بێت کە هۆزی جودایە لە هۆزی نەتەوەیی دەنا بە کەڵکی کارەکەی خۆی نایەت و شارستانەتیی سەردەمیش دەیتفێنێتەوە، بە مجێزی بێدەسەڵات و گۆشەگیرێکی وەکو منیشدا نایەت. دەروێشی و تاوگیری و لە دنیا بووردوویی و پەک بە سوود و زیان نەکەوتن تەنها لەو دەمانەدایە کە ئەگەر وەها نەکرێ دنیاکە لە دەست دەردەچێ و ڕۆحەکە ناپارێزرێت. هەرگیز چوونە ناو ژووری پەرستگە، چ دینی چ دنیایی، دەرچوون نییە لە قەپێلکی مرۆڤانە و ڕەوشتی دروست و ڕێکی ئاسایی. بەلای باوەڕی منەوە بایی ئەوەی کە (گەل) بەرینترە لە چین و کورد هەژارترە لە گەلێکی دیکە، دەبێ نەتەوەویستی کورد ژیرتر و هێمنتر و دوورەندێشتر و دەستپارێزتر و بەرژەوەندبینتر بێت، لە برا کۆمیونیستێکی کە سەرکەوتنی کرێکاری جابولقا و جەزیرەی واقواق بە میراتی خۆی دەزانێت. واقیعییەت وەها داوا دەکات لە مرۆڤی نەتەوەیی لە هەڵوەستی سافیلکە و عاتیفی و خۆشباوەڕی خۆگیری بکات و هەرگیز برا مێرخاسەکانی دەمی لێقەوماویی گەلێکی تر بە وەکیلی خۆی دانەنێ لە بڕیاردان و بەرنامە دانان. چ قەیدی دەکرد ئەگەر ئەو مێرخاسانە کوردیان دانابایە بە وەکیل وە یا ڕەفیقی سەفەر کە هەرگیز نەیانکردووە. هەڵبەت ناڵێم کورد خۆی بە ڕەفتاری ئەنتیکە خۆی بکاتە کۆسەبەبی، ناڵێم دەستی یارمەتی ڕەت بکاتەوە، با لە شەیتانیشەوە بێت، چونکە (قەومی کورد موحتاجی عەطفە) و دەست بەتاڵە لە خەرمانی خۆیشی. با دیسان یادی باوکم بکەمەوە کە لە سەرەتای سییەکاندا ئەمەی گوتووە لە زەمینەی چنگ لە نیشتمان گیرکردن:

بستێکی لە خاک و بەردی کوردی
نادەم بە مەرقەدی سوهرەوەردی
بیرێکی لە نەوتی بابەگوڕگوڕ
نادەم بە منارەکەی ئیمام دوڕ

ئەگەر لە توانادا بێت، هەتا تاک تاکی کورد لەو مەیدانانەی پێشکەوتن

تێیاندا مایەی شانازی بێت بەرەو پێش بچێت و ناوی تێدا دەربکات، بە سوود و سەرمایەیەکی گەورەی کورد دەژمێردرێت، لە نێوان بێگانان‌دا، بە تایبەتی لە ولاّتانی ڕۆژاوادا، دەبێ کورد شەرەفی کوردایەتی بپارێزێ بە ڕەفتاری پاک و بە کردەوەی چاک. کە نەکرێ لە مەیدانی بەزاندنی دوژمنی پاتەوپات سواری ڕەخشی ڕۆستەم بین و شمشێری زولفەقار هەڵکێشین، خۆ دەشێ وەکو مرۆی بەڕێز هەنگاو هەڵێنین، کە ئەمەمان لە خۆمان بە زیاد گرت، بیری نەتەوایەتیمان لێ دەبێتە فشەفشی قۆڕە دەماخی و لووتبەرزی، تا ڕادەیەکیش، مفتەخۆریی بێشەرمانە، لە کوردایەتی و مرۆڤایەتی قسە نەکەین، خۆ دەبێ لە غەریبایەتی مێوانی بە شەرم و شکۆ بین، بە تایبەتی ئەوانەی بە بژێوی خانەخوێکان گوزەران دەکەن، لەم بوارەوە ڕێ هەڵگرەوە بۆ هەنگاوی مرۆی نەتەوەیی هەتا مەودای پشت ئاسۆی دیار و نادیار. بزووتنەوەی چەکداری کورد هەڵەی بێ ئامان و سامانی کردووە لە براکوژی. دز و درۆزنەکانی کوردی پەنابەر بۆ ئەوروپا تەرەس و بێ شەرەف و ڕیسوای ئابڕووتکێنترین گوناحی نامەردایەتین. دەبوو لەسەر پەردەی ناموسی دایک و خوشکەکانیان لوقمەی گەوادی بخۆن، دەک هەزار ملیۆن لەعنەت و نەفرین لە چارەی خۆیان و لە پشتاوپشتیان هەتا دەگەنەوە کەشتییەکەی نووح، کە بۆ جاری دووەم باپیرە گەورەی مرۆی ناو کتێبە ئاسمانییەکانە. پێنج خشتەکییەکی فایەق بێکەسی نەمر بەسەر سروودەکەی پیرەمێردی موقەدەسەوە لایەقی ئەو کوردە گلاّو و بێگەنییانەیە:

قەدری میللەتتان بە جارێ شکان
نە شەرەفتان ما نە ناو و نیشان
باری لەعنەتتان وا هاتە سەرشان
وەفدی کوردستان میللەتفرۆشان
هەرزەوەکیلی شاری خامۆشان

– ئایا خەبات و دروشمی برایەتیی کورد و... جەوهەرێکی درۆزنانەی لە خۆ [نە] گرتووە؟

جارێ لە پێشەوە بپرسم ئایە برایەتیی عەرەب و عەرەب و کورد و کورد لە چ پلەیەکدایە، هەرگیز بەو دۆعایە مەڵێ ئامین کە لەسەر ساجی عەلییەوە، بێ بنەما و مەرجی بازاڕی ئاڵووێر، برایەتیی سیاسی لە نێو دوو میللەت، چ لەیەک دوور و چ بە یەکتر دراوسێ، وەکو گیای بەهار لە دەشت و دەر بڕوێت. هێشتان برایەتیی سەرزارەکیی بێ ئەرک و مەسرەف لە نێوان کورد و مەلاگاسی و عەرەب و دانیشتووانی مەریخ، ئەگەر هەبێ، کەمتر جێی سەیر پێهاتنە، بگرە بە مانای نەبوونی دوژمنایەتی لە نێوان گەلانی وەها لە یەک دوور دەشێ برایەتییەکی (ئیعتیباری و زادەی سەلبییەتی زەرەر کە دەکا نەبوونی زەرەر) قسەی مەیلەو خەواڵووانەی هیچ لێ شین نەبووی تێدا بکرێت. من لە وڵاتی خۆم مەمنوونی ئەو بەقاڵەم کە بە ئانقەست مێوەی عەیبدارم بۆ هەڵنەبژێرێت و نرخی زیادم لێ داوا نەکات، ئەوجا چۆناوچۆنی زات دەکەم شەریکی بم؟ ئەمە ڕەشبینی و بەدگومانی نییە لە مندا کەوا، شوکرێ، ئەوەندەم نییە بەقاڵ تەماحی لێ بکات و بە تەمای شەریکایەتیم بێت، کە لە تەنگانەدا دەستی ناچارانەی بۆ درێژ کردم، ئەگەر بتوانم بۆشی دەگوشم (و گوشیویشمە)، من بە زمانی واقیع ئەو واقیعە دەخەمە گفتوگۆ. پاش ئەو بێنە و بەرەی وەها تاڵ و تفت لەبارەی بەقاڵی کوردەوە، کە نموونەی عەتار و لێخوڕ و مووچەخۆر و پاسەوانی نیشتمانە، ئەوجا من ئەمانە بە خاوەنی کوردستان دەزانم. دۆمەکە گوتەنی: لێم بە میرات بێ هەر ئەوەیە. شاعیری فارسیش لەبارەی حوکمی قەزا و قەدەرەوە دەڵێ: «گر تو نمی پسندی تغییر دە قضارا» (گەر ڕات لێ نییە قەزاو قەدەر بگۆڕە). با ئەوەندەش بخەمە سەر قسەکانم: پلەیەک هەیە لە نزمی و کەمایەتی کە مرۆی گەیشتێ پەرۆش خواردن لە زەدەبوونی، خەسارەتمەندییە. بەڵام دایک و باوکی ئەولادی بەد و بڵح لە دەست خۆیدا نییە پەرۆشی لێ دەخوات،

دیاره من و تۆش بە ناچاری پەرۆش بۆ سەرلەبەری کورد دەخۆین. لە حەفتاکان، کە جارێ برا کوردەکانی ئێرانی ئەوسا وەک هێمن و هاوڕێکانی لە عێراق بوون و بە زۆری یەکترمان دەدیت، لە مەجلیسێکی داوەتیدا و بە پێی داخوازیی بابەتی ئەو دەمەی وتووێژ گوتم: من کوردم قەبووڵە بە کورد هەتا ڕۆخی خیانەت، قەبووڵی دەکەم بە کورد کە لە قۆرتی خیانەت هاتە دەر. لەوەشدا لەسەر هەق بووم وەک هەژاری موفلیس کە سەلکە پیازی ڕزیویشی بەلاوە خۆراکە. ئەو کوردەی خراپەی لەگەڵ کورد کردووە و لێی پەشیمان بۆتەوە، کریاری بێگانەی بە زیادەوە هەیە کە سەرلەنوێ باداتەوە بۆ لای خراپە. کە تۆبەی لێ نەسەلمێنم، سەربازێک دەدۆڕێنم و دەیکەم بە دیاری بۆ دوژمنی کورد.

– "کوردایەتی" چۆن پێناسە دەکەن؟

کوردایەتی چۆن پێناسە دەکەم؟ پێناسەی دەکەم وەک کە عەتارێک پێناسە دەکەم: دووکانداریکە ماڵی عەتاری دەفرۆشێت. یان دەڵێم عەتاری ئەو کەسبەیە عەتار لە دووکانی خۆیدا دەیکات، کوردایەتیش تێکۆشانی ژیرانە و دڵسۆزانە و زانستکارانەیە بۆ گەیشتنی کورد بە مافە ڕەواکانی خۆی لە ئازادی و سەربەخۆیی و کامەرانییەکی لە ئیمکاندا بێت. هەڵبەتە (سەربەخۆیی) کە قەڵغانی سەلامەتی و بەزاندنی خەتەری تەفروتونابوونە، بەر لە هەموو مەبەستێکەوە دێت، دواتر حیسابی کەرامەتی تاک و دادی کۆمەڵایەتی و مافی مرۆ دێت. کە ئەمانەش دەبێ لە سەرەتای خەباتەوە بەشێکی فەلسەفەی تێکۆشان بێت، نەک دواتر کە حاکمی کورد بوو بە جەللاد (وەک لە هەموو میللەتێکی تازە ڕزگاربووی دواکەوتوو ڕابەرەکەی بە عادەت دەبێتەوە میری سەربڕی خۆماڵی)، سەرلەنوێ خەڵقەکە گۆڕەوشار بدرێتەوە بۆ ئازادبوونێکی تازە زاو. ئەمەندە بە کافی دەزانم بۆ ئێستاکەی کورد.

– بۆ ڕۆشنکردنەوەی ئەقڵی کوردی و پێکهێنانی هێزی کوردی و بیناکردنی کیان و کەینوونەی کوردی پێویستە ڕێنێسانسێکی کوردانە لە کوردستاندا بەرپا بێت. ئایا زەمینە وترووسکەی هیوای ئەم داخواز و ئەرکە بەدی دەکەن؟

پێویستبوونی ڕێنێسانسێکی کوردانە بۆ پێکهێنانی هێز و بینا و کیان و کەینوونەیێکی کوردی، ئامانجی وەها ئەریستۆکرات و بەرز کە زۆر دوورەدەستە بۆ ئێستاکەی کورد، کە دەزانین دوورەدەستە بۆ ئەو میللەتە دواکەوتووانەی کیانیشیان هەیە، وەک لە بەهاردا بە تەمای میوەی هاوینە بیت، دەست دەکەیت بە خزمەتی درەخت بێ ئەوەی تێی ڕاخوڕیت بۆ پەلەکردن لە میوە پێگەیاندن. هەروەهاش ڕێنێسانسی کورد کە هەبوونێکی potensial بە خۆیەوە دەبینێ یان جارێ نایبینێ، پەلەکردن و نەفەسسواری و دەمارکشتی هەڵناگرێ. بابڵێین، بە تەشبیهێکی ڕوونتر، ڕێنێسانسی کورد وەک جەنینی یەک مانگەی لە پزدانی دایکیدا نموو دەکات، ئەگەر خێراییت لێ کرد بە سێ مانگی و چوار مانگی مردەزاد دەبێت، لەوانەیە دایکەکەشی پێوە بمرێت. ڕێنێسانسی مێژوویی ئەوروپا چەندی برد هەتا بەسەر پێیانەوە ڕاوەستا؟ لە سەرەتاوە زانای ئاسماناناس دەسووتێندرا بیگوتایە زەوی دەسووڕێتەوە و ڕۆژ وەستاوە، دواتریش لەبەر هۆی زۆرئەژمار سەرلەنوێ فیکری دژ بە عیلمانییەت تاوی ستاندەوە و تێر و تەژی ئەوا دەژی و دەشتەنێتەوە. هەرەوەزی کوردانە بۆ ڕێنێسانسی کوردانە، هەڵناگرێ وەک لە سەرەتای پایزدا قوتابی دەچنەوە بۆ فێرگەکانیان، ئەویش قۆڵ و باسکی لێ هەڵماڵێت و بە بەریەوە بنیشێت. دەنگێکی بەرز بێتەوە بۆ بانگەوازی ڕێنێسانس بینا لەسەر باوەڕهێنانی خاوەنەکەی بە دروستیی بانگەوازەکە لە خۆی و چەند کەسێکی وەک خۆی بەولاوە، ڕەنگە، کەس نەیبیسێت. بێگومان (ڕێنێسانسی کوردانە) دەروێشایەتی نییە هەر خۆی بکوتێتەوە. هەرچی زانست و تەکنیکی دنیا

هەیە دەبێ ڕاگەیێن و نەخشەسازی ڕێنێسانس بن، چ کوردانە و چ تورکانە و هیندییانە. ئێمە جارێ تەیارەمان بە ئاسمانەوە نەفڕیوە، شەمەندەفەرمان بە دەستی خۆمان لێ نەخوڕیوە و سکەکەشمان لەسەر ڕووی زەویی کوردستان ڕایەڵ نەکردووە. لە کەڵەک بەولاوە ئەوەی پێی دەگوترێ ناو = هۆی گوێزانەوەی سەرئاو، (وشەی Navy هەر خۆی ئەو «ناو»ەیە، لە فارسی «مەلاح، کەشتی لێخوڕ» کە پێی دەگوترێ «ناخودا» کورتکراوەی «ناوخودا»یە) نیمانە. پێمان ناکرێ بایسکلێک دروست بکەین، تاکە یەک شەقاممان بە فەنی کوردی قیرتاو نەکردووە. ئەوەی پێی دەگوترێ (ژێربینا-ژێرخان) بە مەفهوومی سەردەم جارێ لە ناوماندا نەزاوە، هەرچی ئەسبابی پێوە ژیان و گوزەرانە بە حازری لە دوورە وڵاتەوە بۆمان دێت، ناشزانین چۆناوچۆنی مامڵەتی لەگەڵدا بکەین و چەندی لەو ئەسبابانە هی حکوومەت بێت بە ماڵی تالانی دەزانین. یا دەیدزین یا تێکی دەدەین.

بیرکردنەوە لە ڕێنێسانس و هەرچی هەنگاوی بەرەو پێشەوە هەیە پیرۆز و ڕووناکە، بەڵام ناشێ بۆ ئێمە هیچ مومکینێک بە قوربانی نامومکین وە یا پشتشکێنی بکەین. ڕێنێسانس گەرماییەک دەبێت لە خوێن و دەرووندا نەک بەرنامەی هێنانە دی وەک کە بەرنامە دادەنێین بۆ ئاهەنگ و داوەت و وە یا چالاکییەکی خۆبەختکەرانە: خۆبەختکردن مومکینە بەڵام بێ پێپلکە چوونە سەربان مومکین نییە، کەسیش مانیع نییە لێی. درەخت و سەرلەبەری ڕووەک و مێیینەی گیانلەبەر بە بەر نایەت بەر لە گەیشتن بە تەمەنی مایەگیری. ئەمە لەولا دانێ: دوو نوختەی پێوەندیدار لەگەڵ ڕێنێسانس دەهێنمەوە بەر نیگات، نوختەی یەکەم برێتییە لە مەودای جوداکەرەوەی فکریی نێوان ڕۆشنبیری بە کەڵکی ڕێنێسانس بێت و ئاپۆڕەی نەخوێندوو و نیمچە خوێندوو و شەختەکردوواندا. نوختەی دووەم حاڵ و باری ئەو ڕۆشنبیرانە، ئایا چۆناوچۆنی لەسەر بەرنامەیەک ڕێک دەکەون بۆ ڕێنێسانسی کوردانە؟ ئەوان لەو دەمەدا کە هەڕەشەی نەمان و هەپروون بە

هەپروون لە پێش میللەتی کورددایە لەسەر بەرنامەی خۆپارێزی ڕێک ناکەون و چەندین شـەڕی کوشندەی خوێناوی لە نێوان ئەو تاقمانە پەیدا بوو، کە تاقەتی لێکتر هەڵگەڕانەوەیان هەیە و دنیایەک ماڵکاولی و ناوزڕانی کورد و کوردستانی پێوە بوو، ئیتر چۆن چۆن چۆن؟ خۆت وەرامی خۆت بدەوە.

– پێداویستییە گرنگەکانی خەبات بۆ پێکهێنانی کیانی کوردی لە چیدا دەبیننەوە؟ ئایا تاکە چارەسەر نییە؟

دوای سـەرکـەوتنی شـۆڕشـی ئۆکـتـۆبەر، لینین دەنووسێ: سـەرکـەوتنی شۆڕش بەندە بە دوو مەرجەوە، یەکیان نەبوونی دەوامی حاڵەتی ڕەزابوونی خەڵق بە جۆری حوکم، دووەمیان: عاجزبوونی سوڵتە لە سەپاندنی خۆی بەسـەر خـەڵق. چی لینین گـوتوویەتی، بەلای منەوە ڕاسـتـە، بەڵام هیچ ڕوونکردنەوەی تێـدا نابینم چونکە هیچ تەرازوویەکـمـان نـیـیـە باری کـۆمـەڵایەتیی پێ هەڵسـەنگێنین، ئایا بایی لادانی حکوومـەت غـەزەب و ناڕەزایی کەڵەکەی کردووە؟ ئایا حکوومەت عاجز بووە لە سەرکوتکردنی خەڵق؟ هەتا تەجرەبە نەکرێت، مەرجەکانی متەقیان لێوە نایەت، لەوە بگەڕێ کە ئەگەر لینین نەگەیشتبایەوە ڕووسیا شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە ئیمکاندا نەدەبوو. دەقی پرسـیـارەکـەت لە (پێـداویسـتـەکـانی خـەبات) نەک (پێداویستەکانی پێکهێنانی کیانی کورد) دەپرسێت، کە دەزانین بێ خەبات لە خۆوە کیان دروست نابێ، مەگەر هێزێکی دەرەکی ئەو کیانە بسەپێنێ وەک کە ئیسرائیلی سەپاند، وە یا چەند حاکمییەتی لە کەنداوی عەرەب ڕەخساند، پێشتریش عێراق و سووریا و لوبنانی لە عوسمانلی جودا کردەوە. خەباتی کورد بۆ کیانێکی سەرلەبەری کوردستـانی گەورە لەو نموونانەی سەرەوە گەلێک گەلێک پتر پێویستی بە هاتنەدیی مەرجی لەبار هەیە، کـە هێندێکیان لەوانەن هێـزی دەرەکی دەسـتی لێ ناوەشـێنێ و بۆ خاتری کاکە کوردی (وەک سۆفی عەلی دوو فیشەک، کەوا هەرگیز لە دوو فیشەک پتری نەبوو بیخاتە عەنباری تفەنگە شڕەکەیەوە؛ ئەمما قسەی زۆر

خۆش بوو) هەژاری نەدار حکوومەتان تێک هەڵشێلێ کەسیش نازانێ کاکە کورد دواتر چی دەکات، خۆت گوتەنی کاکە شیووعی تازە بەتازە چەکوش و داس بە دروشم هەڵدەگرێ، هەرای مەزهەبی کڵپە دەکات، ڕۆژ بەڕۆژ تەقەڵ هەڵدەوەشێنەوە و وەستای پینەچی و کەلێنبەست خەریکی بێنە و بەرەیان دەبێت، لە حاڵێکدا بە درێژاییی مێژووی قالووبەلایێ وەها نەبووە میللەتێک بەتەواوی و بێ کەلەبەر وەکو کوردی (هەرێم) تەیری ناو قەفەس بێت، کە دائیرەی دوژمنان چوارگۆشەی جیهانی لەسەر داخستووە: ڕێیان هەبێ هەر بە پاڵەپەستۆ جیفلقاوەی دەردەهێنن. ئەو پێداویستانە بەشێکی زێدە زێدە گرنگیان لە دەست کورددا نییە. نەتەوە یەک (نە) گرتووەکان و مەجلیسی ئەمن و هێزە زلەکان لە دەستیان دێت شتی ئەوتۆ بکەن کە هی کردن نییە، شتی ئەوتۆش لەناو ببەن کە زەق و زرپ و زۆپە، چ جایی ئەوەی مومکین نەزۆک بکەن. لە تا تەرازووی سیاسەتی عالەمیدا، کە بەندە بەو بەرژەوەندانەی سیاسەتمەدارەکان، بە ڕاست یا غەڵەت، بە بنەمای ژیان و گەشەی خۆیانی دەزانن، کە حاڵ وەها بێ دروست نییە مرۆی هۆشیار (بە تایبەت هی هیچ نەدار) بە پاڵەوان پفی، دەوری حەمە ڕەزا ببینێت؛ لەسەر تەختەوە بۆ تەختەی تابووتی ئافەرۆزکراو بە ڕێ کرا. هەڵبەت لەم قسەیەدا شتێکم گوتووە هەر خاوەن نیازی بڵند و بەرین بە دزییەوە بۆی دەکۆشن، هەرچەند لە ڕوواڵەتدا نەڕەنەڕی عەنتەرانە و ڕۆستەمانە و دۆن کیشۆتانە دەکەن. با نەختێک بزەت بهێنمە سەر لێوان. لە دەمی جەنگی جیهانیی یەکەمدا کە ئەڵمانیا لە سەرەتاوە، وەکو جەنگی دووەم کردی، دنیای دەپێچایەوە، ماریشال هێندەنبورگ شۆرەتێکی ئەفسانەییی وەرگرتبوو (کە بەشی زۆری هی لۆدندۆرف بوو بۆ ئەو ساغ ببۆوە)، لەو دەمەدا حکوومەتی قەرەداغ ئیعلانی حەربی لەسەر ئەڵمانیا کردبوو. ڕۆژنامەیەکی تورکیی هەزەلی ناوی (قەرەگۆز) بوو وێنەیەکی کاریکاتۆری کردبوو برێتی بوو لە هێندەنبۆرگێکی بە قەد کەرتە چیایەک، پەیژەیەکی سەد پلەی پتر بە

سینگییەوە هەڵپەساردراوە، مەخلووقێکی هێندەی مشکێک پێی هەڵگەڕاوە تا نزیک سینگی هێندەنبورگ پسوولەی ئیعلانی حەربی بە دەستێکەوە و بە دەستەکەی تری وەکو تەمەننای عەسکەری بۆ سەر برۆی هەڵبڕیوە و دەڵێ: حەدم نەبێ منیش ئیعلانی حەربم کرد. ئەو هێزە زلانە و سیاسەتی عالەمی زۆرجاران دوژمنی خۆیان بەسەر پێوە ڕادەگرن، چونکە لە حیسابی خۆیاندا سوودێکی لێ ڕەچاو دەکەن دەنا وەکو نۆرییێگای پەنەما بە چەند ڕۆژێک دای دەبەزێنن. کە بەرژەوەندێکی خۆیان پێی ڕازین داخوازی کرد لە بنی گۆمەوە کۆنە خنکاوێک زیندوو دەکەنەوە (یان دەتوانن زیندووی بکەنەوە) بۆ سەر تەختی حوکومڕانی. بە زاهیر ئەو تەرزە هەڵکەوتانە پشکی کوردی تێدا نادیترێت، مەگەر لە پاش پەردەی غەیبی حاڵ و باری بەرەو ڕسکان، یەک موعجیزەی ئاخرزەمان وەک مەلۆتکەی عیسا پێغەمبەری بێ باوک لە پزدانی مێژووی هەمیشە ئاوس بکەوێتە سەر لەپی کوردی دەست بەتاڵەوە، ئیتر خۆشی سەد خۆشی. چی کاریگەرێکی سەر بە دروستبوونی کیانی کورد کە لە خواز و ئیرادەی کورددا هەیە ئەویان جێی خۆ پێوە خەریککردنە کە لە ناوتوێژیاندا، هەرچەند بە هونەری کوردیش نەبێ، تەمای ڕەزامەندیی سیاسەتی عالەمی کاریگەرێکی بنەڕەتییە وەک کە وەرزێر بە تەمای باران زەوی تۆ دەدا و بارانیش لە فەرمانی ئەودا نییە. لە دەست کورددایە خۆگیری بکات لە کاری بەدی نامرۆڤانە، لە دەست کورددایە خۆی توندوتۆڵ بکات، بە ڕێکخستنی ڕیزی بەربەرەکانی لەگەڵ باری نالەباردا، لە دەست کورددایە واز بێنێ لە دووبەرەکێ و دە حیزبایەتی و شەڕە دندووکێی عەقائیدی. بە کورتی لە دەست کورددایە هەموو لایەنی ناوخۆییی کاروباری گوزەران و یەک ئامانجی و پتەوکردنی هێزی بەرگری و کپکردنی دەنگی جوداوازیی عەقیدە و بیروباوەڕ، ئا ئەمانە و هەرچی وەک ئەوان هەیە، وەک سەرکاری کارامە و لێزان، بخاتە قاڵبی ڕێکوپێکەوە، بایی ئەوەی کە هەر تاکە کوردێک، بێ مامۆستاش، تا سنووری مومکین ماڵەکەی خۆی ڕێک

دەیەخێت هەرچەندە ڕێکیشی نەیەخێت جوانەمەرگ نابێت ئیتر بۆ دەبێ کورت بێنێ لە بەرژەوەندێک کە بریتییە لە سەلامەتیی هەموو کورد و بێ ئەو بەرژەوەندە چ ماڵێک، بگرە چ حەیاتێک، لە کوردستان هەڕەشەی نەمانی لەسەر هەڵناستێ. چەند سەیرە بابایەک خاوەن خەرمان، لەوەی پێی دەڵێن (گەلەخەرمان) ئاگربڕی نەکات لەو ئاگرەی بەرەو گەلەخەرمان دێت و بەخۆ و سەتڵە ئاوێکەوە لە تەنیشت خەرمانی خۆی ڕاوەستێت بە خێر کە ئاگری لێ نزیک بۆوە ئاوپرژێنی بکات، موژدەی لێ بێ خۆیشی تێیدا دەسووتێت. کورد وەک لەشکرێکە لە سەنگەردا شەڕ دەکات، شەڕکەریش، مەگەر زێدە گێل بێ وە یا بەکرێ گیرابێ، دەنا بە بیریدا نایەت لە شەڕکەری تەنیشتیەوە بپرسێت تۆ لەسەر چ دین و مەزهەبێکی؟ باوکت مووچەخۆرە یان پارەدار یان ڕووت و ڕەجاڵ یان دەرەبەگە؟ چونکە دوژمن کە تەشریفی بەخێر دێت لە پێناسەی ئەو خەڵقە ناپرسێتەوە گۆیا ڕۆڵەی هەژار یان بەگزادەن. بە کورتی و بە کوردی پلەی ئێستاکەی کوردی تێدایە دوو ئامرازی هەرە گرینگی گەرەکە: یەکیان خۆ قاڵکردنەوەیەک (لە هەموو ڕوویەکەوە کە پێی ناوێ فەلسەفەی تێدا خەرج کەین و لە خۆوە دیارە خۆ قاڵکردنەوە بۆ هەنگامەی خەتەری لەناوچوون چۆن و چییە) دەست بدات بۆ ڕووبەڕووبوون لەگەڵ هەڕەشەی کوشندە. لەناو توێژی قاڵبوونەوەدا خۆگیری کردن لە داوای موستەحیل، یەکێکە لە مشتوماڵدانی ئەو ئامرازە وەک کە لە خۆڕایی خۆ ناحەزکردن بەلای دۆست و دوژمنەوە ژەنگهێنانەوەیە. دووەمیان هەست ڕاگرتن بەسەر نەبزی سیاسەتی جیهاندا بە نیازی هاوئاهەنگ بوون لەگەڵی. چی شاعیری فارسی بەر لە ٨٠٠ ساڵێک گوتووەتی «با دوستان مروت، با دشمنان مدارا» دەستوورێکە بە قاڵبی بەرژەوەندی قەومی (٨٠٠ ساڵەکە لەوەوەیە شیعرەکە هی سەعدیی شیرازی بێت، ئەگەر هی حافظ بێت هێندەی عومر نییە). بە هەمەحاڵ مودارا تەسلیمبوون نییە، خاوکردنەوەی دەمارکشتی و تاوگیرییە بە دیار (هەل)ەوە. کوردیش ئەگەر

لەو بوارەدا (هەلپەرست) بێت هەر لە جغزی داواکردنی قەرزی کۆن و نوێی ئینکارکراوی دەخەبتێت. لە هەندێ نووسین و وتووێژدا دەخوێنمەوە و دەبیستم کە کورد سەبەب بە داوا نەکردنی سەربەخۆیی خۆی وەها چەواشە بووە، گۆیا ئەگەر لە زوویێکەوە ئەو ئامانجەی بە دروشم هەڵبگرتایە حاڵ و باری بە جۆرێکی تر دەبوو. ڕاستییەکەی ئەم باوەڕە پیرۆز و گەشە ڕێ دەدات بڵێین ئەگەر کورد خەریک بایە پێش ئاینشتاین نیسبییەی دەدۆزییەوە، یا بڵێین پێش کۆلۆمبوس دەچوو بۆ ئەمەریکا، کوڕە جافێکی شارەزوور کیژی مەلیکی بەریتانیای مارە دەکرد. بنگەیەکمان دەبوو بۆ تیجارەتی گەزۆ لە زائیر. ئەو تەرزە تێفکرینە لەگەڵ هەموو سۆزێکی نیشتمانپەروەرانەی تێیدایە، لە خەیاڵێکی بڵندنۆڕ و خەمڕەوێنەوە تێپەڕ ناکات. دەچێتەوە بۆ ئەوەی پێشتر گوتم لە بەهاردا بە تەمای مێوەی هاوین بێت، یا لێرەشدا بنبڕێوکەیەکی واقیعیت بۆ بگێڕمەوە: قۆناغی برنجی پایزانەی ئاوی قولەی (ڕانیە) کە چەند شەریکێکی تێر و تەسەلی بە سەرەوە بوو، تا بڵێی چەور و شیرن بوو، بە خواردەمەنی بەگزادانە، مەسرەفەکەش لە خەرمانی برنج دەردەچوو نەک لە کیسەی فلان و فلان. لە دامێنی هەرە بەرەوەی قاڵبە برنجەکە کە دوو کیلۆمەترێک لە قۆناغ دوور بوو. چەند سەپان و جۆوانێک هەبوون بە حاڵ نانیان دەگەیشتێ، پیاوێکی قسەخۆشی تێدا بوو بەو کابرایە یان ئەو ئافرەتەی نانی بۆ دەهێنان دەگوت: بە متبەخچی بڵێ مریشک و بەرخ نەبێ نایخۆم، برمە و پەقلاوەشی لەگەڵدا بێ، شێخ مەحشیشی لەبیر نەچێ، دەنا بۆ خۆم دەزانم چیی بەسەر دەهێنم. ڕووی دەکردە برادەرەکانی: بەڵکو ئینشەڵڵا دوای هەڕەشە نانەکەمان دۆی لەگەڵدا بێت.

ئەی یاری عەزیزم بە خودا هەڵخەڵەتاوی مێژوو گوێی ڕانەهێشتبوو بزانێ کاکە کورد چ داوا دەکات هەتا بۆی ئیمزا بکات و لێی بسەلمێنێت. هیندستان بە هەموو عەزەمەتیەوە دەوری ٣٠٠ ساڵ ژێردەستی ئینگلیز بوو

تا دوای جەنگی دووەم و سستبوونی هێزی کۆلۆنیالیزم ئەوجا بەسێ کەرتی (هیند، پاکستان، بانگلادیش)ی لێ کەوتەوە. بەو حاڵیش لەلایەن گوزەرانەوە ڕەنگە چی ئەوتۆ نەحەسابێتەوە ئەگەر (لە حاڵی بانگلادیشدا) مەیلەو پاشەکشەی نەکردبێ. دەبێ بشزانین بەرلەوەی حوکمی ئینگلیز وڵاتی (پان و بەرین و سەد و یەک ڕاجای سەربەخۆ و فەرمانڕەواییی بێ قەید و مەرج)ی هیندستانی کرد بە یەک حکوومەت. بگەڕێوە بۆ خەریتەی هیندی بەر لە ١٩٠٠، دەبینیت لەوساوە ڕشتەی خەتی شەمەندەفەری دەگمەنی هەبوو. چەندین بنگەی خوێندن و شاری گەورە و نازانم چیی هەبوو. لە کتێبی My Political Lifeی S.Amery (وەزیر و سیاسی ئینگلیز) دەخوێنیتەوە کە خۆی لە شاری گۆراکپوری هیندستان ساڵی ١٨٧٣ هاتۆتە دنیا، باوکی چاودێری دارستانی ئەو هەرێمە بووە کە دەبێ بزانین لە جێگەیەکی وەکو کۆیێ دوای هەشتا ساڵ لەو مێژووە باسکراوە بیر بۆ ئەوە چوو لکێکی دائیرەی غابات (کە یەکجار هەژار و سەرەتایی و بێ سەروبەر بوو) لە کۆیە بکرێتەوە. چەند پینە ئەرزێکی قەد و بناری چیای هەیبەسوڵتان درەختی هەمیشە سەوزی لێ چاندرا، بەلام مالم حەقە بەشێکی زێدە بەرچاوی ئەو ڕووپێوە، ساڵانە بە ئاگری پووش و پەلاش دەسووتا، ئاگرەکەشی لە تاقیکردنەوەی گوللەی ئاگرداری (سیاج الوطن فرسان صلاح الدین)ەوە هەڵدەستایەوە. لە ١٩١٨ هەتا ١٩٢١ کە حوکمی وەتەنیی تێدا ئیعلان کرا لە عێراق و تێیدا ئینگلیز فەرمانڕەوا بوو، پووش و پەلاشی نوغوردی بیتوێن ئاگری تێ بەرنەبوو. شاری گۆراکپور لە سەرژماری ١٩٧١ بە پێی Britanica Atlas ٢٣١ هەزار دانیشتووی هەبووە، کە قیاسی بکەیت لەگەڵ ٩,١٠٠,٠٠٠ نفووسی کەلکەتەدا دەزانیت لە ١٨٧٣ ئەو شارە چەند بچووک بووە، مولاحیزی غاباتی هەبووە. کەلکەتەی ١٩٧١ چواردە خەتی شەمەندەفەری لێ دەبێتەوە کەوا بێگومان هەموو هی سەردەمی ئیستعماری ئینگلیزە. من ئەم درێژەیە بە چەنەچەنی خۆم دەدەم بەڵکو حەقیقەتی بەر

ڕۆژی نیوەڕۆ چاوی چاویلکەداری گەشبینیی بێ ئەرک و مەسرەف چەند جارێکیان برژانگ لێک بدات و لە خەیاڵبافی واز بهێنێ. کە دەزانم ئاسمانیشی ببێتە داواکار و ڕچاکار هەر واز ناهێنێ، هەتا خەیاڵەکەی تەجرەبە نەکرێ و تێشکانەکە بە ماڵ نەمێنێتەوە، هەر سوور دەبێ لەسەر حەق و مەترەقی خۆی. دەسا ئەو دەمیش قیلە شەرعێک دەبینێتەوە بۆ سووربوون لەسەر ڕێگا چراغانکراوەکەی باوەڕی خۆی. بە هەمە حاڵ بینای کیانی کورد گرێیاویتر و ئەستەمتر و بە ئەرک و مەسرەفتر و دوورەدەستترە لەوەی یەکێک، هەر کەسێک بێت ئەو یەکە، بە فکری مووبڕی زەڕەبینی خۆی تریاقی مارانگازی لە دەرمانخانەی فەلسەفەوە بۆ تێک هەڵشێلێ، هەتا کۆڵیتە مریشکێک دروست دەکرێ قۆڵ و باسک بۆ بن هەنگڵ قوڕاوی دەبێت، کەچی لەسەری زمانەوە پووچەڵکردنی هەندەسەی State Empire هێندەی دیشلەمەی شەکری قەند بەتام و لەزەتە. دەک ماڵی بێ ئینسافیم بڕمێت، دوعا لە منەوە و بێ ئینسافی لە بێباکانەوە.

– کەرەسە و زەخیرە و خۆراک کە من بۆ شتنەوەی ئەقڵی سیاسی و ڕۆشنبیریی ژەنگگرتووی کوردی، چ هۆیەک لەمەدا ڕۆڵی بینیوە؟

ئەبوو نەواس لە بڕە شیعرێکیدا ڕووبەڕووی مەعشووق دەڵێ:

تعجبين من سقمي؟ صحتي هي العجب

سەیرت لە نەخۆشیم دێتەوە؟ تەنسازیم جێی سەیر پێ هاتنە.

لە نێوان کوردان مەشوورە: بە حوشتریان گوت ملت خوارە گوتی بە سەدەقەت بم کوێم ڕاستە. بۆ ئەوەی لایەنی ژەنگگرتنی سیاسەت و سەقافەتی کوردی عەیارەی کورتی و درێژی و تەنکی و قووڵیی لەگەڵدا بێت، لە تەک پرسیارەکەدا با لە خۆمان بپرسین: (چین)ێکی خاوەن ژیارییەکی چوار هەزار ساڵی و حکوومەتی چەندین هەزار ساڵە و تەجرەبەی گەشی سەرکەوتنی حیزبە شیووعییەکەی بۆچی لە تروکەیەکی چاودا خۆی نەفام و

گێل و شێت و وێت کرد بەو گاڵتەبازارییەی پێی گوترا شۆڕشی سەقافی؟ ماوتسی تۆنگێکی لە کتێبەکەی ئەدگارسنۆ (ئەستێرەی سوور بەسەر چینەوە) ساڵی ١٩٣٦، هێندەی پێغەمبەرێکی ڕاستەقینە دانا و ئازا و دادخواز و نیگافرەوان بێت، چۆناوچۆنی لە کۆتاییەکانی عومریدا ئەو شەکر و هەنگوین و (شرابا طهورا)ی گوت کە ڕای گەیاند جاسووسەکەی سی ساڵیی سەر بە ئیستعماری دۆزییەوە، گۆیا لیۆشاوشی، سەرەک کۆمار و هاوڕێی کۆنینە خۆی و ئەندامی هەرە چالاک و بە وەفای حیزبەکەی بێت؟ رووسیای شۆڕشی ١٩١٧ و خاوەن پاشخان و ژێرخانێکی مادی و مەعنەویی چەندین سەدان ساڵەی بە هات و بات و پڕ شانازی و چڕ بە ئەدیب و زانا و هونەرکار[٣] و خاوەن شاری (قوببە زێڕەکان)ی دەمی هێرشی ناپۆلیۆن (مۆسکۆ) بێت چ بەنگێکی خوارد ببێتە قاپقاپەی چەتیمێکی ماڵی ستالینی دڕندەی تاوانبار و خاوەن قەسابخانەی کوشتن و بڕین و نەفی و برسییەتی (ساڵەکانی سی) و فەلسەفەی بەنگکێشانە و شەختەکردن و کاری سوخرەی ملیۆنەها بێگوناه و ئەوجا بۆ ماوەی ٢٥-٣٠ ساڵیش و پتریش لە لایەن هەموو چەپی پەرگیری جیهانەوە بە خوا بناسرێت و ئێستاش بە تەواوی لە خوایەتی نەکەوتبێ و ملیۆنەهای چەپ دەستەودۆعا بۆ گەڕانەوەی لە قەبرەوە ئاه و نزایان بێت؟ شۆڕشی فرەنسە خوێنی خۆی بخواتەوە، لە جیاتی مەلیکێک ناپۆلیۆنێکی عیفریتی دەواڵپێ وەک بوت بپەرستێ؟ ئەڵمانیای نیوەی یەکەمی چەرخی بیستەم دوو جاران سواری چەرخوفەلەکی فەنا بێت. رۆزڤێلت پەندی چەرچل هەڵنەگرێتەوە لە سنوورکێشان بۆ پرکێشیی ستالین و پتر لە چل ساڵ ئەورووپای شەرق و ناوەڕاست ببێتە کێڵگەی هەوەس و تاقیکردنەوەی نامرۆڤانە و ئاگری جەنگی فێنک کڵپەدار بکات؟ ئەفغانستانی خاوەن حکوومەتی چەندین سەد ساڵ دەست لە بینەقاقای خۆی بنێت و بە دەوری یەک ئاینەوە شاپڵتەخۆری بکات. هەندی بتەوێ نموونەی ژەنگگرتن و هێرببوون و وەنەوزی سیاسی و

هۆشەکی و ویجدانی و ئینسانی لە مێژووی کۆن و نوێدا هەیە، ئیتر بۆ دەبێ مامە کوردی دەرکراو لە جغزی تەئریخ، دەست بەتاڵ لە مادە و مەعنا، بێ زێد و مەفتەنی سەلمێنراو، پێناسەنەدار: ئەگەر تەزکەرە نفووسی کوردایەتیی بە دەستەوە بێ، لە جیاتی هی حکوومەتە لە خۆی بێگانەکەی، بە حەرامزادە بژمێردرێت. ئا ئەم کاکە کوردە، بۆ دەبێ لەناو ئەو هەموو ئاقڵە باسکراوەکاندا، خۆی بکاتە کۆ سەبەبی بە واقیعییەت و بە بێ چڵک و ژەنگی سەقافی و زبڵ و زاری سیاسی؟

من لە بێبەرگیی محەم پرسی، کە بۆ چ ڕووتی، گوتی:

یا ڕەبی شێت بم ئەگەر شاد بم بە بەرگی عارییە

دەڵێن لە ناو شاری کوێران دەبێ دەست بگری بە چاوتەوە. مەتەڵەکە لە مەعنادا ڕاستە هەرچەند دەست بە چاوەوە گرتن لەناو کوێران بێ لزوومە، چونکە نابینن چاو زەقە یان قوپاو، بەڵام لە عادەت دەرچوون دەردی سەری تێدایە، کوردیش هەر نەبێ بە چاولێکەری لە پیاوماقووڵان، ئەقڵە سیاسییەکەی و سەقافییەکەی ژەنگاوی دەکات، بەڵام، بەڵام داخم ناچێ لێی ناسەلمێنن. شێخ ڕەزا لە بەیتێکی تورکیزمانی ئەمەی گوتووە:

منعمک ضرطەسنە یرحمک اللە دینور

مفلسک عطسەسنە صیحەء ناگاە دینور

(دەوڵەمەند بای لێ ببێتەوە دەڵێن یرحمک اللە، موفلیس بپشمێ دەڵێن ئەو هاوارە چ بوو)، (دەشێ ڕێنووس بەیتەکەم زۆر تەواو نەبێ چونکە لە کۆنەوە تورک هەندێ جوداوازیی ڕێنووسی هەبوو لەگەڵ عەرەب و فارس).

ڕاستییەکەی لە گۆشەی سەقافەت و فکری ڕووتەوە ژەنگ هەڵێنان وە یا ناتەواوی وە یا مشتومال نەدران خۆی لە خۆیدا ناقۆڵاش بێت، ئەگەر (سیاسەتی کوردی) بە هەڵە نەبات زەرەرێکی ئەوتۆی لێ ناکەوێتەوە، هێندە هەیە کە جۆرە سەقافەت هەیە هەمووی سیاسەتە، وەک مارکسیزم وە یا

عـەقیـدەی دینیـی تازەبابەت کـە جـاران دین برێتی بـوو لە دەرس و دەوری مزگەوت و عیبادەت و تەلاق چاککردنەوە، هتد. ئەوسا مـەلای دوازدە عیلم و دینداری تەواو لەوانە بـوو هەمـوو جیـهان بە قـوربانی (حجـر الأسـود) بکات بەڵام هـەر لـە دڵ و فکری خـۆیدا، چونکە دەسـەڵاتی لەگـەڵدا نەبـوو، ئێـسـتـا حیـسابەکە گۆڕاوە، سـەقافـەت دەشـێ چ دەخلـی بەسـەر کـاری سـیـاسـیـیـەوە نەبێت وە یا سـیـاسـەت بە تـەواوی سـەربەخـۆ بێت و پەکی لەسـەر سـەقـافـەت نەکـەوتبێ. پـشـدەر کـە تـاک و تەرای سـەواددار نەبێ، بەر لە حـەفـتـا هـەشـتـا نەوەد سـاڵ، تێیدا نەبوو، کەچی بە قـەدەر بەریتـانیا شـارەزای ئەو بەرژەوەند و پلانگێڕی و ڕاوێژی ژیرانە بوو کـە پێـوەندی بە گـوزەران و سـەلامـەتی و دوورەپارێزی و، و، حەق و حسێبی ئەوتۆوە هـەبوو، موسەقەفـەکانی تورک کە سـوڵتـان عـەبدولحـەمیدیان عـەزل کـرد و لەنگەری کەشـتـیـیـەکـەیان لە دەست دەرهێنا بە خـۆ و کـەشـتـیـیـەوە هەتا بنی دەریا ڕۆچوو، عـەبدولحـەمیدیش بە مـێـشک وشـک دادەنرا. ئەوەی من بۆی دەچـم لە مـەبەسـتی پرسـیـارەکـەت شـتـێکە سـەقـافـەت و سـیـاسـەت تێک دەبەسـتێت، کە لـە ئاکـامـدا دەبنەوە سیاسـەت و هیچی تر، هـەر ئـەمەیشـە ئێسـتـا لە نێوان سـەدان ملیۆن مرۆی جـیـهـان پەرەی سـەندووە، تا ئەوەی پەیکەرتاشی بۆتـە سـیـاسـەت مـەگـەر چۆنـاوچۆنی. بـەڵێ دەزانم کـورد ڕۆشنبـیـری دەسـتنیـشـان و شـۆرەت دەرکردووی، جارێ بە خـۆیەوە نەدیتووە بەڵام هـەرچـۆنێک بێ مامـۆستـایەکی زانکۆ کـە باسی مـێژووی میـسری کۆن بە قـوتابییـان دەڵێ، لەوانەیـە شتێک بڵێتەوە کە لە ئەوروپاش هـەر ئەوە بڵێنەوە، مـادەم مامۆسـتاکە فکری خۆی لە سیاسـەت مارە نەکردبێت. کتێبێکم خوێندەوە لەسـەر مێژووی کۆنی عێراق لە لایەن دەستـەیەک مامـۆستـا و پسپـۆڕی تازە پێگەیشـتووی رووسـەوە کە هـەموو زانیـارەکـەیان[٤] لە زاناکـانی ئـەوروپا وەرگـرتووە بەڵام لەو کـتـێـبـەدا دەڵێی سـەیری شـارە مـێروو دەکـەیت نـەک شـاری ئادەمیـزاد، چونکە هـەر خـەریکی بەرهـەم و هـۆی بەرهـەم و مـەفـاهیمـی چەکوچ و داس و ئەو کۆنە فکرانەن کە

دەکـاتەوە سـیـاسـەتێکی ئاینیی غـەیبـیی ڕووت. دەبێ زانست و سـیـاسـەت لێکتـر جـودا بن وەک کـە تەئریخ و کیـمـیـا جـودان. زانست، بە تێکڕایی و زانستی سەر بە کۆمەڵایەتی بە تایبەتی، هەقیەتی بە مێشکی ڕوونتر لە هی بابایەکی مـێـشک تاریک بابەت و کـێـشـەی سـیـاسی هەڵسـەنگێنێت و واجیبیشـە بە سـەریەوە کە ڕێنموونیی ژیرانە و بەرژەوەندبینـانە لە پێناوی سـیـاسـەتمەدار بکات، ئەمـیش مـەرجی هـەیە بایی ئەوەی کـە سـیـاسـەت مامڵەتکردنە لەگەڵ پرسیـاری زۆر لایەن. تۆ بە ترووکەی چاو دەزانیت فلانە بەیت لە ڕووی کـێـشـەوە لەنگە، بەڵام زۆری دەوێ هەتا بۆت ئاشکرا دەبێ لەگەڵ (س) یان (ج)دا هاریکاری پێویستە، وە یا بەرژەوەندە بۆ دەرهێنانی نەوت، بۆ چەکدارکردنی سوپا، بۆ ئەلەکتریکاندنی وڵات، بۆ بەستنی پەیمان لە نێواندا، بۆ ئاڵوگـۆڕی خیـبرە و زانست، بۆ، بۆ، بە هەمـەحاڵ کـراندنی ژەنگی سـەقافـەت وەک کردەوەیەکی بەرخـواز (لـە جـغزی ئیمکانی خـواستن بێت) پەکی لەسەر ڕەهابوون لە چەنگی دۆگما و ئایدیۆلۆجیی شەختەکردوو کەوتووە. سـەقافـەتی سـەر بە سیـاسـەت جگە لە چاوکردنەوەی جیـهـانبین، وێڕای سـەقافـەتەکە خۆی، شـارەزاییی دەوێ بە دەربوونە و چەرخ و دۆڵابی گوریس کێشەکێی بەرژەوەندی ئابووریی نێودەوڵەتان و ئەوەی پێوەندایەتیی بە وڵاتەوە هەیە و دۆزینەوەی جـەمـسـەری تێک بەسـتـرانی ئابووری بە سیاسەتەوە، کە ئەمەش شادەمار و شەقامە ڕێیەکی هەرە گرنگ و بە پێز و بڕشـتـە لە ژیانی سـەردەمـدا. بەر لە پێنج سـەد سـاڵ هەتا خـەبەرێک لە مـۆسکۆوە دەگـەیشـتـە یەمـەن لەوانە بوو سـاڵێکی بوێت و هەرچی کاریگەرییەکی لەو خەبەرەدا دەوری هەبووە بەسەر چووبێ، کەچی ئێستا لە ترووکـەی چاودا پـەخـشـی نرخی ئاڵوگـۆڕی پارەی ڕەواجـدار لە بۆرسـەی نیـۆیۆرک و لەندەن و تۆکیـۆ و مـۆسکۆ و پاریسـدا بەرگـوێی کـەڕوڵاڵیش دەکەوێ (ڕەنگە کورد جارێ زەرەر نەکا لە نەبیستنی یان ئیهمالکردنی ئەو پەخشـە چونکە دەست بەتاڵین). من کـە شـەو بە دەرەنگە کاتـەوە دەکەومـە

سەرباری خەو لە خۆخستن، دەسا بایی تۆسکاڵێک خەفەتی چوونە سەر و هاتنە خواری نرخی شتانم نییە، لەوانەی ڕادیۆ باسی دەکات، چونکە هەڵکشێت، لە قوڕ بنیشێت، بفڕێ بۆ کەشکەلانی فەلەک، بەرەو ژێر بێتەوە بۆ بنی دنیا، ناتوانێ دەستە تەرازووی لێکدانەوەی ئابووریم ببزێوێ. جارێکیان منداڵی خزمێکی نزیکم گوتی زستانان قەت سەرکەوا لەبەر ناکەم، لێیان پرسی بۆ؟ گوتی: چونکە سەرکەوام نییە. مەبەستی لەو وەرامەش نوکتە نەبوو. تەمەنی هی نوکتەسازی نەبوو.

تۆ وەرە بە خێری گۆڕی مردووان و زیندووان ژەنگی فکری سیاسی بکرێنە لە فکرستانی کورد و خەڵکەکە بهێنە سەر ئیمانێکی خەست و ساف بە کوردایەتی کە بریتییە لە پاراستنی (کینونة) بەر لە هەموو شتێک، حینجەیی کردنەوەی گوتە فەلسەفییەکان لە دابەشکردنی خەرمانی گەنم و ڕستەی تووتن ماوەیەکی وەهای دەوێ کە چەپرۆ تێیدا بێ ئۆقرە ببێت. خۆ ئەو لە سەرەتاوە پەلەیەتی بۆ بینەقاقای هەرچی خوا پێداوە، یان شەیتان پێداوە، یان بە ئەرکی بازووی خۆی ڕەسیوە. لەم پلەیەدا (خۆپارێزی) دواخستن هەڵناگرێ تا ئەو ڕۆژەی لەسەر کونهی فەلسەفەی زاراوەکە چەپ و ڕاست ڕێک دەکەون، کە هەرگیز لە کوردستانی خۆماندا چەپ بە ئارەزووی خۆی و بە قەناعەت، لە باوەڕەکانی سەر بە شۆڕشی ئۆکتۆبەر و سیاسەتی ستالین واز ناهێنێ. ئەویش وەک بابای ئاینی، عەیارەی ڕاستبوونی باوەڕەکانی دەداتەوە بە دوارۆژ، ئیتر درێژەی پێ دەدات و دەڵێ جارێ ماویەتی تا سەر بە قیامەتەوە دەنێت. ئێستا دوای نەهاتنە دیی حەتمییەتی ڕمانی سەرمایە و هاتنە دیی حەتمییەتی ڕمانی سۆڤێتستان، بە هۆی چۆڵستانی مێژوویی کوردستان لەلایەن نەڕسکانی بنەماکانی سەقافەتی کردەکی و نیگایەکییەوە هەم سۆفیەتی و هەم کۆمیونیزم وێکڕا دەتوانن پتر گەشە بکەن چونکە وتوویژیان لە نزمییەوە و لە تەنکییەوە خۆشتر دێتە بەر گوێی کەرسواری سەردەمی ئاسمانگەڕی. ڕۆژێک

ژێرخانی بەرهەمهێن و ڕێکخەر و تیژکەرەوە و مەودابڕی وەک ئەو ژێرخانەی بە چاوی خۆت لە وڵاتی پێشکەوتوودا دەبینیت، ئەفسانەی دێوی سپی و قودسییەتی چەکوچ و داس- کە خوێڕیترین و سەرەتاییترین هۆی بەرهەمهێنی سەردەمی قالوبەلایەن- کزکز بەرە ژێر دێن و لە زار قەڵەباڵغی کەم دەکەنەوە و دێنە سەر باری ڕازیبوون بە لێکتر خامۆشبوون بە ئومێدی هەلێکی داهاتوو، نەک باوەڕهێنان بە (لکم دینکم و لي دين). ئەو ڕۆژە پڕ شانازییەی کە بە فرۆکەی کوردی لە سنەوە سەفەر بۆ وان دەکەیت و بە شەمەندەفەری کوردی گەزۆی شارباژێڕ بە دیاری دەبەیت بۆ ئەرزڕۆم ئەزەل و ئەبەدێکت پەی کردووە باییی ئەوە دەکات فکری ڕوون، ئەگەر شەپرەی لێ نەدابێ، فکری پسۆک هەڵوەشێنێت یان پەکی گەشەکردنی بیەخێت. جارێ دوورە، دوورە، دوورە، بۆ ئەو سەردەمە خەیاڵییە. ڕۆژی خۆ بەردەوامکردنە، بەسەر پێیانەوە ڕاوەستانە، دەرهێنانی گوللەی بەینی پێست و ئێسکە، هەڵبەستنەوەی شکستە، بەرگەگرتنی هێرشی دوژمنە، ڕۆژی ئەو شتانە و ئەو چالاکییانەیە کە لە خۆیان تاڵتر چنگ ناکەوێت. عەرەب گوتەنی: ثبت العرش ثم أنقش (دەڵێی ئەمەم دووپات کردبێتەوە) کە عەرش جارێ دروست نەبووە، نەققاشیش دیار نییە.

- لە کتێبی (مسعود محمد)دا کە نووسەری عێراقی (حميد المطبعي) لەبارەی ژیان و بیر و فەلسەفەی ئێوەوە نووسیویەتی، هەندێ جار مەسعوود محەمەد وەک عێراقییەک باس کراوە. پێم وایە دەبوو وەرامی ئەو قسانەی (المطبعي) بدەنەوە.

تێبینیت لەبارەی ئەوەی لە لاپەڕە ١٢٨ی کتێبەکەی (مطبعي) لەژێر سەرناوی (لهجة مفكر)دا هاتووە دڵخۆشی کردم بەوەدا کە هێندە پەرۆشخۆری بۆ ساتمەیەکی قەڵەمەکەم بیکات، لەلایەکی دیکەشەوە کەمێک گلەییم لە بەختی خۆم کرد کە چاوی وردبینت بەسەر دەلالەتی لاپەڕەکانی ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧٢دا کشیوە کە هەمووی بەرپەرچدانەوەی ئەو

جۆره مـەفـهـوومـانەیـە ناوناوه لە بۆچوونەکـانی (مطبعي) و بە تایبـەتی لەو (لهجة مفکر)ەدا هـاتوون. لاپەڕە ١٢٨ی ئەو کتێبـە بەشێکی لە نووسـینی ئەو بابەتـە بڵاوکـردۆتەوە، ئەگـەر هەمـووی بەسـەر یـەکـەوە بایە تامـێکی دیکەی دەدا. بەهەرحـاڵ من لەو لاپەڕانەی دوایی کتێبـەکەدا شـتێکم نووسـیوە، دە جاران بایی وەڵامی ئەو تارمـاییـیـە دەکات کە لـە پەنا و پەسـیوی کـتێبێکی وەک کتێبەدا بۆر دەچێتەوە. ئەو لاپەڕانە بۆ خۆیان ئاوسن بە بیروڕای ئەوتۆ لە شـوێنێکی تر دەست ناکـەون. بە تایبـەتی کـە دێم لە تەک (قـەومـایەتی)دا قودسییەتی نیشتمانیش دەپووچێنمەوە بەوەدا کە نیشتمان خـۆی لە خۆیدا پێناسەی نییە ئەگەر کۆمەڵە ئادەمیزادێک پێناسـەی پێ نەبەخشێت. بگەڕێوە بۆ ئەو لاپەڕانە و بە وردی بیانخوێنەوە.

– لە چاپدانی بەسـەریەکـەوەی ئەڵقـەکانی (گەشـتی ژیانم) لـە هەندەران مژدەیەکی خۆش بوو. ئایا هیچ بەرهەمێکی ترتان بە دەستەوەیە؟

حاڵ و باری کتێب چاپکردن لە عێراق لە دەسـەڵاتی تاکی کەمپارەدا نییە. من وە نیـیـە نووسـینم نەبێت، بەڵام کـتێب نین. بڵاوکـردنەوەیان لە گـۆڤـار و ڕۆژنامـە بـووە و دەبێت. نامـەی بیندرێژم هـەبووە بۆ برادەری ئەوروپایی، وا بزانم لە چاپ دەدرێن یان دراون. وا لەگەڵ تۆدا خـەریکم و لەگەڵ کـەسـانی ناو عێراقیشدا ئەو مەشغەڵەتەم [هەیە]، تا ڕادەیەکی بۆم ڕێک دەکەوێت، بەڵام بەرتەسکترە. گەشتی ژیانم قەولە لە چاپ بدرێتـەوە دوای ئەوەی خـۆم بەسـەر چاپکراوەکـەدا بچـمـەوە و کەمـوکـووڕی و هەڵەی چاپ و ئەو جـۆرە کەلێنانەی بگرم و پڕ بکەمەوە.

– لە گەشتی ژیانتاندا ناوی گەلێ کەس هەروەک نیشـانە و هێمایەک باس کراون و ڕەنگە ناسینەوەیان بۆ خوێنەر ئاسـان نەبێت. هەق بوو هەندێکیـان بە ئاشکرا باس بکرانایە.

گەشـتی ژیانم لەسـەر داوای مـوسلیـح جـەلالی، کـارگێـڕی گشـتیی (دار

الثقافة والنشر)ەوە بووە بابەتی نووسینم. ئەوسا هەرچی ناوێکی وەکو مەلا مستەفا، پێشمەرگە، شۆڕش، شێخ ئەحمەد، ئیبراهیم ئەحمەد، جەلال تاڵەبانی، پارتی دیموکراتی کورد قەدەغە بوو، ببڕای ببڕای نەدەبوو لە هیچ نووسینێکی بڵاوکرایەوەدا دەرکەوێت. من لە هەوەڵەوە ئەمەم نەدەزانی چونکە جارێ باسی ئەو (ممنوعات)ە نەهاتبوو. لە پارەوە کە تەکلیف کرام بۆ جاری دووەم یاداشتەکان لەگەڵ ناوی سەریح بە چاپ بگات بۆ ماوەی چەند مانگێک بەو کارە و تەرجەمەی (من هموم الحیاة) بۆ سەر کوردی خەریک بووم. وا ئێستا ئەو نووسینە لە سوێدە و دەبێ لە ئایندەی موناسیبدا هەردوو بابەت چاپ بکرێن، تا بشڵێی پێیانەوە ماندوو بووم. خۆ تەرجەمەی (هموم) زراو تۆقێن بوو. گەشتەکە جگە لە ڕوونکردنەوەی ناوەکان وردە باس و بابەتی تازەشی تێکەڵ بووە، دوای چەند ساڵ ڕێگە درا بە نووسینی ئەو ناوانە. هەڵبەت من ئامادە بووم لە هەموو حاڵێکدا ناوەکان بە سەراحەت بنووسرێن بەڵکو زۆریش دڵ نیگەران بووم لەو مەنعە، بەڵام چارم نەبوو. تا ڕادەیەک، وەک بۆی دەچم، هاتنی مەسعوود بارزانی و جەلال تاڵەبانی بۆ بەغدا دوای شەڕی کوێت ڕێگەی ئەو ئازادییەی دا لە ناوهێنانیان. بۆ نووسەر ئەو ناوبردنە پاڵەوانپەفیی تێدا نییە تا ئەگەر لێی مەنع کرا بۆی ببێتە عەیبە. بە پێچەوانەوە دۆزینەوەی هێمایەک بۆ ناوێکی مەمنووع کە شکستی ناوەکەی تێدا نەبێ ئەرکێکە سەربەخۆ، چونکە بە عادەتی وڵاتی دواکەوتوو دەبێ ئەو تەرزە ناوانە لەعنەتیان وەپاڵ بدرێت، خۆدزینەوە لە لەعنەتەکە کارێکە بۆ نووسەر دەبێتە دوو بەختی. ئەگەر مامۆستا ئاسۆس و وریا لە سەرەتاوە داوایان لێ کردبامایە ئەو ناوانە ڕوون بکەمەوە بە منەتبارییەوە دەمکرد، بەڵام بە ڕاسپاردە. نەک یەکسەر، تەکلیفەکەم پێ گەیشت کە ڕێ بدەم بە کۆکردنەوەی ئاڵقەکانی (گەشت) لە کتێبێکدا، منیش هەر بە ڕاسپێردراودا ڕەزامەندیم بۆ دەربڕین. دەرچوو یەکێک لە ئاڵقەکانی گەشتەکە بە سەهوو چاپ نەکراوە، ئەمیشیان بەخێر

دێتەوە ناو کتێبەکە. من دەمزانی ئاڵقەی پێنجەمی ناو کتێبەکە درێژەی ئاڵقەی چوارەم نییە. وا دیارە دوو ئاڵقە ژمارەی پێنجیان بەسەرەوە بووە یەکەمیان بەر کتێبەکەی نەکەوتووە.

– هەردوولا، کە لە گەشتەکەدا بە مەکتەبی سیاسی و چەکداران ناو براون، غەدر و ناهەقییان لە تەکدا کردوویت، هەر لە سەرەتای وتارەکانی ساڵی ١٩٦٠ەوە تا دواتر و ئاشتبوونەوەتان، ئەگەر چی تۆ پاش وازهێنانیشت هەر سەرگەرمی ئاشتکردنەوەیان بوویت و پێیانەوە ماندوو بوویت. لە (گەشتی ژیانم)دا شەرعییەتی حیزبایەتی دەدەنە مەکتەبی سیاسی و شەرعییەتی لەوە فراوانتریش دەدەنە بارزانی. من ئەمانەم بە دروستی بۆ ناچنەوە سەریەک.

لەلایەن شەرعییەتی حیزبایەتی کە من دەیدەم بە مەکتەبی سیاسی شتێک نییە کەیفە بێ چونکە ئەندامانی مەکتەبی سیاسی کاروباری حیزبایەتییان بە هەموو ئەرک و خەتەرەوە ساڵەها بە ئەستۆوە گرتووە، مەلا مستەفاش لە رووسیا بوو. هەرچی شەرعییەتی (لەوە فراوانترە) کە دەکاتەوە شەرعییەتی شۆڕش، هی مەلا مستەفایە چونکە هەرە زۆری خەڵقەکە بە ڕابەرایەتیی ئەو رازی بوون. دیتیشمان کە مەکتەبی سیاسی لە ساڵی ١٩٦٤ چەکی هەڵگرت دژی مەلا مستەفا غەیری بەشێک لە ئەندامانی حیزب کەسی ئەوتۆی بەگەڵ نەکەوت، نەشیتوانی چیی ئەوتۆ بەرانبەر مەلا ڕاوەستێ. دەبێ لێرەدا بڵێم بایی ئەوەی من ئاگادارم جەلال تاڵەبانی بەو کارە ڕازی نەبوو، چونکە خۆی باوەڕی هەبوو بە پێداویستیی ئەو ڕێککەوتنەی ١٩٦٤ کە ئیبراهیم ئەحمەد دوای هاتنەوەی لە دەرەوە بەیاننامەی (أ صلح أم إستسلام)ی بڵاو کردەوە دژی ڕێککەوتنەکە و سەری کێشایەوە بۆ ئەو شەڕەی براکوژیی یەکەم جار لە نێوان خەباتکەرانی کورد.

مەسەلەی غەدرکردنی مەکتەبی سیاسی و مەلا مستەفا لە من جێی

سەیرپێهاتن نییە، هەرچەند مەلا مستەفا تا ڕادەیەک تێیدا دەهێشتەوە. تۆ سەیری هەردوولا چی بە یەکتر دەکەن، بەداخەوە.

– دووکانەکەی مامۆستا بەشیر موشیر مەکۆی کوردایەتی و شوێنی پێک گەیشتنی لاوان و خوێندەوارانی ئەو سەردەمەی بەغدا بووە، چۆنە کە وا ڕێک نەکەوتووە بەڕێزتان بچنە ئەوێ و لەو دانیشتنانەدا بەشداربن؟

مەسەلەی چوون و نەچوونم بۆ دووکانەکەی خوالێخۆشبووی (بەشیر موشیر) شتێک نییە بایەخی هەبێ. هەرگیز نەچوومە دووکانەکەی، قەتیش ڕێک نەکەوت لەگەڵ یەکتر بئاخێوین. ڕاستییەکەی مەبەستم نەبوو بچمە جێگەیەک کە لێی نارەحەت دەبم بە دیتنی پیرەمێردێک چایەی بخورێتەوە و بە تەوسەوە قسەی لەگەڵدا بکرێت.

– سەبارەت بە شۆڕشی ١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ بەڕێزتان ئاوها دەنووسن: "ڕاستییەکەی ئەگەر وردبینی لە دیارکردنی مێژووی ڕووداودا هەبێ، دەبێ سەرەتای شێواوی و ئاژاوە و بگرە و ببەستە لە هەڵسانی مەحمموودەوە دەست پێ بکات نەک یازدەی ئەیلوول. ئەو ڕۆژە دەستنیشانەی ئەیلوول سەرەتای بزووتنەوەی لەشکر و فڕۆکەکانی حکوومەتە ڕەنگە یەکی حوزەیران لەبار بێت بۆ ئەو مێژووە." (ل–٤٠٤). ئایا ڕۆژی ١١ی ئەیلوول کە سەرەتای شۆڕشێکی مەزنە و بە قوتابخانەیەکی کوردایەتی و سەرەتای دادەنرێت. بەو ڕەنگە بێت شۆڕشەکە سیفەتی مێژوویی خۆ هەڵدەگرێت؟

لەبارەی سەرەتای شۆڕشی ١١ی ئەیلوولەوە، وەک نووسیومە بەر لەو ڕۆژە بە ماوەیەک مەحمموودی کاکە زیادی حەماغا لە دەشتی کۆیێ ڕاوی لێژنەکانی (إصلاح زراعي) نان و لە قەزا و ناحیەی کردنە دەرەوە. لە پژدەر و ڕانیەوە عەشرەتەکان هێزیان ساز کرد و بە یاریدەی مەحمموود ئاغا خەریک بوون بەرەو کۆیێ بێن، تەنانەت هێزی پژدەر گەیشتە دێی بۆسکێن کە سێ کیلۆمەتر لە ڕانیە دوورە. وەک باسم کردووە من کەوتمە نێوان و ئەو

هەرایەم ڕاگـرت (بگەڕێوە بۆ گـەشـتـی ژیانم). کـە گـەڕامـەوە بەغـدا چەند ڕۆژێکیـان لەگـەڵ لیـوا عـەبدی وتـووێژی سـەر بـە داخـوازییـەکـانـی ئەو ناوچانەمـان دەکرد، لەپڕ بێ ئەوەی عەبدی ئاگادار بێت زەعیم بڕیاری دا بە گـرتنـی سـەرۆک عـەشـرەتەکـان. لـەو ڕۆژەوە کـە درێژەی هەنگاوەکـەی مەحموداغای کاکە زیاد بوو، ناوچەکە بوو بە مەیدانی چەکداری عەشایر و سەرپەرشتانی حیزب. ڕۆژی ١١ی ئەیلوول سەرەتای شۆڕش نییە، بەڵکو سەرەتای حەرەکاتی سپایە دژی هەڵستانی حیزب و عەشرەتەکان. لەمەشدا چ گرفت نییە چونکە ڕووداوێکە و ڕووداوی دیکەی دژ بە ئەو بە دوا یەکتردا هاتن، هی یەکەمیـان ئیـرادەی عەشـرەتەکـان (ئەوجا) باوەش پێداگـرتنی لەلایەن حیزبەوە. یازدەی ئەیلوول ڕۆژی شانازی پێوەکردنی عەبدولکەریمە و دەخلێکی بەسەر شانازی پێوەکردنی کوردەوە نییە، بە ڕاستیش کارەکە لەو ڕۆژەدا هیـچی گـەشـی تێدا نـەبوو کـورد پێـوەی بنازێ، چونکە چەکداری عەشرەتەکان خۆیانیان پێ ڕاگیر نەکرا بەرانبەر زرێلی و فڕۆکەی سپا. ئەگـەر حـزب نەبوایە ترووسکەی ئومێد نەبوو بە دەوامەی ئاژاوە (با هەر نەڵێین شـۆڕش). لەلایەن لایەقـبـوونی ئەو بزووتنەوەیە بۆ ئەوەی ناوی شـۆڕشـی لێ بێت هێشـتا سـەرەتاکە لە حـوزێرانەوە یاخـود ئابەوە بێ، شەرافەتمەندترە لەوەی ڕۆژی زەبری سپا و هەڵاتنی خەڵکەکە بە سەرەتا دابنرێت، هێندە هەیە کـە ڕۆژی یازدەی ئەیلوولی دیار و ناسـراوە لە تەقویمدا لە سایەی هونەری هجوومی سپاوە بە پێی ئارەزۆی عەبدولکەریم، ئیتر لەوانە بوو هەشتی ئەیلوول یاخود چواری تشرین بێت. بەینێکی مەیلەو تووڵانی بوو ڕێوبان لە دەست مەفرەزەی چەکداری حیزب و عەشرەتەکاندا بوو، حکوومەت لە قەزا و ناحییەکاندا پەککەوتە بوو، ئیتر بۆ دەبێ ئەو دەمە شکۆدارە (شۆڕش بەدەر) بێت؟

– زیندانی بوونت و چەرمەسـەری کـێشـان و نمەک حـەرامـیکردن بەرانبـەرت، بانگەشە و پڕوپاگەندەی ئەو ناحەزانە پووچەڵ دەکاتەوە کە

گـوایە لەژێر سـێـبـەری نـاز و نیـعـمـەتی حـەسـانەوەی بەغـدادا توانیـوتە وا ڕووبەڕووی کێشەکان ببیتەوە و بنووسیت، ڕاتان لەم بارەیەوە چییە؟

لەبارەی چی دەگـوترێ بە دەوری ژینم لـە بەغدا، ئەگـەر لە هـەر شـوێنێکی دیکەشدا بامایە شتێکی وەک ئەوە هەر دەگوترا. کابرای قسەی وەها دەکات بۆ خـۆی لـەوانەیە چـەکی هەڵگرتبـێ دژی کـورد، پەکی بـە هیچ نـەکـەوتووە، مـنیش قـــوڕە چەورەی دەســـتی کـــەس نیـم بۆ کـــەیفی ئەو ببـــزووم. لە نووسـینیـشـمـدا ڕوونم کـردۆتەوە چۆناوچۆنی بە ناچاری هاتمە بەغـدا. لە بەغدا ببم و لە کۆیە و لە هەر شوێنێکی قەڵەم و کاغەزی لێ بە چنگ کەوێت هەر ئەوە دەنووسم کە باوەڕم پێی هەیە، ئەگەر نەختێک ئینساف هەبێ، کە زۆر کەمە، دەبوو تێبینیی ئەوەم بۆ بکرێ کە سەراحەت لە بەغدادا پتر جێی ڕەزامـەندیی مـرۆی دڵسـۆز بێت. بەغـدا بەلای کـەمـەوە ۳۰۰–۵۰۰ هەزار کـوردی تێـدایە، بگرە پتـریش، لە نیـوەیان زیاتر دەوری منداڵیـیـان تێ پەڕاندووە و گـەلێکیـان سـەروەت و سـامـانیـان پێکەوە ناوە، هەر نەبێ بە نووسـەر و هونەرکـار و مـامـۆسـتـای کۆلێج و زانکۆ و مزگـەوت و تەکیـە و خـانەقـاوە دوو هـەزار کـەسـێکیـان لێ پەیدا بووە. بۆ دەبێ لەو نـاوەدا هەر یەخـەگیری من بن و بە چرای گەنەگـەرچەک بەدوا عەیب و عارمدا بگەڕێن؟ بەس نـەبوو لە سـاڵی ١٩٧٨دا بـەڕەسـمی تۆمـەتی وەهـایان وەپاڵ دام کـە ئیـعدامی بە دواوە بێت؟ هەڵبـەت مـن لە سـەرەتای نووسـینمـەوە بڕیارم داوە گـوێ نـەدەمـە ڕەخنەی چ کـەس و لایەنێک، چونکە کـوێر و کـەڕ و هێـرِیش دەزانێ کوردستان دوو حیزبی سەرەکیی تێدا بوو، پارتی و شیووعی، ئەوجا من کە لە کولانەی بەرژەوەندیی کوردەوە ڕەخنە لە هەردوویان بگرم تۆ بڵێی بە تەمـا بـووبێـتم ڕوتبـە و نیـشـانم بەسـەر سـینگ و شـانانەوە بدوورن؟ لە لێکدانـەوەی خـۆمـدا ڕق هەڵگرتنی ئەو کـەسـانە لە من بەڵگەی ڕاسـتبـوونی ڕاڕەومـە، چونکە هاتنە دیی بەشـێکی لەوەی نووسـیـومـە مـێـشکۆڵەی ناو ئێـسکیـان دەکولێنێ، ئەگـەر چەند قـسـەی لەوجـۆری بێ سـەروپێم کـردبایە

کەسێک لەوان بە هەندی هەڵنەدەگرت، بەڵام کە من ستالین تاوانبار دەکەم و دوای چەندین ساڵ پاش مەرگی، حیزبەکەی خۆی تاوانباری دەکات و قەبرەکەی هەڵدەتەکێنێت، مامە کوردەی ستالین پەرست ئاگر لە عومری بەر دەبێت و هەر لە ڕقی مرۆی وەکو من پتر پێ دادەگرێ لەسەر پەرستنی، لێی موبارەک بێ. بە هەمەحاڵ خۆت لە خۆت و لەو ڕەخنەگرە دڵ کرمێیە بپرسە: ئەرێ بۆچی ئێمە لەو شوێنەدا دەژین کە تێیدا دەژین؟ ئەم حیسابە منداڵانەی شەوکوێرانەی گومڕایانەی ئیفلاسکردووانە کاڵایەکی پوایەوەیە بەبەر بەژن و باڵای کوردی دواکەوتووی دوو هەزار ساڵەییدا کراوە، هەتا نەشگاتە پلەی ڕۆشنبیریی کۆتاییی سەدەی بیستەم هەر دەمێنێتەوە بە شیرمژی ئەفسانەی ناو بێشکەی شکەفتی شانەدەر بە خۆی و ئێسقانی مرۆی نیاندەرتالیەوە. هەمزە لە عەباسی چی، لە تەورداسی چی. کابرای گۆرانیبێژی ناو پەندی ئەوتۆیی دەیگوت: حەیران وەرە لەسەری سەفینی چاوەکی کۆرە ئێکی نابینی و دەست لۆ هەناران دەبا هەنجیران دەپسێنی.

– هەروەک بەردەوامییەکی ئەو پرسیارەی سەرێ و لە ئەنجامی نابووتبوونی ئەو خەڵکانەوە و دەرکەوتنی ڕاستییەکان، ئێستا هاتوونەتە سەر بڕوایەکی دیکە و پێت دەڵێن (ڕەجعییەکی زیرەک)، وەرامی ئەمە چۆن دەدەنەوە؟

لە بەندوباوی (ڕەجعییەکی زیرەک) ماڵیان ئاوا بێ کە نەیانگوتووە خۆفرۆش. ڕەجعی ئەو کەسەیە خۆی بە پەتی پووایەوەی ئایدیۆلۆجیای شەختەکردووەوە دەبەستێتەوە. دەتوانم بڵێم و بێ پەروا بم کە دەڵێم، کەس نابینم لە زیندووان هێندەی من ڕەهای ڕیس و داوی وشکە باوەڕ بێت. سارتەر بە هەموو مەزنایەتیی خۆیەوە دەستی دایە فرۆشتنی ڕۆژنامەی پارتی شیوعیی چینی، لەو دەمانەدا کە شۆڕشی سەقافی مرۆڤایەتی و مەردایەتی دەشێلا. کەس لە من باوەڕهێناوتر نییە بەو ڕۆژەی شیوعییەت دەبێتە پڕۆژەی ژیان و ژیار، بەڵام نەک لە ڕێی شەڕی چینایەتییەوە بەڵکو

لەو ڕێگایەوە کـە سـوێد و دانمارک تێیـڕا دەڕۆن. ڕێم نیـیـە یەخـەی شـەرح و تەفسیـر بگرم بۆ شیتـەڵکردنـی بیرباوەڕم لەبارەی دواڕۆژی ئادەمیـزادەوە، هەر ئەوەندەی تێدا دەڵێم ڕۆژەک دێت تـەکنیک و زانست و کۆمـەڵایەتی وەها ڕێکوپێک و پێشکەوتوو و تەسـەل دەبێت کـە خـانووی حکوومـەتی لە خـانووی مـڵک ئاسـوودەتر بێت و پـێـویست بە ئۆتۆمـۆبێلـی خـسـووسی نەمـێنێت و کەفالەتی کۆمەڵایەتی لە هی شـەخسـی مسـۆگەرتر بێت، تا ئەوەی دەترسـێم منداڵی ناو شـووشــە لـە هی یزدانـی دایک بە ڕەواجـتــر بـێ. مـرۆ دەگـاتە (خێراییـی تیشک) و لێشی تێ دەپەڕێت، ئەگەر خـۆی بە ئاتۆم و ماتۆم بنەبڕ نەکات. مـرۆ لە ڕێی سورعـەتەوە دەتوانـێ بکشـێتـەوە بۆ ڕابووردوو، بازیش بهـاوێژێ بۆ دواڕۆژ و تێـیـدا بژیت. هـەرچی مـادەی سـروشت هـەیـە یەکـالا دەبێتـەوە بۆ بەر بیـبیـلـەی کۆمـپـیـوتەری سـەد سـاڵ و هـەزار سـاڵ و ملیـۆن سـاڵی دواڕۆژ. عەقڵ پـەککەوتەیە لە تەخـمینی فـتـووحـاتی زانست و تەکنیک. ئەوانەی وەها بە کەودەنـی (ڕەجعیی زیرەک) دەبزرکێن نازانن لە تەپڵی بنی چ چاڵێکی قـــووڵی تـاریکدا دەژین و لێــشی دەرنایـەن. بێگومــان ئـەوەی بە ڕەجـعـی دادەنێن گـەلێک گـەلێک خـاوێنـتـرە لەوەی پێی دەڵێن شــۆڕشگێـڕ، چونکە بەلایانەوە کوشتن و سـووتاندن و ڕماندن شـەقڵی شـۆڕشە. دەبەنگانە گۆرانی بە بەژن و بالای سۆشیـالیزم و کومیونیـزمدا هەڵدەڵێن، ناشزانن ئەم باوەڕانە دەبـێ لەســەر بـنەمــا و ژێرخــان و پاشـــخــانی مــێــژوویـی و کۆمـەڵایەتییـەکی پێشکەوتووی لایق بە سـەدەی بیست و یەکـەم چرۆی کردبێ چونکە سۆشیالیزم و کۆمیونیزم (نمو) فراژی بوونە نەک کەیف و مجێزە، تۆ دەتوانیت ناوی خۆت بگۆڕیت، دینی خـۆت بگۆڕیت، لە پێویستدا نیشـتمان و ڕەگـەز بگۆڕیتـەوە، بەڵام ناتوانیت لە تەمـەنی هـەشت سـاڵیدا ژن بـهـێنیت، هـەروەک نـاتوانیت لە وڵاتـی دواکـەوتـوودا ســۆشــیــالیــست بیت، تەنـانەت دیموکراسی خـۆی بنـەمـا و پاشـخـان و ژوورخـان و تەکنیک و زانست دەیان سندان و قوزڵقورتی دەوێت. سۆشیـالیزم و دیموکراسی باوەڕی لووتبەرزن و

بەناز و فیزن لەگەڵ پرزۆڵە کوردی عەبابەیلێ و هەڵاتووی بۆ هەندەران دانووی ناکوڵێ. (تقدمیة)یش لە فیکەی سمێڵەوە زەنە ناکات. بۆ خۆت دەبینیت بەرەی پێشکەوتووی ئەفغان و کورد چ بە خۆیان دەکەن. دەبێ خۆت لەگەڵ خۆتدا خەریکی لێکدانەوە و بەراوردکردن و پێکگرتن و هەڵگێڕ و وەرگێڕی سەرلەبەری مێژوو و کۆمەڵایەتی بیت، و بیت، و بیت بەدەم تەجرەبەوەش تەعدیلات لە تازە باوەڕەکانت بکەیت، ئەوجا بە خێر لە تەمەنێکی کامڵدا بگەیتە پلەیەک لە ڕوونبینی (نەک: گەشبینی) کە بتوانیت لە کیفی کۆنەپەرستی و ئەفسانەپەرستی و ستالینپەرستی و (تقدمیة)ی پاڵەوانپفانە ڕەها بیت، ئەوساش ئەگەر باری گشتیی گەل و وڵاتت لەبار نەبێ هەر دەمێنیتەوە بۆ حەسرەت و خەفەت. دوور لە تۆ ئێستاش دەرمانی ئەو خەفەتە هەر نەزانینە بە پێی پەندی (نازانم ڕاحەتی جانم).

هەموو ئەو تاقمانەی لە ماوەی ٥٠-٦٠ ساڵی ڕابووردوودا بەش بە حاڵی خۆیان لە ڕێی هەڵپەی بێبەرەوە برینیان خستۆتە لەشی میللەتیانەوە، بێ ئەوەی پرسێکی پێ بکەن، باغر بوون بەو پاڵەوانەتییەی بردنی بۆ بەندیخانە و خەڵکیشی تێدا زەدە بوو. دیسانەوە دەرفەت نییە ئەم تێبینییە ڕوون بکەمەوە، بە ناچاری واز لە شریتەی ئەم قسانە دەهێنم.

- ئەو چەند جارەی بە دیداری سەفیری ئەمەریکی و نوێنەرەکانیان گەیشتوون لەمەڕ دۆزی کوردەوە، پێ دەچێت ئەنجامێکی بەرچاو و دروستی نەبووبێت، هۆی چییە؟

لەبارەی نەبوونی سوود لە چاوپێکەوتنم و دیتنی سەفیر و بەرپرسانی ئەمەریکا، بە کورتی و بە کوردی و بەوپەڕی سەراحەتەوە، دەرچوو لە بەرنامەی ئەمەریکادا نەبوو دۆستانە تێکەڵ بە کێشەی مەسەلەی کورد بێت، چونکە ئەوسا هەرچی بەرژەوەندێکی هەیبوو لەم ڕۆژهەڵاتەی نزیکدا بەسترابۆوە بەو حکومەتانەی خاکی کوردیان لە دەستدایە، کوردیش

چەندی بوو‌بێت و لە پاڵەوانەتی گەیشتبێتە ڕۆستەمی زاڵ. هەرگیز بایی ئەوە ناکات ئەمەریکا سیاسەتی خۆی بۆ ئازایەتی و ڕەشایی چاوی مامە کوردی پڕزۆڵی بێ دەرەتان زەدە بکات. من لە حەفتاکان، لە ٩٧٢ یاخود ٩٧٣، پرسێکم لە هەندێ کاربەدەستانی سەر بە مەلا موستەفا کرد: ئایا ئێوە بوون بە (رقم)ێکی بنەڕەتی لە هەق و حسێبی ئەمەریکا؟ لە وەرامدا گوتیان: بەڵێ لە حیسابی هەمیشەیی ئەمەریکادایین. گوتم کەواتە پشتی لێ بکەنەوە و ئاسوودە بن. چونکە ئەگەر وەها بایە، ئەمەریکایەکی تاکە هێزی کاریگەر بێ لەو وڵاتانەی تێیدا دەژین و شێخۆلکێکی خەلیج بە سەرۆک دەوڵەت ڕاست بکاتەوە و ئیسرائیل بەسەر دنیادا بسەپێنێ، بە ئاسانی دەتوانێ پارێزگاری لە کوردێک بکات کە سوودی ئەمەریکای تێدا بێ. بەڵام دەرکەوت بە سەهوودا چووبوون و ماشەیەک بوون، بەداخەوە، کیسنجەر پۆلووی پێ دەرهێنان لەبری ماشە. لە ماموستا جەلال تاڵەبانیشم بیست، کیسنجەر پەشیمانیی خۆی لای ئەو دەربڕیوە لەوەی بەرانبەر کورد کرا. ڕاستییەکەشی ئەو تەرزە بەڵێنی درۆ نەک هەر لە زەبەللاحێکی وەکو ئەمەریکا بەڵکە لە سعوودیەش هەر بە عەیب لە قەڵەم دەدرێت مەگەر لەوپەڕی هەرە ئەوپەڕی ناچارییەکی لە حەد بە دەرەوە. سیاسەت پیشەیەکی گڵاوە، لە کاری مەیموون دەکات، هەر بۆیەش بوو تێکەڵیم لەگەڵ سیاسەت قووڵ نەبوو، نەکا بەرپرسی کاری ناڕەوا ببم. چی لە منەوە بیرورِا لەبارەی سیاسەت بیستراوبێ و خوێندرابێتەوە لە گۆشەی (فکر)ەوە بووە، هیچ شتێکیشم لە بواری سیاسەت ئەنجام نەداوە زەرەری بە کەس گەیاندبێت، ئەگەر نەڵێم هەمووی بەرژەوەندی خەڵقی خوای تێدا بووە (تەنها یەک تورکمانی کەرکووکی لە وەزیفە مەغدوور بوو بەهۆی سەهووی منەوە، ئێستاش خەفەتی لێ دەخۆم). دەسا بە هەرچی پاک و پیرۆزەوە سوێند دەخۆم، هەڵوەستم بەرانبەر کۆمیونیزم و مارکسیزم لە ڕووی پەرۆشمەوە بۆ (ئادەمیزاد) بووە (لە بەرایی هەمووانەوە: کورد) کە باوەڕ دەکەم هەڵەی

کـوشنده هـەیە لە بۆچوونەکـانی مـارکس. مـێـژووش ئەوە نیـیـە مـارکس قـۆناغـەکانی لە ڕێی جـۆری گوزەران و بـژێوەوە هەڵناوە کـە من پێـی دەڵێم (تفسير عضلي) کە دەبوو لە ڕێی مرۆ خـۆیەوە بە هەمـوو خـەسڵـەتی چاک و بەدیەوە و بە ڕێنموونیی (هۆش=عقل) تەفسیری کۆمـەڵایەتی و مێژوو بکرێت (کۆمەڵایەتی خۆی مـێژووە. ئەم دەمەی قەڵەمم لەسەر کاغەز دەگێڕم خۆیەتی دەبێتەوە مـێژوو). لێرەشـدا ناچارم قسە کورت کـەمەوە. سـەیرێکی (تفسير بشري للتأريخ) بکە.

– دەکرێ ئامـاژەیەکی ئەوە بکەن، بۆچی بـەشی زۆری نووسـینەکـانتـان بە عەرەبییەکی دژوار بڵاو دەکەنەوە؟

لەبارەی تونـدی و سـەخـتـیی نووسـینی عـەرەبیـمـەوە قـسـەم زۆرن، لێـیـان کورت دەکەمەوە:

دەبێ لە بەراییی هـەمـوو شتێکدا لێت سـوور بێ کـە ئەوەی من لە عێـراقی ئەو ٢٠–٣٠ سـاڵەدا نووسیومـە و بڵاویش بۆتەوە لە ڕاپەڕمـوونی منەوە نەبێ لە تەمـا و ئومـێـدی هیچ کەسـێکدا نەبووە. منیش گەلێک هـۆی پێشـخـەر و هاندەر و هـیـمـمـەت بـزوێن و باوەڕ بە خـۆهـێن کـە هێندێکیـان مـیـراتی و هێندێکیشـیـان زاتی و بەشـێکیـشـیـان پاشـخـانی سـەقـافیـم بووە، ڕێگەی سەخت و ئەستـەنگی لێ خۆش هێناوم. بەر لە هەموو شتێک بڕیارم دا کۆمە نەکەم لە هیچ لەمپەرێک و تەماشم نەبێ بە ماڵی دنیا و ئاسوودەیی. لەلایەن تەعبیری سـەخت و سەرڕەقی نووسینـی عەرەبیمـەوە چەند هۆیەک وێکڕا ئەو بوارەی هێنایە بەر هەنگاوی قەڵەمم:

یەکـەمـیـان گـرنگی و هـەسـتـاریی بابـەتی نووسـینەکـانم بوو کـە لە دەمی دەسـەڵاتی شـیـووعـیـیـەت و حوکمـڕانیی عـەبدولکەریم قاسـمدا ئـەو هەمـوو سـەراحـەتەی من بە زمانێکی پاڵاوتەی بژاردەی نومرە (ممتـاز) نەبێ مومکین نەبوو ڕێی بـڵاوبوونەوەی و بەردەوامـبـوونی بـۆ بکرێتـەوە. لایەنی مـەتانەت و

هێزی نووسینەکان و قەشەنگیی تەعبیر پاسپۆرتی بێ دەمەتەقەی هێرشە بێوچانەکەی سەر دیکتاتۆرایەتیم بوون. هەر ئەو شێوازە دەگمەنە بوو سەرجەمی ئەدیب و مامۆستاکانی عەرەبی عێراقی هێنایە سەر دانهێنانی پاتەوپات و بێ زمان گرتن بە ڕابەرایەتیی ئەو نووسینانە. وا بە ڕاشکاوی لەقەبی (مفکر) بۆ کاکە مەسعوود ڕەوا دەبینن، تەوازوعێک لەو مامۆستایانەوە بۆ منی بێ دەسەڵات دە جاران پارسەنگی هێرشە نامەردەکەی بەرەی چەپ دژی ڕاستییە بێ فێڵەکەی ڕاوێژم دەداتەوە. ئەوەی تۆ بۆ منت نووسیوە کە شانازیی پێوە دەکەم ناو ناوە لە ئەدیبی عەرەبیش پێم دەگات، ئەوەت وەها.

هۆی دووەم ئەوەیە کە ئەدیبی میسری تۆفیق ئەلحەکیم پێی دەڵێ (أدب تعادلي) مەبەستیشی لێی لەنگەری نێوان روخسار و ناوەڕۆک (شێواز و مادەی نووسین) لە ڕووی هێز و پێز و قەشەنگییەوەیە کە ناشێ قاڵبی لاواز فکری خەست بە خۆیەوە بگرێت. خۆم کە دێم هەندێ شوێنی ئەو نووسینانە دەخوێنمەوە شاگەشکە دەمگرێت. ناڵێی من نووسیومە. لە نموونەدا ئەم چەند ڕستەیەکی شوێنێکی (من هموم الحياة)ت نیشان دەدەم لە زەمینەی پێداویستیی پووچاندنەوەی (باطل)ی زۆردار دەڵێم «... ذلك ان خلو التأريخ من قولة (لا) تلقاء الباطل المستفحل تعطيل لنصف قوة الحق في طلب الكمال لأن دحض الباطل نصف المسافة الى تمام البرهان». واتە، ئەگەر (باطل)ی دڕ نەپووچێنیەوە و بەڵگەکانی بە درۆ نەخەیتەوە نیوەی هێزی (حق)ت پەک خستووە چونکە پووچاندنەوەی باتڵ بڕینی نیوەی ڕێگەیە بەرەو تەواو بەدەستەوەدانی بەڵگەکان. (دیارە لێرەدا نیوەی بەڵگەکان ئەوەیە کە «حق» لە چەسپاندنی داواکانی خۆی دەیانخاتە ڕوو). ئەم دوو دێرە فەرقێکی نییە لەگەڵ وێنە یاخود پەیکەری هونەراوی کە لێ زیادکردن و کەمکردنەوە نرخی پێوە ناهێڵێ. بەڵام سەیر لەوەدایە ئەو هەموو سەدان ملیۆنی نیوەخوێندوو بوون بە سەربازی خۆبەختکەری مارکسیزم ناشزانن مارکس وە یا لینین چ

دەڵێن. موسڵمانەکان لە یەک دێری قورئان و حەدیسی پێغەمبەر تێ ناگەن، کەچی خۆیانی بۆ دەکوژن. ڕەشوڕووتی بێ ئەژمار بەدوا بانگەوازێک دەکەون لە کدوولەی تەڕیشدا بە هیچ ئامانجێکیان ناگەیەنێ.

هۆی سێیەم: من کە لە سەرەتاوە دەستبەرداری حیزب دانان بووم، وێڕای هۆی جۆراوجۆر، ئەوەبوو کە دڵم هەرگیز نەیدەهێنا خەڵک بەرەو مەترسیی ماڵکاولی و مەرگەوە ڕاپێچەک بدەم بێ ئەوەی بتوانم دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکەم و هیچ ئومێدێکی نیمەچە نادیاریش لە ئاسۆی دیارەوە ناتریسکێتەوە موژدەی بە فیڕۆ نەچوونی ماڵکاولی و قوربانیدانی لێوە بخوێندرێتەوە. ئەوجا لەو ڕاستییەش تێ بفکرە کە من حیزبم دانابایە نەدەشیا لەبەر سێبەری حەسانەوە و کوولەری هاوینەدا گوتاری گەوهەراوی بنووسم ئوممەتی کوردی پێ بهێنمە سەر ڕێی هیدایەت، دەبوو لە پاڵ گرد و بن سێبەری تەڕاشێک سەرەتاتکە لە پۆلیس و لەشکری حکوومەت و لە ناحەزانی کوردی چەپ و ڕاست بکەم بەڵکە لە گوللەیان ڕزگار بم، بەرگەکانی حاجی قادر و چەپکەکەی گوڵزاری نالیش دەبوونە بەرهەمی حەسانەوەی دوای مردنم. چونکە بە زیندووەتی بۆم نەدەنووسران. من لە سەرەتاوە بڕیارم دا ڕووی وتووێژم لەگەڵ ڕیزی هەرە هەرە پێشەوەی ڕۆشنبیر و خاوەن دەسەڵاتی سیاسی بێت، بە کورتی ئەو کەسانەی هەم لە فکری خەست تێ دەگەن هەم لە دەستیان دێت ئەگەر باوەڕ بە قسەکانم بکەن لەوانەوە چاکەیەک بە ڕەشوڕووت و هەژار و نەداری ئادەمیزاد بگات. ئاپۆڕەی خوێندەواری شلک و خەڵقی کووچە و بازاڕ ئەگەر بشخوێننەوە (کە زۆربەیان خوێندەوار نین) باشترە بۆ خۆیان و خەڵقیش کە هەر تێی نەگەن چونکە بێگومان تێگەیشتنیان بەرەواژ دەبێت. خوێندەواری خاوەن شەهادەی بەرزی ئەورووپا بە گەشە گەشەی ڕوویەوە ڕەزامەندیی خۆی لە نووسینێکم دەربڕی کە گۆیا فلانە شەکرم شکاندووە. فیسار مەتەڵی فیکریم هەڵێناوە. پێم گوت فلان: چی تێی گەیشتووی ئاوەژووی بکەوە ئەوجا

ئەوە دەردەچێ کە گوتوومە، نووسینەکەشم کوردی بوو.

بە هەمــەحــاڵ باوەڕی تەواوم هــەیە بەو ڕێبــازەی گــرتمە بەر لە شــێـواز و داڕشتنی نووسینم بە تایبەتی کە من لە بەغدایەکی عەرەب دەژیم و بەشێکی نووسینم بە عـەرەبییـە بۆ عەرەب و غەیری عـەرەب دەخرێتە مـەیدانی فکرەوە. ئەو قـەڵەمـەی کە خـستمـە پەنجـەکانمەوە و گـەرمـای دەروونمی خسـتـە سـەر کـاغـەز لە ڕێـی ئەو شـێوازە و ئەو لوغـەتەوە پلەیەکی پێپلکەی ڕێزی بۆ ڕەوا دیتــرا کــە هیـچ پلـەی تر لـە ژووریەوە نیــیــە تا ئـەوەی لە زۆر جــاروباردا خەجاڵەتی دەکێشم لەو موجامەلەیەی لەگەڵم دەکرێت. هـەروەک لە پیکاسۆ بە عــەیب نـاگــیــرێ تـابلۆکــانی بـەلای زۆربەی هـەرە هەرە زۆری ئادەمــیــزاد نامـەفـهـوومـە، عـەیبـیش لە نووسـینی من ناگـیـرێ یاخـود نابـێ بگـیرێ کـە سـەخت و خـەسـتـوخـۆڵە. باوەڕ بکە ئەگـەر هاتبـامـایە نووسـینـەکـەم شل کردبایەوە وەک کە مـاستاوی خەست بەزێدە ئاو بێتام دەکرێ ئەویش وەهای لێ بەسـەر دەهات. هـەر ئەم شـەوە (کە ئێسـتـا سـەعات ٨،٣٠ی ڕۆژی سێ شەممەی ١١-١٠-١٩٩٤)ە برادەرێکی زۆر بەڕێز و قەدرزان بە تەلەفۆن تێی گـەیاندم کـە ئەڵقـەی نـووسـینێکی حـەفـتـانەم بەر لە پانـزە ڕۆژ دەرچووبوو. ناسیاوەکانی خۆی بە فۆتۆ نوسخـەی لەسەر دەگرنەوە چونکە لەم ڕۆژانەدا جـەریدە هێندە ژمـارەی لێ دەرناچێ هەمـوو کـەس دەسـتی بکەوێت، ئەوجـا ئەگـەر هەر ڕاسـتـە فکری سـاردوسـڕم بۆ لـە پەرداغی ڕۆژنامـە کـردبـانایە ئەوسـا بێگومـان وەک مـاسـتـاوی زگـاو لێی دەبێزان. بۆچی سـەرمـەشـقی خـەتخـۆش و ڕازایەوە سـەد هێندە تا بگرە هـەزار هێندەی خـەتی عـادەتی نرخی بۆ دادەنرێت، خۆ ئامـۆژگاریی ناو نووسـینەکە لەوانەیە یەک شت بن، خەڵکەکە جوانیی خەتەکە دەکڕن نەک پەندی (چاک بکە، خراو مەکە).

لە ڕۆژنامەی (العراق) بۆیان گێڕامەوە گوتیان کە گوتاری (تحاور الخواطر في غـمـرات مـوت السـجـادي)م دەرچوو شـەوی ڕۆژی دووەمـی دەرچوونی، کاربەدەستێکی سـەفارەتی رووسی هاتبوو دانەیەک لەو ژمارەیە بکڕێت بەڵام

هیچ دانەی لێ نەمابۆوە تەنها دانەی ئەرشیف نەبێت. کابرا لەبەر ئەو دانەیە سەرلەبەری گوتارەکەی دەستنووس کردبوو، دوای نیوەشەو لێی ببۆوە. تۆ بڵێی ئەگەر بە شێوازێکی عادەتیی مەیلەو بازاڕی نووسرابایە چ ئیمکان هەبوو سەفارەتێک ئەو زەحمەتە بکێشێت. هەر نەبێ کە گوتارەکە هیچ پێوەندییەکی بە سیاسەت و ئابوورییەوە نەبوو. هەر لەوان ڕۆژانەدا نەجەفی و کەربەلایی کە بایەخ بە ئەدەب دەدەن دیاریی خۆشکەڵەیان بۆ ناردم، داواشیان لە (العراق) کرد گوتارەکە جارێکی دیکەش بڵاو بکاتەوە. ئەمانە و لەمانەش بەرەژوورتر نموونە هەن مەسەلەی سەختیی تەعبیرم بە عەرەبی نەک هەر تەزکیە بکات بگرە بە فەرمان لە گەردەنمی بئاڵێنێ.

من درێژە بەو قسانە دەدەم هەم لە ڕووی تێخوێندنەوەی سوودێکی کە تێیاندا هەیە، هەم لە ڕووی دڵنیاییم کە لێیان وەڕس نابیت، تا ڕادەیەکیش لە نزیکترەوە تێم دەگەیت یان باشتر دەمناسیت هەرچەند قسەی ڕاڕەوی وەک ئەمانەی دەیاننووسم هەرگیز ناتوانێ نوێنەری لایەنە (هەرە تایبەت بە خۆم) بێت کە بەندن بەو باوەڕە سەرلەبەر و بێکەلەبەرەی بەرانبەر حەقیقەتی «بوونەوەر= وجود»م هەیە. من لە گۆشەی گۆشەگیریی پڕ تەوازوعمەوە لە ماوەی ٤٠-٥٠ ساڵدا، خەریتەیەکی هەمەگیری جیهانی مادی و حەیوانی و ئینسانیم پێک هێناوە کە هیچ یەکێک لە ناوەڕۆکەکانی جێگە بە جیرانە دوور و نزیکەکەی لەق ناکات. بەڵێ، بەتاڵاییی شتی نەزانراو لەو خەریتەیەدا هەیە، پان و بەرینیش، بەڵام بە بەریانەوە هەیە جێگەی هەموو ڕاستییەکی تازە دۆزراوەی زانستی سەردەم لەو خەریتەیەدا بکەنەوە و بایی خۆیان لەو بەتاڵاییەدا پڕ بکەنەوە. وەها بووە شتێکی تازە بابەت (نیسبەت بە خۆم) لەگەڵ ناوەڕۆکێکی ئەو خەریتەیە ڕێک نەهاتووە ئیتر دە ساڵ، پازدە ساڵ پێیەوە ناڕەحەت بووم هەتا بە جۆرێک لە جۆرەکان تەگەرەکە ڕەویوەتەوە. چەندی لەم و لەوم پرسی، کە هێندێکیان ئەمەریکاییش بوون، بۆچی هیندییە سوورەکان لە ئەمەریکای باشوور و هەتا دەگاتە سنووری U.S.Aی

ئێستاکەی حکوومەت و شاریان هەبوو لەگەڵ ئەوروپییانیش وردە وردە تێکەڵییان پەیدا کرد تا بەرەی........... کە دوو ڕەگەن، بەشێکی بەرجەستەی دانیشتووەکانی ئەو وڵاتانە پێک دەهێنێت، کەچی هیندیی سووری دانیشتووی وڵاتە سازگارەکەی U.S.A و کەنەدا نە لە پەراوێزی قەبیلە تێیان پەڕاند و نە شاریان دروست کرد و نە توانیشیان لەگەڵ ئەوروپایی ڕێک بکەون، هەرگیزاوهەرگیز وەڵامێکم وەرنەگرتەوە. سەیر لەوەدایە تاکێکیشیان بەر لە پرسیارەکەی من هەر بیری لێ نەکردبۆوە. یەک لەوانە، مامۆستایەکی عێراقی، کە حەفت ساڵ بوو لە زانکۆیەکی کالیفۆرنیا دەرسی دەگوتەوە گوتی بڕوا بکە ئەمە یەکەم جارە شتی ئەوتۆیی بە بەرگوێم دەکەوێ.

هەرچۆنێک بێت سەختیی تەعبیر و وەتەنگ هاتنم لە بێ سەرچاوەیی و لە باری خەفەکەری وەک ئێستاکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست با هەمووی لەو ناوە جینگڵ بخۆن، خوام دەکرد لە خەفەتان شەقیان دەبرد. من لە تەبیاتمدا ئەسیری چەند بنەمایەکی بنەڕەتیم و لەو بیروڕایەی بە نیازی هێنانی قەناعەتی بیسەر و خوێنەر وەدەریان دەنێم. یەکەمیان دەست خاوێنی و نیازپاکیی (مطلق). دووەمیان: ڕوونکردنەوەی بابەت تا ڕادەی کوشتنی کرمی گومان لە دڵی مرۆی حەقسەلمێندا. سێیەمیان: تێخوێندنەوەی عوزری کەسانێکی بەنیازی پاکەوە هەڵە دەکەن و بەسەر خۆیانیدا دەسەپێنن و بۆی دەبن بە دەروێش بە مەرجێک زۆر لە خەڵق نەکەن بە زەبری کوتەک یان چاو لێ زەقکردنەوە هەست و نەستیان بخەسێنن تا ئەوەی لە ئاست ئەو دەستدرێژییەدا گوتوومە و نووسیومە. مرۆ بە ئازادی هەڵە بکات بە شەرەفترە لەوەی بکرێتە عەبدی سوخرەکێشی حەقیقەت، لە هەموو حاڵانیشدا مەرجی ئەساسی ئەوەیە کەس هەڵە و ڕاستیی خۆی نەکاتە کۆت و زنجیری گەردن و دەروونی کەس.

– لە (گەشتی ژیانم)دا باستان لە دانانی حیزب کردووە، ئایا پێتان باش

نەبوو خاوەنی حیزبێک بوونایە و ڕاو بۆچوون و ڕێبازی خۆتان پیادە بکردایە؟ ئاکامی مێژووی کوردتان بە هەوارێکی تر بڕەساندایە؟ کەمتەرخەمی لەم بوارەدا جێی گلەیی مێژوو نابێت بەلاتانەوە؟

لەبارەی هەڵوەستم بەرانبەر پارتی لە ساڵی ١٩٦٠ حیکایەت درێژ و بە سفتوسۆیە، لە نامە جێگەی نابێتەوە، بەڵام لەلایەن خۆ نەداتە دەست بۆ هەڵنانی حیزبێکی سەر بە قەومایەتی لەو سەردەمانەدا بە دڵنیاییەوە دەڵێم ڕێبازێکی گرتمە بەر بۆ دەربڕینی بیروڕای هەمە چەشنەی کە هەمبوون گەلێک پتر خزمەتی کوردایەتی و مرۆڤایەتیی دەکرد لەوەی کەشمەکەشی حیزبایەتی بمدزێتەوە بۆ شەڕە دندووکێی نەزۆکی بینبڕکێی سیاسی کە دەزانم و دەمزانی سەر بە هیچ ئامانجێکی ڕوونەوە نانێت. بەڵێ ئەگەر باری سیاسیی عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەرفەتی خەباتێکی ژیرانە و هێمنانە و دیموکراتانەی دابایە وەک لە وڵاتانی ڕۆژاوادا دەدیترێت و دەکرێت بێگومان ڕێی تێ دەچوو یەکێکی وەک منی دوور لە تاوگیری و تیژڕۆیی لە ڕێی حیزبێکەوە باوەڕی خۆی بە خەڵک ڕابگەیەنێ، ئاسانتر و چالاکانەتر و کاریگەرانەتر بتوانێ سەرنجڕاکێش بێ. من خۆم دەناسم، بۆ کام چشت دەست دەدەم و لە کام بوارەوە بەرهەمهێن دەبم و بە چیدا بیر و هۆشم نەزۆک دەبێ. بڕوات ببێ ئەگەر ڕێبازی حیزب حیزبێنەم گرتبایە هەرگیز ئەوە نەدەبووم نازدارێکی وەکو تۆ یەک ڕۆژ لە عومری خۆی، نەک دە ساڵ، بخاتە سەر عومرم. من لە حاڵی ئێستاکەمدا خۆم بە وشک هەڵاتوو دەزانم لەچاو مەسعوود محەمەدێکی ئەوروپانشین بایە. من نەمتوانیوە زمان بگێڕم لەو بابەتە ورد و قووڵانەی کە دەوری پرسیارە بنەڕەتییەکانی (هەبوون- کینونە- أزل- أبد- مطلق) هەڵدێن، تەنانەت لەو بەغدایە و عێراقەی تێیدا دەژیم دەستم ناگاتە هیچ سەرچاوەیەکی زانستیی ئەوتۆ وەرامی تاکە یەک پرسیارم بداتەوە لەوانەی گیانم دەوروژێنن. دەروونم دەهاڕن. هانام بردە بەر ئەو لایەنانەی پێوەندییان بە بزووتنەوەی زانستی و

ڕۆشنبیریی جیهانەوە هەیە بەڵکە تێ دەگەم ئایا لەو پرسیارانەی منیان خەریک کردووە و لێیان بە کۆتایی ناگەم (چەند نموونەیەکم خستە ڕوو) چی دەڵێن و چۆناوچۆنی لێی دەرباز دەبن؟ دەرچوو ئەو خەڵکەی من یارمەتیم لێ داوا کردن پڕ بە دەم گوتیان: ئێمە نەک هەر نەماندیتووە چی لەبارەیانەوە گوتراوە بگرە بەر لەو قسانەی تۆ هەر خەیاڵیشمان بۆی نەچووە. ئەگەر بۆت باس بکەم کە کەوتمە سەر نووسینی (تأبينية)ی عەبدولەجید لوتفی و سەرەتایەکم بەم جۆرە دەست پێ کرد: "إنطلقت الطبيعة من رحم الأزل"، چۆناوچۆنی تارمایی مەلایێکم بەرانبەر خۆم قوت کردەوە لە زاری ئەوەوە ڕەخنەم گرت لەوەدا کە ئەم سەرەتایە ڕوو لە کفر و شرک دەکات کە مادە بە (قدیم) دادەنێت و دەیکا بە ئەزەلی، ئەوجا چۆن کەوتمە سەر باری پووچاندنەوەی ڕەخنەکە تا گەیاندمە نەبوونی فەرقێک لە نێوان کۆنی و تازەیی جیهاندا. بڕوام پێ بکە لەو درەنگە کاتەی شەودا کە من دەوری سەعات یەکی پاش نیوەشەو دەستم دایە قەڵەم تێهەڵکێشم بەرەو جیهانێکی سنووربەدەری (مادة وفكرة) تا گەیشتمە ئەو شوێنەی لێیەوە دوایین باز دەهاوێم بۆ بڕینی مەودای جوداوازیی نێوان (قدم و حدوث) و دەگەم بە یەکسان بوونیان ئا لەوێدا وەستام، چونکە لە فەرهەنگی زماندا ئەو وشانە نین تەعبیر لەو بارە خز و تەماوییەی نێوان خەون و حەقیقەت بداتەوە. ڕەنگ بوو ئەگەر شارەزای ڕیازیاتی بەرز بوومایە وە یا پەیم بە فەلسەفەی فیزیا بردبایە توانیبام، گۆران گوتەنی «هەرچەند دەکەم ئەو خەیاڵەی پێی مەستم» و تێیدا وەستا، من پێی وێرابامایە. فکرەکە لام مەوجوودە بەڵام کەرەستەی تەعبیر نامەوجوودە. بەر لە بیست و ئەوەندە ساڵە نووسینی (هاریت دیملر) ناوێکم خوێندەوە لە قاڵبی چیرۆکدا لە دەوری (جنس)ی بێ پەردە هەڵدێت و ناوناوە وشە دادەڕێژێت کە پێشتر نەگوتراوە، منیش لە باری ئێستاکەمدا نیازمەندی ئەو جۆرە وشە داڕشتنەم بۆ خۆ ڕوونکردنەوە. بە کورتی من لە دەوروبەرێکی تەنگەتاودا دەژیم کە دەرفەت نادا لە ژوورەکەی خۆم بە دەم

وەنەوزی ســـەرەتـای خـــەوی دمـــەو بـەیانیـــیـــەوە، بـێ هـەڕەشـــەی پۆلیس و ئیـخـباریـیـەی چوغـلای، بتـوانم کـەفوکوڵی دەروونە ئاخنـاوەکەم برێژمـە سـەر کاغەز. من تا ئێستا قووڵاییی تێفکرین و گڕوگاڵی هۆشی ونم لە دەروونمدا پەنگ خواردوو ماوەتەوە ناشـزانم چۆناوچۆنی وەک مەلۆتکە لە پزدانی ئاوس بەردەبێـتـەوە وە یـا وەک تەڕەشــقــۆی زەنەک دەدەڵێـنـێ یا هـەر لە شــوێـنـی نادیاری خۆیدا مردەزاد دەبێ. زۆریش لێی بە پەرۆشم.

– بۆچی هەرا و قـەومانی ناوبراو بە (وثبة –١٩٤٨) وا بە قـووڵی لە ناخ و نووسینەکانتدا چەسپیوە و دەردەکەوێت؟

لەبارەی ڕاپەڕینەکەی ١٩٤٨ کە پێـی گوترا (وثبة) و تین و تاوی لە ناخی مندا، ئەم وەسـبـەیـە یەکەم هـەل بوو کە برا شـیـووعـیـیـەکان خـۆیانیـان تێدا ڕوون کـردەوە بـۆ بەرچاوی بینەران. ئەو ڕۆژەی دوای وەســبـە هـەمـوو شـاری کۆیێ نمایشی کرد. یەک لەو شـیـووعـیـیانە بـە ئاشکرا و دەنگی دلێرەوە بەو خەڵقوڵڵایەی ڕاگەیاند کە پارە و پوولێکی بۆ مەهابادی قازی محەمەد دەچوو لە دەمی سـەرۆکایەتیی قـازیدا دەسـتـەودایەرەی حکوومـەتەکەی بۆ خۆیانیـان دەدزییەوە. ئەم شـیووعـییە لەوێ، لـە مەهـاباد، دەرکرابوو، یانـی خۆی بێ ڕێز کـردبوو، بە گـێرەشـێـوێنی چەپڕۆیانە، تازە مـەهـاباد گـەرمـەبرینـە بە دەست تارانەوە، کاکی شـیـووعی خەنجـەر لە تەرمی قـازی و هـەڤـاڵەکانی دەدات، بە گەشەگەشی ڕوویەوە. دەمی نیوەڕۆ یەکێک لە بەرپرسـیـارە گەورەکانی پارتی داوای کـرد خـەڵـقـەکە بڵاوەی لێ بکـات (دیار بوو پەرگـیـریـی چەپ حـەزی لێ بوو شێـواوی پەیدا بێ) یەکێک لە شـیـووعـییـەکان (کە دواتر بوو بە مـەئموور، گـڵاوتـرین بەرتیلخـۆر دەرچوو) فرتکی بەست بۆ سـەر بەرزاییـیـەک و گـوتی چۆن بڵاوەی لێ بکەین: کەر گیای هـەیە دەیخوا ئێـوە گیاشـتـان نییە بیـخۆن. هـەتـا خـــوێن نـەڕژێ بڵاوەی لێ نـاکـرێ. نازانم خــوێـنـی کــێـی دەڕشت لەو هـەزاران کـەسـەی نێـر و مێ، پیـر و گـەنج، مـەلا و شـێخ و حـاجی و ئاغـا و توجـار و بازرگـان و عـەمـەلە و ناعـەمـەلە کـە بەشـداریی گـەرمـوگـوڕیان لەو

نمایشتـە دەکرد. ئەو ڕۆژە بە پێی شـیتـەڵکردنی مـارکسـیسـتـانە، دیاربوو گەیشتبوونە ئەو باوەڕەی خۆ دەرخستن و ترساندن هـەنگاوێکی پێویستە بۆ زاڵبوون بەسـەر جەماوەردا و کپکردنی دەنگی غـەیری خۆیان. من لەو ڕۆژەوە خـەتی جـوداییم لە نێـوان خـۆم و ئەو جـۆرە بـەرنامـەیە و فکری وەهـا پسـۆک کێشـا. لە نموونەی وتووێژم لەگـەڵ ئەوانە و خـەڵقی دیکەش لەبارەی «بمرێ سـەرمـایەدار» ئـەم نموونـەیەت دەهێـنمـە بەرچاو: لەو ڕۆژانـەدا ڕۆژنامـەکـان بڵاویان کردبۆوە کـە عـیمـارەتی Empire State ی نیـویۆرک لە هەڕاجـدایە بۆ فـرۆشـتن. نرخـەکـەی بە چل ملیـۆن دینارێکی عـێـراقی ئەو سـەردەمـە دەقرسـێندرا، کـە دەیکردە دووسـەد ملیـۆن دۆلار. بەو خـەڵقەی شـیـووعی و ناشیـووعیم گوت: سـەرمـایە لە کـوردسـتـان پەیدا نەبووە تـا سـەرمـایەداری بڕمـێت. وا لە نـیـویـۆرک عـیـمـارەتێک بە چل ملیـۆن دینـار لە فـرۆشـتـندایە. شـاری کـۆیە بە خـانوو و بە دووکـانەکـانیـەوە دەوری ١٥٠٠ ڕەقـەمی هـەیە من کردمە دوو هـەزار. هـەر ڕەقەمە بـە تێکڕایی دووسەد دینار ناهێنێ من کردمە هـەزار دینار، سـەرلەبەری کـۆیە بە دوو ملیـۆن دینار دەفـرۆشـرێت. ژمـارەی گوندەکانی قەزای کـۆیە ١٦٠ گوندە، تێکڕای هـەر گوندە لە پێنج هـەزار دینار نرخ تێپەڕ ناکات، من کردم بە دە هـەزار و سـەرجەمی دەگـاتە ١,٦٠٠,٠٠٠ دینار و ئەویشم کردە سـێ ملیۆن. سەرلەبەری شـار و لادێی قەزا سـی هـەزار کەسە، خـوێنی مرۆ کە دەکوژرێ بە سێسـەد دینار یان شتێک زیاد دادەنرێ، هـەمـووی دەکـاتە نۆ ملیـۆن دینار ئەویشم کـردە پـازدە ملیـۆن. سـەرلەبەری مـەڕومـاڵ و ئاژەڵ و پەڕەوڵی قـەزاکە بفـرۆشـیت دوو ملیـۆن دینـار ناکـات، من کردمـە چوار ملیـۆن. بەو پێیـە و (حسـاب الفرح)یەوە هـەمـوو قەزای کـۆیێ بە مـرۆ و نامـرۆ و تەڕ و وشـک، شـار و دێیـەوە ٢٤ ملیـۆن دینار دەگـرێتـەوە، کـە ناکـات نیـو هێندەی نرخـی عـیـمـارەتێکی وڵاتی سـەرمـایەدار، پێم نـاڵێن چ دەڕمێـنن؟ کوا سـەرمایە؟ کێ سـەرمایەدارە؟ ئەو دەمـە تاکە یەک کـۆیی نەبوو ئۆتۆمـۆبێلی خـسـوسـیـی هـەبێت. یـەک تاکـە کەس نـەبوو خـانووی نوێ بابەتی

هەبێت. توجارەکان لە قەیسەریی نوێ بە جگێنە ڕایان دەبوارد. نەهامەتیی تووتن دوای حەرب و تێکچوونی حوکمی مەهاباد ئەو خەڵقەی وەکو پەپوولە هەڵوەراند. قەبرستانی منداڵی لە برسان و بە مەلاریا مردوو لە بیتوێن (نزیکی کۆیەیە) ئاشکراترین نیشانەی زیندوویەتی بوو (چونکە زیندوو قەبری دەبێت). باوەڕ دەکەم لەو ساڵەی ١٩٤٨دا دەرامەدی سەرلەبەری شاری کۆیێ هێندەی مانگانەی دەرگەوانی (ئیمپایەر ستەیت) نەدەبوو، چونکە بێگومان هەزار ماڵی کۆیی، ئەوسا بە تێکڕایی، یەکی سالانە پەنجا دیناری نەبوو کە سەرجەمی دەکا پەنجا هەزار دینار. دەرگەوانەکەی باسکراو پیاوێکی زلی ناوداری نیویۆرکی بوو، هەرگیز بە دووسەد هەزار دۆلار سالانە ڕازی نەدەبوو، کۆیەش پەنجا هەزار دیناری لەو ساڵەدا نەبوو. ئەو وەسبەیە بوو بە ئیسپاتی ئەو بیروڕایانەی ئەوسام دەربارەی مارکسیزمی بەسەر زمانانەوە بوو، تا ڕادەیەکیش لە کتێبانم دەخوێندەوە، بۆرە ئومێدێکی پووچەڵم هەبوو بەوەی ڕەنگ بێ کۆمیونیزمی رووسیا شتێکی تر بێت لە چاو ئەو سەرلێشێواوییەی بەرەی مارکسیستی دەرەوەی رووسیا. دوای شۆڕشی ١٩٥٨ ئەو زرەئومێدەش بە تەواوی سڕایەوە. من لە زووەوە گەیشتم بەو قەناعەتەی کە ستالین تاوانبارێکە ڕۆژەک دێت شیووعییەت بە خۆیەوە ناگرێت. کە ئەمەم درکاند (لە دەوروبەری ١٩٥٠ و شتێک دواتر) وەک بۆمبام لە هەناوی گوێدێرە شیووعی و پارتییەکان تەقاندبێ، هەر لە سەرەتای ناحەزیی نێوان ستالین و تیتۆ من بە پێی بڕیاری (بەدیهییە) لایەنگری تیتۆ بووم. خولاسە وەسبە گەورەترین و تازە مۆدێلترین بوو بۆ هەڵەشەیی بەرەی چەپی کورد و پشتەو گازبوونەوەی لە ڕاستیی بنەما سەرەکییەکانی گۆڕانی بەرەو پێشی کۆمەلایەتی.

– بارودۆخی ئێستای کوردستان چۆن هەڵدەسەنگێنن و چ ڕامانێکتان بۆ داهاتوو هەیە؟

ئەم پرسیارە لە زۆر لا و لە زۆر کاتدا بەرەو ڕووم بووە، گوتوومە و

دەیڵێمەوە: مەسەلەی کورد بووەتە هێنێکی سیاسیی عالەمی (لەلایەن ناو دەرکردن و تا ڕادەیەکیش بە هەند هەڵگرتنیش) بێگومان ئەو exoduseی چەند ملیۆنیی کورد بەرەو دەرەوەی عێراق دەورێکی گەورەی بینی لە ناساندنی مەسەلەی کورد بە جیهان. لە ئاست پرسیاری وەهادا دەبێ بڵێم و گوتووشمە، من کتێبگرەوە نیم، لەوەندە دڵنیام بە مەرجی نەگۆڕانی سیاسەتی عالەمی و مەرجی خۆ نەخنکاندنی کورد، دوارۆژی کورد گەلێک گەشتر دەبێ لە ڕابوردووی و سەر بە چارەنووسێکەوە دەنێت، پێشتر لە تەمێکی خەستدا بوو سەرەدەری لێ نەدەکرا. لە کەسیشەوە ڕوون نییە ژان و ژواری ئەو زانە چەند دەخایەنێت و پەڕاوێزی یان قەوارەی بێشکەی ئەو مەلۆتکەیە چەند دەبێت. بە هەموو حاڵ زەحمەتە ڕووداوی چەند ساڵی دوایین ڕێ بدات بە سیاسەتی عالەمی کە خۆی کەڕ بکات لە دەنگ و بەنگی سی ملیۆن کوردی گەردن بە کێردی دەست قەسابەکانی.

لەوانە بووم ئەگەر مەودای تەواو و باری لەبارم هەبووایە بەبەر نووسینی وەرامەکان بنیشم و دەستی لێ هەڵنەگرم هەتا لێی بە مراد دەگەم، کە زۆر زۆر زەحمەتە ئەو پرسیارانە سنوور بە دەوری هێماکان و ڕاگەیاندنەکان و بابەتی پەیوەست پێیانەوە بکێشرێت. منیش تەبیاتێکم هەیە ئەگەر بۆم بلوێ دوا تنۆکی هۆشم هەڵدەگوشم بۆ ڕوونکردنەوەی هەر مەسەلەیەک بێت تا ڕادەی دڵنیابوونم لە وەدەستهێنانی قەناعەتی خوێنەر یان بیسەرم. ئەم دنیایەش هەموو ناوەڕۆکەکانی و ڕووی دەرەوەشی بە یەکەوە بەستراونەوە، هەتا بەرەو (مرۆڤ)یشەوە بێیت ئاڵقەبەندەکە و خەریتە تێک هەڵکێشەکە سفتتر دەبێت.

بەغدا – سەعات چواری پاش نیوەشەو

نێوان ٢٠، ٢١-١٠-١٩٩٤

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم:

١. وشەی (کۆڵەکە) لە نامەی مامۆستا هەڵۆدا هاتووە کە دەڵێ (بیری کوردایەتیش لەسەر کۆمەڵێ بنەما هەڵساوە، چەند کۆڵەکەیەک ڕای گرتووە).

٢. ئەم چەند مەرجانەش لەو نامەیەدا هاتوون. (ئابووریی هەمەگیر) تەعبیری خۆمە لە نامەکەدا (هەستی ئابووریی هاوبەش) نووسراوە.

٣. وشەی (هونەرکار) بە واتای (فنان) ڕاستترە و نیشانە پێکاوترە لە (هونەرمەند) چونکە ئەمیان نەک هەر بۆ (فن) بگرە بۆ هەموو مەهارەتێک دەست دەدات.

٤. وشەی (زانیار) وەک (پرسیار) برێتییە لە (تجرید) بە واتای (معرفة) نەک ناوی کارا بە واتای زانا. لە وشەی کڕیار کە ناوی کارایە پاشگری (یار) چۆتە سەر ڕەگی (کڕی...) و یەک لەو دوو (ی)ە قرتاوە.

بەشی دووەم

کاغەزی ئەم جارەت بە خۆی و هەستی دڵسۆزانەیەوە، وێڕای سی پرسیاری نوێت هەلێکی ڕەخساند، خۆشی بێت و ترشی بێت– کە من لەگەڵ هەندێ شتی ترشیش دۆستم– بە بەریەوە هەیە بۆ ماوەیەکی بیندرێژ لەگەڵتدا خەریک بم، ئەگەر خۆم نەدزمەوە لە فراوانیی پەڕاوێزی بەشێک لەو پرسیارانە، جگە لەوە کە هێندێکیان لایەنی هەستیاری و تەنگەتاوی و تەقیە و زمانگرتنیان پێوەیە تا ڕادەیێک لە ڕەهایی و ئازادیی تەعبیر دادەشکێنن و خامە بەرەو ئاستەنگ و هەورازی ڕکەوە پاڵ پێوە دەنێن. لەوەتەی مرۆ هۆشی پشکووتووە و زمانی گەڕاوە هەمیشە حاڵوباری ئەوتۆی بە دەوری خۆیەوە دیتووە بیخاتە سەر هەڵوەستکردن و خامۆشبوون. ئەم دیاردەیە لە جیهانی غەیری مرۆ (هەبوونی هێزەکی– وجود بالقوة– potential)یشی نەبووە، کەچی مرۆ لەوانەیە زمان بگرێ لە باسی نرخی شووتی و کاڵەک نەکا حکوومەتە دیکتاتۆرەکەی وە یا جیرانە بەقاڵەکەی پێی ناخۆش بێ، خۆ ئەگەر زەرەرێکی خۆی لەو باسەدا هەبێ هەر بە جارێ سەرپۆش و سرپۆشی دەکات.

– ئاین چییە و بۆ ئێوە چی دەبەخشێ؟

لە پێشەوە دەڵێم و وەرامی من لە ڕوانگەی دیدی کۆمەڵایەتییەوە نەک غەیبەوە بەرەو بابەتەوە دەچێت، چونکە دەریا و فەزای غەیب سەرەتای هەیە و کۆتایی نا. جارێک لەو جارانەی هەل تێیدا هەڵدەکەوێ شتێکم لەبارەی تەبیاتی بەشەرەوە دەربڕی، دینم تێیدا کرد بە نموونە، چەند مەلایەکیش لەو مەجلیسە، کە هی پرسە بوو، دانیشتبوون، گوتم: ئەگەر لەم زەوییەدا هەزار دین هەبێ، بێ ئەوەی هیچ دینێک دەنگ بەرز بکاتەوە بە پووچاندنەوەی

دینەکانی تر، هەر یەکێک لەو دینانە ٩٩٩ دینەکەی تر بە درۆ دەخاتەوە لەو ڕووەوە کە هەر ڕێگەی خۆی بە ڕاست دەزانێ، ئەگەر نا، پێڕەوی دەکرد لە دینێکی تر. بەڵام ئەگەر یەکێک گوتی: هەزار دینەکە سەرلەبەریان هەڵەن، بە هەموویان دای دەپلۆسن هەرچەند ئەو کابرایە یەک ژمارەی زیاد کردووە لە (٩٩٩)یەکە.

پێویستە بڵێم، لەبەر تیشکی پرسیارەکە، چی گوتم لە جوداکردنەوەی ڕوانگەی کۆمەڵایەتی و ڕوانگەی غەیب بۆ سەر چەشمەندازی ئاین، بەشی هەرە زۆری ئەو ئاینانەی کتێبی ئاسمانییان نییە و لە خۆوە دەچنە ئاڵقەی تێوەڕامانی کۆمەڵایەتییەوە، چونکە پێوەندییان بە غەیبەوە نییە، بە تەواوی وەک مێژوو- هونەر- ئەفسانە- بازرگانی... هتد، لێرەدا جوداکەرەوەی ئاینەکان لە ڕووی (غەیب و کۆمەڵایەتییەوە) بوون و نەبوونی (پێغەمبەر)ەکە بە ناوی خواوە و لە وەکالەتی ئەوەوە فەرمانی ئاسمانی بە خەڵقەکە ڕادەگەیەنێ. دینی بێ پێغەمبەر نادرێتەوە بە غەیب وەک کە پێشبینیی هەندێ دەروونبینان و فەندی سیحر و شەعبەدە، کە هێندەی موعجیزە سەرسووڕێنن، پێوەندییان بە فکرەی غەیبەوە نییە (لە مەسەلەی «مانی» دوودڵم چونکە بۆم نەلواوە تا ئەم دەمە سەرچاوەیەکی ڕوونکەرەوەی تێروتەسەل پەیدا بکەم و لە حەقیقەتی ئامۆژگارییەکانی دڵنیا بم. کە دەڵێم «دوودڵم» مەبەس ئەوەیە ئایا مانی خۆی بە پێغەمبەر و خاوەن «وحي» داناوە یا نا؟ جا ئەگەر ئەم پرسیارە بەلای خوێنەرێکی عادەتیشەوە سەرەتایی و یەکالاکراو بێت بۆ من جارێ داخراوە).

پرسیاری (ئاین چییە) کە لە دیدی کۆمەڵایەتییەوە وەڵامی بدرێتەوە، تا ئەوەی من لێکدانەوەم تێدا کردبێت و- دوور لە بۆچوونی لاهووتیی ئاینە ئاسمانییەکان- یەکێکە لە بەرهەمە هۆشەکییە (عقلي) هەرە زووەکانی گەشانەوەی (زانین) لە مرۆڤدا و دەشێ بگوترێ گرنگترین ژوورخانی کۆمەڵایەتی بێت، نەک هەر لە ڕووی دژواری و ئەستەمیی هەڵێنجانی

«تجرید» له بوونەوەری مادی بەڵکو، پتر لەبەر بایەخی قودسییەت و پیرۆزی کە وەپاڵ دەستووراتی تەجریدەکەوە دراوە، چونکە لە سەرەتاکانی کرانەوەی هۆش و کەوتنە سەر لێکدانەوەی جیهانی بەرهەست، بە وڕێنە و خەیاڵیشدا تێ ناپەڕێت، مرۆڤی تازە هۆش پشکووتوو هیچ شتێکی بەلاوە موحتەرەم بووبێت. مەگەر لە جغزی (پاراستنی گیان) بە واتا و پەڕاوێزی نەختێک فرەوانتر لە هی گیان لەبەری بێهۆش، کەوا بێگومان مرۆڤ چالاکتر و بەردەوامتر و زیرەکانەتر خۆی و خێزان و وەچەی خزمەت کردووە و بۆی جەنگاوە، پتریش نوای تێدا ژیان و حەسانەوەی لە گەزەند چەپارە داوە و قایمەکاریی تێدا کردووە. ئەو بازەی مرۆ هاوێشتی لە ئەشکەفتەوە بۆ خانوو (هەرچییەک و چۆنێک بووبێت) هەنگاوێکی هۆشەکیی بەرین بووە بەرەو کۆمەڵایەتیی ڕووەو پێشکەوتنەوە، بەڵام جارێ زۆری مابوو پەندی (حورمەت) لە (خانووداری) هەڵێنجێت، کە دڵۆپەی کردبێت یەک دوو پێلەقەی لە درز و تیکان داوە، تا ئێستاش ئەو خووە لە دەوروبەری دواکەوتوو هەر ماوە و تەنها جوداوازییەک هەبێ لە چاو ڕەفتاری مرۆی سەدان هەزار ساڵ لەمەوبەر هەر ئەوەیە ئەگەر بە شەوی تاریک بانی دڵۆپەکردوو بپەستێتەوە بیسمیللا دەکێشێ بۆ گەزەندێکی بەر جنۆکە بکەوێت. حورمەت بۆ دار و بەردی (خانوو) پەیدا نەبووە مەگەر خانووەکە هی پەرستگە بێ یاخود کەسی دینداری تێدا ژیابێت. بەداخەوە لە کوردستانەکەی خۆمان کەم جێگەی ئاوەدان هەیە بەهۆی بایەخی پیرۆزی مێژوویی وە یا شکۆی پاڵەوانەتیی خۆبەختکردووان ڕێزی لێ نرابێ. بەردە قارەمانی لای دەربەندی بازیان ناتوانێ گیسکێک لە دزین بپارێزێت بە دەوری خۆیەوە، کەچی ئێڵە کۆچەرەکان لە گەشتی بەرەو کوێستانیان بەشێکی کەلوپەلی ماڵەکەیان تەسلیم بە مەرقەدێک دەکرد و دڵنیا بوون دز ناوێرێ دەستیان بۆ بەرێت.

مرۆی بەر لە پلەی پێکهێنانی (گوند)، ئەتڵەسی جیهانی بێ نووسین و بێ خەریتە بەبەر نیگا و هۆشیدا جلوەی دەبەست کە بەشێکی هەرە زۆر و هەرە

سەرسوڕهێنەری، وەک ئاسمان بە خۆی و ڕۆژ و مانگ و ئەستێرە و هەورەتریشقە و بەفر و بارانیەوە، وەک بوومەلەرزە، وەک زان و ژین و مردن، وەک پەلکەزێڕینە و پەڕی تاوس و حیلەی ئەسپ و نەڕەی شێر و پڵینگ و وەک گوڵ و دڕک و پەپوولەی ڕەنگین و زەردەواڵە و دووپشک و ماری مەرگبەخش، وەک ئەمانە هەموویان دەبوون بە پرسەکی[1] بێ وەرام لە چاو ڕاوە ماسییەکی خۆی پێ تێر دەکات و دار و چیلکەیەکی مرازێکی خێزانی پێ دابین دەکات و بەردەبازێکی بەسەریدا لە ئاو دەپەڕێتەوە و پێستە ڕێوییەکی لە زستاندا پێی گەرم دەبێتەوە. بێگومان، لە نێوان دیاردەی بە (سەرسووڕهێن)م دانا چی پێی دەگوترێ (ئاسمانی) لەلایەن ورووژاندنی دەروونەوە، بە قۆناغ و مەودا بەر لە هەموو شتێکەوە هاتووە. ئاگریش لە نێوان ئەو شتانە و ئامێرانەی بەهۆی ئاشنابوونی مرۆ لە گەڵیاندا و ڕاشکانی بەسەریاندا بوونەتە عادەتی و لە پلەی یەکەمدا هاتووە. ئەگەر مرۆ خۆی دەسەڵاتی ئاگر پەیداکردنی نەبووایە و هەر لە برووسکە و بورکانەوە ڕێی پێ بردبایە ئەویش دەبووە ئاسمانی. بە هەمەحاڵ ئاگر بە بەریەوە هەبووە (تا ئێستاش هەیەتی) ڕێز لێگیراو بێت، خۆ لە دینی زەردەشتدا ئاشکرایە چ پایەیێکی هەبووە، هەرچەند لە نوختەنەزەری پەیدابوونی (حورمەت)ەوە بەر لە سەدان هەزار ساڵ، زەردەشتایەتی و ئەو باوەڕانەی ڕووناکی و ئاگر بە پیرۆز دەزانن دەخلێکیان نەبووە لە چەندوچۆنی هەڵسوکەوتی مرۆ لە ڕاڕەوی هەستکردن بە (نرخی مەعنەوی) کە دەزانین، یا دەبێ بزانین، پژانی هۆش و کرانەوەی بۆ نرخێکی تازەی دەرەوەی جغزی جانەوەری و غەریزە، برێتی بووە لە کرانەوەی جیهانێکی (لە هەموو ڕوویەکەوە نوێ) بۆ بەر دید و هەست و خولیای مرۆ کە بە تەواوی داخراو بوو، تا ئەوەی دەشێ بە نەبووی دابنێین لە هەموو زەمانی بەر لە (مرۆڤایەتی) و هەر داخراویش دەمێنێتەوە بۆ غەریزەی زیندەوەر تا ڕۆژێکی لە حوکمی بوون و نەبووندایە. ئایا ڕێی تێ دەچێ زیندەوەری وەک گۆریللا

ببێته خاوەن هۆش؟

نرخی مـەعنەوی- تەجـرید- چەندێکی لە سـەرەتادا سسـت و کەمبـڕشت بووبێ، هەر خـۆی بە دەم فـراژیبـوون و گەشـەکـردنەوە، بوو بە سـەرچاوەی گـەلێک تێـڕوانـین و لێکدانـەوە و هەڵێنـجـان و ئاکـامگری[٢]، کـە لەواندا دوو شـادەماری سـەرەتاییی گرنگ و گرنگتر بوون بە شـەقامەڕێی خـەریکبوونی مرۆ بە چەندوچۆنی جیـهـانی بەرچاو و بەرهەست و بەرهۆشی. یەکەمـیان سـروشت بە شـێـوەیەکی تێکڕایی و (ئاسـمـان) بـە تایبـەتی، دووەمـیـان پەیوەندایەتی "بوونەوەر"ی دەوروبەری خـۆی، وەک کـە ئاگـر ئاو دەکولێنێ- قـۆرتی قـوولّ زیندەوەری بچـووکی لێ دەرنایەت- دانەوێڵـە مـەلی لێ کـۆمـەڵ دەبێ- داشـتنـی دار و ڕووەک بەردارتری دەکات و دەیان و سـەدان تێبـینیی ئەوتـۆیی کـە دەبـوون بە ئاسـانتـرکـردنی ژیان و ئاسـوودەیی، ڕێگەشـیـان هەمـوارتـر دەکرد بۆ زێدە گـەشـەکردنی هـۆشی و پێشـخسـتن و فرەکـردنی ئامێری ڕاشکان بەسەر هەڕەشەی ناحەز و دەردەستکردنی بژێو و پۆشاک.

لایەنی (ئاسـمـان) و دیاردە سـەرسـوورێنـەکانی جیـهـانی چوارکژە و دوو (وەختەی)ی شـەو و ڕۆژان کەوا بێ ئەوەی یەکسەر دەخلیان هەبێ بە حاڵ و باری تەپکە دانانەوە و ڕاهـاتن بە ئەنگاوتنی مـەل و مـارمـێلکەوە، کـارێکی زێدە بەهێز و قـووڵ و پڕ ئەنجامی کردە سەر خولیا و بۆچوون و لێکدانەوە و ترس و تەمـای مرۆوە، بـەوەدا کـەوا لەبەر حـەپەسـانی بـە شکۆی دیاردەکەوە هەسـتی (ڕێز و پیرۆزی)ی لـە ناخیدا بۆ (ئاسمـان) ڕوواند. بێگومـان بە دەم ڕۆژگـارەوە ئەم (ڕێز و پیـرۆزی)یە دەبوو بە تەجـریدێکی خـەسـتـوخـۆڵ کـە گـوشـاری بۆ هەست و هۆشی دەهـێنا و سـواری خـەون و خـەیاڵی دەبوو تا ئەوەی بـە بڕیاری ناچاری و فـەرمـانی پابـەندبوون و بە جـۆرێکی یەکـجـار ئاسـایی و دوور لە دوودڵی و سـەرسـووڕکێ و زۆر لەخـۆکردن ئەو تەجـریدە خـەسـتـوخـۆڵە بنەمـا و ڕەگی پەیدا کرد و دابونەریتی سـەپاند. چ سـەیریش لەوەدا نییـە کە دەزانین ڕاوە بەراز و هـەڵپـەڕکێ داوای داب و دەسـتـوورێک

دەکات کە لە هیچیاندا ڕێز و پیرۆزی سێبەریشی نییە. لەم قۆناغەدا ڕابەری ئەو تەجریدە هەستی گشتی بوو نەک مامۆستای دەرسدەر و پیتۆڵی فێڵباز، ناشـزانین- یان من نازانم- ئەم سـەرەتایەی پـەیدابوونی هەسـتـی (ئاین) چ کـاتێکی دوور و درێژ وە یا مـامناوەنجـیی خـایاندووە. بـەڵام بێگومـان لە دەورانێکی زۆر کۆنەوە تەجریدە پیرۆزەکە و نەریت و داب و دەستوورەکەی بووە بە ئاین. ئەوجا کـە ئەمـەی گوتم لەبارەی ئاینەوە نیـشـانەی پێکابێت، دیاردەکـە دەبێـتـە ڕووداوێکی سـەر بە کـۆمـەڵایەتیی مـرۆڤـەوە، بە خـۆی و دیارییە بێ پێشبینەکەی فکرەی (پیرۆزی).

تا دەمی ئەم نووسینە هیچ سەرچاوەیەکم نەخوێندۆتەوە باسی پەیدابوونی ئاین بکات جگە لەو ڕیوایەتانەی سەر بە کتێبی ئاینە ئاسمانییەکان کە ئاین بە خـەڵقی ئادەمـەوە دەبەسـتـنەوە، لەوێشـدا یەک دێرم دەست نەکـەوت، چ هی مـەسـیـحی چ هی ئیـسـلام، تێمـان بگەیەنێ چۆناوچۆنی ئاینی ئادەم کە لەم ڕۆژهەڵاتەی نزیک پشکووت، گەیشتە ئەمەریکا و ئوستراليا و ئەسکیمۆ، کە دەزانین لە نێوان ئەواندا ئادەم و وەحی و شتی ئەوتۆیی تارماییشی نەبووە. ئاینێکی بووبێـتیـشیـان لەوپەڕی سـەرەژوورچوونیدا لە شێوەی Totemی تێ نەپەڕاندووە، لەوە هەر بگەڕێ کە پاش تۆفانی نووحی باسکراو زوڕییەتەکەی بە کـــوێدا ســـەرلەنوێ بڵاو بوونەوە بە هەمـــوو جـــیـــهـــاندا تا دوورترین جەزیرەکانی دەریای ئەتڵەسی و هێمن، بێ ئەوەی پاپۆڕیان هەبووبێ، ئەوجا لە مـاوەی چەند هـەزار ساڵدا ئەو هەمـوو زمـان و زار و ڕێزمـانی لەیەکـتـر نەکردوو کـە هیچی پێوەندایەتیی بە زمانی تەورات و تیرەی سامییەوە نییە، تەنانـەت لەگـەڵ زمـانی هیندی ئەوروپایەکـانیش هەر بێگانـەیە، خـۆ زمـانی هیندی ئـەوروپاییش لە هەمـوو ڕووییەکەوە جـودایە لە زمـانی سـامـییـەکـان، چۆناوچۆنی هوتنتـۆتی ئەفـریقـا و ئەبۆریجنەکـانی ئوسـتـراليـا و هیندییـە سوورەکانی ئەمەریکا و ئـەسکیمۆ و قـەفقـازی و نازانم کێ و کێ لە یەک تۆو کـەوتوونەتەوە کـە نژادی سـامـیش دەبێ لەو تۆوە مـابێـتنەوە کـەچی لەگـەڵ

هیــچــیــان خــزم نـین. ئەمــە دەڵێم بەڵکە خـێــرەومــەندێک بە هانای ئەو پرسـیـارانەوە بێت، بەڵکو ئوستـادانە نەک بە زۆرەملـێ و هەڕەشـەی تەکفیـر ڕاوێژێکـی مـتـمـانەبەخش، هـەر نەبێ بۆ دڵی خـۆی، لەم ڕووەوە بخـاتە بەر نیگای خوێنەرانەوە.

لە ڕووی بایەخی پەسند و بەدیی ڕسکانی تەجــریدی (پیــرۆزی)یەوە (هەروەها لە ئاست ناوەڕۆکی بەشێک لە پرسیـارەکانی وەک هی پێنجەم و شەشەم و حەفتەم) بێ دوودڵی دەڵێم، چەندێکی بشێ دروشمی (پیرۆزی) کە هەڵێنجانەکەی بە دیاردەکانی سروشت لە ڕاڕەوێکی ئەفسانەییش بووبێت، خــۆی لەخـۆیدا، (نوێکاری- إبداع) و داهـێنانێکی ڕوونکەرەوەی دەروون و مێشک و ڕەفتار بووە بەلای چاکەی مرۆڤدا شکاوەتەوە، لەمەشدا بەڵگەیەکی کورتی متـمانەبەخش (بەلای خۆمەوە) بە کافی دەزانم. وا دادەنێین فکرەی (پیـرۆزی) لە یزدانی مرۆڤـایەتی نەڕسکا و ئەویش وەک هەرس و پشـیلە لە سـەرەتای بوونیــەوە تا هەزاران هەزار ســاڵ بێ دروشــمی تەجـریدی و بێ فکرەی تەقـدیس و پیـرۆزی ژیانی ڕۆژانە و ســاڵانەی بەســەر دەبرد و سێ و دووی لە هیچ شـتێک نەدەکـرد کە دابینکەری ئارەزووی بێت، لەگـەڵ خۆتدا لێکدانەوە بکە کـە (مـرۆ) ڕێزی لـە هیچ شـتێک نەناوە و (نرخ)ی مـەعنەوی بەلایـەوە ورێنەش نەبـووە، لەم ڕوانگـەوەش دەبێ تەمــات نەبـێ بە پەیدابوونی نرخی مـەعنەوی و ڕێز و قودسـییـەت، چونکە کە هاتیت لە حیسابی چاکە و خراپەیێکی بۆ بەرژەوەندی مـرۆی دەکەیت، ماکی ڕووانی (قـودسـییـەت)ت لە مـرۆدا نەبـوو کـرد و بە قــازانجت زانـی، ناشـێ دواتر لە بڕیـارەکـەت ژێوان ببیتـەوە چونکە ناشێ (بانێک و دووهەوا) و (قیامـەت هـەر لە بۆ مەڕی مەلای مـەشوور دابێت)، مرۆ بەلای ڕوانیـنی (مادییـەت)ی ڕووتەوە کـە قـودسـییـەتی مردەزاد کـرد تێیدا، دەبێ هەتا دەورانێکی چەندین سـەد هەزار ساڵەییی ئەو مـرۆیە گـورگـانە و پڵـینگانـە و مـەیمـوونانە بخـوات و بزێت و زایـەندی ڕەها بگرێتـە بەر. دەگوترێ مرۆ لە کۆنی هەرە کۆنەوە ئەو شـتـەی پەرسـتـووە کـە

لێی ترساوه. ئەم گوتەیە تەنها نیوەی ڕاستە چونکە هەموو شتێک نەپەرستراوە. شێر و پڵینگ و هەزاران شتی ترسناک هەبووە بەڵام هەتا سەرپۆشێکی تەنکی شەفافی (نامۆیی) خۆڕسک لە هۆی ترسەکە نەئالآبێ و بوونێکی ئەفسانەیی پێ نەبەخشێت نەچۆتە پلەی ڕێز و پیرۆزییەوە. ئێمە دەزانین، یان دەبێ بزانین، بەرەوپێشچوونی باری کۆمەڵایەتی و فرەبوونی پێوەندایەتیی مرۆ، بە کۆمەڵ و بە سروشتەوە و دەوڵەمەندبوونی تاقیکردنەوەکانی، بە فەرمانی ناچاری و حەتمی، ژیان و دەستووراتی کۆمەڵایەتی ڕێکتر و سەقامگیرتر بووە و نرخی تازە بەتازەی چاک و بەدی پێوە بووە. بەڵام نابێ لەبیر بکەین، ئەو گۆڕانکارییەی ڕووەو پێشەوە ئاکامی هەموو ناوەڕۆک و هاندەر و پەکخەر و سەرکەوتن و تێشکان و، هتد...ەوە بووە نەک بە مراندنی پێکهێنەرێکی هەرە گرنگی وەک (پیرۆزی). کە هاتین ئەو پیرۆزییەمان لە مرۆی کۆنینە دارنی، بۆچی (پیرۆزی) لە نیشتیمانیش دانەڕنین، بەڵکو مرۆی ئەم سەردەمە دەحەسێتەوە لە شەڕ و هەرای بۆسنە و کوردستان و چیچان و فەلەستین و ئەبخاز و باسک و ئیرلاندە و هەتا تیبەت و پەنجاب و بەرەکەتەکانی مامە پۆلپۆتی نازانم کوێ. کوردستانەکەی خۆمان، لە بەشی عێراقدا، بەهۆی دوو زێی بادینان و کۆیێ (کە گۆیا ئاو ئاوەدانییە) بۆتە سێ کەرتی لێکتر دڕدۆنگی بابان و سۆران و بادینان، هەر چونکە ئەو دوو ئاوە لە بەشی زۆری ساڵدا خەڵکی ئەمبەرەوبەر لێکتر دادەبڕن، بەر لە دروستبوونی عێراقیش تەنها پردێک لەسەر زێی کۆیێ، لە پردێ و یەکێکیش بەسەر زێی بادینانەوە لە کەڵەک هەبوو، ئەویش بۆ هاتوچۆی سەرباز و مەئموور و بەریدی حکوومەتی عوسمانلی، ئەوجا ئەگەر خێرەومەندان بە نیازی زەرەردان لە تورکی داگیرکەر، ئەو دوو پردەیان بڕماندایە قازانج سەری مایەی کوردانی دەخوارد.

بێگومان ئەگەر لە ئیمکاندا بووایە، دەستبژێر کرابایە لەو ماکانەی چاک و بەد و چاکەکانمان گل دابایەوە- ئەویش بە خەیاڵ- و موتربەمان بکردایە

بۆ هـەمـەچەشـن کـردن- دیسـانەوە بە خـەیاڵ- لەوانە بوو مـرۆڤ لایەنی ئاسـوودەییی زاڵ بێ- دیسـانەوە بە خـەیاڵ- چونکە نـازانین بە مـراندنی تەمـاع و درۆکـردن و بێگانە نەویسـتی و گـومـانکاری و چشـتی ئەوتۆیی چەندیەکی مـرۆیەتیـمـان تێـدا دەمـایەوە و ئەو پشکەی لە گـوزەران و بەسەربردنەوە بەر خـەسـڵەتە مرێنراوەکان دەکەوێ چ کەلێنێکی دەخستە لێهاتوویی و کاریگەریەتی و بەرژەوەندبینی و پیتۆڵی تاک و کۆمەڵ. خولاسە لەوانەیە مراندنی خـەسـڵەتێکی بەد لە مرۆدا بکێشـێتەوە بۆ بێ هێزبوونی خەسڵەتێکی پەسندی وەک ئەوەی کە توانای درۆت لە مرۆدا مراند بەشێکی زۆری مەهارەتەکەی لە تەپکە و تۆڕی ڕاوکردن دادەلەنگا، چونکە ئەمـانەش دۆرن، نـەیدەتوانی پـەنای بـێ تـاوان بدات لـە زوڵمـی بـەدکـار و زۆردار. دڵۆ نەدەچوو بۆ شـاردنەوەی زێڕ و پارەیەکی هـەیبێ لە بابایەکی مـوحـتـاجی یارمەتی بێت، یا دەبوو هەموو ئارەزووی زایەندیی خەفە بکردایە یان خۆی و خەڵکیشی ناوزڕاو دەکرد بە ئاشکراکردنی ئەو قەباحەتانـەی لەگەڵ جینسی بەرابەر لێی دەقەومـا. بە دەنگی دلێرەوە ناحـەزیی خۆی دەردەبڕی و شـەڕی بە ناحـەزەکەی دەفرۆشت، هتد. چاکتر ئەوەیە لە کورتی ببڕمەوە و بڵێم: نازانـین چ جـۆرە مـرۆ و کـۆمـەڵایەتیـیـەکـمـان دەبوو ئەگـەر توانای درۆ نەڕسکابایە. لە جـەوابی دەقی پرسـیارەکە: ئاین چییە؟ دەبێ بڵێم ئاین ئەو بیروباوەڕ و نەریت و دەستوورەی لە سـەرچاوەی (ئەفسـانە)وە هەڵدەقوڵێ و فرێ بەسـەر حـەقیـقەتەوە نییـە و زادەی لایەنی سـەلبیی هۆشە کە بەرانبـەر (نامـۆییی تریفەدار) واقـی وڕ دەمێنێ، ئا ئەمـەیە ئاینی مرۆکرد کە لەوپەڕی سـافـیلکەیی و سـەرەتایەتیی لێکدانەوە و هـەڵێنجـان و پێـوانە، خـۆی سەپاندووە بەسـەر هەست و هۆش، دەشبێ لێرەدا بڵێم ئەو ئەفسانانە و داب و نەریتیان لە هەموو جیهانی مرۆدا یەک شێوە نەبووە. بێگومان بەفرستانی گرینلەند بەشـەو و ڕۆژی هاوینە و زستانەیەوە، کە هەر یەکە بە نۆرەی خۆی درێژ و کورت دەبێ تا ڕادەی نەمان و نەبڕانەوە، ئەفسـانەیەکی کز و شلۆک

دەزێت لە چاو ئەفسانەی ئوسترالیا و وە یا هیند و چین و سیبریا و ئەوروپا. ئەمانەیش لە نێوان خۆیاندا خوار و ژوور و سافیلکە و گرێیاوییان هەیە نەک هەر لەبەر گۆڕانی ئاووهەوای وڵاتەکان و بەس، بەڵکە لەبەر جوداوازیی نێوان جۆری بیرکردنەوە و لێکدانەوەی خەڵکەکە و فرەچەشن بوونی تەجرەبەیان و هەڕەشەی دەوروبەریان و گەلێک هۆی تری سروشتی و سەر بە مرۆڤ.

کەواتە ئاین، وەک لەو ڕووپەڕانەدا باس کرا، دیاردەیەک نییە لە جغزی ئارەزوو و ڕەفزکردنی مرۆی بەر لە سەدان هەزار ساڵ بووبێت، بگرە وەها بەملەوە بووە بەر لە پەیدابوونی کشتوکاڵ و گوندسازی، لە مێشک و دەروونی مرۆدا نرخی (پیرۆزی - قدسیة) و بەدوا ئەودا ئەفسانەیی تەنیتیەوە. یەکێک بیەوێ لە پەیدابوونی ئاین و بەدوا ئەودا ئەفسانە، دڵگیر بێ و گلەیی بخاتە ئەستۆی مرۆوە، دەبێ زووتر لەسەر پەیدابوونی ملْکدار و زۆردار و سوودخۆر و چی و چی و کێ و کێ ببێتە ناحەزی مرۆ، نەک هەر خاوەن گلەیی، چونکە، بێگومان، بە لێکدانەوە، بەرهەڵستیکردن لە ملْکداریی زێدە فراوان ئاسانترە لە بەربەستکردنی (ئاین) چونکە ئاین بێ ئەرک و بێ پلان و بێ بەرنامە و بێ هەناسەسواری لە خۆوە و بە شێوەیەکی هەمەگیر لە دەروونی سەرلەبەری تاک و کۆمەڵی مرۆڤایەتی دەزێتەوە، تا ئەگەر نەزێتەوە لەوانەیە بڵێین کەموکوورییەک هەیە لە ماکی (مرۆیەتی)ی ئەو خەڵکەی خولیای بەلای لایەنی پڕ هەست و خوستی (پەنام، نامۆ، نهێن) لە دیاردەی تریفەداری سروشت نەچووبێتەوە. من نازانم زانا و فەیلەسووفەکان لەم بارەوە چ دەفەرموون بەڵام بە پێی بڕشتێکی، کەم یان زۆر، لە هۆشمدا هەیە بێ پەروا دەڵێم: ئەگەر ڕەگەزێک هێوێنی ڕسکانی تەجریدی (پیرۆز) لە وزەی هەست و هۆش و سۆسەی نەبێ، ئا ئەو ڕەگەزە هاوتای ڕەگەزەکانی تری مرۆڤایەتی نییە و بە زەحمەت (یاخود ناشێ) هەڵگری قورساییی زانستە سەرسووڕێنەکانی پاش هەزار ساڵ بێت. لێرەدا

ڕێکەوت قـسـەیەکی مـەیلەو کـۆنم بـەبیـردا دەهێنێـتـەوە. لـە بەهاری ١٩٧٩ سەردانی لەندەنم کرد. لە وتووێژێکی سەر بە (ئادەمیزاد) و بەپێی داخوازی ئەو دەمەم گوتم: مرۆی نیاندەرتاڵ بەر لە ئێمـە بە ١٠٠ هەزار ساڵ هەبووە و لە پلەی (ئادەمی بوون)دا بـەرەژێری ئێـمــە بووە. ئایا ئـەسکیـمـۆ (هەروەها دانیشـتـووە ئەسڵـیـیـەکانی ئوسـترالیا و ئـەمەریکا) کەوا لەوەتەی هەیە (با بڵـێین ٣٠ هەزار سـاڵە) لە خـەتی شـارسـتـانەتیـی ئەو وڵاتانەی ئادەمـزادی عادەتین دابڕاوە، ئایا نەشێ ئەو دابڕانەی کاری نەکردبێتە سەر لایەنی پلەی (هۆشداری)یەوەی و دای لەنگاندبێ؟ گوێگرەکەم، بە دەمـار گرژییـەوە گوتی: هەرچی مــرۆڤـایـەتی هـەیە هاوچـوونن. پێم گــوتەوە: مـن پتــر لە پـەرۆشی ئەواندام چونکە ئـەگـەر دەرچوو لە ئـەزمــووندا، هێندەی ئێـمــە لە (ئادەمی بوون) ڕەگداکوتاو نین، ناشێ ئەرکی چون ئـەرکی خۆمـانیان بە ملدا ببڕین، وەک کە ناشێ تەکلیفی قورس لە منداڵی ساوا بکرێ و دەشبێ مافی تەواوی مرۆڤی ئـاسـاییـیـان پێ بدرێ. هەڵبـەت ئەم بۆچوونەش لە منـەوە، کە بە دوو دێر لێی بوومـەوە، لە واقیـعدا هـەموارکردنی کۆسپی زل و ڕکی بە دمـەوەیە، چونکە بە چاوی خـۆت دەبینی فـارس لەگەڵ فـارس و عـەرەب لەگەڵ عـەرەب و کـورد لەگـەڵ کـورد چی بە یـەکتـر دەکـەن، سـەرێکیش لە ئەفـریقـیـا خـوار بکەیتـەوە و گۆشـەیەکی چاویشت بۆ مـەیدانی نازانم کوێی پەکین لار بێتـەوە، ڕوونتـر و قـووڵتر کێشـەکە بۆ بەر نیگات خـۆی ئاشکرا دەکات. هێندە هـەیە مـەسـەلەکـە هـەر لە خـەیاڵ و خـولیـای مـندا خـرت و پرتـیـەتی، جـارێ نەبۆتە (کێشـە)ی سـەر بە مافی مرۆڤایەتی.

بێگومـان هەڵە و ئەفسـانە و هێـڕی و گـومـڕایی و وەسـتـان و پاشـەکشـە و گەلێک ئەنجامی ناقـۆڵا و ئێسکقـورس و بە ئەرک لەو ئاینە بـاسکراوە زەنە دەکـات و بە دەم ڕۆژگــارەوە دەبێ بە کـۆت و زنجـیـر لە مل و دەست و پێی مـرۆ، تەمـاکـاری زیرەکـیش بـە دڵی خـۆیان سـوود لـەو بارە نالەبـارە و ئەو ئاووهـەوای ناسـازگـارە وەردەگرن و تێـشـووی لێ پڕ دەکـەن، خـۆ ئـەگـەر بە

دەستـم بێ هەرچی درۆ و سـاختـەکـاری و بـاوەڕی چەوت و کـوێر هـەیە لە دەفتەری ئادەمیزادی دەسڕمەوە، بەوەشدا بەشێکی زێدە پۆزی بیروباوەڕی سەر بە ئایدۆلۆژیی سیاسی کە برا و برا بە شەڕ دەهێنێ و لە هیچە ئاگری (چینایەتی) هەڵدایسێنێ (لە حاڵێکدا هەموو وڵاتێکی پێشکەوتوو چارەی ئەم لایەنەی داوەتەوە بە دیمۆکراسیی بێ فێڵ) دەپووچێتەوە. ملیۆنەها ملیۆن مرۆی خوێندەوار و تێگەیشتوو و پێگەیشتوو دەبن بە دەروێشی زەرگوەشێنی کەفدەرکردووی چاو ئەبڵەق، لە سەردەمێکدا مرۆ گەیشتە ناو مانگ و ڕاسپاردەی بۆ بۆشاییی جیهانی بێ بڕانەوە هەنارد، چ گلەییەکم هەبێ لە گەمژەڵی بەر لە سەدان هەزار ساڵ کە نەیزانیبێ برووسکە کارەبایە و پەلکەزێڕینە ڕەنگەکانی تیشکن. لە منەوە ئیزنە، هەرچی خەباتگێڕی کوردی کوردستان هەیە با بدەنەوە لای پەرستنی Totem و واز لە براکوژی بهێنن. سامیرییەک بێت و گۆلکێکی بەردیان بۆ بکات بە پەیکەر و بە خوای بناسن، هەزاران جار بە شەرەفترە لە فەتوای فەیلەسووفێک کە بە هێزی بەڵگەی عیلمی (براکوژی) بکات بە پێداویستی قۆناغی سەدەی بیست و یەکەم. دەبێ بزانین کە مرۆ بوو بە خاوەن هەست و زانین و سۆسەکردن، ڕووبەڕووی ئەم جیهانە زێدە مەتەڵاوی و بە گرێوگاڵ و بێ سنوور و پەردەپۆش کراوە، لە حاڵێکدا هەمیشە هەڕەشەی مەرگ و بڕانەوە و بەسەرچوون ورەی ناخی گیانی خاو دەکاتەوە و جڵەوی خواز و تەما و ئومێدی دەداتە دەست (هەبوون)ێکی پەنامی نادیار و خاوەن دەسەڵات بەڵکو خوا و ڕاستان هانا وەبەر مەجهوول، تا ئەوەی لەم ڕۆژەدا ملیۆنەها خاوەن شەهادەی بەرز چاو لە گومان دەنووقێنن و سەر لە گۆڕی پیاوچاک دەدەن و (چزی دووپشک ڕەقباها)[3]. دەسریوێنن، هەر چونکە گۆشەی لایەنی ئەفسانە (بە پێی باوەڕی ئەو خاوەن شەهادانە) ترس و تەمایەکی خۆشی و عەزابی پاش قەبری لێ کردوون بە هات و نەهاتی تیروپشکێ و بیتاقەی یانەسیب، ئیتر بۆ دەبێ سەرسوڕکێمان بگاتێ لەوەدا کە مرۆی بەر لە پەنجا هەزار

سـاڵ مـل ڕاکـێـشـێ بۆ بەر فـەرمـانـی ئەو شـەبـەنگە پەنـامـەی لە هـەست و نەستـیدا جلیوەی بەسـتووە. با بێـمـەوە ئەم ڕۆژگـارە و بڵێم: کە سـتـالینی خـوێنڕێژی سـتەمکاری تۆمـەت هەڵبـەست لەلایەن خـاوەنانی (ئیـشـتـراکییـەی عیلمـی)یەوە بپـەرسـترێت بـۆچی گلەیی بکەین لە سـۆفی بارامـی ئەشکەنەیی دەست و پێی شێخی تۆپاوا ماچ بکات، خۆ هەر نەبێ کەسی بۆ نەکوشتووە؟ ئیشـتراکییەی عیلمی خۆی دەڵێ سـۆشیـالیزم دوای گەندەڵبوونی بورژوازی نۆرەی دێت، کـەچـی مـامـە کوردی ئەم سـەردەمـە، دوای هـەرەسی یەکـیـەتیی سـۆڤیـەت و لە ڕووتـەنی ئیـفـلاسی دوو هـەزار سـاڵی، خـەریکە لەسـەر بەردی سەنگی سـەخرێ کۆمیـونیزمم بۆ بە جیـهاندا بڵاو دەکاتەوە. هـەزاران وێنەی لەمەش سـەیرتر هـەیە شـەوکوێریی چاوسـاغانە بە دەستەوە بدات کە نەهێڵێ کـەس سـەیری بێتـەوە لەوەدا ئاین یـەخـەی مـرۆی گـرتووە و بینینـی لێ لێڵ دەکات.

لە عەشـرەتی سارەیی دەگێڕنەوە گۆیا یەکێک ددانی ژان دەکات و ناوێرێ بۆی دەرکـێـشـن، یەکـێکی لەو بـەسـاڵداچووتر و لە خـۆڕازیتـر دەڵێ: دەک هـەناوت کـەوێ، ددان چییـە زات ناکـەیت دەری کـێـشن، ئادەی وەسـتـا ئەم ددانانەم بۆ دەرکێشـە، ئەمجار ئەمەشیـان. ئازایانە دوو ددانی مەردانەی بێ لزوومی دەرکێشا.

ئاین، وەک بۆی دەچم، ئـەوەیە باسـم کـرد و وەک گـیـای بەهـار و بەفـری زستانەی شاخـی بەرز یاخود ڕەسینی مێردمنداڵە بۆ گەنجایەتی، ئاکامێکی ناچـارییـە بەڵام بـەردەوامـتـرە لـە گـەلێک دیاردە و نەریت و دەسـتـووری کـۆمـەڵایەتی و ئـابووری و ڕامیـاری، هـەر چونکە پـاڵپـشـتـەکـەی جـۆرێکە لە غەیب و پەنامی و چڵکی مامڵەتی ڕۆژانەی لێ نانیشێ.

– ئایا ئاین چ ڕۆڵێ لەسەر دروستبوونی نەتەوە دەگێڕێت؟

ئەوەندەی زانیبێتم هەر جوولەکەیەتی بڕێتی بووە لە نەتەوە و ئاین. تیرە و

تیـرێژ هـەبوون و هـەن کـە بە پـسـۆکـبـوونی پێـوەندایـەتیـە ئاینیـیـەکـەیان کـێـشـاوەتیـەوە بۆ هـەڵوەشـانـەوەیان. مـێـژووی ئیـسـلام چەندین نموونەی ئەوتۆیی تێدا پەیدا بووە و پووا‌وەتەوە، بەڵام لە نوختـەنیگای (دروسـتبـوونی نەتەوە)وە تەنـها نموونەیەک بەر ئـەم مەفـهـوومـە بکەوێت، ئەویش بە نەختێک چاولێپۆشی، نموونەی (عەرەب و ئیسلامەتی)یە کـە سـەرەڕای (تاک) بوونی، خـۆی یەکـێکە لە دیاردە و ڕووداوە هەرە گـرنـگەکـانی مـێـژوو تا ئـەوەی لە مـاوەی ٣٠ ساڵدا عـەرەبی نیـوە شـارسـتـان و بێ سـەواد و بێ دەوڵەت بوو بە جێنشین و مـیـراتگری سـاسـانـیـیـەکان و مـاڵخـۆی ڕۆمـانەکان لە سـووریە و میـسر، جگە لـەوەی کە مۆرکی خـۆی لە هـەمـوو سـەقافـەت و بەرهـەمی عەقڵی ئادەمیزاد دا، بۆ ماوەی سـەدان ساڵ زمانی عەرەبی بووە تەرجومانی مێشک و دەروونی بەشی هەرە گرنگی جیـهانی هۆشپژاو. ئەگەرهاتبایە عەرەبایەتی و ئیسلام وەکو (جـوولەکەیەتی و دینی مووسا) دەرگەی داخسـتبایە بە ڕووی غەیری خۆیدا، ئەویش هـەر لە توێکڵی بەرتەسکی عەرەبچییـەتیدا دەمایەوە و هـەرگـیــز نەیدەتوانـی بەهـێـزی بـازوو ئەو جـیـهـانە بەرینـە بگرێتـە باوەشی حـوشـتـر و خـورمـاوە، جگە لەوە کـە هـێـز و پێـزی قـورئان و غـەیب، هـەر لە سـەرەتای تەبلیغاتی پێغەمبـەرەوە، ڕێگەخۆشکەری یەکخستنی عەرەب بوو، دواتریش کــە دەســەڵاتی عــەرەب لە زۆر وڵاتی ئیــســلامــدا وشکایی هات، ئاینەکـەی و زمـانـەکـەی تا ئەم ڕۆژە جـێگەی باوەڕ و تـا ڕادەیەکیش، کلیلی زانسـتـە، کـەچـی جـەنگیـزخـان و نەوەکـانی، هەر چونکە قـورئان و زمـانـیـان نەبوو لە ئیـسلامـەتیدا توانەوە. لە تەشبیـهدا دەتوانین بڵێین سـەلاحـودین و عـەشـرەت و بنەمـاڵەکەی کە کـەوتنە باوەشی (عـەرەبسـتـان) و قـەڵغـانێکی مەعنەوییان نەبـوو جەوهـەری نەتەوایەتییان بپارێزێ، هـەموویان لە ماوەیەکی کـورتدا بـوون بە عــەرەب، هەرچەنـد حـوکـمـڕان و پـارێزگـاری ئیـسـلام و عـەرەبایەتیش بوون لە حـاڵێکدا کوردی کوردسـتـاننشین، هـەروەها بەشـێکی زۆری دیانی عیسـەوی بە پشـتیوانی ئینجیل، نـەتوانەوە. ئەم خاڵەش درێژەی

هەیە، من لێی کورت دەکەمەوە. لە نووسینی دیکەمدا بەش بەحاڵ روونم کردۆتەوە (جوداوازیی خێزانەزمان)ی سامی و غەیری سامی چۆن بۆتە مانیعی توانەوەی کوردی و فارسی و تورکی، هتد...

لەم رۆژگارەدا تاکە نموونەیەک هەیە دەوڵەت و ئاین تێیدا تەواوکەری یەکتر بن، ئەویش ئێرانی موجتەهیدەکانی شیعەیە، لەگەڵ تێبینیی کوردی سوننی کە لە نژاد و مەزهەبیش سەربەخۆن، وێڕای بەشێکی شیعەی ئێران کە دانوویان لەگەڵ حکوومەتی ئێستادا ناکوڵێ و ئەو رۆشنبیرانەی خۆیان لە دەرەوەی جەغزی مەزهەب دەدۆزنەوە، ئەم نموونەیەش، تەنانەت دەوڵەتی ئیسلامی بەر لە نزیکەی ١٤٠٠ ساڵیش، بە تەواوی نایەنە بەر مەفهوومی سوئالەکەت، چونکە تۆ لە (دروستبوونی نەتەوە) دەپرسیت کە دەزانین بەرلەوەی ئاین دەوری هەبێ دەبێ نەتەوە دروست بووبێ. هەق و حسێبی مرۆی بەر لە ١٠٠ هەزار ساڵ لەوە سادەتر بووە توانیبێتی هەڵگری ئەو هەلومەرجانە بووبێت کە تێکەڵ بە ماکە دروستکەرەکانی نەتەوە بوون و لەوێشدا رۆڵی ئاین بۆ ئێمەی دوارۆژێک کە بە خەیاڵی ئەو مرۆیەدا نەهاتووە بە میرات بەجێ بهێڵێ.

نەتەوە بریتییە لە کۆمەڵە ئادەمیزادێکی ئاخێوەری زمانێک بن. هەڵبەت ئەو کۆمەڵە لەسەر خاکێکیش ژیاوە، کە ئێستا پێی دەڵێن نیشتمان. بەدوا ئەمەدا دەوری (یارمەتیدەر و بەرهەڵست)ی ئەو هێزانەی تێدا کاریگەرن، نەک داهێنەر و خالقن، دێت، چونکە نەتەوە لە زووەوە خۆی دروست کردووە. ئاین و هەر ئایدیۆلۆگییەکی لەوانە بێت مرۆ خۆی پێوە بلکێنێت، چ لە سیاسەت و غەیری سیاسەت بێ، بە بەریەوە هەیە رەنگی خۆی بکات بە شەقڵی کۆمەڵ، ئیتر خۆ و بەخت لەوەدا چەندی رەنگەکە بەدە و چەندی پەسندە. لێرەدا مەودا نییە هەلومەرجی چاک و خراپەی باوەڕی ئاینی و سیاسی شیتەڵ بکرێ (هەر نەبێ بەپێی تێروانینی خۆم) بەڵام دەتوانین بڵێین چەند ئاینێک و ئینتەرناشناڵ لە بانگەوازیاندا یەکسانیی نەتەوەن، تا

ڕادەی تواندنەوەی قەپێلکی ڕەقی نەتەوایەتی، دەکەن بە دروشم. لە ڕواڵەتدا ئەم بانگەوازە بە سوودی نەتەوەی بێ هێز دەچڕێت و دەخەبتێت، لە نموونەدا دەڵێم ئەگەر سوڵتانی تورک، کە خۆی بە خەلیفە دادەنا، کورد و تورک و عەرەب و ئەرنەئووتی یەکسان سەیر بکردایە، بێگومان کوردەکە و ئەرنەئووتەکە پشکی گەورەیان دەبوو لە بەرەکەتی یەکسانی و بێ فەرقی. هەروەها ئەگەر سۆڤێتستان کە دروشمی ئینتەرناشناڵی هەڵگرتبوو، لایەنی تێشکاوی داڵدە دابایە، دەبوو پشتگیریی کردبایە لە کورد دژی موستەفا کەمال وە یا قازی محەمەدی نەکردایەتە قوربانی نەوتی ئەزربێجان. بەڵێ نە سوڵتان و نە لینین و نە ستالین و نە غەیری ئەوانیش (غاندیی لێ دەرچێت) کەسانێک نەبوون بتوانن دەست بە داروەکازی (داد و ڕاستی)یەوە بگرن و وەک عومەری عەبدولعەزیزی ئومەوی سەرلەبەری خەڵق بە یەک چاو سەیر بکەن و یەک کێشانەیان بۆ بەکاربهێنن کە دەزانین سوڵتان لە ژوورەکەی حەرەمی خۆی فەرقی لە نێوان جاریەی جوان و ناشرین دەکرد، لینینش لە ڕوانگەی فەلسەفەی سەر بە پرۆلیتاریا چەندەها هەزار کەسی دڵسۆزی کوشت هەر چونکە دەیاندیت بەڵێنی بەر لە ساڵێک و دوو ساڵ دەکرایە پەت و دەخرایە ملی ئەو کەسەی سوور بایە لەسەر داواکردنی هێنانەدیی ئەو بەڵێنانە، لەوە هەر بگەڕێ کە سەپاندنی سوڵحی برێستلیتوڤسک بەسەر رووسیادا لە لایەن لینین و هاوڕێکانی کورتبینییەکی زێدە بە سفتوسۆ و زیانبەخش بوو لە دوو سەرەوە، یەکێکیان ئەوە بوو کە (بە پێی کتێبەکەی غورباتچیڤ «پیرسترۆیکا»). رووسیا وازی هێنا لە ڕووپێوێکی خاکەکەی بە پەنجا ملیۆن دانیشتووەوە بۆ ئەڵمانیا، دووەمیان ئەوە بوو هەر لە هەمان ساڵی سوڵحەکەی برێستلیتۆڤسک ئەڵمانیا شەڕی دۆڕاند و بەوەشدا هەلی بەشداربوونی رووسیا وەک شریکێکی سەرکەوتووی تێشکانی ئەڵمانیا لە سوڵحی ڤێرسای دۆڕاند و قورساییی حاڵوباری گۆشەگیری و لاتەریکی و کاوێژکردنەوەی phraseology بێ ناوک و بێ بنەما بۆ ماوەی ساڵەهای

پشتشکێنی برسێتی و بێ ئومێدی لەژێر قەمچیی ستالینی بێ ڕەحم. لینین، خۆی، ئەسیری بریقوباقی نەزەرییەی سەرکەوتنی شۆڕشی پرۆلیتاریا بوو وەک کە لە کتێبەکەی (لینین: عن الامبريالية والامبرياليين- دار التقدم، موسكو ١٩٧١) ئەم ئاگربارانە دەخوێنیتەوە: «ولكن جميع الكاوتسكيين وهيلفردينغ والاوكيين، ومارتوف وشركاؤهم، في الواقع متفائلون... من الانتهازية. وكل المسألة هنا، ان البروليتاريا هي نتاج من الرأسمالية، الرأسمالية العالمية، لا الاوروبية وحسب، ولا الامپريالية وحسب، ويقينا ان «الپروليتاريا» «ستكون» واحدة على النطاق العالمي بعد خمسين سنة أو قبل خمسين سنة... وبها ستنتصر الاشتراكية- الديموقراطية الثورية «بصورة لا مرد لها»... (دوای چەند دێرێک دەڵێ) ان دعايتكم «للوحدة» مع الانتهازيين، مع ليغن وداڤيد، مع بليخانوف أو تشغنكيلي، وبوتريسوف، وغيرهم واضرابهم، إنما تعني، موضوعيا، الدفاع عن إستبعاد البورجوازية الامبريالية للعمال بواسطة خير عملائها في صفوف الحركة العاملة، إن إنتصار الاشتراكية الديموقراطية الثورية على النطاق العالمي أمر محتم إطلاقا ولكنه سيجري وسيجري، يقوم وسيقوم ضدكم فقط وسيكون إنتصارا عليكم» (الكتابة من سنة ١٩١٦)

بێگومان لینین کە ژوانی سەرکەوتنی شۆڕشی پرۆلیتاریای جیهانی خستە دوای پەنجا ساڵێک تێبینیی حاڵوباری نالەباری کردووە کەوا ڕەنگە شۆڕشەکە نەختێک بوەخرێنێ دەنا بەڵێنی نەدەخستە پاش نیو سەدە. دیتیشمان شۆڕشی خودی لینین پاش سەرکەوتنی رووسیا (و سوێندخواران) لە شەڕی جیهانیی دووەم بە ماوەیەکی کورت هەرەسی هێنا.

بەتێکڕایی هەرچی ئایدیۆلۆژیی ئاینی و غەیری ئاینی هەیە کە دەقەکانیان قاڵب بەستوون و گۆڕان و سازاندن ناسەلمێنن، بە ناچاری و بە فەرمانی (بەدیهییەت) و حەتمی، دەبن بەو سەددەی پەنگاو بە ئاوی بێ دەرفەت دەدات و بەرەو دواوەی دەگێڕێتەوە. لەوەشدا ئاین بەردەوامترە لە ئایدۆلۆژیی

دنیـایـی چونکە سـەر بـە غـەیبـە و بەهەشـت و جـەهەنەمی بـە دواوەیە وە یا، هـەرنەبـیّ، لایەنی (پیـرۆزی، قـدسـیـة) لەو ئـاینەدا کـە بە تـەمـای ژیـانەوەی دووبارە نیـیە پـتری دەژێنیّ لـە بیـروبـاوەڕێکی سـەر بـە دنیـای سـیـاسـەت و ئابووریـیـەوە کـە بەلای تەبیـاتی مـرۆوە بابەتی مـامـەڵەی بازاڕین، لەگـەڵ ئەمەشـدا دەشیّ فکرەی سەر بە سیاسەت بەرگێکی قنجیلانەی قودسییەتی لەبەر بکرێت بە تایبەتی لە دوو مـەیدانی: ١- نیـشـتـمـان ٢- چـین. لەوێشـدا نیشتمـان بەردەوامتر خۆ دەنوێنیّ چونکە سیاسـەتێکی (چین) دەیرازێنێتەوە بەرگـەی گۆڕانی مـێژوویی- کۆمەلایەتی ناگرێت، مەگـەر بەو شـەختـەگرتنەی سـتـالین سـەپاندی بەسـەر واقعـی سۆڤـێتسـتـان و بردیە قالّبی قودسـییـەتی مەکە و ڤاتیکان.

وەک لە قـسـەکـانمەوە بۆت ڕوون دەبـێتـەوە ئاین خـۆڕسکە، سـیـاسـەت و ئابووری دەسـتکردە. بەو پـێـیـە ئەگـەر هەردوولا بدرێنەوە بە دڵ و دەروونی ئاپۆڕەی هـەرە زۆری پێنج ملیـار مرۆی سـەر ئەم زەوییـە، بێگومـان ئاین بە مـەیدان پێش فکرەی دنیـایی (وەک سـیاسـەت) دەکەوێتـەوە. دەبیّ لێرەدا بە مـێشکی کرایەوە و چاوی بینا سـەیری ئەم ڕاسـتییـە گرنگە بکریّ کە هـەر ئێستا بۆ خوێنەری دەردەبڕم. شەڕە دندووکێی ئاین و ئایدیۆلۆژیی سیاسی، هـەرچی هەیە با هـەبیّ و تام و شـامـی پێـدا هەڵگوتنی بوتی تەقـدیسکراو چەندێکی شـیـرن و تامـەزرۆشکێنی دەم و شـەویلەی مریدەکـانی بیّ، لایەنی ڕۆشن و ڕوونـبـینیی جـیـهـانی زانست و تـەکنیک و داهێنان و دۆزینەوە و کـارگوزاریی شـارسـتانەتی و گیـانی بەرەوپـێش چوون هـەر خـۆیەتی وەتەنگ دێت لە لـەمـپـەر و کـۆسپ و هـەڕەشـەیەکی کـە بیـری تاریک و جنۆکـاوی و ئەفـسـانـەیی ڕێگـەی ئازادیی تەعـبـیـر و ڕەفـتـاری دڵخـوازی لیّ وە تـەنگ دەهێنیّ، وەک کە قەشـەکـان زانای فەلەکیان دەسـووتاند لەسـەر دانـهێنان بە خولانەوەی زەوی، بگرە لەسـەر دانـهێنان بە خڕیی زەوی و کۆلۆمبۆسیان بە کـافـر دادەنا کـە دەیـەویسـت بەرەو ڕۆژاوا تیّ بنێـشـێت بۆ گـەیشـتن بە

هیندستـان له ڕۆژهه‌ڵات، مـاڵم هه‌قـه مـه‌لاكانـی ئیسـلامـیش له سـه‌ره‌تای ده‌ورانی ته‌رجـه‌مه‌ی زانسـته‌كانی یۆنان چ نـه‌ما نه‌یلێن له تۆمـه‌تی كافری و ده‌به‌نگی دژی هـه‌ر كـه‌سێكی په‌ڕه‌تیرێكی لـه‌و زانسـتـه‌ی كـافـران ته‌رجـه‌مـه كـردبێ وه‌یا بكـات، تا ئه‌وه‌ی هه‌نده‌سـه‌ش بـه كـوفـر دانـرا. به‌ڵام خـۆ و تاڵع خه‌لیفـه‌كانی ئه‌و سه‌رده‌مه له كه‌هه‌نووت نه‌بوون، تا وه‌های لێ هات زانستی فه‌له‌ک (كه ئێستا ده‌زانین ئه‌و زاسته فه‌له‌كه‌ی یۆنانی هیچی به‌سه‌ر هیچه‌وه نییـه، هه‌رچه‌ند له‌و ڕۆژگارانه‌دا نموونه‌ی فكری ڕۆشن بوو) له‌گـه‌ڵ قـورئان گونجێندرا یاخـود قـورئانیـان له‌گه‌ڵیدا گونجاند. هه‌ر ئـه‌م گونجـاندنه‌ش بوو وای كـرد كه زانسـتی فـه‌له‌كی كۆپه‌رنیكۆس و گـالیلیۆ له‌لایـه‌ن مه‌لاكانه‌وه به كفـر حیسـاب بكرێت و كـه‌سێكی بڵێ زه‌وی گـه‌ڕۆكه مـولحـید و زه‌ندیقی پێ ده‌گـــوترا. لـه ئایدیـۆلـۆژیای ســــه‌ر به فـكری مــــادیی پرۆلیـــــتــــاری و ئینتـه‌رنـاشناڵیش دوژمنایه‌تیی ئه‌و زانسـتـانه ده‌كرا كه بێنی بۆرژوازیی لێ ده‌هـات وه یا دانـی بـه لكه‌زانســـتی وه‌ک جـــه‌لبی ڕۆح و دووره هـه‌ست و پێشـبـینی و خـه‌ونی ڕاست نابایـه، كه‌چی بـه‌و دواییـیـه رووسـه‌كـان پتـر له ڕۆژاواییـیـه‌كان ئاشـقی ئه‌م جۆره لكانـه‌ن وه‌ک بڵێی تامـه‌زرۆیی سـه‌رده‌می كۆنتر ده‌شكێنن به تایبه‌تی هی ده‌ورانی ستالین.

بێگومـان خـوێنه‌ر ده‌بینێت و ده‌زانێت قسـه‌كانی من سیـخـناخ نه‌بوون له قـه‌پێلكی ته‌سكی پرسـیـاری سـه‌ر به ڕۆڵی ئاین له دروسـتـبوونی نه‌ته‌وه. خـۆ كه هه‌ڵوه‌ستی ئایدیۆلۆژیای سیـاسیم هێنایه جغزی پرسـیـاره‌كه له ئاست فكره‌ی چینـایه‌تی و نـه‌ته‌وایه‌تی، به ڕواڵه‌ت لـه بابه‌ت دوور كــه‌وتوومـــه‌ته‌وه، به‌ڵام بێگومـان وه‌ڵامـی قـوت و قـرتاوی وه‌ک (ئاین ڕۆڵـی نه‌بووه، ڕۆڵی كـه‌م بووه،) دێتــه ڕیزی بێ وه‌ڵامـی. تۆ دوو كـــه‌سی هـه‌ره نه‌زان بێنه و لێــیـــان بپـرســـه، ئایا بێـرناردشـۆ ئـه‌دیبـتـر بوو یان ه‌.گ. وێڵــز؟ ئه‌وجـا ئه‌گـه‌ر هه‌ریه‌كـه‌یان یه‌كێكی هـه‌ڵبـژارد بێگومـان یه‌ک له‌و دووانه ڕاسـتی گـوتووه هه‌رچه‌ند ته‌قـه‌ی سه‌ری دێ له پرسیـاره‌كه و فـه‌رقی ناكات له‌گـه‌ڵ دونبه‌ڵان و

سـێبـاز. له نموونەی ڕوونکردنەوه دەڵێم، پارسـیـیـەکـانی دانیـشـتـووی هیندسـتـان، بـه زۆریش له شـاری بۆمـبـای، کـه له سـەردەمی غـەزای موسـڵمانان هەڵاتن بەخـۆیان و باوەڕی زەردەشـتـییـانەوه تا لـه هیندسـتـان گیرسـانەوه و ئێسـتـا گەورەترین بنگەی سـەقـافەتی سـەر بە دینی زەردەشت پێک دەهێـنن، هەرچەند بەشـێکی زۆریان ڕەنگە کۆنه زمـانی خـۆیانـیـان هەر نەبیستـبێ و له باوەشی سـەقـافـەتـی هیندی و ئینگلیـزی دەژین، ئایا بەر چ وەلامێک دەکەون کـه بپرسـین: ڕۆڵی ئاینییان له پاراستنی نەتەوایەتییان چی بووه؟ پرسیـارەکه وەردەگێڕین و دەڵێین: ڕۆڵی نەتەوه چی بووه له پـاراستنی ئاینیان؟ وەک دەبینیت بابەتی ئەوتۆ هـەیه وەک لاستیک لێک دەکێشرێتەوه و لەگەڵ بابەتی دراوسـێی تێکەڵ دەبێتـەوه. له تەجرەبەی بەرچاو و هـەسـتـمـان دیتمان ئەو برایەتی و یەکسـانییەی له یەکیەتیی سۆڤیەت کرابووه مەشقەڵی نێوان نەتەوەکـان فـڕی بەسـەر ڕاسـتـیـیـەوه نـەبوو، ئـیـتـر ئازەری و ئـەرمـەن و جـۆرجـی و ئەبخـاز، رووس و چەنـد گـەلێک، گـەلان له نێـوان خـۆیـاندا یەخـەگیـری یەکتـر بوون، له دوورەوه ئیـسـتـیـعـمـار دەیگوت: کـوڕینه عـەیب و شـــوورەیـی و نـابەرژەوەنـده ئـەوەی لەگـــەڵ یـەکـــتـــردا دەیکـەن، تومـــەز سـۆڤێتستـانیش وەک یۆگۆسـلاڤیا درۆیەکی زڕەدرۆی برایـەتی و یەکسـانیی بەسـەر دەبرد، بە زەبری کـوتەک، بەهـەمەحـاڵ، درۆکـه و سـاختـەگـەرییەکه بۆ ماوەی پتر له پـەنجا ساڵ ڕەنگێکی قاڵبگرتووی بەسـەر ئەو گەلانەدا هێنابوو تا ڕادەیـەک لەگـــەڵ بـابەتـی پرســـیـــارەکـــەت جـــووت دەڕوات بـەوەدا کـــه ئایدیۆلۆژیای سـیـاسـیش لـه هەلومـەرجی (سـازگـار)دا دەیەوێ ببـێـتـه (دروستکەری نەتەوه) چەنداوەکوو دروستکردنەکەش بیژۆک بێت. بێگومـان لەم بوارەدا ئـاین له ئایدیۆلۆژیای سـیاسـی- بێ کـوتەک- دروسـتـتـرکـەری شێوه و سیمای نەتەوەیه. جـاران که دەگوترا، فلانه گەل دیندوژمنه ئەوپەڕی درێویی وەپاڵ گەلـەکه دەدا، تـا ئەوەی له مـرۆی بەسـاڵداچوومـان دەبیـست دەیگێـــڕایەوه کـــه لـه ســـاڵی ١٩١٦ ڕووبـەڕووی لەشـکری رووس بـووین لـه

کوردستانی ئێران چەند ئەسیرێکمان گرتن خێرا شادەیان دەهێنا هەتا بە مسڵمانیان بزانین بەڵام دەرحاڵ دەمانتۆپاندن، ئەو عرووسی کافر. تومەز ئەو ئەسیرانە لە مسڵمانەکانی ڕەعیەتی رووس بوون. بێگومان لەوانە بوو ئەگەر شادەیان نەهێنابایە سەلامەت دەرچووبان.

– دەکرێ ئاین وەکو فکر و ئایدیۆلۆژییەک بخرێتە مەیدانی هەڵسووڕاندنی کاروباری سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیرییەوە و لەم ڕۆژگارەدا ئیدارەی دەوڵەتێکی پێ بکرێت؟

نموونەی هەرە گەورەی دەست بدا بۆ ئەم پرسیارە دەوڵەتی (آية الله)کانی ئێرانە لەگەڵ تێبینیی ئەوەدا کە ئەگەر ئاینەکە تەنیا (وەکو فکر و ئایدیۆلۆژیای) بوایە نەدەشیا تێکەڵ بە لایەنی (ئابووری) بێت چونکە نوێژ و حەج و عەزای (حسێن) هەقی بەسەر گوزەرانەوە نییە و خەتی گوزەریان ناگاتەوە یەکتر کەچی لەگەڵ (کاروباری سیاسی و ڕۆشنبیری)دا تا بڵێی شەیدای یەکترن، خۆ ئەگەر (ئابووری)ی ناپەسند شەڕ بە میزاجی مەلای ڕەوزەخوون نەفرۆشێ هەر لە ئێستاوە هەتا ڕۆژی پێش قیامەت فرمێسکت بۆ دەبارێنێت. تێکڕای بەرنامەی ئاینی و سیاسی، بە تایبەت هی ئاینی، بە ئاسوودەیی دەنگی دلێرەوە بەرلەوەی بگاتە دەسەڵات هانی خەڵک دەدات بۆ ناڕەزایی و شۆڕش دژی حکوومەتی کارگوزار، تا ئەگەر بەدبەختی، یەکێک لەو بەرنامانەی گەیاندە سەر تەختی حوکمڕانی، بە تایبەتی بەرنامەی دەرەوەی جغزی ئاین، لە هەفتەیەکدا کلۆڵی و بێ چارەیی و سەرشێواوی و هیچ نەزانی دووچاری ئاستەنگی وەهای دەکات و خەڵکی پێوە تێ دەگلێنێت، هەرگیز حکوومەتی کۆن قەزا و بەڵای ئەوتۆیی بەسەر میللەتدا نەهێناوە. قسەش لێرەدا لەگەڵ وڵاتە دواکەوتووەکانی خۆمان ئاساییە نەک وڵاتە پێشکەوتووەکان کە دەمێکە لە قۆناغی هەرزەکاریی کاڵ و کرچی چەپڕۆیانە تێ پەڕیوەتن و واقیعبینانە دادەبڕن. ئا لەم ئاستەنگەی تازە باسم کرد بەرنامەی سیاسیی دنیایی دۆشداماوتر دەبێ لە حکوومەتێکی

وەکـو ئێـرانـی مــەلاکــان چونکە بایـی ئەوەی پێـرەوێک پێـویست بێ بۆ کـارگوزاری، خـۆ و تالـع، ئاینی ئیسـلام رووپێـوێکی بەرینی لایـەنی ژیان و گوزەران و داد و بێدادی گرتۆتەوە و یاسای حـازر بەدەستی هەیە بۆ کۆمەڵ کە بە ئەساس لەسـەر ئەو یاسایە هەڵستاوە. هەڵبەت مەلای تازەگەیشتوو بە حـوکـمـیش رووبەرووی واقـیـعێک دەبێ بە سـیـفـەتی فـەرمـانـرەوایی کـە رەوزەخوونی و فرمێسک هەڵرژاندن تیماری دەردەکەی ناکات، ئیتر بە پێی ئیمکاناتی بەردەست کەلێنان دەگرێت و هەڵوەشـاوان دەدوورێتەوە و کڵاوی عەلۆ لە سەری جەلۆ دەنێت، هەرچی سیاسییەکەی دنیاییە بەرشەقی هێندە خۆش نییە چونکە لە سەرەتاوە یاسا و نیزامی بەر لەخـۆی تاوانبـار کردووە ئیـتر ناشێ بە هەمـان رێگەدا بەرەوپێش بڕوات، رێگەی دیکەشی لە واقیـعی حـاڵدا کوێرە و نەزۆک. لێرەدا پێویسـتە تێبینییـەکی بنـەڕەتی بخـرێتـە بەر نیگای بینەر و خوێنەرەوە:

لەم جیـهـانەی سێیـەمدا بە زۆری و لە هـەمـوو بەرنامـەی (شـۆڕشگێڕ)دا، گەیشتن بە دەسەڵات لە ڕێی کوشتن و برین و سووتاندن و ڕماندنەوە دەبێت، جارێ دیمـوکراسی لای ئەم تاقمانە بنێشتۆکەی سەرزارانە و بەس، لە زۆر حـاڵوباردا تاوانبـاریش دەکرێ لەلایەن خوێنگەرمی بێرەحمی دڵکوێری هیچ نەزان و جــانەوەر ســروشت کــە دەڵێی تـازە، دوێنـێ و پێـرێ، پێـســتی مــەیموونایەتیی داڕنیــوە و نەشــبـووە بە ئادەمی. من ڕێ بە خــۆم دەدەم پرسیارەکەت لە ڕووتەنی (فرضية – گریمانە)وە ڕاگوێزم بۆ چرگەنی واقیعی سەخت، کە هەرگیز ناسەلێنێ لە خەیاڵەوە ئاینێک بە یەک باز بگاتە سەر تەخـتی حـاکـمـایەتی کـەوا یەکسـەر بێ سێ و دوو لێکردن لە خـەیاڵەوە کاروباری سیـاسی و ئابووری و ڕۆشنبیـری بە ملەوە بگرێت چونکە هاتنی خەیاڵی بۆ حاکمایەتی لێی خۆش دێت، کارگوزاری خەیاڵی بێت بێ کۆسپ و تەگـەرە: ئەوجـا ئەو جیـهـانەی تێیـدا دەگـاتە دەسـەڵات، چ بە خـەیاڵ چ بەکـردەوە، ئەویش چۆڵێکی کـاکی بەکـاکی نییـە مـەلای ڕەوزەخـوێن، یان

گەنجی ناپوختە، تەراتێنێی تێدا بکات، تەنانەت ئەگەر لە دەوراندەوری مەلا و قەشەی (تازە حاکم) هەموو حکوومەتەکان ئاینی بن ئەمجا دڕدۆنگی و حەسوودی و خیلافی بیروڕا و بەرژەوەند تێکیان بەردەدا و بە یەکتریان دەفۆتێنێ. هەروەها حکوومەتی خەیاڵکردی ئایدیۆلۆژی سیاسی، بارتەقای مەلا و قەشە، لەگەڵ هاومانەندی خۆی لە فکری سیاسی (با هەمووی مارکسیست بن) دەکەوێتە شەڕەچەپەڵۆکێ و بە ناچاری نوختەی خیلاف دەدۆزێتەوە، هەر نەبێ بە نیازی خافڵاندنی میللەتی ڕووتوقووت و تا ڕادەیەکیش، بۆ ئابڕووپارێزیی خۆی بە بەهانەی گومڕایی و خیانەتی دراوسێی ناپاک. وڵاتی پێشکەوتوو ئەو جۆرە مۆرفینە درۆزنە تێیدا موفلیس بووە تا ئەوەی بە دەگمەن نەبێ ڕۆژنامەیەک جورئەت ناکات درۆ و دەلەسە تێک ببەستێت، هەروەها ڕێکخراوی سیاسی هەزار جار لێکدانەوە دەکات بەرلەوەی بوێرێ بڕوایەک دەربڕێ لەگەڵ میزاجی خەڵک نەگونجێ. نیکسۆن بە هەڵەیەکی بچووک لە سەرۆکایەتی هاتە خوار، ئیدن لە تێشکانی شەڕی کەناڵی سوێس ڕووپەڕەی لە دەفتەری سیاسەت سڕایەوە. سەد نامی خوا لە سەرۆکانی جیهانی سێیەم بێ بە دەگمەن نەبێ کارێکی ڕاست ناکەن و هەر لە گەشەکردنیشدان هەتا وەک (بزنەکی نانی شوان بخوات) ئەوانیش سەرەنگرێ دەبن. بە هەمەحاڵ چەندێکی بمەوێ وەڵامم بۆ پرسیارەکەت لە جەرگەی واقیعەوە بێ دیسانەوە لایەنی abstractionی پرسیارەکە کە تێکەڵ بە واقیعی زەق و زۆپ دەبێ گەلێک دەربوونە دەکاتەوە بەمەلا و بەولادا باخسوس سەبارەت بە فرەچەشن بوونی واقیع و فەرمانەکانی لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێک، کە هەریەکەی بە پێی داخوازی حاڵوباری خۆی پرسیارەکە هەڵدەچەقێنێ. لە نموونەدا دەڵێم: سعوودیە جێنشینی پێغەمبەرە و ماڵی خوای لێیە بە قەبری پێغەمبەرەوە، کەچی بەشێکی کاریگەری سپای ئەمەریکا مێوانیەتی. بەڵێ سعوودیە خۆ لە (ربا) دەدزێتەوە، ڕەنگە دەستی دزیش ببڕێت. وەک لە بیرمە ئەمیر و ئەمیرەیەکیشی بە کوشت دا لە پێناو

پاراستنی ئابڕوو، بەڵام کاتێک هەڕەشەی عێراق چەند داوێکی مووی ڕیش و سمێڵی هەڵکڕووزاند بە سەدویەک فەتوا دەرگەی داخراو کرایەوە و پەندی (کە زۆر هات قەواڵە بەتاڵە) دە جاران بە ڕاست گەڕا.

من کــــە دێم ئەم نموونانە و ناونـاوە، لـە بڕیـە بیـــــروڕایـەک دەردەبڕم، مـەبەسـتـمـە چەندێکی بشێ ڕووناکی بخـرێتـە سـەر پرسـیـارەکـە و سـەر بابەتێکی وەک هی پرسیـارەکە، لە دەرەوەی جـغزی ئاین، کـە دەزانین، یان دەبێ بزانین، ئایدیۆلۆژیای دنیایش هەتا نەبێتە شێوە ئاین مرۆ گیانبازیی بۆ ناکـات چونکە گیـان بە کـێشـانە و پێوانەی دنیـایی لـە هەمـوو شـتـێک عــەزیزترە هـەتا دەیـدەیتــە تای تەرازوویـەکی کــە تایەکــەی تری ئاینـی تێ خـرابێ. زۆرجـاران شـەیدای ئایدیۆلـۆژیا بە ڕکـەبـەری لەگەڵ ئایـندا دەبێتـە سۆفی و دەروێشی پەرستگەی خوایەکی ئادەمیی وەک لینین، ستالین، ماو و نازانم کێ (گــەنجی شـلک لـە وڵاتی پێــشکەوتوودا دەتـوێتــەوە لـە شکـۆی شەقوەشێنێکی یاریی فووتبۆڵ وە یا کۆڵەمستی عەلی کلای بێ ئایدیۆلۆژی و دەردی ســەر، کـاوێژکـەری سـتـایشـی بوتی ئـادەمی گـەلێک پتـرە لەوەی بەخـەیاڵدا دێت). گەلێک جار کە دەبینم خۆ دۆڕاندنی خـەباتگێڕێک دەگاتە پلەی گـەمژەڵی، بـە دەست خـۆم نییـە دەمـارێکی masochismی تێدا ڕەچاو دەکــەم چونکە بێگومــان ئـەو تەرزە خـــۆ دۆڕاندووە لـەو پلەیـەش بەرەژێرتر دەچێت کە خوا- ئادەمییەکەی لێی داوا کردووە و دەیکات.

لەو خەرمـانە هەڕەمەی قسەکانم، کە هەندێکی زێدە کەمـە لە چاو بارستی ســەرجـوملەی ئـەو گەشـتـە حـیکایەتبـێژییـەی کـە لە پرسـیـارەکـەتەوە ڕچە دەبەستێ، دەمەوێ وەک گوڵبژێر ئەم چەند دێرە بکەم بە کۆتایی:

ئاین و هـەمـوو لکەکانی بەرنامـەی ئابووری و سـیـاسـیی دڵگەرم و هـەمـوو بیــروڕایەکی خــودپـەسند کــە بە عــادەت لە گــۆشــەی ژوورێکی لاتەریکی کۆندیشناوی دروشـمەکانی دەگەشێنێتـەوە، ناشێ و نابێ و ناجایەزە و دژی

بەرژەوەندە ئـەگەر تەنگی هەڵچنی بە ئازادیی گـوتار و کـردار، ئەو گـوتار و کـردارەی زۆرینەی گـەلی هـۆش کـرایەوە بە خـوایشـتی بێ فـێڵ پەسـندی کردووە و بە تـەجرەبەی نوێتریش ئاڵوگۆڕی تێدا دەکات. هەر زێدەڕۆییـیەک، بە نـاوی (چاکـەی کـۆمـەڵ) لە ڕێـی یاسـای سـەپێنراوەوە، ئەو ئازادییـەی دالەنگاند، ستەمێکی دڕندەیە و ڕێ خۆش دەکات بۆ ستەمی گەورەتر. ناشێ بە ناوی (دادی کـۆمـەڵایەتـی) لە چالاکیی بەرهـەمـهـێن و خـزمـەتگوزار کـەم بکرێتەوە چونکە هـەرگیز کەمکردنـەوەی (توانای بەرهـەمـهێن) نابێتە پارووی برسـییـان و پۆشـاکی رووتان. هـەر ئامـانجێکی بە چاکەی ئاپۆڕەی خـەڵک بکەوێتەوە گەڕ، هەرگیزاوهەرگیز پەکی نەکەتووە و ناکەوێ لەسەر هەڕەشەی منداڵتۆقێن و بەستنی دەستی بەرهەمهێن، سۆشیالیزم و کۆمیونیزم، هەتا دەگاتە anarchism و ئەو بەهەشـتە دنیـاییـیـەی خێرخوای دەروێش مـەشرەب بە زەکـات و سـەرفـتـرە دەیئـافـرێنێ، تێکڕایان و لەوانیش پتـر بـە ڕەوتی ئاسـایی ڕووەو پێـشـەوەی ئازادیی کـردار و گـوتار، بێ قـەمـچی و دڵۆپێک خـوێن و شـەوێکی بەندیخـانە، بێ هوتاف و بمرێ و نەژی، دەبێتـە بەرنامـەی ڕۆژانە. هـەر کـاتێک ئەم ڕەوتـە ئاسـاییـیـە بە ڕەوانبـێـژی و فـەندی هەڵخەڵەتاندن و ترسـاندن وەستێنرا، ماڵم حەقـە هـەرچی خۆشی و ئازادی و کـەرامـەت هـەیە دەبێتە وڕێنە و لـەوچەلەوچ. جیـهانی سێیەم جارێ دەستی ناگـاتە ئاڵقـەی دەروازەی ئەو جـیـهـانەی ئازادیی گـوتار و کـردار. هەڵبـەتە جیـهانی سێیـەمیش لە پشـکی بەدبەختی، خـوار و ژووری هـەیە. لێی پیرۆز بێ.

- ئایا ئـاین و سـیـاسـەت پێـداویسـتی یەک هاوکـێشـەن، یاخـۆ دەکـرێ بگوترێ: دوو جـەمـسـەری جیـاوازی پێداویسـتـەکـانی ژیان بن؟ جـا لە دیدی بەڕێزتانەوە ئەم مەسەلەیە چۆن دەبینن؟

لە وەڵامدا دەڵێم: بە درێژی باسی پەیدابوونی ئاین و تـەجریدی (پیرۆزی)م کـرد کـە بە پێی باوەڕی خـۆم و واقـیـعی حـاڵیش بـە ڕۆژگـارەها بـەر لە

پەیدابوونی سیاسەت، ئاین سەقامگیر بووە.

سیاسەت بە مەفهوومی سەلمێنراوی، لەگەڵ (کمێک دوای) پەیدابوونی حکوومەت سەری هەڵداوە چونکە لە خۆوە دیارە کە سیاسەت خەریکبوون بێ بە بابەتی ئەوتۆوە بەسترابێتەوە بە بەرژەوەند (وەیا گەزەندە)ی گشتییەوە، مومکین نییە بەر لە پەیدابوونی حکوومەت ئەو جۆرە بەرژەوەند و گەزەندە برسکێت، خۆ ئەگەر وردخوێنتر بین لە پەڕتووکی ژیاریی (حضاري) ئادەمزاد، لە سەرەتاکانی پەیدابوونی حکوومەت، زۆر بە تەنبەڵی و لەسەرەخۆ مەفهوومی بەرژەوەند و گەزەندی گشتی خۆی جودا کردەوە لە هی ناوچەیی وە یا سەر بە مەرزبانێک و وەزیرێک و قومانداێک کە ئەوانیش بەدەم ڕۆژگارەوە، لە پاش پەیدابوونی دەوڵەت، بوون بە بەشێکی گرنگی سیاسەت. لەوانە بوو پارێزگارێکی سەر تخووب خۆی گێل بکات لە پێوەندایەتیی پارێزگاکەی بە حکوومەتی مەرکەزییەوە (ئەم لایەنە و هی وەک ئەم، زۆرن قسەی لێوە بکرێت بەڵام ناتوانم خۆمی بۆ تەرخان بکەم)، واش دەبوو لە دەرفەتدا ئاڵای یاخیگەریی دژی مەرکەز بەرز دەکردەوە چ بە نیازی جودابوونەوە بێت و چ بە نیازی خۆ سەپاندن بێت لە شوێنی حوکمداری مەرکەزی، چونکە پێوەندایەتیی نێوان کەرتە جوداکانی هەرێم و مەرکەز و هی هەرێم بە هەرێمەوە هێندە چڕ و پڕ نەبوو هەڵبڕینەوەی ئەستەم بێ، وەک حاڵوباری ئەم ڕۆژگارانە کە دەزانین ئەگەر مانگانەی مووچەخۆران لە مەرکەزەوە بۆ هەرێمەکان نەچێت نە پۆلیس و نە سەرباز و نە مووچەخۆر گوزەرانی نابێت و تا ڕادەیەک کاری سەلبیش لە بازاڕ و دەرامەدی هەرێمەکە دەکات. لە هەندێ کتێبی سەر بە مێژووی نەتەوە ئێرانییەکانی بەر لە ئیسلام، بە تایبەتی هی سەردەمی ساسانییەکان، خوێندوومەتەوە کە سەرۆکایەتیی دەوڵەت و سەرۆکایەتیی ئاینی زەردەشت دوو هێزی یەکگرتوو بوون تا ئەوەی ئاڤێستای ڕەسمی هەبوو کارگوزاری بەرژەوەندی حکوومەت بوو و پێڕەوی لێ دەکرا بۆ بەڕێوەبردنی سیاسەتی حکوومەت،

ئاڤێستایەکیش هەبوو لە سینەی مووبەد و هیربەدەکان ڕەنگی سەرەتایەتیی پێوە مابوو. ئاڤێستای ڕەسمی، بە پێی داخوازیی بەرژەوەندی شاهنشاهەکان و دنیادۆستەکان کە خۆپەرست بوون پتر لەوەی گەلپەرست بن، بەڵغێکی تاریکی ساختە و درۆی پێوە بوو چ گونجانی نەبوو لەگەڵ چاکەی بێ دەسەڵاتان، ئەوساش نەتەوەی کورد کە چەندین سەد ساڵ بوو هێزی زەمانی مادی نەمابوو لە پلەی چوارەم و پێنجەمی ڕەعیەتی دەژیا. چونکە کەسی دەسەڵاتداری سەر بە حکوومەتی نەبوو لە بەرەکەتی ئاڤێستای ڕەسمی پشکێکی بووبێت، هەرچی فارسەکە بوو دەیان بگرە سەدان ناوچەی هەبوو هێزی «ساتراپ»[٤] و فەرمانڕەوای ئوستان و مەرجەعی دینیی هەبوو، تێکڕایان بەرەکەتی فەرمانڕەوایی نەتەوەی دەسەڵاتداری بە بەشێکی بەرچاوی (ڕەعیەتی فارس) دەگەیاند. ئەمەش حاڵوبارێکە لەم سەردەمەدا بە کوردەوە دیارە بە پانایی کوردستان، کە هەمیشە ڕەعییەی کورد بێ بەشتر بووە لە ڕەعییەی عەرەب و فارس و تورک. بێگومان ڕەعییەی کوردی سۆڤێتستان لە ڕەعییەی هەموو ئەو نەتەوانە بێ بەشتر بووە کە دەوڵەتیان هەبووە، تێکڕای ئەوانیش لە ڕەعییەی مۆسکۆ و لێنینگراد بەرەژێرتر بوون، لە ئاینێکی وەکو ئیسلامدا کە چەندین جار بە قورئان و حەدیس و فەتوای مەلاکانەوە یەکسانی و بێ فەرقیی نێوان موسڵمانانیان ڕانواندووە، هەروا بە ئاسایی، قوماندان و والی و خەلیفە عەرەب بوون، وڵاتی بەشەڕ داگیرکراو هی لەشکری موسڵمان بوو کە لە ٩٥٪ی عەرەب بوو، ژنەکانیان جارییە و پیاوەکانیان عەبدی عەرەب بوون. (لسان اهل الجنة عربي)، هەرچی نووسینی خەڵکی داگیرکراو هەبوو لەنێو براو، فەتوا دەرچوو لە بەشێکی مەلایان کە پیاوی ناعەرەب نەبێتە هاوکوفی ئافرەتی عەرەب، هەڵبەت سەرلەبەری ئیسلام دەبێ ڕووەو قیبلە بێت و حەجی کەعبە بکات، مادەم بۆی بلوێت، دوای هەزار و هێندە ساڵە هیندستان و پاکستان لەسەر بنەڕەتی جوداوازیی دین بوون بە دوو (دواتر سێ) دەوڵەت.

بۆ پتـر ڕوونکردنەوەی بابەتـی پرسـیـار دەڵێم، تۆ لەوە بگەڕێ کـە دوو دین لێکتـر جـودا بن چەندەها پێـوەندایەتیی پەسنـدی نێوان خـەڵکی دوو دینەکە هەڵدەبڕێتەوە، کە دینێک مەزهەبی جودا جودای لێ دەکەوێتەوە بایی ژمارەی ئەو لکانە کـەندەکی جـوداوازی دەکەوێتـە دینەکـەوە، واش دەبێ دژایەتیی دوو مەزهەبی یەک دین دەگـاتە پلەیەک دژایەتیی نێوان دوو دینت لەبیر دەباتەوە. ئەوەی قزڵبـاشـی سـەفەوییـان بە سوننییـەکانیان کـرد هـەر دەبێ سەڵەواتی بۆ لێ بدەی، بەر لەوەش سـوننییـەکـان پەرتان پەرتانیـان بە شـیـعـەی سـەردەمی فاتیـمییەکان کـرد، تا ئەوەی شتی وەهـای لێ باس دەکرێت دووره لە هـەرچی پێی دەڵێن (بەرژەوەند) با نـەڵێم (انصـاف) کـە لـە یەکـەم هـەنگاودا دەبێـتـە قوربانی هـەوەسبازی.

وەک دەبینیت ئاین و سیاسـەت هـەر لەوەدا یەکتر دەگرنەوە کە تەڕەشقۆی مێشک و دەروونی مرۆیە، وەک کە یاریی سێباز و رادیۆش هـەر هی مرۆن و چ پێوەندایەتیشیان بە یەکترەوە نییە، بە بەڵگەی ئەوەی کە سێباز بە سەدان و هـەزاران سـاڵ پێش ڕادیۆ پەیدا بـووە. دۆستـایەتیی نێـوان پیـاوانی ئاینیی زەردەشت لەگەڵ شـاهنشـاهـەکان لـە جەمسـەری بەرژەوەندەوە سـەری هەڵداوە نەک پێوەندایەتیی نەسـەبی. دەشـیـا هـەر هـەمـان دوو دەستەی پیـاوی ئاینی و پیـاوی سـیاسـەت. هەر لە ڕوانگەی سـوود و بەرژەوەندەوە یەکتـر ببڕنەوە. لە میسـالدا دەڵێم: ئومەوی و عەبباسییـەکان گەورەترین دوژمنی ماڵی پێغەمبەر بوون. بەرژەوەند وەک خـوێی چێشـتە هـەمیشـە بزوێنـەری هیمەتـی مرۆ بووە. هـەرچـەند واش بووە کـە ئەوەی بـە بەرژەوەند خــۆی نـواندووە کـوشندەترین زەهـر بووە.

دیاردەیەکی سـەیر هـەیە لەو تێـبـینیـیـەی (دوو جـەمـسـەری جـیـاوازی پێداویستـییـەکانی ژیان) کـە یەکێکیـان ئاین و ئەوی دیکەیان سیاسـەتە. زۆر بە سـەیری و بە دەم ڕۆژگارەوە ئایدیۆلۆژیای سیاسی بە پێی دوورکەوتنەوەی لە بەرژەوەندی (ناوەڕاست)ی کۆمەڵ و داکۆکیکردن لە ئامانجی خۆشکەڵەی

حەزبزێوی تێکەڵ بە تریفەی خەباتی پاڵەوانانە و نزیکخستنەوەی (تێربوون و حەسانەوە) سەر دەگەیەنێ بەو حاڵەتەی دووچاری سۆفیی حاڵگرتوو دەبێ. کە هیچ پێوەندایەتیی بە پەنیر و هەنگوینی بازاڕاوە نییە، تا حاڵ دەگاتە پلەیەک تاکە حیزبێکی ئەوتۆیی لە ڕێی تەئویل و شەرح و پەراوێزکارییەوە دەبی بە دوو کەرت و چوار کەرت، هەر یەکەیان وەک دینێکی سەربەخۆ سێ دینەکەی تر بە کافر دادەنێت. نموونە لەم بابەتە نەفامییە هێندە زۆرە لە ئەژمار نایەت، تەنانەت ئەوروپای، لە چاو ڕۆژهەلات، زێدە پێشکەوتوو بۆ ماوەی دەیان ساڵ ئەو دەروێشایەتییەی گرتە بەر. لە بەهاری ١٩٥٩گوێت لێ دەبوو لە شیووعیی کورد دەیگوت، هەموو خۆشی و دارایی و کەیف و شادی حازرە، هەر ماوە پلاو و گۆشت لە قاپان بکرێت، ئەمما پارتی لێ ناگەڕێ پلاولۆغانەکە بگەڕێ. خولاسە ئایدیۆلۆژیی سیاسیی پەڕگیر بە ئاسانی دەبێتە ئاینێکی نوێ، چ خزمایەتییەکی لەگەڵ مەنتیق و هۆش و لێکدانەوە نامێنێ، ئەگەر نا چۆناوچۆنی گەنجی کوردی ئەوروپاناس دەڵێ، بۆرجوازیەتی لە کورستان دروست دەکەین و دەیڕمێنین، تاکو تیۆریی قۆناغەکانی مارکسیزم بە ڕاست بگەڕێ، لەسەر بەردی ڕەقی کاولگەی کوردەواری. کاکە کورد، خەریکە کۆمیونیزم بە دنیادا بلاو بکاتەوە. کۆمیونیزمێکی بە پێی خاوەن نەزەرییەکە، پاش گەندەڵبوونی bourgeoisie دێت کە دەزانین تا ئێستاش کورد لە خاوەنایەتیی خۆیدا تاکە بانکێکی نییە، نەخێر تاکە (صراف)ێکی نییە.

تا ئێستاش لەم جیهانەدا نەتەوە هەن لە گوزەرانی ناوخۆییدا سیاسەت پەیدا نەبووە، ئەگەر نەختێک بە وردی سەیری حاڵوباری تێکڕای کورد بکەیت دەبینیت، یاخود دەتدیت، کۆمەڵگەی وەرزێر لە ئاست سیاسەتدا تەقەی لە سەریەوە دەهات، ئێستاش نەبۆتە هێوێنی گوزەران و بەرژەوەندی وەک کە شارستانییەکی سویسرە سیاسەت و ئابووری بە یەک چاو سەیر دەکات، چونکە نانەکەی بەندە بەو بەرنامانەی لەگەڵ داهاتی ڕێک دێن و لە

دەمی (هەڵبژاردن)دا هەر چین و تیرە و تیرێژە، بەرنامەیەکی بۆی دەست بدات دەنگ بەو دەدات، لەوە هەر بگەڕێ دەنگدانی کـــوردێک یا لە ژێر هەڕەشەی بێگانە یاخود هی دەسەڵاتداری کورد بووە و دەبێ لە خەونیشدا بەرژەوەندی دەنگدەر دەخلی بەســەر هیچ حــســابێکەوە نەبووە. بە خــەیاڵ دەشێ دڵ بەوە خۆش بکەین کە بەشێکی کاریگەری کوردی ئازاد و ئازا ببنە پاڵپشـتی خۆیان و میللەتیان و بیروباوەڕی زۆرینەی کورد ببێتە یاسا و پێڕەو. بەڵام ئەم خەونە خۆشە جارێ زڕەخەونە وەک خەونی نوێژی نیوەڕۆ، دەبێ ئێوارە دابێت و ژەمی ئێوارە بەسەر چووبێت و خەو پێڵووی چاوانی بەسەر بیلبیلەکاندا بەردابێتەوە ئەوجا خەونی ڕاستینە هەڵفڕێ بۆ ئاسمانی خـولیـا. جـارێ ڕۆشـنبـیـرەکـانمان، بە زۆری نوقـمی دووبەرەکی و چوار شـەقـامی و هەشت باوەڕی هـاتوون، هەر یەک لە ئاوازێک و بە سـازێک لێ دەدات، خۆ ئەگەر تێکڕای کـورد، یەک نەوا کوردپەروەری یەک باوەڕ و یەک شـەقام بن، ئەوجا ئەگەر باری ڕامیاریی جیهانی یاریدەدەر نەبێ، نە کورد دەتوانێ ئەو هەمـوو زنجیر و قەڵا و حەساری بە دەوریەوە، بە هێزی بازووی خۆی تەفر و توونا بکات، نە دوژمنەکانیشی وەها خاوپێچ کراون لێی غافڵ بن چی دەکات، نە ئەو وردە حکوومەتانەی بە قەدەر دەشتی شارەزوورن، بێ ڕەزامەندیی زلهێزەکان سمێڵ بادەدەن. لە موناسەبەدا ئەم وتووێژەت بۆ دەگێڕمەوە: لە کۆبوونەوەیەکی برادەرانەی چەند کورد و عەرەبێک لە ماڵی مەرحووم عەبدوڕەحمان موفتی لە پشـووی بەر لە ژەمێکی چەور و شیرن، پاش ئەو ژەمەش، یەکێک لە برا عـەرەبەکـان باسـێکی گـێـڕایەوە کـە لە سـەردانێکی ڕەسـمـیـی ئێـران، لە دیدەنیی ئاریامـیـهـر، بە ناوی سـەرۆک کـۆماری عێراق لێی داوا کـردبوو، کـە بۆ ڕەواندنەوەی گـومـان، شـا واز لە یارمەتیدانی مەلا موستەفا بهێنێ. شـا گـوتبـووی ئێوە واز لە عەبدوناسر بهێنن، مەلا مستەفا وەکو سیسرەیەکە لەنێو دوو پەنجەمدا، ئینجا ئەو برادەرە گوتی: چۆن ڕەوایە یەکێک زەعیمی گەلێک بێت قبووڵ بکات بچێتە

بارێکەوە پێی بگوترێ «سیسەرەی نێو دوو پەنجان؟» من پێم گوتەوە: ئایا شای ئێران خۆی هێندەی سیسەرەیەک نەبوو لەنێو دوو پەنجەی ئەمەریکادا؟ کام سەرۆک دەوڵەت هەیە لەم جیهانە ڕەجاڵەی ڕۆژهەلات سیسرە نەبێ لە لەپ و پەنجەی یەک و دووان لەم دەوڵەتانەی هەڕ و گیڤیانە؟

بە هەمەحاڵ پرسیارەکەت زۆر دەربوونە دەکاتەوە بە دەوری خۆیدا: ئەگەر وازیان لێ بهێنم کەسەرێک دەخاتە دڵمەوە، ناشکرێ داستانی هەزار و یەک شەوە بۆ تاکە پرسیار بگرمە بەر. لە نووسینەکانی دەمی گلاسنۆست خوێندمەوە، شیوعییەک نووسیبووی: من مولحیدم بەڵام دەبێ لە ئاکامی پەروەردەبوونم بە بیستنی تەقدیسی خوا جوزئێکی خوا لە مندا هەبێ، ئەگەرنا بە ئادەمی حیساب ناکرێم. هەر خۆی نووسیبووی: فلان و فلان و فلان (کەسانێکی دەسەلاتداری شیووعی) چونکە (خوا)یان تێدا نەبوو بۆیە هێندە دڕندە بوون.

ئەم قسە پەرۆشدارە لە ڕوویێکی مەیلی جودادا بە کەڵکی پرسیارەکەت دێت: بەشی زۆری بیرکەرەوەی چەپ و ژمارەیەکی بە پۆزی غەیری چەپیش بە فەخرەوە دەڵێن: ئێمە مولحیدین، بەڵام چەپرۆیەکە، بە تایبەتی، هەر لەو دەمەدا کە خەریکی ئینکارکردنی خوایە، ئاگای لە خۆی نییە خوایەکی بە سەنگ و پۆز و بە ترس و تەماع و شەهوەت و ڕق لە قاڵبی یەکێکی وەکو ستالین دەپەرستێ. کە ئەگەر لە جیاتی ستالین خوای پەرستبایە یان بوتێکی بێ نوتقی کردبایە خوا، بۆ خۆی و بۆ میللەتەکەی لە قازانجدا دەبوو. خوێندوومەتەوە نووسراوە، ئەو کوشت و بڕینەی ستالین کردی بووە هۆی ئەوەی سەرژماری (سۆڤێتستان) لە جیاتی ئەوەی لە ٤٠٠ ملیۆن تێپەڕ بکات گەیشتە ٢٥٠ . ٢٦٠ ملیۆن. بەڕاستی قەسابی چاک بوو، ئێستا و تا ڕۆژگارێکی بیندرێژی دوارۆژیش هەر بە فەرخەخوا دەمێنێتەوە.

لێرەدا بۆ خۆت لێکدانەوە بکە، جەمسەری سیاسەت و ئاین بە چ

ڕێچکۆلەی پێچەڵپێچدا دەگەنەوە یەکتر، کە دەبوو ئەم تەرزە پێکتر گەیشتنە بەولای موستەحیلەوە بێت. ماشەڵڵا کێم ئێل سۆنگ خوایەتییەکەی خۆی بە میرات بۆ کوڕەکەی بەجێ هێشت. لێی پیرۆز بێت.

– ئایا بەڕێزتان دەگەڵ بیرو بۆچوونی ئەو کەسانەدا یەک دەگرنەوە کە پێیان وایە (ئاین) بە تایبەتی ئیسلام کۆسپ و تەگەرەی سەرەکیی گەشەنەکردن و بەرەوپێشەوە نەچوونی ئەو وڵاتانەیە کە ئاین تێیدا باڵادەست و دەستووری ژیانە، لە کاتێکدا دواکەوتوویی و هاوشان دەرنەچوونی ئەو وڵاتانە دەگەڵ زانست و تەکنۆلۆژیا و شارستانەتیدا بەڵگەی بەرچاو و هەستی ئەو ڕاستییەن؟

بمبەخشە ڕەخنە لە وشەی (تیایاندا) بگرم کە بریتییە لە (تێدایاندا) و دالەکەی سوواوە بە پێی زاری ئاخێوەری سلێمانی. ڕاستە وشەکە (تێیاندا)یە وەک (تێتاندا، تێماندا). (تیا) بە تەنها (تێدا) دەگرێتەوە وەک کە نالی دەڵێ «... هەر دەڵێی مانگە شەوە کوڵمی تیا» واتە: کوڵمی تێدا نەک «کوڵمی تێ». وشەی (جیا، جیاواز)یش زاری ناوچەیی سلێمانییە، دەبێ (جودا، جوداواز) بنووسرێت مادەم نووسینەکە پێڕەوی بکات لە دەستووراتی زمانی ئەدەبی، دەشێ لە شیعر، لە وتووێژ، زاری ناوچە بەکار بێت، بەڵام ناشێ کۆیی و ڕەواندزی و دزەییياتی بنووسن «ماری حەرار» لە جیاتی ماڵی حەڵاڵ، بە بەهانەی بەکارهێنانی زمانی، یان زاری ناوچەیی. ناشێ «دەخوێنمەوانێ» بەسەر زمانی ئەدەبیدا بسەپێ چونکە لەوانەیە یەکێکی بالیسانی بڵێ «ئەم مریشکە وانێ کورکە...»... هتد. وشەی (شارستانییەت)یش کوردی نییە چونکە ڕێژەی (مصدر صناعی) وە یا (نسبة)ی عەرەبیی بەکار هێناوە، دەبێ: شارستانەتی (بە کورتکردنەوە لە شارستانییەتی) بەکار بێت دەنا دەبێ لە بری (باوکەتی و دایکەتی) باوکییەت و دایکییەت بەکار بهێنین.

پرسـیـارەکـە بەو جـۆرەی دارێژراوە و ناوەڕۆکی پەیدا کـردووە، دوورە لە ڕووداو. بەڵێ، لە سەرەتادا وەکو هەر بیر و باوەڕێکی تازە داهاتوو، چ گوتە و کـردەیەکی لەگـەڵ دەقی زەق و زۆپی ئاینەکـە ناجـۆر بوویێت تا ڕادەی تەفـروتـوون کـردن دژی وەسـتـاوە، بـەڵام ئەگـەر ڕێکەوتیش بـێ، تەورات و ئینجیل و تا ڕادەیەکیش ئاڤێستا (مەبەست ئاینی زەردەشتە نەک کتێبی ئاڤێستا) کە چەپارە دران لە تۆمەتی (شرك و الحاد) ئەو داخراوییەی (تاکە باوەڕ)ی نەختێک لەبەر یەک کێشایەوە و یەکنەوایی (مزگەوتایەتیی) بۆ پەرستگە، کـرد بە سێ نەوایی و پتـریش کـە دەزانین (مسیحیة) چەندین مەزهەبی لێکتر جودای هەبوو بە خۆی و فەلسەفەیەوە، چ جایی ئەوەی کە خەڵقی ئەوسا لێکدانەوەیەکی خۆی نەبوو بەرهەڵستی فەلسەفەی دنیایی وە یا بیـر و باوەڕی ئاینیی پێـوە بکات، مـەگـەر لە کـولانەی عـەینی باوەڕە دینییـەکەی خۆیەوە، بێ بـەڵگە و دەلیل و بێ بینینێکی سەر بە لێکدانەوەی هۆشـەکی، باوەڕی غەیری خـۆی ڕەفـز بکات وەک کـە عـەرەبی حـیـجـاز بە دەوری کەعبە و بوتخانەکانیانەوە بەگژ ئیسلامدا دەچوونەوە، کە هەر نەبێ ئیسلام لە پەرستنی بوت و سەنەمەوە بۆ پەرستنی تاکە خوای ئافەرێنەدەی جیهانەوە دەچوو.

دەبێ بزانین فەلسەفەی یۆنان و زانستەکانی، لە دەمی هاتنی ئیسلامدا، خـەفـە کـرابوو لەلایەن مـەسـیـحـیـیـەتەوە، کـە دەسـەڵاتی ڕۆمـانەکـانیش پشتگیرییان دەکرد لەو خەفەکردنە، بەوەشدا ئاشکرایە ئیسلام یەکەم هێزی تازە پشکووتوو نەبوو ڕێی سـەقـافـەتی یۆنانی کـوێر کـردبێتـەوە، دروشم و ڕێوڕەسـمی تەورات خـەریتـەی جـیـهـانی کـێشـابوو بۆ پێـڕەوانی ئاینی ئاسـمـانی، هەرچەند جـوولەکەیەتی، خۆی چ دینێکی دوای مووسا غـەیری تەورات هـاتبـێت، هەمـووی بە درۆ دەخـسـتـەوە بەڵام نـەیدەتوانی، بەڵکو نەدەشـیـا بۆی، مـەنعی مـەسـیـحی و مـوسـڵـمـان بکات لە تەسـدیقی ڕاگەیاندنەکانی خۆی.

ئێستا بۆ پشوویەک هەل بە خۆمان بدەین، تەجرەبەیەکی خەیاڵی بخەینە مەیدانی دەمەتەقەی نێوان ئیسلام و دوو دینە ئاسمانییەکەی تر، بەوەدا کەوا ڕابنوێنین ئیسلام لە زانستەکانی یۆنان بەسەر فەلەکناسییەکەیاندا کەوت و باوەڕی پێ هێنا و یەخەگیری مەبدەئی خەڵقی جیهان بوو، کە گۆیا خوا لە شەش ڕۆژاندا لێی بۆوە و ڕۆژی شەممۆ بە پێی تەورات خۆی حەساندەوە، گوتی ئەم شەش ڕۆژە ئەفسانەیە و خەڵقی جیهان وەها نەبووە و فەلەک نۆن نەک حەفت، ئایا ئەو ئیسلامە بەو بینینە کە ئاینی ئاسمانی لە بنەڕەتەوە دەڕمێنێ، چۆناوچۆنی خۆی بەسەر عەسای وەحیەوە ڕادەگرێت لە حاڵێکدا وەحی بە درۆ خرابێتەوە و بنگە بنەڕەتییەکانی ناو تەورات کە جیهانی دیار و پەنامی لەسەر هەڵنراوە فشابێتەوە؟ کە ئادەم و حەوا و سەرلەبەری حیکایەتی شەیتان و دارگەنمی بەهەشت و هەرچی پێغەمبەری دوای ئادەم ناویان هاتووە هەمووی درۆ و فیشاڵ بن، چۆناوچۆنی ئیسلام بەو ڕووداوە خەیاڵییە نەبێ، نەبێتە دینێکی پێشرۆ کەچی دەقی پرسیارەکەت وا ڕادەنوێنێ لەو ناوەدا هەر ئیسلام لەمپەڕی بەر هەنگاوی ئەو گەلانەیە بەرەوپێش ناچن، وەک بڵێی هەر ئیسلام پێی داگرتووە لەسەر ئەفسانەی خەڵقی شەش ڕۆژە، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ بەینێک دوای بەسەرچوونی دەوری (خولەفای ڕاشید) کتێبەکانی زانستی یۆنانی تەرجەمەی عەرەبی کران: لە سەرەتاوە مەلاکان بە گژیدا چوونەوە، بەڵام گوشاری ئەو زانستانە دریان بە لەمپەر و مەمپەر دا و وڵاتیان تەنییەوە تا وا بوو قورئان تەئویل کرا بۆ بەرتیشکی فەلەکییاتی بەتلەمیۆس، لە هەمان کاتدا قەشەکان سوور بوون لەسەر قسەی کۆنیان. بەڵام بەر لەوەی بگەینە ئەم قۆناغەی ١٥٠ ساڵێک دوای سەرەتای ئیسلام، هەر لە دەورانی پێغەمبەر و یارانیدا، قورئان و شەخسییەتی پێغەمبەر و مەتانەتی سەرامەدانی (صحابة) تەقڵەیەکی بەرەژووری ئەوتۆی بە نەتەوەی عەرەبی نەجد و حیجاز و پەراوێزەکەی لێ دا و ماوەیەکی وەها بیندرێژی لە کاتێکی کورتدا بەو نەتەوەیە بڕی گەلێک

بەولای خەون و خەیاڵەوە بوو (بۆ دوو دەقیقە عەرەبی ئەوساکە و کوردی هەرێم بە یەکتر بگرە و بزانە موحەمەد و قورئان چ موعجیزەیەکیان لە نامومکینەوە کرد بە مومکین).

بەر لەوەی قەڵەم بگێڕم لە ڕەشنووسکردنی وەڵامی پرسیارەکەت، بەو جۆرەی کە لە ئیمکاندایە و پۆرگی هەناوی مرۆی عادەتی پێ هەزم بکرێ، دەبێ بە خوێنەر بڵێم، چی ئیسلام بۆ عەرەبی کرد نە هەرگیز پێشتر دەیەکی ئەوەش کرابوو، نە هیچ بورکانێکی دیکەی سەر بە کۆمەڵ دەیتوانی عەرەبی ئەو سەردەمە لە خەوی بەداوەت هەڵستێنێ بۆ جیهانگیری. مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە بەر لە ئیسلام، عەرەب لە نەجدەوە بۆ (فیرتل کریسنت- الهلال الخصیب) بارەها ڕۆیشتوون بەڵام بێ هیچ مایەیەک و ئاکامێک و دەنگ و سەدایەک. بەڵێ: جەنگیزخانیش وڵاتی گرت و وەک برووسکە کەوتە گیانی خەڵک، بەڵام هەر چونکە قورئانی نەبوو بێ سەر و شوێن مایەوە و نەتەوەکانی لە قورئاندا توانەوە. بیریار چەندێکی دژی غەیب و ئەفسانە بێ ناشێ خۆی وەها گێل بکات چاو لە دیاردەی بێ پێشینەی (موحەمەد و قورئان) بچووقێنێ. دەبێ بیریاریش دان بەوەدا بهێنێ کە ئەگەر موحەمەد بە مەنتیق و فەلسەفە و هەندەسە خەڵکی بانگهێشتن کردبایە بۆ جیهانگری هەزار یەک و دە هەزار یەکی ئەو خەڵکەی بە دوا قورئان کەوتن نەدەهاتنە ڕیزیەوە، کە دەزانین فەلسەفە و مەنتیق و هەندەسە ناویشیان نەبیسترابوو لە حیجاز. ئەوەی پێی دەڵێن جیهانی مەسیحی و مەشوورە بە پێشکەوتن، لە ئینجیلەوە ئەو پێشکەوتنە نەباری، بگرە قەشە شەڕی لەگەڵ زانست دەکرد بە گوتنەوەی دەقەکانی ئینجیل و تەورات. خۆ و تالعی مەسیحییەت، مەڵبەندی سازگاری ئەوروپا تۆوی ئینجیلی لێ ڕوا. خەڵکەکە بە ئەرکی خۆی دەبوو بە ڕۆشنبیر و زانا و لێهاتوو. تەنانەت زۆریان لە دڵدا وەتەنگ دەهاتن لە ڕاگەیاندنەکانی قەشەکان. هەر نەبێ لەبەرئەوەی کە هەمیشە بیروڕای سەر بە زانست، لەلایەن ئاینەوە قەدەغە دەکرا و بە کوفر دەژمێردرا.

دیانەتی مەسیحی بە خەڵکەکەوە سەربەرزە نەک بە عەکسەوە. فەرموو سەیری دیانی هەرمۆتە و بێتواتە و عێنکاوە بکە، کوێی ڕۆشنترە لە موسڵمانەکە. ڕاستییەکەی، بێ لایەنگیری و بێ دڕدۆنگی، زانست و ڕۆشنبیریی ئەوروپا گەلێک دۆشداماو بوو بە دەست کەنیسەی بەر لە دەورانی ڕێنێسانس، کە حوکمی پاپا و سەرۆک کەنیشتەکان بە کافر کردن و بەخشینی پاش مەرگ، مەلیک و مەزنە پیاوی هەرە پێشەوەی کۆمەڵی دەگرتەوە. کە بڕیاری ئافەرۆزکردنی مەلیکێک لەلایەن پاپاوە دەردەچوو (وەک لە کتێبانم خوێندۆتەوە) تەنها بە گەردەنکەچی و تەسلیمبوونی مەلیکەکە بۆ فەرمانی پاپا چار دەکرا. حوکمی ئەوتۆیی لە ئیسلامەتیدا بە دەست هیچ لایەنێکی ئاینییەوە نەبووە. تەنانەت خەلیفەی دەورانی ئومەوی و عەبباسیش لە خۆوە و بێ بوار لەو خوڕاوەی نەداوە، وە نییە لە ڕێکەوتەوە بێ، کە شەریعەتی ئیسلام بەسەر زۆربەی هەرە زۆری حاڵوباری دینی و دنیایی ڕاگەیشتووە، چونکە قورئان و حەدیس بە دەقەکان و بە لێ هەڵهێنجان و پێوانە لێکردنیان لەلایەن مەلا موجتەهیدە زلەکان (کە ١٦ موجتەهیدی لێ سەلمێنراو هەبوون لە مەزهەبی سوننە، بەڵام تەنها چواریان ئیجتیهادەکەیان بوو بە مەزهەب، سەبەب بە هەندێ کە لە دوا خۆیان، ئەو دوازدەیە، تەڵەبەی لێهاتوویان بەجێ نەهێشت. دەوام بە حوکمی ئیجتیهادەکەیان بدات) چی بە بیردا هاتبێ لە کێشەی ئەوتۆ داوای بڕیاری (قانوون) بکات حوکمی بۆ دیاری کراوە، ئیتر مەلاکان بە پێی تێگەیشتنی خۆیان فەرمانی شەریعەتیان دەستنیشان کردووە، لەمەشدا (فراوانی) هەیە نەک (تەسکی)، کە دەزانین لە دەمی دەسەڵاتی لینین و ستالین و ماو و کیم ئیل سۆنگ، ڕێ بە کەس نەدراوە ڕەخنە لەو وەکیلانەی (خوای سەر ئەرز) بگرێ وە یا تەئویلی تێدا بەکار بهێنێ. تا ئەم دەمەش سۆفی و دەروێشی شیوعییەتی نسکۆهێناو، مادییەی تەئریخی و ئیشتراکییەی عیلمی و شۆڕشی پرۆلیتاری جیهان بە سێ چەرخەی بایسکلی پێشکەوتنی حەتمی دەزانێ (بایسکیل، واتە: دوو

چەرخە. بەڵام لە کوردیدا خۆی بەسەر سێ چەرخەشدا سەپاندووە).

با بچینە سەر دەقی پرسیاری پێنجەم کەوا بێگومان هەویرەکەی لە ڕادەبەدەر ئاوخوازە، سرکە و کورکە تێداکردنیشی هەتا بڵێی هەستیارە، کەسیش بە تەما نەبێ شڵەقاندنی گۆمی داوەستاوی بیر و باوەڕی ڕەگ داکوتاو بە پەندی پەندیار و پیتۆڵی هۆشدار و بەڵگەی بێ کەلەبەر، خێرا خێرا گومڕایان دەهێنێتەوە ناو جغزی بیری ڕووناک. بە پێچەوانەوە، هۆشی جنۆکاوی و کاوێژکەرەوە و بەخۆوە گلاو، هەتا بڵێی قینی لەو بیر و ڕایەیە کە ڕیسی لێ دەکاتەوە خوری. لەم نووسینەی بەر دەستیشدا بە تەما نیم خەریک بم مەتەڵی دواکەوتوویی و پێشکەوتوویی میللەتان بخەمە بەر چرای تیۆرییەکی تازەزادی کەس نەبیستووی دڵنیاکەر، کە من لە گۆشەی تەوازوعکارانەی لێکدانەوەم تا ئێستا بۆم ڕوون نەبۆتەوە، ئایا بۆچی هیندییە سوورەکانی ئەمەریکای باشوور تا دەگاتە سنووری U.S.A حکوومەتیان هەبوو بەر لە کۆڵۆمبۆس. شاری سەد هەزار نفووسییان هەبوو، بەدەم ڕۆژگارەوە لەگەڵ ئەوروپاییەکان ئاشنا بوون تا ئەوەی بەشێکی بەرچاوی دانیشتووانی ئێستایان mestizo ن کە دوو ڕەگەن لە ئەوروپایی و هیندیی سوور، کەچی دانیشتووانی U.S.A و کەنەدا لەگەڵ ئەو هەموو هەمواریيەی خاک و هەوا بۆ پێشکەوتن هەر لە دەوری گوندنشینی و عەشیرەتی مانەوە، قەتیش لێیان خۆش نەهات لەگەڵ ئەوروپاییان ئاشنا بن. بەر لە دە ساڵێک ئەم پرسیارەم خستە بەر بیری مامۆستایەکی عێراقی کە ئەوسا حەوت ساڵ بوو لە جامیعەی کالیفۆرنیا دەرسی بە قوتابییان دەگوتەوە، هەر ئەوەندەی پێ گوتمەوە کەوا تا ئەم دەقیقەیە شتی ئەوتۆیی بە بیردا نەهاتووە و لە کەسیشی نەبیستووە. بەو دواییيە کەوتە بەرچاوم، ئەزتێکەکان جۆرە نووسینێکیشیان هەبووە.

لەگەڵ ئەمەشدا کە ناتوانم تیۆری دابنێم بۆ ڕەوتی مێژووی هەر گەلێک کە جودای دەکاتەوە لە ڕەوتی گەلێکی دیکە (ئەگەر گەلاڵەی بیرێکی ئەوتۆیشم

هەبێ، لە ئیمکاندا نییە بە بەریەوە بنیشم چونکە باسەکە کاری ئەوە نییە بکرێتە ناواخنی باسێکی سەرەکی، لێبوونەوەی نامومکینە) دیسانەوە ڕێم هەیە، وەکو هەر کەسێکی بیەوێ بیر و ڕای خۆی دەربڕێت، چاوێک بە ئەحوالّی کۆن و نوێی ئەو گەلانەدا بگێرم کە موسڵمان نین و لەگەڵ حاڵوباری موسڵمانانی بەراورد بکەم، هەڵبەت ناشێ عەرەبی پێش ئیسلام بگرم بە گەلانی هاوقۆناغی ئەوسای عەرەب، چونکە مەبەس سەنگاندن و نرخاندنی کاری سەلبیی ئیسلامە لە دواکەوتوویی موسڵمانان و دابڕانیان لە قافڵەی ئەهلی زانست و تەکنیک کە موسڵمان نین. بەڵام لە نوختە نیگای ئەو ڕاستییە زلەی کە ئیسلام خۆی درێژەکێشانێکی بەرەژووری تەورات و ئینجیلە، هەر لە دیدی کاری سەلبی و ناسەلبیی ئاینەوە دەتوانین تەورات و ئینجیل بەو سەقافەتە زێدە پێشکەوتووەی یۆنان بگرین کە دوای تەورات و بەر لە ئینجیل گەشەی کرد و بوو بە مەشخەڵی دوارۆژ و تا ئێستاش. تەورات بخوێنەوە و بەو سەقافەتەی بگرە و پێم بڵێ لە کام گوتە و بۆچوون و شیتەڵکردن و (تسبیب)ی ئەم جیهانە یەکتر دەگرنەوە؟ کە تەورات بۆی نەلوا بە گژ سەقافەتی یۆناندا بێتەوە، چونکە جارێ ئەو سەقافەتە لە منداڵدانی مێژوودا پەنهان بوو، خۆ دواتر کە ئینجیل بوو بە میراتگری (عهدی قدیم – تەورات) و دەسەڵاتێکی پەیدا کرد لە ڕێی دەسەڵاتی ڕۆمانەکانەوە، کە بوون بە مەسیحی، دەزانین چۆن ئەو زانست و سەقافەتە بە کوفر و Heresy حیساب کرا و دەرگەی لەسەر داخرا. کێ دەیوێرا بڵێ زەوی خڕە؟ یان ڕۆژگیران و مانگگیران بداتەوە بەو هۆیە ڕاستینەی کە فەلەکناسیی یۆنان بەر لە مەسیح بە ٥٠٠ ساڵ زیاتر مەتەڵەکەی یەکالا کردبوو. زۆر بە سەیری و بە پێچەوانەی ڕاگەیاندنی پرسیارەکەت، جیهانی ڕۆشنبیری پتر لە حەفتسەد ساڵ دوای مەسیح چاوەنۆڕ بوو هەتا زاناکانی ئیسلام دەرگەیان لەو سەقافەتە ڕۆشنە بەندیکراوە کردەوە و بە خەڵکی ڕاگەیاند ڕۆژگیران و مانگگیران کاری شەیتان و جنۆکە نییە، دیاردەیەکی فەلەکی و بەدیهییە،

بەڵێ دەزانم ئاینی ئیسلام هەروەها لە خۆوە بە دەقی ئایەت و حەدیس نەهات تێمان بگەیەنێ فەلەک چییە و لە قوتبەکان شەش مانگ شەوە و شەش مانگ ڕۆژە، بەلام دەبێ دان بەو ڕاستییە تەئریخییەدا بهێنین کە قەشەکان دەرگەیان لەسەر ئەو فەلەکناسییە داخست و مەلاکانی ئیسلام دەرگەیان کردەوە. مەلاکانی ئیسلام بوون فکری فەلسەفییان هێنایە مەیدانی عەقیدە و تێکەڵ بە ئاینیان کرد تا ئەوەی زانستی (کلام) بەرهەمی بەرتەکی گوشاری فەلسەفە بوو لەلایەن عەقیدەوە، کە خۆی بەسەر داروەکازێکی مەحکەمەوە ڕابگرێت و چەژێکی عیلمانی بە دەقە سادەکانی بەڵگەی میراتی ببەخشێت. هاتنی (في ستة أيام)یان گێڕا بە (ستة أوقات) و عەرش و کورسییان بە دوو فەلەک حیساب کرد تاکو ژمارەی نۆ فەلەکی یۆنانییان لەگەڵ (سبع سماوات) ڕێک بکەوێت. فەیلەسووفە ئیسلامییەکانی ناعەرەب وەک (ابن سینا) لە (قدم العالم- کۆنیی جیهان) دەدوان بە پێڕەویکردن لە باوەڕی یۆنانییان کە مادە لە عەدەمەوە پەیدا نابێ، تەنانەت بەڵگەیەکی مەیلەو بێ هێزیشیان وەپاڵ دەنا کە دەیانگوت: خوا ئەگەر جیهانی لە هیچەوە هێنابێ خۆ دەبێ لە دەمێکی مەعلوومدا خەڵقەکەی کردبێ، ئەوسا پەسەندکرنی ئەو دەمە بۆ خەڵق دەبێتە (ترجیح بلا مرجح) چونکە دەمی پێشتر و پاشتر هەر لە ئەزەلەوە هەتا ئەبەد چون یەکترن. گوشاری فەلسەفە گەیشتە ڕادەیەک (ئیمامی غەزالی) کتێبی دانا بە سەرناوی (تهافت الفلاسفة). یەکێکی وەکو (جاحظ) قسەی بەرەیەک ڕەت دەکاتەوە کە لە ئاست ئایەتی (کونوا قردة خاسئین) گوتوویانە. ئێمە دەسەلمێنین بە پێی حاڵوباری گەرمی و ساردی و بەرزی و نزمی و خاسییەتەکانی جێگە و دەوروبەر، جۆرە گۆڕانێکی ئاسایی پەیدا ببێ لە شکڵ و سیفەتی جانەوەر. بەلام نایسەلمێنین یەکەندەردوو مرۆ ببێتە مەیموون. دەبینیت ئەم ڕایەی زەندیقان باپیرە گەورەی بیروڕای داروینە کە نزیکی ١٠٠٠ ساڵ دوای ئەوان هاتووە. نموونەیەکی دیکەی ئەم بابەتە لە

لاپەڕە ٣١١ ، ٣١٢ی کتێبی (رسائل فلسفية)ی (أبوبكر محمد زكريا الرازي) دەخوێنیتەوە کە لە موناقەشەدا دەڵێ (حەرەکە دوو جۆری سەرەکیی هەیە «طبيعی و قسری» یەکێکی تریشی هەیە «فلتی»): ئەم حەرەکەیەی «فلتی» هەر خۆیەتی لەم سەردەمەدا دەگوترێ (Critical Point. نوختەی تەنگەتاوی) کە (چەندایەتی) دەگۆڕێ بە (چۆنایەتی). بەڵام بە جۆرێکی سەرەتایی دەربڕاوە، بە پێی سەردەمێکی هەر هێندەی بە بەرەوە بووە.

نموونەیەکی زۆر گوتراوی فڕینەکەی (عباس بن فرناس) کە پەڕ و باڵی لە خۆی ئالاند و لە بانێکەوە فەجەووقی بەست و کلێنجەی شکا، هەرچەند یەکجار سادەلەوحە و دوورە لە تەکنیکی فڕین، دیسانەوە دوو نوختەی نیگاڕاکێشی تێدایە، یەکیان ئەوەیە کە گوشاری زیندوویی کۆمەڵگەی ئیسلام پاڵی پێوە ناوە بۆ ئەم کارە. دووەمیان ڕووبەڕووبوونی ئایەتێکی قورئانی تێدایە لەبارەی فڕینی مەلەوە «... لا يمسكهن الا الرحمان...» واتە هەر خوا بە هەواوەیان ڕادەگرێ (سورة الملك، آية ١٩)[٥]. لەمیاندا جۆرێک قیاسی زرینگ و زیت هەیە کە بە زاهیر فڕینی مەل لە ئایەتەکەدا هەر بۆ مەلە. ڕەنگە فەرناس دیبێتی پووش و پەلاش بەدەم باوە ڕەهەوا دەکەون، ئیتر جورئەتی بە خۆی دابێت و چاولێکەریی ئەوانی کردبێت.

بۆ پێش ئیسلام بچینەوە و بزانین گەلان چۆن بوون لە چاو یەکتر. هاخامەنشییەکان هاوڕۆژگاری فەلسەفە و زانستی یۆنان بوون و چ گیرۆدەی ئیسلامەتیش نەبوون کەچی کەم و زۆر بەلای ئەو سەقافەتەدا نەچوون. فکریشیان بەند بوو بە باوەڕێکی لە ئاڤێستاوە هاتبێت و هەندێ پەند و حیکایەتی ئەفسانەیی کە زۆر و کەم لە نەتەوەکاندا دەدیترێت و دەبیسرێت. دابەزە بۆ سەردەمی ئەشکانی و ساسانییان. وەک بزانم گەشترین بەرهەمی عەقڵی لە هەموو ئەو دەورانانەدا نووسینەکانی (مانی) بوون کە بەداخەوە تاکە یەک لاپەڕەی بەدەستی من نەگەیشتووە، هەرچەند باوەڕ دەکەم لە دیدی (علمانی)یەوە نەگەیشتبێتە ڕێکاری هیچ یەکێک لە

مـەدرەسـە مـەشـوورەکـانی فکری ئیـسـلامی، کـە دەبینین لە جـەرگـەی لێکدانەوەی سـەر بە غـەیب، بیریاری ئیـسلام، لەوانەی بە خـۆدا ڕاپەڕمـوون، بەڵگەی ڕاسـتـبوونـی بۆچوونەکانی لـە فـەلسـەفـە و مـەنتـیق هەڵدێنجـێنێت. یەکێک لە گوتە هەرە مەشوورەکانیـان ئەمە بوو: «حقائق الاشیاء ثابتة والعلم بها متحقق خلافا للسفوسطائية»، بەوەشـدا تا بڵێی دوورکەوتوونەتەوە لەو بەشـە فـەلسـەفـەی (مثالي) کە (هۆش، هەست...) دەخـەنە بەراییی مـادەوە لە هەبووندا. نووسـەرێکی سۆڤێتی ڤ. ئاڤاناسییێف لە کتێبی تـەرجەمـەکراوی عـەرەبیی (اسس الفلسـفـة الماركسـيـة)دا، هەرچی دین و (مـثـاليـة) هەیە بەکرێگیراوی بورجوازیی دادەنێ و بەڵێنی ئەبەدییەتی لینینیزم و مارکسیزم و سـەرەنگرێبوونـی سـەرمـایە و دروشـمـەکانی، هەر لەو نزیکانە، بە خـوێنەر ڕادەگەیەنێ. من مەبەسم نییە ئەبەدی نەبوونی شیووعییەتی مارکسیزم بکەم بە عەیب لێی، تەنها مەبەسـم ئەوەیە، کە بێ لایەنگیـری، ڕاستیی هـەڵوەستی زاناکانی ئیسـلام لە دەوڵەتی ئیسلامدا بەرانبەر ئازادبوون و نەبوونی خەڵک لە بیر و باوەڕدا، بە مـەرجێک نەخزێنە کوفر و ئیلحـاد بخەمـە ڕوو. دەزانین گـوتراوە ئیـسـلام بوو بـە حـەفـتـا و دوو کـەرت لە بیـر و باوەڕدا، ئەو بیـر و باوەڕانەش یەک تـاکی دەسکردی حکوومـەت نەبوو. لە مـزگەوتێکدا دەدیـترا ئەو خـەڵقـە بە چەندین جۆر نوێژ دەکـات. کتێبی مـەلا زلەکـان هەر یەکە بە جـۆرێک مـەعنای قـورئان لێک دەداتەوە. تـەڵاق خـواردوو بە دوو مـەزهەبان تەڵاقی دەکـەوت و بە سێ مـەزهەبان نـەدەکەوت. جـوداوازیی فکر گـەیشـتـە ڕادەیەک هەندێ لە بیریارە زلەکان دەیانگوت: خوا واجیبە بەسـەریەوە شتی هەرەچاک قەرارداده بکات. فـەتوای لادانـی خـەلیفـە لە خـیلافـەت بە مـەرجی دەرچوونی لە حـوکمی شـەریعەت مـەبدەئێکی سـەلمێنراو بوو. ئیتر لەم بابەتە چی بە دڵتدا دێت وا لە کتێبە کۆنەکاندا هەڵئاخناون. لە تەک ئەمەدا دەڵێم و دەپرسم: ئـایا ڕێژیمی شـیـووعی هیـچ کـوێرەڕێی بـە کـراوەیی هێـڵابۆوە بۆ ئەوەی شـیـووعیـیـەک فـەتوا بدات دژی بیـر و ڕای لینـین و سـتـالین و مـاو؟

نامــەوێ لە بابەتـی گـرنـگ و بنەڕەتی ئەو کـوێرەڕێیــە هەبێت، نەخـێـر هەر ئەوەندەم دەوێ، ئـەگەر سـتـالین گـوتبـێـتی دۆنبـەلآن خـۆشـتـرە لە قـارچک کـەسـێک جـورئەتی کـردبێت بڵێ: من قـارچکم پـێ خـۆشـتـرە. ئەو باغـەڵ فـەڕاحییـەی حکوومـەتی ئیسلام هـەیبوو بۆ زاناکـانی ئیسـلام، بەر لە هـەزار سـاڵ، هـەزاریـەکی ئەویش لـە حکوومـەتی شـیـووعـیی پاش نـیـوەی سـەدەی بیست نەدیترا و نـەبیستراوە، و قەتیش نادیترێت و نابیسترێت ئەگەر کیفی شـۆڕشـی پرۆلیـتـاریا لە خـۆی دانەڕنێت و باداتەوە بۆ ڕێگەی دیمۆکـراسـی. هـەرچی یاسا و دەستوور هەیە لە سـێبەری ئیشتیراکییەتی عیلمی، هەمووی لە قـەفەبلوولی ئیرادەی سـەرۆکی دەوڵەت (وەک لینین و ستالین و مـاو) وە یا سەرۆک و چەند یاریدەدەرێکی (وەک بریژنیڤ و هی تریش) دەرچووە، کەچی تاکـە یەک یاسـا و دەسـتـوور و بڕیاری شـەرعی لە خـەلیفـەیەکی عـەبباسـی دەرنەچووە. هـەمـووی فـتـوا و مـەزهـەبی کـەڵە مـەلاکان بوو دەبوون بە یاسـا و (قاضـی) بە پێی مـەزهـەبی خۆی بڕیاری لێ هەڵدێنجان. یەکێکی وەکو ئەبوو یووسف کـتـێـبی (الخـراج)ی دانا بێ ئەوەی پرس بـە هـیچ کـاربەدەسـتـێکی حکوومـەتی بکات. مەدرەسـەی ئیمـامی ئەعزەم (ئەبوو حـەنیفـە) مەشـوورە بە مـەدرەسـەی ڕەئی، بیـرو ڕا و قـیـاس. تا ئەمـڕۆژەش مـوسـڵـمـانی عـادەتی بە نیکاحێکی لە مەحکەمە کرابێت دڵنیا نابێ و دەچێتەوە بۆ لای مـەلا، چونکە بەلایەوە حکوومەت بێ دینە و حەقی نیکاح و تەڵاقدانی نییە.

سـەرنجـێکی مـەیلەو بە پەلەش تێـمـان دەگـەیەنـێ بۆچی دینی عـیـسـا لە ئەوروپا بـڵاوبۆوە، کـەچی لە مـەڵبـەندی خـۆی و نـزیک لە خـۆی ئەو برەوەی نەبوو. هـەرچی هێزوپێزی دنیایی بوو، لە سەرەتادا بە مـەسیحییەتەوە نەبوو، زۆر دەروێشـانە و مـسـکێنانـە دەیکرد و دەیگوت، خـۆ لە بـەرانبـەر دەوڵەتی ئەشـکانـی و بەدوا ئەودا، دەوڵەتی سـاسـانی جگە لە نـەبوونی دەسـەڵاتی دنیایـی، دینی مەسیحی، نەیدەتوانی بەرانبـەر دینی زەردەشتیش ڕاوەستێ. هـەرچی ئەوروپا بـوو هێـزی یۆنانی و ڕۆمـانی تێدا بوو، بەڵام دینێکی وەهای

نەبوو سەقامگیر بووبێ و بە بەریەوە بووبێ بیر و ڕای لاهووتی بزێتەوە و گوشار بۆ دەروونی ئەو خەڵکە بهێنێ کە شەڕەدندووکێ لەگەڵ دینێکی نەیار بکات. کە ڕێک کەوت قەیسەرەکانی ڕۆما ببن بە مەسیحی، یەکجار بەئاسانی مەسیحییەت برەوی سەند. ماوەیەک پاش برەوسەندنی، قەیسەرێک کەوتە دژی مەسیحی، بە پێی خوێندنەوەم لە نووسینی مەسیحییان ئەو دەمە بووە کە سەرگوزەشتی (أصحاب الكهف)ی وەپاڵ درا و دواتر کە قەیسەرێکی باوەڕپێتەو بە مەسیحییەت داڵدەی دینەکەی داوەتەوە، سەرگوزەشتەکەی (أصحاب الكهف)ی ژیاندۆتەوە. هەڵبەت ئەم ڕیوایەتە زەرەر لە باوەڕی مەسیحییەت نادات: کابرایێکە و قسە هەڵدەبەستێ، بەڵام بۆ ئیسلام وەک بۆمبای ئاتۆم وێرانکەرە کەچی نەمدیت موسڵمانێک بە دەم ئەم ڕیوایەتەدا بێتەوە کە لە گۆڤارێکی بەغدادا بڵاوکرایەوە لەلایەن یەکێکی مەسیحییەوە کە پایەی هەبوو لە سەقافەتی تەئریخی وە بە تایبەتی، هی سورەیانی. بە هەمەحاڵ من ئەم باسە لێرەدا دەور دەکەمەوە، مەبەسێکم نییە لە چاکە و خراپەی ئیسلام و مەسیحییەت، ئەوەی بایەخی هەیە بەلامەوە ڕوونکردنەوەی بابەتی پرسیاری پێنجەمە کەوا بێ پەروا ئیسلامەتی دادەنێ بەهۆی دواکەوتوویی موسڵمانان کەچی هەر نەبێ ئەو ئیسلامەتییە چ قیاسێک هەڵناگرێ لەگەڵ تەوراتدا، بە مەوداش لە ڕووی فکرەوە پێش لاهووتی مەسیحی کەوتۆتەوە بە تایبەتی بەر لە بووژانەوەی ڕێنێسانس.

زۆر بە سەیری ئیسلامەتی وەک دین، تەنها لە دەورانێک یەکسەر تەنگی بە بیر و باوەڕی خەڵک هەڵچنی، کە تاقمە هەرە مەشوورەکەی ئیسلام بە ڕۆشنبیری و عیلمانییەت، واتە (معتزلی)یەکان کاتێک خەلیفە باوەڕی هێنا بە (خەلقی قورئان) وەک کە موعتەزیلی دەیانگوت قورئان مەخلووقە، ئیتر شێوە (محاکم تفتیش)ی مەسیحی لە سەدەکانی ناوەڕاست، لە حوکمی عەباسی و بە تایبەتی لە بەغدا خۆیدا بەرپا بوو. کەسێکی نکۆڵیی کردبایە

لەو داوایەی مـوعتـەزیلی دووچاری نەگبـەتی، تا ڕادەی کـوشتن، دەبوو. ئەم نموونەیەی مەسەلەی خـەلقی قورئانیش وەک هـەر نموونەیەکی دیکەی فرزەبڕ و سـەرکـوتکەر دەچێتـەوە بەڵگەخـانەی ڕووڕەشیـی خـەفەکردنی بیروباوەڕ ئیتر، لە ئاین یان لە سیاسـەت یان لە هـەر مـەیدانێکی کۆشـەش و چالاکی و میزاجی خەلق بێ مادەم زیان بە کەس نەگەیەنێ.

لەلای خـۆتەوە ئیـسلامی پێش ڕەوی مـەغـۆلەکان بـەو وڵاتانەی ڕۆژهـەڵات بگرە کە ناموسڵمان بوون، ئایا هیندی و ڤێتنامی و مەغۆلەکان و تورکەکان، تا دەگـاتە گـەلی چینیش کـە لە دەمـێکی چەند هـەزار سـاڵییـەوە لە خـەڵکی دەوروپشـتی خـۆی پێشـکەوتووتر بوو، چ فـەلسـەفـە وە یا بیـروباوەڕێکی سـەر بە عیلمـانییەتی هـەبوو پێشکەوتووتر بێ لە فکری «ئیبن سینا و خوارەزمی و بەیروونی و غـەزالـی و ئیبن ڕوشـد و خـەیام و ئیبن ئـەلجـۆزی»؟ بەر لە شـەڕی عێراق و ئێران لە سـەفارەتی چینەوە کتێبی تازە چاپی چینیم بۆ دەهات کە بە ئینگلیـزی نووسـرابوون. یـەکێک لەو کـتـێبـانەی سـەر بە مێـژووی چین، دەگـێـڕێتـەوە کـە لە ئاکـامی شـەڕ و کـوشـتـاری ناوەخـۆیی و قـاتوقـڕی و نەخۆشیی کوشندە دانیشتووانی سەرلەبەری چین دابەزیوە بۆ حەفت ملیۆن کەس. کـەچی مـارکـۆ پۆڵۆی گـەڕیدەی ئیـتـالیـایی باسی چینێکت بۆ دەکات لەژێر فـەرمـانی نەوەیـەکی جـەنگیـزخـان هـێندە پێـشـکەوتووە بەولای تەسـدیقـەوەیە. نە نسکۆی پێشـتری چین و نە گەشـەی دواتریشی دەچێتـەوە بۆ ئـاین، ئـەمـە دەڵێم بـە دووپـاتکـردنـەوەی چـی گـوتم و نـەمگوتووە لـەو کـاریگـەرانەی گـەلێک و نەتـەوەیەک بـەرەو پێش دەبەن وە یـا بەرەو پـاش. فەرمـوو مێژووی کۆنی وڵاتە مـوسڵمـانەکانی سەر بە سـۆڤێتسـتان بگرە بەو دەورانەی کە ئیسلامەتی تێیاندا بڵاو بۆوە. سەقافەتی مانی لەو مێژووە کۆنە فـڕێ بدە (کـە ناشـزانم چۆنـە و چەنـدە، بەڵام دەزانم لـەم ڕۆژگـارانـەدا نووسینەکانی مانی دۆزراونەوە) چ نامێنێتەوە پێی بگوترێ فکر، فەلسـەفە تا دەیگەیەنیتـە دەورانی ئیسلام کە ئیتر چەندین پێشـەوای زانست و فیقـە و

شەریعەت لەو وڵاتانەدا ناویان بە جیهاندا بڵاو بۆوە.

نابێ بیر بۆ ئەوە بڕوات کە دەبوو ئیسلام لە مەڵبەندی تەکنیک و داهێنان و دۆزینەوەدا بگەیشتایە قۆناغی ڕێنێسانس بەڵام دەتوانم، بڵێم بە پێی ئەو مەودایەی لە دوو سەد ساڵێکدا پەی کرد، دەشیا ڕێنێسانسێکی لایەق بێ بە پێشکەوتنێکی ئەوتۆ دوورایی یەک پلەی خەتی پانایی، لە زەمانی مەئموونندا، (درجة خط العرض) پێورا، ئەگەر نسکۆی ڕەوی مەغۆلەکان و کاولکردنی بەغدا و گەلێ ناوەندی گرنگی تری ئیسلام پێشکەوتنەکەی نەوەستاندایە، بگرە بەرەو دواوەی نەگێڕایایەوە.

لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ بزانین بەرەی ئەرستۆکراتی ئەو سەردەمەی گەشەی عەباسی، وەک زۆربەی هەرە زۆری ئەرستۆکرات، زانستی دانابوو بە: (١) علوم (رفیعة). (٢) علوم (وضیعة). هەرچی زانستی باڵا (رفیعة) بوو ئەو بابەتانە بوون کە بە کەڵکی زارقەڵەباڵغی و گوتەی توێکڵدار و مەدح و هەجوی پەسەندی حاڵ و بار دەهاتن، بەشی ئەو زانستانەی (بەرهەمهێن) بوون نەدەگەیشتنە بارەگای (ظل الله – سایەی خوا) کە نەدەشیا ئەدەبی باڵا نەبێ بزرینگێتەوە لە پەردەی بیسەری خەلیفە. ئەم مامڵەت جوداییە تا ئێستاش لە کۆمەڵگەی نیمچە زڕەشارستان، بەتایبەتی لە ڕێژیمی ئایدیۆلۆژیپەرست، برەوی هەیە تا ئەوەی لە هێندێ وڵاتی چارەڕەشی ئەم جیهانەی سێیەم دوو پیتی ڕەجاڵی مەدح و فیشاڵ کە بە کەڵکی پروپاگەندە دێت سەد هێندەی فکری زەڕەقڵاش بایەخدارتر و نرخدارترە. حکوومەتی ئەوتۆ هەبووە و هەیە یەکنەوا و یەکبین خەریکی (پێشەواپەرستییە) تا ئەوەی حیکایەتی قازیی بەسرە دێنێتەوە یاد کە گۆیا خەلیفەیەکی عەباسی لە سەردانی بەسرەدا خەڵکێکی زۆر و زەبەندە بۆ پێشوازیی دێن، سوارێک لەنێو سوارانەدا تەڕاتێنێ دەکات و هەر دەڵێ و دەڵێتەوە (نعم القاضي قاضینا= قازیمان قازی چاکە) خەلیفەش دەپرسێ، کێیە وەها خەریکی مەدحی قازییە، لە وەڵامدا گوترا: قازی خۆیەتی، قوربان.

دەبێ لەبەر تیشکی پرسیاری پێنجەمدا بۆ زێدە ڕوونکردنەوەی مەبەست، گریمانەیەکی خەیاڵکرد بدەینە بەر لێکدانەوەمان، ئایا ئەگەر بە دەستێکی سیحری بیری سەر بە ئاین و غەیبمان لە هەست و هۆش و نەفسی ئادەمیزاد سڕییەوە و هێندەی پشیلە و چوێلەکە ڕەهامان کرد لە تۆق و زنجیری خوا و نازانم چی و چی و دەروونێکی وەک دەروونی بەیتەکەی نالیمان بۆ ساز کرد کە دەڵێ:

دەروونم خاڵییە وەک نەی دەناڵێ

هەوارێکی چ پڕ هاوارە بێ تۆ

ئایا لە تای تەرازووی زیان و قازانجدا لایەنی چاکەی مرۆ قورستر دەبێ یان هی زیان. ئێمە پێشتر خۆمان بەوە دڵنیا کرد کە پڕانی هۆشی مرۆ بە جۆرێکی ناچاری کێشایەوە بۆ فکرەی (پەرستن و پیرۆزی)، بەوەشدا جارێکی دیکە لە جانەوەر بەرەوژوورتر ڕۆیی و پێوانەیەکی لە هۆش و گۆش بوەشێتەوە کەوتە لەپ و کۆشی مرۆوە، ئەویش (پیرۆزی- تقدیس) بوو کە ئەگەر لێی بسڕینەوە و کوێری بکەینەوە تا ئەوەی نە بە میرات نە بە دەرسدان و ڕاهاتن تێیدا بە خەبەر بێتەوە، تا ئەو مرۆیە سادەلەوحە وزەی بەرەوپێشبوونەوەی پێوە نامێنێ، کورد گوتەنی، ئەشەدوبیللا نە مۆسیقا و نە ڕەسم و نە هەیکەلتراشیشی تێدا دەڕسکێ. تۆ ئەگەر توانیت لەم قۆناغەی تەکنیک و زانستی سەردەم، چەند مرۆیەکت وەها بەرەو پێش برد نە ئەیدز و نە شێرپەنجە و نە هەڵەی حیسابی و نە هیچ ناتەواوییەکی ئێستاکەی مرۆت پێوە نەهێشت، تا ئەو مرۆیانە وەک (أصحاب الکهف)ەکەی تۆفیق ئەلحەکیمیان لێ دێ، کە ناتوانن لەگەڵ خەڵکی سێسەد ساڵ دوای سەردەمی خۆیان بژین و حەز لە مردن دەکەن. تۆ ئەگەر لە ڕێی پەسەندکردنی نەهێڵانی کۆت و زنجیری ئاین و دەستووراتی کۆمەڵایەتیی دواکەوتوو ئەو خەڵکەت ڕەها کرد بۆ دابینکردنی مەیلی زایەند تا ئەوەی

هەموو ئافرەتێک بۆ هەموو پیاوێک حەڵاڵ بێ، ئاخۆ چ سوودێکت بە مرۆ گەیاندووە. ئێمە دەزانین زۆرینەی مەلی کێوی، نێرینەیەک و مێیینەیەک پێکەوە دەژین، هەرچی مریشک و عەلیشیش و، و، مەلی کەوی هەیە، لە ئاکامی گۆڕانی باری ژیانی، هەموو نێرێکی بۆ هەموو مێیەکی مێردە. ئایا ئەگەر بە قودرەتی قادر مەلی کێوی لەپڕ وەک مەلی کەویی لێ هات و نێرینەکانی ڕەها بوون لە هەڵگرتنی ئەرکی پێگەیاندنی جووجەڵەکانی، ئەوسا دەمێنێتەوە تاکە مێیینە سەرلەبەری ئەرکی جووجەڵە هەڵگرێ. تۆ بڵێی ئەو ڕەهاییە لە سوودی تێکرای مەل بێ؟ لەوانەیە دوای هەزار ساڵ، دە هەزار ساڵ مرۆ بگاتە جۆرێک لە پێوەندیی نێر بە مێ چ خزمایەتیی نەبێ بە زەناشوویی ئەم سەردەمە. ئایا لە مەسڵەحەتدایە هەر لە ئێستاوە مرۆ، ئەو بازە یەکجار بەرینە بهاوێژێ؟ وا دەزانم ئەو جۆرە دامالانە لە هەلومەرجی پێداویستی کۆمەڵایەتی (بە پێی سەردەم) فەرقی نابێ لەگەڵ ئەوەی بێین هەر لە ئێستاوە جەزای هەموو تاوانێک ڕەش بکەینەوە، هەر چونکە باوەڕ دەکەین پاش دە هەزار ساڵی دیکە تاوانکردن لە خۆوە ڕەش دەبێتەوە. دەزانم و دەزانیت ڕۆشنبیری بێ ئەژمار لەم سەردەمە و سەرزەمینەدا حەز دەکەن پێوەندایەتیی ئاینی بە یەک زەبری ڕۆستەمانە ورد و خاش بێ، بەڵام بەداخەوە هەر یەکێک لەو ڕۆشنبیرانە (پیرێکی تەریقەت)ی سیاسەتی کردووە بە پێغەمبەری خۆی تا ئەگەر ترۆتسکیی خۆش ویستبێ وەیا ستالینی بە فەرخەخوا زانیبێ، ناسەلمێنێ کەس عەرشی خوایەتی و پێغەمبەرایەتیی ڕابەرەکەی بلەرزێنێ. ئیزنە هەرچی پێشڕۆی سیاسەت و دیانەت هەیە لەناو ببرێن تەنها مەعبوودەکەی خۆی بە خوا یان پێغەمبەر قبووڵ بکرێ.

جیهانی دواکەوتوو ئۆگری گرتووە بە کاوێژکردنەوەی بیروباوەڕێکی کە ڕێکەوت خزاندبێتیە دڵ و دەروونی (ناڵێم: هۆش و گۆشی) کە یەکێک لە ئاکامە هەرە دزێوەکانی ئەو براکوژی و یەکتر تاوانبارکردن و بوختان

هەڵبەستن و درۆ و دەلەسەی ڕووت و ڕەجاڵە. هیچ دەستەیەکی خەباتگێڕی پێشەنگ (طلیعی) نییە لەم جیهانە نەخۆشەدا فەتوای خیانەتی هەر دەستەیەکی وەک خۆی نەدات کە لەگەڵ کەوتە دڕدۆنگی. ئەوجا کە لە پێوانەی کاروباری سەر بە دنیا وەها بیرتەسک و هەناوگوشراو بێت، ئەی لە ئاست بیروباوەڕی نادنیایی چۆن دەبێ کە بەلایەوە بریتییە لە وڕێنەی پووچەڵ، لە حاڵێکدا براکوژییەکەی خۆی دەیکات و گەلێک گەلێک تاوانبارترە لە خەڵوەی قادری و جلوەی نەقشی، بە بەردی بناخەی خەباتی مەردانەی کوردانەی (با بڵێم: سندانەی) ئێستا و دواڕۆژی دادەنێت. واشدەزانم لەو هەڵمەتە شێرانەیدا لایەنی تێشوو پڕکردنی خۆی لەبیر ناکات...

خوێنەر لێم بەسەهوو نەچێ لەو شتانەی دەربارەی ئاین و نائاین دەری دەبڕم، چ مەیلێکی تایبەتی بمبزوێنێ بەرەو ئەمیان یان ئەویان. لە نموونەدا، کە دێم دان بە دڕندەییی گورگ و بێ دەسەلاتیی مەڕدا دەهێنم نابمە لایەنگیری گورگ. ئەگەر بۆم بلوێ لە عەینی دان پێدا هێنانەکە و بە هۆی ئەوەوە دەمەوێ مەڕەکەی لە چنگالان قوتار بکەم، هەرچەند لە کۆتاییدا مەڕەکە هەر بە نێچیری تێ دەچێت. خۆ ئەگەر هیچ چارم کرابایە حەزم دەکرد گۆشت خواردن لەناودا نەمابایە. ڕاستییەکەی، بابەتی پرسیاری پێنجەم هێندە ئاوخوازە دە جاران تەڕایی خامە و زمان وشک دەکات. چەندێکی وەکو کاریز، لێی بدەیتەوە پتر ئاو بە دوا خۆیدا دەهێنێت. لە نموونەی ئەم تێبینییە چەند دێڕێکی روونکەرەوەت دەخەمە پێش چاو: ئێمە زانیمان (بە باوەڕی خۆم) داماڵینی نرخی کەسایەتیی کۆمەلایەتی لە مرۆڤ، هەر لە ئێستاوە، بە بەهانەی ئەو ڕاستییە (یان: گریمانەیە) کە پاش هەزاران ساڵ نرخەکان لە خۆوە دەسوێنەوە، کەڵک بە مرۆڤەکە ناهێڵێ، کەچی نرخێکی زێدە زێدە گرنگی ئایدیۆلۆژیی سەر بە سیاسەت کە بەلای ملیۆنەها خەباتگێڕ، داینەمۆی هێزی بزوێنی ئێستا و دواڕۆژە، وا لەپێش

چاومـان، بە نـوێژی نیـوەڕۆ لە خـۆوە دادەمـاڵێت و باری چ بەرژەوەندێکیش داناڵەنگێ و لە شـوێنی وەک ڕۆمـانـیای چاوچیسکۆ هـەرچی چاکـە بوو لەو داماڵانـەدا پەیدا بۆوە. هەڵبەت فـەرقی نێوان نرخی زگماگ و نرخی موتاڵا و خۆڕاهێنان لەو نموونـەیە خۆ دەنوێنێ. حـاجییـەکی بەر لە هەزار سـاڵ ڕێی حـەجی دەگرتە بـەر بێ ئەوەی کەس یەخـەی گرتبێ، چونکە بەلایەوە خـوایەک هـەیە لە کـەسـان گەورەتر و خـاوەن چارەنووسی ئـەبەدی، پێی خۆشـە حـاجی بە دەوری کەعبەکەیدا بگەڕێت و بـەردە ڕەشـەکەی ماچ بکات و حەفت بەردان بە شـەیتـاندا بدا، کـەچـی فکرەیەکی دنیـایی کـە ئەگەر ڕاست بێ یا درۆ بە دەرسدان و بە پێوانەی چاکەی دنیایی و بێنەوبەرەی ساڵ و دە ساڵ دەچێتە دڵانەوە، لە حـاڵێکدا بابای ئایدیاپەرسـتی دنیـایی، بەلایەوە، فکرەی سـەر بە غـەیب کـەفوکوڵی شـەعبـەدە و نەزانی و چاوبەسـتـەکێ و سـەرشێواندنە. جا ئەگـەر لێـرەدا لەگـەڵی ڕێک بکەوین و لێی بسـەلمێنین حـیسـابەکـەی ئەو بە تەرازووی بەرژەوەند و عـەیارەی ڕاسـتی و دروسـتی پێـویسـتـە بێـتـە جێ، گـەلێک پتـر دڵشکست دەبێت و دەبین کـە ئاکـام بە عـەکسـەوە دێتـە جێ و فەلسـەفەکەی ئەو کۆڵ دەدات لە ئاست فاکوفیکی دەروێشایەتیی بێ بنەما.

خـوێنەر، هـەر کـەسـێک بێت، نـاشێ خـۆ لە ڕاسـتـیـیـەکی زێدە ترسـناکی مرۆتۆقێن نەناس بکات کە هەمیشە بە درێژایی و پانایی تەمەنی مرۆڤایەتی (واتە: لەوەتـەی هۆش و هەست و لێکدانەوەی پشکووتووە) دۆشـدامـاو بووە بەرانبـەر ئـەم جـیـهـانە بێ سـەر و بن و توێکڵـدار و نا مـەفـهـووم و مـەرگ تێگەڕاوە کە بە بەریەوە هەبووە لە هەر چرکەیەکدا بەڵایەکی ناگاهان یەخەی بگرێت و نـابوودی بکات وەک ئـەوەی کــە بـێ ئاگــا لە خـــۆبوون مـــارێک و دووپشکێک پێوەی بدات یان بەردێک لە ژێر پێی، بەسـەر گردێکەوە، تەلەزگە بکات وەیا برووسکە بیکوژێت وەیا دز لە برسانی بکوژێت. زۆردارێک تەمـای لێ بنێ، پۆلیسێک مرخی خۆی لێ خۆش بکات، کادری حیزبی لێی دڕدۆنگ بێ، ئەرواحی شەیتان و مەلائیکەتان بانگڵۆزی پێ بدەن. ئەجەل لە نکاو دای

پەڵۆسێ، شـێـرپەنجـە هـەپروون هەپروونـی بکات و، و، تـا دەیان و سـەدان مـسیبەتـی بێ دەرمان یەخـە دادڕاوەکەی بگرێت. خەباتگێڕی مـولحیدی ئەم سـەردەمـە دەبـێ خـۆ ڕابهـێنـێ بـە لێکدانـەوەی حـاڵوبـاری بابـایەکـی بانگلادیشیی بەر لە هەزار ساڵ کە بە کولەمـەرگی ڕێگەی حیجازی دەگرتە بەر، یان لە شـەڕی خـاچپـەرسـتـان نـازۆیەکی ئـەوروپا خـۆی بـۆ قـودس هەڵدەکوتا و تێدا دەچوو. نیـازێکی گـەلێک گـرنگتـر لەو نیـازە دنیـاییـیـەی خـەباتگێڕەکە بەرەو تۆقـاندنی بـێ دەسـەڵاتان دەبات، ئەو مـوسڵـمـانە و ئەو مەسیحییەی بەرەو هیچستانی دنیاوەی دەبرد کە تەمای قیامەت و بەهەشت لێی دەکردە ئامانجی ژمارە (١). مرۆی عادەتی بە هۆشە کولەکەیەوە کلۆڵ و بێ دەسەڵات و حەپەساوی جیهانێک بوو هەر بایی ئەوەی تێیدا هێڕ و گێژ بێ بە دڵ و مێشکیدا تێ دەپەڕی، مەگەر شێخولکێک و کۆلکە مەلایەک و قـەشەیەکی نیـوەخـوێندوو وەکازێکـی درۆزنی لە دەستـان نابـێ خـۆی بە قیـتـی پێـوە ڕاگـرێ چ جـایی ئەوەی حـۆری و پەریی بەهەشـتـی لێ دەکردە مـژدەی ئاخیرەت. خەباتگێڕ بە مژدەی نرخێکی دنیاییی نیوداشت دەبوو و (دەبێتە) دەروێشـی چاوچیـسکۆیەکی تاوانبـار کـە بەڕاسـتـی و بێ تـەئویل هێندەی بەهەشـتـی دواڕۆژ پێـوەی هەڵدەخـەڵەتا و دەگەشـایەوە و خـۆیشـی دەکـردە سەدەقـەی موژدە مەوهوومەکە، لە حاڵێکدا بەدەوری خۆیەوە، ئەو خـەباتگێڕە جیـهانێکی خاڵیی لە چاوچیسکۆ و کوشتن و بڕین و تەنگەتاوکردنی دەدیت کـە خـەریکی کـەیف و ئاهەنگە ئەوجـا هـەر سـوور دەبوو لـەسـەر کـوتانەوەی ڕێگە کوێربووەکەی خـۆی، لێی مـوبارەک نەبێ. ئیـتـر بۆچی خـەباتگێڕی بێ ئاین وە تـەنگ بێ لە سـۆفی مـرادێکی کـوێرەواری دنیـا لـەسـەر داخـراو کـە هەڕەشـەکـانی بەولاوە ئیکسیـرێک نییـە دەردی تیـمـار بکات مـەگـەر بەڵێنی جـیـهـانی دوای مـەرگ. ئەمـە دەڵێم دەشـزانم و دەشـزانیت زۆرینـەی ئەو خـەباتگێڕە پشت لە خـوایانە ورتەورتێکی فسکوهۆڕی جیهانی دوای مـەرگ بە دڵ و دەروونیـاندا تێ دەپەڕێت و کـە دڵشکسـتـەش بـوون لە نەهاتنەدیی

بەڵێنان بادەدەنەوە لای سۆفی بارام چونکە بە ئەسڵ ئەو خەباتگێڕانە مولحیدی ساختە بوون و لەو ڕووە کە ئیلحادەکەیان (عقلانی) نەبوو، سیاسی بوو. لەلایەکی دیکەوە لاهووتییەک کە لە سلووکی خۆیدا بەو ڕاستییە گەیشتووە خۆی باوەڕی هەیە، بێ پەروا دەڵێ:

کفر هفتاد و دو ملت همەرا عذر بنە
چون ندیدند حقیقت رهی افسانە زدند

بە دڵی ئارامەوە دەسەلمێنێ هەفتاودوو مەزهەبی ئیسلام گومڕا بێ هەر چونکە ڕێی ڕاستییان نەدۆزیتەوە کە ئیتر گلەییکردن دەبێتە کاری گەمژەڵی، تاکێک لەو خەباتگێڕە مولحیدە (علمانی)یانە ئەو عوزرە قبووڵ ناکەن لە هیچ کەسێکی وەک ئەوان دانەبڕێ.

بە هەمەحاڵ چەندی بە دوای حیکایەتی ئاین و نائاین بکەوم ناگەمە کۆتاییی باسەکە. لێرەدا یەک تێبینیی هەمەگیر دەردەبڕم و قسەی پێ خەتم دەکەم. هەر ئایدیۆلۆژییەک، ئاینی بێ یان سیاسی یان چی دەبێ با ببێ، کە بەبەریەوە بوو شەختە بکات و قاڵببەستوو بێ، بێگومان و بە هەموو مانایەکەوە دوژمنی ڕاستییەکانی ئەم جیهانە دەبێ کە (ڕاستییەکان) وردە وردە خۆ بەدەستەوە دەدەن ئەویش بە قارەمانیەتی و خۆونکردنی ئەو زانایانە دەبێ کە خۆیان و ژیان و بەرژەوەندییان بەخشیوە بە (ڕاستی) و (چاکەی مرۆ). کەسێکی تەڕایەتیی شەرم، بە تەوێڵیەوە بێ سەرپێچی لەم گوتەیە ناکات.

– وەک دەزانین، ئیسلام لە دەرەوەی سنووری جوگرافیی دەسەڵاتی سیاسی و تێکڕای ڕیالیستیەتی [ئەم وشەیە نووسراوە: ڕیالیتێتی، نازانم چیی تێدا مەبەستە، چونکە Reality لە کوردیدا ناچێتە ئەم شکڵەوە، کە خۆی ئەبستراکتە ناشێ بکرێتەوە ئەبستراکت بە پاشگری «ێتی»ی کوردی] کۆمەڵگای کوردەوارییەوە هاتووە، بەسەر کوردا بە زۆر سەپیوە و هەموو ژیانی داگیر کردووە. دیارە ئەم دەسەڵاتە مادییە بێگانەیە زیانی بە کورد

گەیاندووە، ئەندازە و مەترسیی توانەوەی لەسەر کورد چەند بووە؟

ئەگەر بە دڵێکی ئارام و چاوێکی ڕوونبینەوە سەیری حاڵ و باری کورد بکەین بە دەست بێگانە و خزمەوە، بێ دوودڵی و پاتەوپات و پڕ بەدەم دەنگ هەڵدەبڕین، کورد بەدەست کۆرشی هاخامەنشییەوە فەلاکەتێکی دیت تا ئەم دەمە لێی هەڵنەستاوەتەوە، هاخامەنشیش لە چاو عەرەب بە ئامۆزا حیساب دەکران. بەڵێ دینەکەی نەگۆڕا بەڵام دنیاکەی لێ سەرەوژێر بۆوە یان سەرەوبن بوو. ئەم حاڵەتەی تەنگەتاویی کورد بەدەست فارسەوە، لە هەموو دەورانێکی فارس تێیدا دەسەڵاتدار بووبێ بەردەوام بووە. کە عەباسی و بەر لەوان ئومەوی بوونە جێگری ساسانییەکان حاڵی کورد وەکو حاڵی ئەو گەلانە بوو کە کەوتنە ژێر حوکمی عەرەب و ئیسلام، بە تێخوێندنەوەی جوداوازییەکی گرنگ کە گوشاری عەرەب بۆ سەر فارس پتر بوو لە گوشاری بۆ سەر کورد، چونکە فارس جێی مەترسیی هەڵقۆستنەوەی گرتنەوەدەستی حاکمایەتیی کۆنی بوو، تەنانەت کەسانێکی ڕایان کرد بۆ هیند و چین، فارس بوون و پەنابەرانی فارس بۆ چین بە سەرۆکایەتیی شازادەکانەوە بوو، خێرا بەخێرا سپایان بۆ ڕێک خرا کە بگەڕێنەوە بۆ ئێران بەڵام سەرۆکی بەشە سپای ئێرانی لەگەڵ سەرۆکی بەشە سپای چینی بە یەکەوەیان هەڵنەکرد و کارەکە لەبەر یەک هەڵوەشایەوە. کورد بە درێژاییی حوکمی هاخامەنشی و ئەشکانی و ساسانی ناوێکی دەنگدەرەوەی نەبووە. هەتا دوای غەزای ئیسلام و تێکشکانی ساسانییەکان بە چەند دەمێک ناوی کورد و کەسانێکی دەبیسرێت. کەنەفتیی کورد لە حوکمی ساسانییەکاندا وەها بوو کە هێندەی هێز و پێز پێوە نەمێنێ عەرەبەکان ئومێدێکی لەنگەربەستن و هاوشانییان لێ بکات بەرانبەر فارس. بەشێکی بەرچاوی نووسەرانی عەرەبی عەباسی هەموو دانیشتووانی سەر بە شاهەنشایەتیی ساسانی بە فارس دادەنێن تا حاڵ گەیشتە ئەوەی نەسەبێکی سەر بە جنۆکە بۆ کورد هەڵبەستن.

من له نووسینی لێره به پێشه‌وه‌مدا گوتوومه، که عه‌ره‌ب ولاتی (ئێستا به عێراق داندراوه)ی گرت نه‌ک هه‌ر له‌شکر و حوکوومه‌ت و شاهه‌نشای فارس گواستیانه‌وه بۆ دیوی ئێران، بگره ئه‌و ره‌عییه‌ی فارسیش بۆ ولاته‌که‌ی چۆڵ کرد تا ئه‌وه‌ی کورده‌که ڕژایه به‌شێکی ئه‌و خاکه‌ی به ته‌نیشتیه‌وه فارسی تێدا ده‌ژیا. له ماوه‌ی نێوان داگیرکردنی مه‌دائین و شه‌ڕی نه‌هاوه‌ند که عه‌ره‌ب پێی ده‌ڵێ (فتح الفتوح) فارسه‌که ئومێدی گه‌وره‌ی هه‌بوو به مانه‌وه‌ی ده‌وڵه‌ته‌که‌ی، شکۆی نه‌هاوه‌ندیش وه‌های ده‌کرد فارسه‌که‌ی دیوی عێراق هه‌م له‌لایه‌ن عه‌ره‌به‌وه گومان لێکراو بێ و هه‌م بۆ خۆیشی له مه‌جێزی نه‌ده‌هات یه‌که‌نده‌ردوو ببێته کۆیله‌ی عه‌ره‌ب، بۆیه بوو کشایه‌وه دیوی ئێران، واته ترس و ته‌ما پاڵی پێوه نا. میراتێکی ئه‌و جیرانه‌تییه‌ی کۆنی کورد و فارس له باشووری کوردستانی عێراقدا ماوه‌ته‌وه که بریتییه له تاقمه گۆرانییه‌کی هه‌ره مه‌شوور و پێشکه‌وتووی کوردی وه‌ک ئه‌ڵلاوه‌یسی، خاوکه‌ر، خورشیدی، ئایای، تێک هه‌ڵکێش، له هه‌موواندا ئه‌و زه‌نگۆڵه‌یه هه‌یه که تایبه‌ت به گۆرانیی فارسییه و ته‌نها له‌و مه‌ڵبه‌نده‌ش هه‌یه، له کوردستانی غه‌ربی، که کورد تێیدا جیرانی فارس بوو. زه‌نگۆڵه‌یه‌کی له ده‌نگی وه‌ک ده‌نگی عه‌لی ئه‌سغه‌ر یان گۆرانیبێژێکی کوردی دیوی کوردستانی ئێران هه‌بێ جێی پرسین نییه چونکه له کۆنه‌وه دراوسێن له‌گه‌ڵ فارس[٦].

سه‌یرێکی به په‌له و سه‌رپێیی حاڵوباری ئه‌و گه‌لانه بکه‌ین که‌وتنه ژێر حوکمی عه‌ره‌ب و جغزی ئاینی ئیسلام ده‌بینین له نێوان چه‌ندین نه‌ته‌وه‌دا کورد و به‌لووچ بێ مایه‌ی دنیایی مانه‌وه، ئه‌وانی تر مه‌یله‌و خێرا بوون به خاوه‌ن ده‌وڵه‌ت، له نێوانیاندا تورک، به تایبه‌تی بۆ ماوه‌ی چه‌ندین سه‌ده بوو به جێگری عه‌ره‌ب له دین و دنیا. هیندیی موسڵمان بوو به ده‌وڵه‌ت و خاوه‌ن سه‌قافه‌تی عه‌ره‌بی و فارسی تا ئه‌وه‌ی ره‌نگه ژماره‌ی شاعیری فارسی له هیندستانی باکوور پتر بێ یان شان به شانی شاعیره‌کانی ئێران بێ. جگه له شیعر، هه‌رچی سه‌قافه‌تی هه‌ره‌مه‌ی ئیسلام هه‌یه، بگره له قورئان تا

فەلسەفەی یۆنان و فکری سەر بە عیلمانییەت و سۆفییەتی و هونەری خانەسازی و نیگارکێشی و فەلەکناسی، مالآماڵی ئەو هەرێمە بوو تا ئەوەی گوترا «اصفهان نصف جهان لاهور نباشد درمیان». بلیمەتێکی وەکو ئیمامی سەرهەندی لە ئاواییەکی زێدە بچووکی دەوری دەلهی بەناوی (سەرهەند) هاتۆتە جیهان و هەر لەو ناوەش بە سەقافەتی مەڵبەندەکە بۆتە (علامة). پاش بڵاوبوونەوەی ئیسلام و گەشەکردنی سەقافەتی عیلمانی و لاهووتی، ناوچەی زێدە ناوداری وەک سەمەرقەند و بوخارا و تاشکەنت و (ئەبیورد: ئەپۆڤەرتیکا) و خۆکەند بوون بە هاوچەشنی لێهاتووی جیهانی رۆشنبیری و زانا و فەیلەسووفی هەرە زلیان تێدا هەڵکەوتووە، جگە لە دامەزراندنی حکوومەت و دەسەڵاتی دنیایی.

هەرچی کوردەکە بوو، دەردی شەپرەی مێژوویی کە من ناوم ناوە (نەزیفی ئابووری) و لە بەرگێکی کتێبی حاجی قادر، یان شوێنێکی ئەوتۆیی، بایی توانا روونم کردۆتەوە کە کورد دوای تێچوونی (ماد) دەورە درا بە سێ ناوچەی حوکمی پیت و بەرەکەت ڕاکێش. فارس لە رۆژهەلات و چی یۆنان و رۆمان بوو لە باکوور و رۆژاوا و بابیل لە باشووری کوردستان بە درێژاییی مێژووی پتر لە هەزار ساڵی هەر بەرهەمێکی خامی کورد هەبووە، وەک ئاورێژی شاخەکانی کە رژاوەتە ئەو سێ ناوچەیە، ئەویش لەگەڵ ئاوەکانی رژاوەتە هەمان سێ ناوچە و هەرگیز نەشیا (سەرمایە) لە کوردستان پەیدا بێ. کورد وەک مەلی ناو قەفەس بووە، سیخناخ کراوە، چەندێکی سپای هێرشبەری ئەم لا یان ئەولا ڕەوی بردووە بۆ سەر لایەکەی تر کورد و خاکەکەی پامال بووە، تا دەمێک کە گەیشتە دەورانی ئیسلام و لەو ماوەیەدا کە یەک دەوڵەت فەرمانرەوای خاکی موسڵمانان بوو (بە چاوپۆشی لە رووداوی پەراوێز تەسک) حاڵەتێک بۆ کورد پەیدا بوو لە دوو رووەوە تێیدا سوودمەند بوو؛ یەکیان ئەوە بوو کە ئەویش وەک نژادی غەیری عەرەب بوو بە رەعییەی حکوومەت، دووەمیان ئەوە بوو کە گەشەکردنی خوێندنی مزگەوتان

لە کوردستـان گـەیشـتە پایەیـەک، هـەزاران مـەلا و فـەقێ بە درێژاییی ڕۆژگـار ئەمسـەرەوسـەری خـاکی کوردسـتانیـان دەپێوا بۆ خوێنـدن لای مـەلای نـاودار. وەک دەگوترا، مەلای دوازدە عیلم، زانستەکان دوازدە بوون، ئیتر ئەو فەقێ و موسـتـەعـیدانە بۆ خـوێنـدنـی هـەر زانسـتێک بایە، خـۆیان هـەڵدەکوتا بۆ لای مەلایەکی ناوی دەرکردبێ لەو زانستە. لەمـەوە فەقێ و مەلا و مـوستەعـید بێ ئەوەی مـــەبەســیـــان بێ دەبوونـە هـۆی بەســـتــرانـەوەی ئەمــســـەرەوســـەری کـوردسـتـان بە شـادەمـارێکی پێـوەندیی نـێوخـۆیی کـە پـچڕانـەوەی نەبوو، بابەتـەکـەشی پۆپی ڕۆشـنبـیـریی ئـەوسـا بوو. ڕاسـتـیـیـەکـەی ئەم دەورەی خـوێندنـی فـەقـێیـان دیتـی لە ئاشناکـردنـی سنە بە دیاربـەکر و نـاسـاندنی کرمـاشـان بە شـوێنانـی دوورەدەسـتی کوردسـتـان و بـەردەوامبـوونی هـەسـتی کـەسـایـەتی و خـۆییـاتـیی گـەلی کـورد بە یەکـتـرەوە ژووررووی هـەمـوو جـۆرە هۆیەکی پێوەنـدی و ئاشنایی بوو لەنێو کوردان کـە دەزانـین هـەرگیـز لە ڕێی بازرگـانی و ئاڵوێری کـەسـابەتەوە سـەدیـەکی ئەو بە یـەکـتـربەسـتـنەوەیە وجـوودی نەبووە چونکە، بەداخـەوە سـەرمـایە نەبوو لە کـوردسـتـان پەل بکوتێ بۆ چالاکی. ئەگەر یەکێک لە کوردان پارەوپوولێکی بووبێت یان گوێستۆتیەوە بۆ شـارێک لە شـارەکـانی غـەیری کورد یان هـەر نەبێ تیـجـارەتەکـەی لەگەڵ غـەیری شاری کـورد کردووە کە دەزانین، بە زۆری هـەرە زۆر، شارۆچکەکـانی کـوردسـتـان بابەتـی یەکـچـوونیـان هـەبـووە کـە ئـیـتـر لزووم نامـێنـێ ئەرکی ڕاگوێسـتنی هـەڵبگیـرێ بۆ ئاڵوگۆڕ، پیشـەسـازیش نەبووە مـادەی خـام لە کار بهـێنـێ. خـولاسـە وەک لـە دۆمینە دەگوترێ «هـەر دوو سـەری بەیاز و قـەپات»، ئاوەدانییەکـانی کوردسـتـان لە ئاست یەکتردا تا بڵـێی بێ نیـاز بوون چونکە هـەمـووی هـەمـان بابەتیـان هـەبـوو. شـەپـرەی ئابووری دەردی هـەرە کوشندەی گـەشـەی کـورد بووە کـە یەک لە ئاکـامـەکـانی دابڕانی هـەرێمـەکـانی لە یەکـتـر دیاردەیەکی زەق و زۆپ بووە.

پێوەندییەکی تری کوردی بە یەکتر بەستبێتەوە، لە پەراوێزێکی تەسکتردا،

گەشتی هاوینە و زستانەی ئێڵە ڕەوەندەکان بوو لە کوردستانێکەوە بۆ دراوسێکەی، هەواڵی حاڵوبارێکی ئەم دیو و ئەودیویان بەو خەڵکە لێکتر کەم خەبەرەیان ڕادەگەیاند و ناوناوە ژن بە ژنەیەکیان لەگەڵ ئێلێکی ئەو هەوارانە دەکرد. ساڵی ١٩٩١ کە لە هەڵاتنەکەی سێ ملیۆن نەفەریی کورد دەگەڕامەوە بۆ ماڵە شێواوەکەی دیوی کوردستانی عێراق بەلای دێی قاسملۆدا تێ پەڕیم. باسیان کرد، ئەو ناوە کاتی خۆی بە زۆری، هاوینان، عەشیرەتی هەرکی لێی دادەبەزی و هاوینەی تێدا ڕادەبوارد بە مەڕداری. چاوێکی ئاو تێدا قەتیسماوم بڕییە قاسملۆ، بە ملەچەرخێ تێی ڕادەمام هەتا لە پێچێکی بێ مۆڵەتی چاوبڕکێ بامان دایەوە ڕووەو خەفەتخواردن لەو بەهەشتە چۆڵ و هۆڵەی کوردستانی لە کورد حەرام کراو.

لەو داڕشتنەی پرسیاری شەشەم، لایەنی داسەپانی دین و سەقافەتی عەرەب بەسەر کورددا بە جۆرێکی وەها (سەرەتا و ئەنجام دیارخەر) پرسیار و وەڵام تێک دەکاتەوە، ڕێگە کوێر دەکاتەوە لە پێش پرسیارێکی کە بیەوێ بزانێ حاڵی کورد بەدەست ساسانییەکانەوە چۆن بوو. وەک بڵێی لە عەرەبەوە گوشار هات بۆ کوردێکی حەسایەوەی خاوەن چارەنووس و سەقافەت و دینێکی دڵڕاگر.

هەرچەند کاری نووسین و گوتە ناگاتە کاری کوتەک و شمشێر بۆ دەستنیشانکردنی چاکە و خراپەی نەتەوەیەک، بگرە گەڕەکێکی عومدە دێیەک، دیسانەوە پێویستە بە چاوی وردبین و حەقیقەتدۆزەوە سەیری بابەت بکرێت، با ئەو بابەتە یاریی چکەندەرە و تەندووری سووری بێت، هەر نەبێ لەبەر خاتری بەلاوەنانی ناکۆکیی بێ لزووم کە دەزانین یاری بۆ تەڕدەماغییە نەک شەڕە چەپەڵۆکێ.

من لەو بەشەی، تا ئەم دێرە، لە وەڵامی پرسیاری شەشەم ئەوەندەم گوتووە لەبارەی حاڵی کورد بەدەست ساسانییەکانەوە کە هاتنی ئیسلام و

داگیرکردنی کوردستان و ئێران لەلایەن عەرەبەوە بۆ کورد، تازیەمانە نەبوو بەڵکو بە پێچەوانەوە هەڵکشانی کورد بوو لە پلەی ڕەعییەی هەرەژێرەوە بۆ ڕێکاری نەتەوەی فارس کە بوو بە ڕەعییەی عەرەب. لەلایەن دینەوە، ئەرکی دینی ئاڤێستای حکومەتی چ پێوەندیی نەبوو بە بەرژەوەندی گەدای کوردەوە. ڕاستییەکەی ئەگەر لە مرۆدا ئۆگرگرتن و بە شتێکەوە ڕاهاتن، شتی ناخۆش نەگێڕێ بە خۆش، دینی ئەوسای زەردەشتی بارێکی زێدە قورس بوو بەسەر شانی ڕەعییەی پلەی سێیەم و چوارەمی وەک کورد. ئەوسا کە داگیرکەری عەرەب بە (جزیە) ڕازی دەبوو، کورد و نەتەوەی وەک ئەو پێی حەسانەوە، خۆ کە خەڵکەکە هاتبایە سەر دینی ئیسلام جزیەش لە بەیندا هەڵدەستا. هەڵبەت بەدەم ڕۆژگارەوە ئەم خولقخۆشییەی عەرەبی سەرەتای (جهاد) گۆڕا بۆ دنیادارییەکی خەستوخۆڵ، چ لەگەڵ فارس بێ یا کورد. ئومەوی و عەباسی جۆرێک دینیان بەڕێوەدەبرد کە بنەبڕکردنی ماڵی پێغەمبەر هەمیشە لە نەخشەی سیاسەتیاندا بووە.

لە گۆشەیێکی ڕوونکەرەوەوە ئەم وێنەیە دەخەمە بەر نیگای خوێنەر. ئینگلیز و ئەڵمان، فەرەنگ و گەلەکانی پێشکەوتووی ئەوروپا، ئاینی مەسیحییان سەلماند کە بێگانەیە لە هەرچی بە ورێنە و خەیاڵیاندا دێت. زۆریشیان چێشت لە خەفەخان کردنی هەست و هۆشیان لەلایەن قەشەکانەوە کە بوون بە خاوەن دەسەڵات. ئایا ناشێ هەمان پرسیار لە حاڵوباری ئەوان بکرێت وەک کە لە کورد دەکرێت؟ شەڕی مەزهەبیی ئەوتۆش لە پێناو خیلافی عەقیدە کەوتە نێوان مەسیحیی ئەوروپایی و تا ئێستاش لە هێندێ شوێن بەردەوامە، کەمتر نەبووە (ئەگەر زۆرتر نەبووبێ) لەو هەرایانەی سەر بە مەزهەب کە لە ئیسلامدا ڕووی داوە، خۆ شەڕی (خاچ) بەرەکەتی لێ بێ ڕۆژگارەهای خایاند. بێگانەیەتیی ئەوروپایی لەگەڵ دینی مەسیح و مەسیحییەکانی ڕۆژهەڵاتی نزیک، گەلێک تیژتر بوو لە چاو حاڵوباری فارس و عەرەب و دینی زەردەشت و دینی محەمەد. فارسەکان لە

دەمــێکەوە تێکەڵاوییــان هـەبوو لەگــەڵ بـابل و ڕەگــەزی ســامی تـا ئەوەی کـاتبـەکـانیـان ئـارامـی بوون و زمـانـی (هزڤـارش) لە تێکـەڵاوبوونی فـارسـی بە ئارامـیـیـەوە جـێی خـۆی کـردەوە لە نووسـینی ڕەسـمی. لەلایەن دینیشـەوە دێرزەمـانێک بوو فـارس و کـورد ئـاشنای جـوولەکـە بوون. کـۆرش خـۆی جـوولەکـە دوورخـراوەکـانی لە بابلەوە ناردەوە بۆ فـەلەسـتین. کـە ئیـسـلامـیش ڕەوی هێنا بۆ فارس و کوردستان، خەلیفەی دووەم (عومـەری کوڕی خەتاب) قـومـاندانـەکـانی لەشکری ڕاسـپـارد کـە ئـاینی زەردەشت بـارتەقـای دینە ئاسمانییەکان ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێ. تەنها فەرقێکی هەبووبێ ئەوە بوو کە نەشێ موسـڵمـان ژنە زەردەشتی مـارە بکات وەک کـە دەتوانێ مـەسیحی و جـوولەکـە مـارە بکات. خـولاسـە بە هـەمـوو گـەز و گـرێیـەک عـەرەب و نەتەوە ئێـرانیـیـەکـان لە هـەمـوو ڕوویێکەوە لێکتـر نزیک بوون تا مــەسـیـحی و ئەوروپاییەکان (زۆر بە سەیری، شاعیری عەرەب بە شیعر ڕای نواندووە کە ناوی «زمزم»ی مەکە لەوەوە هاتووە کە کۆمەڵێکی فارس لەو ناوەدا کاتی ژەم خواردن زەمزەمەی دینییان کردووە، ئیتر شاعیر دەڵێ:

زمزمت الفرس على زمزم   وذاك في سالفها الاقدم

کەچی نە کەس دەپرسێتەوە بۆچی ئەوروپایی لە مەسیحییەت ناگەڕێنەوە، نە ئەوروپاییش بـە زیندووکردنەوەی بوتپـەرسـتیی خـۆی و نەریتـە کـۆنەکـانی پێشتر دەکەوێ. دەیان ملیۆن لە نەتەوەکانی سەر بە سۆڤێتستان مسڵمانن بە خـۆیان و سـەقـافـەت و دەوڵەتەکـانیـانەوە تا ئەوەی خـەڵکی (چیـچـان) لەم ڕۆژەدا جـانفیدایی بۆ سـەربەخـۆیی دەکات لە بەرگی ئیـسلامـدا. هـەر ئـەمـان بوون سـتـالین وەکو کـاڕووش و پـەڵپـینە دەری کێشـان لە شـەڕی دووەمـدا بۆ هـەندەرانـی دوورخـسـتـنەوە، کـەچی سـوور بوون لەسـەر دینەکـەیان کـە لە بەراوردکردندا هـەرچی زەرەرێکی لە ئیسلامیان کردبێ ناگاتە بەرەکاتەکانی باوکی گەلان ستالینی فەرخەخوا.

خـوێنەری ئـازیز، عـەرەب قـسـەیەکی هەیە دەڵێ «ثبت العـرش ثم انقش-

عەرش بچەسپێنە لە پاشدان بینەخشێنە». ئێستا ڕۆژێک نییە وردە حیساب و دەفتــەری کـۆن بخـوێنینەوە. ئامـانجی سـەرەکی پاراسـتنی کـورد و کوردسـتانە. ناشـێ هیچ هەرایەکی لاوەکی لەسـەر دین یـان چین یان گیـانی ناوچەپەرسـتی یان دەمـارکـرژیی حیزبـایەتی یان بایـبـوون بە خـۆپـەرستی ببێتـە لەمپەر لەپێش بەرنامەی تەبـایی و ڕەبایی کە بەداخـەوە بەر لە هەمـوو ئامانجێک ئەمیان کە گیانی کوردە و ئێستا و دواڕۆژی کوردە، بۆتە قوربانی لە سـەرووی لیسـتـەی قـوربانیـیـان. تەنهـا مـەترسـیـیـەک، لەلایەن دینەوە، لەوەدایـە بە ناوی خـوا و دروشـمـی قـورئان، کـوردایەتی بکرێتـە کـۆیلەی لایەنێک کە بەناوی دین دنیا دەخوات وەک کە جارەها بە ناوی ئینتەرناشناڵ و پرۆلیـتـاریا کـوردایەتی تاوانبـار دەکـرا گـۆیا فکرەی سـەر بە نەتـەوایەتی زەنەی بۆرژوازییە و دژی ئیشـتراکیی عیلمییـە. کورد ئەگەر بۆی ڕێک بکەوێ مـەلای ڕوونبـینی زەین فـراوانی هـەبێ لەم پلەیەدا تەیمـانێکی مـەحکەم لە بیروڕای دینی بە دەوری کوردایەتییەوە هەڵسـتێنێ و نەیەڵێ خەڵک بە قسەی عەوامـخەڵەتێن تار بن لە ئامانجی سـەرەکیی (کوردپارێزی)، کارێک ئـەنجام دەدرێ بەشـێکی زۆری چالاکیی سیاسـیی کورد کە لە ڕەتکردنەوەی تۆمـەتی لادینی خەرج دەکرێ، ئا ئەو بەشە چالاکییـە یەکسەر دەچێتـەوە بۆ دەخیلەی ئایەتیی (ئەرێتـیی) بەرژەوەندی کـورد جگە لە خـامـۆشـکردنی چەقـەچەقی نێوان دیندۆست و دینەویستی کورد.

ڕەخنەگـرتن لە بابـەتی پڕ هەست و خـوسـتی وەک ئاین کـارێک نیـیـە لە شوێنی وەک کوردستان و فـورسسـتـان و ئەفغانسـتان بە شـێوەیەکی ڕەها و ئاشکرا و پڕ بەدەم بخرێتە کۆشـی ئاپۆڕەی خەڵقەوە و مەسـەلەکە بهێندرێتە ڕیزی نرخـاندنی ڕاوەمـاسی و تەمـاتە چاندن و لە سـەری زمـانەوە بگوترێ دین فـاکوفیک و ڕەنج بەخـەسـارییـە و خـەڵکەکەش بـە دڵی ئارامـەوە بڵـێن، مـەمنوونی ئەم ڕێنمـوونیـەین. تۆ ئەگـەر لە سـەردەمـی لینین و سـتـالین بە ئاشکرا نـاڕەزامـەندیت لە شـیووعـیـیـەتە کاڵوکـرچەکـە گرتبـایە، ڕەنگ بوو

بەشێکی زۆر لە میللەتی دڵشکستەی تێشکاو، بە ئارەزۆ گوێی لێ گرتبای، بەڵام حکوومەت خۆی نەفەستی دەبڕی. کەچی ئەگەر ڕەخنەی زەق لە دین بگریت لە نێوان کوردگەلی ئەمڕۆکە میللەتەکە لێت ڕاست دەبێتەوە، بەشێکی بە پۆزی خەباتگێڕان لێیان خۆش دێت، واتە حاڵەتەکە بە پێچەوانەوەیە، هەر دەبێ وەهاش بێ، چونکە حاجی و حاجیژنێکی بەر لە هەزار ساڵ ڕێی کولەمەرگیی حیجازی دەبڕی، بەو هەموو ئەرک و خەتەرەی تێیدا بوو بە نیازێکی پاداشێکی خوداییی بێ بڕانەوەی پاش مەرگ، هەر خۆیەتی ئەمڕۆکە بارتەقای ڕابوردوو چاوی لە نوشتە و کشتەکە و پێی بکرێ، خۆی هەڵدەکوتێ بۆ حیجاز یان بۆ سەر وەکاشە و عەبابەیلێ.

یەکێک بیەوێ لە نێوان میللەتی جنۆکەپەرست دەست لە جنۆکان ببزێوێ دەبێ بەر لە هەموو شتێک قسەی بڕندە و ڕستەی ئابڕووتکێن لە فەرهەنگی وتووێژی خۆی بسڕێتەوە بەتایبەتی کە ئامانجی وەک (چارەنووس)ی نەتەوەی بە ملەوە بێ. هەرچی بۆڵشەڤیکەکانی ١٩١٧ و دواتر بوون ئەو تەقیەیان نەبوو چونکە لەناوبردنی چینی ناوەڕاست بەلایانەوە مەبەستێکی سەرەکی بوو، گاڵتە بە مزگەوت و کەنیشتە بەراتنەمای پاکی و قاڵبوونەوە بوو لە هەستی چینایەتی و بێ دینایەتی (بێ نیازبوون لە چینی ناوەڕاست ئەفسانەیەکی خۆخەڵەتاندن بوو. چاوبەستەکێ لە خۆ و لە پرۆلیتاریا بوو کە نەدەشیا و نەدەکرا و نەدەلوا بێ زانا و ڕۆشنبیر و ئەندازیار و تەیارەچی و مامۆستای جامیعە و، و، کە هەموو هی چینی ناوەڕاستن، یەک کاری زانستی و فەننی و پیشەسازی و پزیشکی و ڕەسمی و جەنگی و وەرزێری و، و، بە پرۆلیتاریا جێبەجێ بکرێ، مەگەر کرێکار و وەرزێر و ڕەنجبەر و ڕەنجدەر لە پێستی پرۆلیتاری دەرچێت و ببێتە (بۆرجوازی)یەکی مەلعوونی زانا و پسپۆڕ. حیکایەتەکە بە سفتوسۆیە زۆریشی بە دمەوەیە...) کە لە ئاکامدا دەرچوو ئەم کورێنییەش ڕیشخەندێک بوو خوێنگەرمێکی بە پەلەی کەللە نیوە بەتاڵ بە خۆی دەکرد ئەوجا بە خەڵک.

له نموونەدا ڕووداوێکی واقیعی کە خۆم ئاگاداری هەم بە عەرزی خوێنەری دەگەیەنم:

باوکم لە سەردانێکی هەولێر، کە میوانی مەلا ئەفەندی دەبوو، بەدەم وتووێژی هەمەچەشنەوە و لە وەڵامی قسەیەکی مەلا ئەفەندی کە بە باوکمی گوت: دەڵێن (محمد عبدە)ی جەنابت ڕیبای حەڵاڵ کردووە. باوکم پێی دەڵێتەوە: ئەگەر تەفسیرەکەیت لایە سەیرێکی ئایەتی (احل الله البیع وحرم الربا) بفەرموو. ئەو شەوە تێ پەڕی، سبەینێ مەلا ئەفەندی بە باوکمی گوتەوە: بەڕاستی شێخ موحەممەد عەبدوە قسەی چاک و ڕاستی فەرمووە.

شێخ محمد عەبدە ئەگەر پاتەوپات بە گژ ئایەتەکەدا هاتبایەوە لەسەری بە کوفر دەژمێردرا بەڵام بەو بەڵگە و بەرژەوەندە و لێکدانەوەی ژیرانە (وەک ئەوەی کە ڕیباخۆر یەکسەر پارە بە ڕیبای ١٠٪، ١٥٪ نادات: ئەو پارەیەی ڕیباکەی پێ وەردەگرێت دەیکاتە نرخی ڕەهنی خانووی کابرای قەرزوەرگر: ئەمجا خانووەکە بە کرێ دەداتەوە خاوەنەکەی، کرێکەش لە جیاتی ٤٪، ٥٪ی فایزی بانک دەچێتە ١٥٪ بەڵکو ٢٠٪ گۆیا ئەم تالانکردنە لە جغزی شەریعەتدایە)، کە چاری مەسەلەکەی پێ کردووە هەم ڕێگەیەکی بەرژەوەندیی پیاوی ناچاری دۆزیوەتەوە و هەم لە توانج و تۆمەتی مێشک وشکان خۆی ڕەها کردووە. لەم دوو بەیتەدا شێخ محەمەد عەبدە خۆی و ناحەزەکانی ڕوون کردۆتەوە:

ولست ابالي ان يقال محمد   أبـل او اكتـظت علـيه المآتـم

ولكن دينا قد اردت صلاحه   مخافة ان تقضي عليه العمائم

(مانای دوو بەیتەکە ئەمەیە: گوێ نادەمە ئەوەی بگوترێ محەمەد عەبدە دروستی فەرموو یاخود گوناه کەڵەکەی لەسەر کردووە، بەڵام ویستوومە چاکە بە دینێک بگەیەنم کە لەوانەیە عەمامە لە ناوی ببات. کورد دەڵێ (عەمامە). ڕاستیی وشەکە (عیمامەیە).

پسپۆڕی دەردی کۆمەڵایەتی فەرقێکی نییە لەگەڵ پزیشکی لەش و نەفس، بەڵام داخم ناچێ نە دەردی کۆمەڵ نە دەرمانی دەردەکە بنگە و بنەما و بەڵگەی سەلمێنراوی نییە ببێتە دیارخەری چارەسەرکردنەکە، لە زۆرترین حاڵ و باریشدا ڕاوێژی کەسانێک زاڵ دەبێت کە تیژ دادەبڕن و قەبە دەچڕن، مادەم مەسەلەی وتووێژ سەر بە چارەسەرکردنی گیروگرفتی کۆمەڵایەتی بێ، ئەو چارەسەرکەرانە ئەگەر بە هەمان خەسڵەتەوە ببنە پزیشک، کورت و کرمانجی، هەر ئەندامێک عەیبێکی هێنا دەیبڕنەوە، لەوانەیە ژانەسەر کە بەیەک دانە حەب دەرەوێتەوە بە قوتکردنی سەرەکە چار بکرێت، خۆ شۆڕشگێڕان لە چەندەها هەڵکەوتدا هەمان چارەی (بنەبڕکردن)یان بەکار هێناوە وەک کە مامە پۆلپۆت، ماڵی بە خانەی خوا، چەندین ملیۆنی لە چینی ناوەڕاست کوشت، تا نەتەوەکەی وەک تەیری ئاوەڕووت خاوێن کردەوە. ئەوانەی مەراقی شتێک لە دەروونیان ڕۆدەچێ بە نەیاری وەکو ئەوەیان لێ دێ کە دەڵێن (هار) بە دیتنی ئاو دێتە مردن. لە حاڵی شەیدابوونیش بۆ مەراقێک هەمان خۆبزرکردن بەرانبەر (مەعشووق) شەیداکە دەتوێنێتەوە. ئەم زێدەڕۆییە لە نەیاری و لە عیشق (لە ئایدیۆلۆژی، سیاسی بێ یا دینی) شەقڵی خەباتی جیهانی سەد و سێیەمە، هێندەی وەسوەسەی دینداری خنکاوی هەلومەرجی عیبادەتی بێخەوش لە گوێچکەی دڵی دەجریوێنێ و ئۆقرەی لێ هەڵدەگرێ. ئافرەتێکی کۆیی، بە ڕێوجێ، چەندین منداڵی ساوای خۆی لە سەرمای زستاندا کوشت بە نامەی پاشەڵخاوێنێ، مێردەکەی، مەلا شێخ سدیق، بە پێچەوانەی ئەو بوو. ڕۆژێکیان ئافرەتەکە دەپاڕێتەوە لە خوا و بە دوورودرێژی (خوایە تۆبە، خوایە تۆبە، خوایە...)ی لەو مەراقە بەکار دێنێ. مەلا لێی بەجواب دێت: هەی ماڵ کاول چیتە ئەوەندە تۆبە تۆبە تۆبە، کەوایەکت لەبەرە بێ کۆبە، ژوورەکمان هەیە بێ سۆبە، دە ئەتووش تۆبەکە بکە بە نۆبە ماڵی تۆبەت شێوێ.

– ئاینی زەردەشتی تا چ ڕادەیەک هەلومەرجی بڵاو بوونەوە و گونجان و وەرگرتنی لەناو کورددا هەبووە: ئایا لە ستدانی ئەم (ئاین)ە چ سەنگ و بایەخێکی دیاریکراوی لە پێکهاتەی نەتەوەی کورد و چارەنووسیدا دیوە؟

دوو وشەی (ستدان) و (پێکهاتە) لێڵییەک دەخاتە مەبەست لە پرسیارەکە چونکە من هیچ کامێکیانم بەو دەقە نەدیتوون و ناشزانم چ ڕادەگەیەنن. ئەگەر مەبەست "لە دەستدانی ئەم ئاینە" بێ ناشێ (لە دەست دان) سەنگ و بایەخی دیاریکراوی هەبێ لە (پێکهاتە) و چارەنووسی نەتەوە. سەرەتای پرسیارەکە تاکو دەگاتە «لەناو کورددا هەبووە» مەفهوومە، لەوە بەدواوە ڕێ بەدێیی کردن، بۆ من، زۆر دژوارە. جارێ لە پێشەوە دەبێ بڵێم، من تا ئەم دەمە نەگەیشتمە بیروڕایەک دەربارەی چەند و چۆنیی ئاینی زەردەشت کە دەزانین ئەسکەندەری مەکدۆنی کتێبخانەی ڕەسمیی هەخامەنشییانی سووتاند بە ئاڤێستاوە کە گۆیا لە پێستی چەندین هەزار مەڕ یان گاجووت نووسرابوو. چی لە ئەسڵە ئاڤێستا ماوەتەوە، بەپێی توێژینەوەی پسپۆڕانی ڕۆژاوا، لە بەشی هەرە کۆنی ناوی ئاسن نییە وا بزانم (خوێ)ش هەروەها، لە ئەفلاتوون دەگێڕنەوە کە گوتوویەتی: زەردەشت ٦٠٠٠ساڵ پێش ئەفلاتوون خۆی، ژیاوە. سەرت نەیەشێنم چەندێکی لە نووسینی تەرجەمەکراوی غەرب بۆ فارسی وەیا نووسینی نووسەرانی فارس خۆیان هاتبێتە بەرچاوم لەبارەی ئەم دینە و پێغەمبەرەکەیەوە ڕایەکی متمانەبەخشم لێ بە چەنگ نەکەوتووە، خۆ ئەگەر بە موعجیزەش هەموو ڕاستییەکی سەر بەم پرسیارە بۆم ڕوون بێتەوە ئەوساش وەڵامی ئەو بەشەی سەر بە تەئسیری ئاینی زەردەشتە لە کورد هەر دەمێنێتەوە بە گەنجێکی ناو تاریکایی چونکە کوردەکە خۆی نوقمی تاریکاییی بێ مێژووی خۆیەتی، تا ئەوەی کە دەشڵێین مادەکان کوردن قسەی خێرەومەندی غەیری کورد دەکوتینەوە، سەرەڕای ئەو ڕاستییە کە کورد نیشتەجێی وڵاتێکە کە مادەکان تێیدا ژیاون، هەر نەبێ لەو بەشەی کوردستان کە کەوتۆتە دیوی ئێران.

بەپێی ئەو هێندە خەبەراتەی دەوری ماد و ئاڤێستا و زەردەشت و بڵاوبوونەوەی دینی زەردەشت هەڵدێن بەشێکی فەرمانڕەواییی ماد دەکەوێتە پێش پێغەمبەرایەتیی زەردەشت، بگرە بەلای هێندێ بۆچوونی بەشێک لە تۆژەرەوەی زەردەشتایەتی، زەردەشت دوای تێچوونی حکوومەتی ماد بووە بە پێغەمبەر. بە هەمەحاڵ وا پێ ناچێ ڕۆژێک لە ڕۆژان کورد هەڵسووڕێنی کاروباری دەستووراتی ئاڤێستا بووبێ، بەڵکو ئاینێکی سەر بە ئاڤێستای دەکار هێناوە کە بەسەر ڕەعییەی پلەی هەرەژێری ئاڤێستاناس سەپێنراوە و هەرگیز هەژاری پێ نەحەساوەتەوە.

لەمەش بترازێین: زەردەشتایەتی تەنها لە کولانەی چاکە و خراپە و ئاکار و ڕەفتار و گوفتارەوە سەیری جیهانی کردووە و یاسای بۆ داناوە، ببڕای ببڕای لەگەڵ زانست، هونەر و حساب و هەندەسە و فەلسەفە و فەلەک ... و... ئەوان لایەنانە تێکەڵاوییەکی نەبووە، ئەویش تا ڕادەیەک وەک دینی مەسیحی خەریکی پەروەردەکردنی مرۆ بووە، وەکو دایانی دڵسۆز، پاکی ڕاگرێت و چاکی ڕێنمـوونی بکات و بەسەر (چینۆت)دا بۆ بەهەشتی بپەڕێنێتەوە. چەندی لە ئامۆژگاری بۆ سەگ و گا و مەڕ و ماڵ و پاک ڕاگرتنی خاک و ئاو سفارشی کردووە، هەزار یەکی ئەوە، بگرە هەر هیچ، بەلای شیتەڵکردنی مەتەڵەکانی سروشتدا نەچووە. خەریک بووە ئەهریمەن ببەزێنێ و ئاهورامەزدا و یاریدەدەرەکانی ڕازی بکات، قەتیش نەمدیت لە نووسینێکدا فکرەی ڕووناکی و تاریکی، وەک دیاردەیەکی سروشتی نەک موعجیزەی خودا، نە لە زەردەشت و قوتابییەکانیەوە، نە لەو نووسەرانەی ئەورووپا و ئێران کە خەریکی زەردەشت و ئاڤێستا بوون، سەرچاوەیەکی غەیری ئاهورامەزدا و ئەهریمەنی لە قەبەڵ کرابێ، بەڵکو هەرچی بوونەوەر هەیە بەبێ ڕاڤەی عیلمی بەجێ هێڵراوە لە دینی زەردەشتدا.

پێشتر لەبارەی پەیدابوونی ئاینەوە دوام. لێرەدا، هەر لە کولانەی سەرەتای پەیدابوونی ئاینەوە سەیری زەردەشتایەتی دەکەم کە بێگومان

ئاڤێستا و بەند و سفارشەکانی و دەستوورەکانی چاکە و خراپەی و مـوژدەی بەهەشت و هەڕەشـەی جەهەندەمی ئاینێکی سەقامگیری تێک هەڵکێش و بە سـزا و پاداشـتی ناوەتەوە، بەڵام هەر چونکە لایەنی (علمانیەت) و ئەندێشە و لێکدانەوەی (هۆ و ئاکام)ی دیاردەکانی سروشت و گیان لەبەری نەبووە و هەمووی هەر پەند و ئامۆژگاری و ملنان و ڕچەبەستن بووە، بە ئاسـانی و ئاسـایی و بە داخـوازی و (حـەتمیـە) دینەکـە بۆتە قوڕەچەورەی دەستی خاوەن دەسەڵاتان تا کار گەیشتە پلەیەک لە بەدایەتی کە باسی (ئارداڤێراف نامە) خۆی ترنجاندە ناو عەقیدەوە کە گۆیا یەکێک لە مووبەدە زلەکان خۆی بەخت کرد بۆ گەشتێکی ئەودیوی جیهانی بەرچاو، بە نیازی (سەرلەنوێ ئاشنابوونی ڕاستییەکانی عەقیدە). وشەی (ئارداڤیراف) بریتـییە لە: (ئەرەتە) بە واتای ڕاست، دروست و لە (ڤیـراف) بە واتای ئازا کـە بێ تەئویل و پاتەوپات (وێراو)ەکـەی کـوردییـە بە ڕێکەوت لەو ناوەدا ماوەتەوە. وەک بزانم (وێران) لە فارسـیدا بەم دەقە وشـەیەکی نییـە. بە هەمـەحـاڵ، کـەسـێکی کنە بکات لە دینی زەردەشت بە نیـازی دۆزینەوەی گەوهەر و ئەڵماسی ئەوتۆ، بەژن و باڵای ئەنجن ئەنجنی کوردی کۆنینەی پێ بڕازێنێتەوە و برینەکانی سارێژ بکات، ماڵم حەقە، کەرتە شیشۆقێکی شکاویشی چەنگ ناکەوێ، چونکە دینەکە ماڵی فارس و ئەشکانی بووە، کوردەکە لە هیچ ڕوویەکەوە نەیتوانیوە سوودێکی سـەر بە نەتەوایەتیی خۆیەوە لەو دینە هەڵکرێنێ. لە نەتەوایەتی بگەڕێ و دەست لە (کەسایەتیی) تاکی کورد گیر بکە، ئەو خاک بەسەرە چ حەدی هەبووە زوڵمی پاتەوپات و دوور لە هەموو ئاکارێکی مرۆیانە ڕەت بکاتەوە و سەرپێچیی لێ بکات. گۆیا ئەگەر لەم ڕۆژگارەدا کورد با بداتەوە سەر دینی ئاڤێستای ساسانییەکان چ سوودێک بەخۆی و چارەنووسی دەگەیەنێ کە دەزانین ئەگەر بەڕاستی ببینە ئاڤێستایی ئەو هێندە سەقافەتەی لە یۆنانییەکانەوە پێمان گەییوە، ئەویش، دەبێ بسـڕێتـەوە. ئێـمـە و گـەلانی ڕۆژهەڵاتی لە ئێـمـە پێـشکەوتـووتریش

بەدەست هێندێ کۆسپی کە ئاین لەم سەردەمەدا دەیخاتە بەر هەنگاوی ڕەوتی بەرەوپێشەوە، دۆش دادەمێنین و بە فاکوفیک و تەئویل و مەرایی حورمەت بۆ کۆسپەکان دەهێڵینەوە و بەسەریاندا تێ دەپەڕین، ئەمجا ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ١٥٠٠ ساڵی لێرە بە پێشەوەی سەردەمی ساسانی دەبێ حاڵمان چی بێ بەدەست تەئویل و هەڵبەستنەوە و کەلێن گرتن و لەمپەرلادان؟ دەزانم دەقی پرسیارەکە ڕووبەڕووی ئەم حاڵەتەمان ناکات بەڵام سەیرکردنی ئیسلام وەکو لەمپەرێکی زل لەبەر هەنگاوی کورد و توێژینەوە لە دەوری پەسەندی ئاڤێستا لە (پێکهاتە)ی نەتەوەی کورد ئەم کێشەیەمان بە ملدا دەدات.

هەرچەند من لە بارێکدا نیم کون و کاژێرکی مێژووی هەزار و دوو هەزار ساڵی تێپەڕیومان بە سەح بکەمەوە [بە سەح کردنەوە لە «سەهیتن»ی پەهلەوی نزیکە، بگرە هەر خۆیەتی. دەگوترێ: مەڕەکە بە سەح بکەوە] بۆ قاڵکردنەوەی (چەندی چاکە و چەندی خراپە) لەوەی کراوە و بەسەر خەڵقدا هاتووە چ لە سۆنگەی ئاینەوە بێت و چ لە هی سیاسەت، دیسانەوە ئەو واقیعە ڕەجاڵەی کوردی لە باوەش گرتووە لە هەموو ئەو ڕۆژگارانەی دەنگوباس و زەمزەمەیەکی بە ئێمە گەیشتووە، هێمایەکی ڕاگەیەن دەکات بۆ ڕۆژگارێکی بەر لە ئیسلام کە کورد تێیدا کۆیلەی ساسانییان بووە، بێ دەسەڵات و بێ ڕەوت و گەلێک کەنەفتتر بووە لەو سەردەمانەی کە تێیدا بوو بە ڕەعییەیەکی هاوشانی ڕەعییەی فارس لەژێر ڕکێفی عەرەب. ئێستا ئەگەر دەوڵەتێک سواری تورکیا ببێت کام خەسارەت لە کورد دەکەوێت؟ لە دەمی عەباسییەکانیشدا حاڵی کورد ئەوە بوو کە خۆ و تاڵع ئاغایەکی نوێ بوو بە قەمچیوەشێن بەسەر فارسەوە، کوردیشی لەگەڵدا بێ کە هەردەم قامچیی لەناو شانان ڕاکێشراوە. خولاسە من چ ڕووناکییەک نادۆزمەوە لە ئاڤێستایەکی ساسانی کوردی پێ بەستبێتەوە، سەرفی نەزەریش دەکەم لەوەی ئاڤێستا ڕابەری جیهانناسی و سەرچاوەی زانست و فەلسەفە و

هونەر نەبوو. دەستبەتاڵیی کورد لە پیت و بەرەکەتی ئاڤێستا لەم دەمەدا، کە ڕۆژی ٢٦-٧-١٩٩٦ە، بەوەدا دیارە کەم تا کورتێکی زێدە زێدە ناچیز نەبێ لە وشــە و زاراوەکـانی لە کـوردیدا بە دەر ناداتەوە کـەچی زمـانی فـارسی چونکە پێی زاڵ و سـوودمـەند بوو، یەک فەرهـەنگۆکی دڵدەرەوەی لەو سامـانە فەرهـەنگییەی کۆنینەی زەردەشت بۆ ماوەتەوە.

ئێمە لە چاکەی زەردەشت هـەر ئەوەمان بۆ دەمـێنێتەوە کە کورد بووبێت بە پێی زاهیری حاڵیش کە لە کتێبدا نووسـراوە، زەردەشت بە خۆی و خـێزانی گـەشـتـی (پەرەتو زەمـو)ی لە زسـتـانـدا کـردووە، لە ناوچەی ڕەیەوە بەرەو ڕۆژهـەڵات. (ڕەی) کـە ڕەگـەی پێ گـوتراوە بەشـێکی وڵاتـی مـادە. (پـەرەتو زەمـو)ش بە واتـای (تێپـەڕینی زسـتـانـە) دێت. گـۆیا لەسـەر سـفـارشـاتی فـەقـیـردۆسـتـانەی لەلایەن دەســەڵاتدارانەوە بڕیاری ئـافـەرۆزکـردن و وڵات بەدەریان بەسەردا هێناوە.

- موتوربەکردنی هەندێ لە نووسینەکانتان بە هێنانەوەی ئایەتی قورئان و ئاماژەیان بۆ کولتووری ئیسلامی شـەقڵ و سیمـایەکی ئیسلامییانەی داوەتە پاڵیان. بەڕێزتان چۆن پاڵپشتی لەم بۆچوونە دەکەن، یاخود؟

خۆزی، بە نموونە، چەند شوێنێکی ئایەتیان تێدا هاتووە لە نووسینی مندا دەتخستە بەرچاوی خـوێنەر تا بزانین چەندی زەرەرە بۆ (پـەز)ەکەی کابرای جاف. سـاڵی ١٩٥٤ کە یـەکـەم کۆبوونەوەی ئاشـتیـخـوازان لـە بەغدادا پێک هـات دروشـمـی هـەرە زل و ئاشکرا و شـکـۆداری ئەو ئاهـەنگـە ئایەتی (ادخلوا في السلم كافة) بوو، کە دەزانیت ئاشتیخوازی هی بەرەیەک بوو خۆی لەسـەر بنەمـای (الحاد) ڕاگرتبـوو. وەک لە بیرمـە سـاڵێکیان خرۆشـچێڤ سـەردانی مـیـسـری کـرد بەپێی داخـوازی ڕێکەوت و حـاڵ قـسـەی ئیـمـاندارانەی دەبزرکاند. لە نووسینـی مولحیدێکی ڕووسیم خـوێندەوە دەڵێ. من هـەرچەند مـولحیـدم بەڵام دەبێ بەپێی پەروەردەبوونم جـوزئێکی خـوا لە مندا هـەبێ دەنا

بە ئینسـان دانانرێم. بەدوا ئەمـەدا دەڵێ فـلان و فـلان و فـلان چـونکە خـوا لە تەرکیبیاندا نەبوو بۆیە وەها دڕندە بوون.

سـاڵێک لە سـالانی ١٩٧٠ کە ئەندامی کۆڕی زانیـاری کـورد بووم لێم داوا کـرا شـتێک بنووسـم لەسـەر (ئافرەت لە مـەڵبـەندی ئۆتـۆنۆمی/ حکم ذاتی...) یەکێک لە ئامـۆژگـارییـە هـەرە خـەسـتوخـۆڵەکانم ئەوە بوو کـە ئەولاد دەبێ لە ئاسـت باوک و دایـکی ئەم ئـایەتە گــەش و شــەرافــەتمـەندە دروشــمی بێت «واخفض لهما جناح الذل من الرحمة وقل ربي ارحمهما كما ربياني صغيرا) و لە بیـر نەکات کـە ڕۆژێک خـۆی دەبێـتـە باوک یان دایک و چاو لـە بەزەییی منداڵەکەی خۆی چڕ دەکاتەوە.

ئەم جـیـهـانـە خـۆی لە خـۆیدا (مـەبەست جـیـهـانـی مـرۆیە) و بەپێی پێداویسـتـیی بەرژەوەند کەرت کـەرت و بڕبڕ نەبووە، خۆ ئەگەر بەرژەوەند هـۆ بێت، لێکترازانی خەڵک بـان چاوم و سـەد مـاشەلای لێ بێت، بەلام بەداخـەوە مـرۆ وەک کۆمـپـیوتەر نییـە بەپێی ئەکـتەرەکانی ئەرێتی و نەرێتی بڕەقسێ و کۆڵ بدات. وا دەبێ لەسـەر شـەش و بێشی تـاوڵی خـەنجـەر هەڵدەکێشـرێت، لەوانەیشـە لایەکی ولات وێران ببێت و پەندی (ئاگرە سـوورە لە خـۆم دوورە) ورتە لە خـەڵک ببڕێت. تا ئەوەی لەسـەر (مـوتوربەکـردنی ئایەتی قـورئان) لە ولاتی مسـڵمانان لێپێچانەوە و گوێ قوتبوون پەیدا دەبێ، پێویسـتـە زەمـانە هەڵگێڕیتەوە بۆ ئەو ڕۆژەی حـیزبی بۆڵشـەڤیک لە ڕووسـیا ئیلـحادی کرد بە ئاینی خـۆی. وا لەم ڕۆژەدا گـیـانی پشت بەغـەیب بەسـتن و جلکی کـاملانە لە زۆر شـوێنـی ئەم زەوییـەی (هێندەی کدوولەیەکـە لە چاو ئەسـتێـرە زلـەکـان) بڕەو دەستێنێ. با شتێکت بۆ بگێڕمـەوە لە تەجرەبەی خـۆم: سـاڵی ١٩٦٦ لە (قـبـول)ی دیوەخـانەیەک و بـەپێی بابەتـی قـسـە گـوتم: ئـەورووپای سـەردەمی ڕێنێـسـانس بە ئـومـێـدی ڕزگـاربوونی لە کـۆتی خـەفـەخـانی کـەنیـسـە و ڕەجعـییـەت دڵ و گیـانی کردبۆوە بۆ فکری تازە، بەلام کە گەشـبینییـەکە بەهۆی شەڕ لە دوا شەڕ و تێکهاویشتنی کۆمەڵە لێکتر جوداکانی سیاسەت

و بەردەوامیی زوڵم و نارەحەتیی خەڵکەکە دڵشکستە بوو (بە تایبەتی پاش دوو شەڕی هەرە دڕندەی جیهانی) لە ئاست ئەو نەهاتنە دیی ئومێد و ئاواتی تێشکاو تا بڵێی ساردبۆوە، لە گوڕی سەرەتای ڕێنێسانس، تا دەبینین لە ئەڵمانیای دوای ناوەڕاستی سەدەی بیستەم حیزبی هەیە بە مەسیحییەتەوە ناوی دێت. بەڵام قسەکانم لای خەڵقەکە کاریگەر نەبوو، تومەز هەر کەسە گوێز لە هەنبانەی خۆی دەژمێرێت. ڕەنگە من یەکێک بم لەو کەم تا کورتەی گوێز لە هەنبانەی واقع دەژمێرێت. ئێستا دەبینی حیزبی شیووعیی ئیتالیا ناوناوە لە ڤاتیکان نزیک دەبێتەوە و سڵ ناکاتەوە لە مەسیحییەت. لە حاڵێکدا دەوڵەتی شیووعی لەگەڵ دەوڵەتی شیووعی لێکتر دڕدۆنگ بوون و دەبن، خولاسە ئەو زڕە تیشکانەی حیسابی خۆشکەڵەی گەشبینانە دەیدات، لەوەدا نییە کە دیتت ڕۆژنامەیەکی شیووعی بە دوا ناوی پێغەمبەردا «ص» دەنووسێت واقت وڕ بمێنێ، منداڵبازاڕیی سەرەتاکانی چەپڕۆیی و پەرگیری کز بۆتەوە (دەبوو دەمێک بێ دەورانی بەسەر چووبێت) هەرچەند لەو وڵاتە ئاخر شەڕانەی جیهانی سەد و سێیەم، نەزانی و گەمژەڵیی خەستوخۆڵ جووجەڵەی تازە بەتازە هەڵدێنێ بۆ تەڕدەماغیی کەللەپووچەڵان.

ئەگەر ڕێک کەوتبایە، برای ئازیز، دوو بەدوویی و لە وتووێژی مەحرەمانە یەکدیگیر بووباینایە دەشیا گەلێک لایەنی شرایەوەی باوەڕی ئاینی، کە مەلاکانیش بۆی نەچوون، بۆتم ڕوون کردبایەوە. سەیر لەوەدایە کە بە ڕێکەوت من لەم ڕۆژانەدا چوار ئینجیلەکەی مەسیحی لەگەڵ قسە و نامەی قوتابییانی مەسیح خۆی، دەخوێنمەوە لە کتێبێک کە سەرناوەکەی (کتاب الحیاة)ی لێ نووسراوە. وا لەم چەند دێرەی داهاتوودا نموونەیەکی سەرباسی (الرؤیا)ت بۆ دەنووسمەوە کە (یوحەننا) لە زاری مەسیحەوە دەیگێڕێتەوە لە سەرەتاکانی لاپەڕە ۷٥٣ دەست پێ دەکات بەم شێوەیە:

«وعندما نفخ الملاك السادس في بوقه، سمعت صوتا آتيا من القرون الاربعة لمذبح الذهب الموجود امام الله، يقول للملاك السادس الذي يحمل البوق «اطلق الملائكة الاربعة المقيدين عند نهر الفرات الكبير». وكان هؤلاء الملائكة الاربعة مجهزين استعدادا لهذه الساعة واليوم والشهر والسنة، فأطلقوا ليقتلوا ثلث البشر». گۆیا دینی مەسیحی دینی بەزەیی و میهرەبانییە. ئەم چەند دێرەی نموونە لە چاو ئەم ئایەتانەی وەسفی خوا دەکات هەر نموودیان نییە.

– وشە و تێگەی «ژن» تا ئێستا چەندین پێناسە و وەسفی جۆراوجۆری وەک باش و خراپ، تاڵ و شیرن، خۆش و ناخۆش... تاد، چۆتە پاڵ، ئایا بۆ بەرێزتان دروشم و ڕستەی (ژن نیوەی کۆمەڵە) لە تەک ئەو وەسفانەی دیکەدا پانتاییی چەمکی ژن دێنێ؟

لە پێشەوە دەڵێم وشەی (تێگە) یەکەم جارە دەیبینم، پێشتریش نەمبیستووە ئیتر پەنا بە خوا. لە ئاست ئەوەدا کە ژن نیوەی کۆمەڵە گرفتێک نابینم، چونکە پیاویش نیوەی کۆمەڵە، بە هەردوو لایان تراجیدیای لایەنی ناپەسەندی کۆمەڵایەتی و زەماوەندی لایەنە چاکەکەی پێک دەهێنن و بەمەشدا بایی سەری دەرزی لە ناسینەوەی کۆمەڵ و پیاو و ژن نەهاتۆتە بەر بینین و زانین و هەستمان چونکە شتێکمان گوتووە بەلای کەمزانیمانەوە دەبات وەک ئەوەی بابایەک سوێند بخوات لەسەر هێندێ کە مەیموون چەڵتووک نییە، بەر لە سێ ساڵ یەکێک لە سیاسەتمەدارانی هەرە هەرە زلی کورد لە دانیشتنێکی دوو قۆڵی لێمی پرسی: ئافرەت لەم سەردەمەدا، بەتایبەتی لە وڵاتە پێشکەوتووەکان، بارتەقای پیاو، هەموو مەیدانێک بە ڕوویدا کراوەتەوە و کەم و کەسری نییە لەوەی پێی دەڵێن ئازادیی کردار و گفتار و ڕەفتار، کەچی لە توانستی ئەدەبی و زانستی و هونەریدا (واتە لایەنی هۆشەکی، عەقڵی) هێندەی پیاو برشتی نییە؟ لە وەڵامدا پێم گوتەوە: سروشت ئافرەتی ئامادە کردووە کە ساڵی جارێک منداڵی ببێت، نۆ مانگ هی حەمل و سێ مانگیش تا دەگاتە حەملی دووەم. بە دوا حەملیشدا دەوری

ساڵ و نیوێک خـەریکی شیردان و شەونخـوونیی خاوێنکردنەوەی دەبێت. ئەم ئەرکـە لـە سنوور بەدەرە هەروا (بـێ نرخ) بەسـەر ئـافـرەتدا تێ ناپـەڕێت. تۆ بێنە پیاو ناچار بکە بە درێژایی عومری، بێ حەمل، ئەو ئەرکە پشتشکێنەی ئافرەت هەڵی دەگرێ ئەو هەڵی بگرێ، ئایا چەندی بۆ دەمێنێتـەوە لە مەودای ئیبداع و زێدە بڕشت و بەرهـەم، هـەرچەند ئەرکەکە وەک هـی ئافرەتیش نییـە کـە سروشـتکرد و ئەسـەردار بـێ لە تەکوینی بایۆلۆجیی پیـاوەکە. بێگومـان سـروشت حـاتەمـی تەی نیـیـە وەها بکات ئافـرەت هـەم لە پـەروەردەی منداڵ سـەرامەد بێت و هـەم لە مـەیدانەکانی کە پیـاو تێیـاندا باڵادەسـتـە، خۆ ئەگـەر هێندە پاڵەوان بایە پیاوی دەکرد بە کۆیلەی خـۆی. لەگەڵ ئەم ڕاسـتـییـەشـدا ئافـرەت هـەر دەمێنێتـەوە بە خـالقی ژیان و پارێزگـاری نەوع و نەتەوە، چونکە چەندێکی پیـاو پـاڵەوانی مـاسـولکە و مـێـشـک بێت هـەر ناگـەیێنێـتـە ئەو کـانیاوەی خـوێن کـە ژن لە هەناویدا منداڵی پێ دەژیێنێ. پیاو لەوانەیە وەکو کەڵەشێر بە ڕێگەوە منداڵێک بخاتە ڕەحمی مێیینەیەک و قەتیش نەزانێ ئەو وەچەیەی خـسـتـۆتە سـەر دنیـا، کـەچی ئافـرەتەکـە بەپێی بڕیاری سـروشت دەبێتە یەخسیری ئەو وەڵەدەزینایە مەگەر ناچاری و بێ دەرەتانی کۆرپەکەی پێ خەفە بکات.

لە بڕە شیعرێکی باوکمدا ئەمە دەخوێنیتەوە:

تەربییـە لـەلای داکـە — داک چاک بێ ئەولاد چاکـە
بـاب لە ئەسـلا بێبـاکە — فەرقێـــکی ناکـــا چەندان
داک مامۆستای فترییە — تەشـــەککـــولت لەوییـــە
مـادی یـا مەعـنەوییە — ڕوشــــدە یـا لــــە ڕێ لادان
کە داکـی چاکـی نەبی — سێ سـەد حـەدیسی نەبـی
چلـۆن تەئسـیری دەبی — وەک پف لە پەتک و سندان

من تێ نـاگـەم بۆ دەبێ پیـاو خـۆی بکاتـە پزیشـک و مـامـۆسـتـا و ڕابەر و

نرخـــسـاـزی ئافــرەت، هەر یەکــە بە جــۆرێک لە هـەوایەک بـۆی دەچڕێ و دادەبڕێ، گۆیا پیاو خۆی هێندە پـاشەڵخاوێنە نەشێ وەک ئافرەت بخرێتە بەر زەرەبینی چاکـە و خـراپە تێـیـدا؟ ئەو شـەڕ و کـوشـتـار و کـاولکردن و سـووتاندن و ڕووتانـدنەوە پیـاو دەیکات یان ئـافـرەت؟ من ڕێ بە خـۆم نادەم ئافـرەت بە خــەیاڵ بخـەمـە جـێی پیـاو و ئەو تاوانەی وە پاڵ بـدەم کـە پیـاو خـسـتـۆتیە ئەسـتـۆی خۆیەوە. واقـیـعی زەق و زۆپ دەکەمـە شایەد و کردەوەی هـەردوویان دەدەمـە بەر پێـوانەی چاکە و خراپە، بەولای ئـاشکراوە ئاشکرایە کـە قـەمـچی و دەمـانـچـە و بۆمـبـای ئەتـۆم لە دەست پیـاودایە، بەرتیلخـۆر و بەرتـیلدەر پـیــاون، قــاچاغـچی و دزی شــەوانە، بـە زۆری شــایەدی درۆزن، خــەبەردەر لە بێ تاوانان هـەمـووی هەر پیـاوە، بەمـەشـدا، لـە نوخـتـەنەزەری هەڵسـەنگاندنی ئافـرەتەوە، ئۆباڵی هەرە گـەورە دەچێتـە گـەردەنی پیـاو. کـە بمانەوێ چاری بەدایەتی بکەین دەبـێ خەریکی نەخۆشخـانەیەکی نیوە شـێت و نیوە تـاوانبار بین کـە پیاو تێیدا کاربەدەسـتە. بەڵام دەبێ ئـاگاداری هـەق و حسێبەک بین دیمەنەکەمان لێ نەکاتە مەتەڵ و سیحر. پیاو کە بەپێی واقیعی حــاڵی دەســەڵاتدارە لەچاو ئـافـرەت، پشکی گــەورەتری کـاری پەســەندی بە ئەرک و زەحــمــەت و کـۆمــەڵ حـەوێنەوە، بـە ناچاری و حـوکـمی زەرووڕەت، دەچێتەوە بۆ حـیسابی پیاو، بەمـەشـدا بەشێکی بە پـۆزی کاری ناپەسـەندی دەسرێتەوە. لەمـەش زیاتر، بەدایەتییەکی کە لە ئاکامـی نالەباریی کۆمەڵگەی ئادەمـی، بە تێکڕایی، دەزێتــەوە لـە حـیـســابی هەمــووان بـە ژن و پیــاوەوە دەسرێتەوە، دەمێنێتەوە ئەو کارە بەدەی تـاک دەیکات لەسەر تاکەکە حیساب دەکرێت. ئاڵۆز بلۆزیی چەند و چۆنیی تێک هەڵکێشان و تێک ئاڵقانی سەر و بەری تێکڕای کۆمەڵگـەیەک وەها فرزە دەبڕێ لە خـوایشـتی تاک و کۆمـەڵ بە کـەس ناکـرێ پشکی هەر یەکـێک لەو ئـاڵۆز بلـۆزییـە دیاری بکات. حـەربە و دەقـەومێ، کــەس ناتوانێ بەبێ عـیلمـێکی پێی دەڵێن عـیلمی خـودایی یان عیلمی موتلـەق، بەرپرسایەتیی میللەت و حکوومـەتی لایەنە شـەڕکەرەکان لە

هەڵگیرسانی شەڕ دەستنیشان بکات. خولاسە کنەکردن لە کاری بە گرێ و گاڵ و چەندین لایەن و فرە گۆشەی وەک پشکی پیاو و ژن لە بەرەوپێش چوون و هاتنە دواوەی کۆمەڵ نە لە ئیمکاندایە نە سوودیشی هەیە. ئەوجا کەسیش ناسەلمێنێ کە سەلمێندراش خەڵکەکە هەر ئەوە دەکات کە کردووەتی هەتا باری ژیان و بەرێوەچوون دەگۆڕێت. لەم هەڵوەستەی بەرانبەر پرسیارەکە ئەوەندە بە لزووم دەزانم کە پێویستە بە یەک چاو سەیری ژن و پیاو بکرێت هیچ لایەکیان نەشێ لە لایەنەکەی دیکە دابشکێنێ، ئەمەش شتێک نییە بە زیاد بگیرێ لە مافی تەبیعیی مرۆڤایەتی کە لە حیسابێکی زێدە سادەوە دەبینین تاکی پیاو دەورە دراوە، لە نزیکەوە بە دایک و باوک و برا و خوشک و خێزان (ژن). تاکی ژنیش کە دەورە دراوە بە دایک و باوک و برا و خوشک و مێرد، دواتریش کە شوویان بە یەکتر کرد ئەندامی (وەچە) بۆیان زیاد دەبێت. کە حاڵ ئەمە بێت لە چ ئاسمانێکی ڕوونەوە ئیلهام بۆ پیاو بێت پایەی ئافرەت دالەنگێنێ. ڕاستییەکەی شەڕی نێوان نێر و مێ لە جغزی کۆمەڵ و خێزاندا بابەتێکە لە گەپی منداڵان دەکات. تۆ کە لەگەڵ ژن و دایک و کیژ و خوشکت ملانێی پاتاڵ و کەلوپەل بکەیت چۆناوچۆنی دڵت دەچێتە سەر خۆبەختکردن لە پێناو گەشە و شادیی ئەو نێر و مێیانەی میللەتت کە بەشی هەرە زۆری هەر نابینیت و ناناسیت، نازانیت دانیشتووی کام کاولگەن؟ ئایا تۆ نیشتمانپەروەریت بەو مانایەی کە بریتی بێ لە (تجرید) و ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینەی لە خەیاڵەوە بۆ دەخوازیتەوە، نەتەوەش جۆرە تەجریدێک بێ پێوەندیی نەبێ بە مام بارامی یەخەچڵکن و کاک بارامی داوای مانگانەی خانووت لێ دەکات. یەحا میللەتی (مجرد) چەند ئاسمانییە هەتا دەبێتە تاک تاکی هەناسەهەڵێنی مەیلەو چڵکن و خاوەن ئارەزۆ و نارەزامەند و زمانهەراش. خەباتگێڕی تریفەپەرستی دوور لە واقیعی ڕەقوتەق پڕ بەدڵ خزمەتکاری ئەو گەلەیە وەک مەڕ، لە جیاتی بارەبار، سروودی (ئەی ڕەقیب) بچڕێ.

قسـە زۆرن لە ڕوونکردنەوەی بەرپرسـایەتیی لایەنەکانی شـەڕهەڵگیرسـێن. هەڵوەستی بەرەی سـەر بە سێر چەرچڵ و بەرەی حکوومەتی بەریتـانیا سـەیر بکەین، چەرچڵ لـە زوویێکەوە داواکــار بـوو دەرفــەت بـە هیــتلەر نـەدرێ دەسـتدرێژی بکات. حکوومـەتی بەریتـانیـا هـەم لـەبەر نائامـادەییی خـۆی و بەتایبــەتی فـرانسـا کــە لە ناوەوە گـەندەڵ بووبوو تا ئەوەی نەیانتــوانی بەرهەڵستی بکەن لە فرانکۆ، هەم لە خۆش ئومێدییەک بە وەستاندنی هیتلەر بەر لە چوونە ناو جـغـزی شـەڕ شلەپەیتـەیان دەدا بە سـیـاسـەتـی نەرمی و توندی. ڕووسـیـاش مـەتەڵێک بوو سـەرەدەری لێ نەدەکـرا، هەتا خـۆی سـاغ کردەوە بە ڕێککەوتن لەگەڵ هیتلەر لەسەر دابەشکردنی پۆڵۆنیا و بەخشینی دەوڵەتە بچـووکـەکـانی باڵتـیک بە ڕووسـیـا. وەک دەبینی حـاڵەتی وەها دەڵەمــەیی بە زەحــمـەت ڕێ دەدا، یان هـەر ڕێ نادا، لایەنی خـەتابار لـە بێ خەتا جودا بکەیتەوە لە بەریتانیا و فرانسای سییەکان.

مــەبەس لـە هەڵەی سـتــالین ڕێککەوتنەکــەیەتی لەگــەڵ هیـتلـەر لەســەر دابەشکردنی پۆڵۆنیا لە نێوان ڕووسـیـا و ئەڵمـانیـادا و ڕوودانـی شـەڕی دووەمی جیهانی لە ئاکامی هێرشەکەی ئەڵمانیا بۆ سەر پۆڵۆنیا. ستالین لەو ڕێککەوتنە و نیـازێکی هێنایە سـەر دۆسـتـایەتیی ئەڵمـانیـا دوو هـەڵەی لە لێکدانەوەی کرد، یەکیان گەیاندییە ڕۆخی مەرگ. دووەمیان لە مەرگی ڕزگار کرد.

هەڵەی یەکــەم ئەوە بوو، وای دەزانـی کـە ئەڵمـانیـا پاش ئەمین بـوون لە ڕووسیـا و دووچاربوونی بە تێک ئالان لەگەڵ فرانسا و بریتانیا، هەم خـۆی کەنەفت دەکات و هەم فرانسا و بریتانیاش. ئیتر دەمێنێتەوە ڕووسیا بە تاکە هێزی سـەر شانۆی ئەوروپا، کەچی حیسابەکەی بە تەواوی هەڵە بوو. وا بوو فـرانسـا ڕمـا، ئینگلیـزیش بە حـاڵ سـەربازەکـانی، بێ چەک و بە زەرەرێکی دەریاییی زۆرەوە، گواستەوە بۆ وڵاتی خۆی. ساڵێکی بەسەردا تێ نەپەڕی لێـشـاوەکـەی سـپـای ئەڵمـانیـای پڕ چەک و عـەزمـی تێکشکاندنی

کۆمیونیزم بای دایەوە سەر ڕووسیا. ئەمە لایەنی کوشندەی هەڵەکەی بوو.

لایەنی دووەمی هەڵەکەی کە بەڕاستی لە تێچوونی پاراست ئەوە بوو، بە پێچەوانەی لێکدانەوەکەی، بریتانیا لە حاڵی هەرە تەنگەتاوی و بێ هێزیدا سوور بوو لەسەر بەربەرەکانی دژی هیتلەر. خۆ ئەگەر ستالین نیشانی پێکابایە لەو حیساباتەی کردبووی، دەبوو بریتانیا لەگەڵ ئەڵمانیادا ڕێک بکەوێت، هەر نەبێ بۆ پاراستنی ماڵی خۆی کە ئومێدی لە دەستدا نەبوو تەمای بەزاندنی ئەڵمانیا و هەموو ئەوروپای هەبێت، جگە لە لایەنی تۆڵەستاندنەوەی (هەلپەرستی)ی ستالین کە دەستی ئەڵمانیای کردەوە بۆ بەرەنگاربوونی غەرب. بەشی دووەمی هەڵە کوشندەکەی ستالین ئەمە بوو کە سەهووی کردبوو لە نیازی غەرب بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ ئەڵمانیادا دژی ئینتەرناشناڵ.

زۆر بە سەیری، دوای ئاشکرابوونی هەموو پەناوپەسێوی حاڵوباری شەڕی دووەم و سەروبەرێکی هەڵوەستی دەوڵەتەکان و ڕێکەوتنی ڕووسیا لەگەڵ ئەڵمانیا و (دابەشکردنی پۆڵۆنیا) و ڕێک نەکەوتنی غەرب لەگەڵیدا ئەمجا شیووعییەت هەر سوور بوو لەسەر هێندێ کە ئیستعمارییەکان بەتەما بوون لەگەڵ ئەڵمانیادا ڕێک بکەون بۆ تێبردنی ڕووسیا، لە حاڵێکدا ڕێک کەوتن لەگەڵ ڕووسیا بۆ فەوتانی نازیزم و فەوتاندیشیان، لە ئاکامی شەڕیشدا بریتانیا و فرانسا بەشی هەرە هەرە زۆری دنیایەکی لەبەر دەستیاندا بوو لە کیسیان چوو، ڕووسیاش نیوەی ئەوروپای خستە سەر موستەعمەرەکانی زەمانی قەیسەر، گۆیا بە نیازی خزمەتی ئەو نیوەی ئەوروپایە. کتێبم خوێندۆتەوە، ئەگەر سەهووم نەکردبێ، لەوەدا گوتار بووبێ لەژێر سەرناوی (المؤامرة الكبرى على روسيا)، لە ڕاستیدا ستالین بێ ئەوەی بە خۆی بزانێت گەورەترین پلانی گێڕا دژی خۆی و وڵاتەکەی بەڵام خۆ و تاڵع نیشانەی نەپێکابوو.

– زۆرینەی گـەڕیدە و ئەو ڕۆژهەڵاتناسـانەی ڕێیان کـەوتۆتە وڵاتی ئێـمـە، یان شـارەزای باری کۆمەڵایەتیی ئێـمـەن، پایەی ژن لە ناو کورددا بەرزتر لە هی دراوسـێکانمان دەنرخـێنن، تا کـوێندەرێ ژنی کـورد ئەم سـیـفـەتەی بەڕاست لێ دەگەڕێ، ئایا ئامانج و نـاونیشانی ناوبراو بە (مـاف و ئازادیی ژن)ی بەدەست هێناوە؟

خۆزی ئەو مێرخاسـانەی بێگانە چشـتێکی ئەوتۆیان بۆ پیاوی کوردیش درکاندبایە چونکە بڵێین و نەڵێین پیاو، ئەوسـا و ئێستاش، لە ناو کورد و غـەیری کوردیش، باڵادەسـتـەکـەی کارگـوزاری بووە و هەیە، وا لەم دەمـەدا پیاوی کورد بەلایەک بەسـەر خۆی و کورد و کوردستاندا دەهێنێ چ لزوومی نەهێشتۆتەوە دوژمن پێوەی ماندوو بێ. زۆربەی هەرە زۆری ئەو ئافرەتانەی سـەر بەو مـێردانەن کە (بەلای کەمـەوە) خـەریکی خـەسـاندن و نـەزۆکاندنی (کـوردایـەتی)ن بەشـداری ئەو گـاڵتـەبازارییـەی ئابڕووتکێنن، تا ئـەم دەمـە (ئافـرەت) لە کوردسـتـاندا کـەسایەتیی خـۆی بە کاریگەرێکی سـەربـەخـۆی بەرژەوەندی نەتەوەیی سەقامگیر نەکردووە، هەر درێژەی سێبەری کەڵەمرۆکە بووە کە بارتاقەی کێلەقەبر سێبەردارە.

ڕاسـتـییـەکـەی مـەسـەلەی پێدا هەڵگوتنی ئافرەتی کورد لەلایەن بێگانە و هەندێ کوردی تامەزرۆی هەڵدانەوەی بێ مزە و بێ ئاکامی نەتەوایەتین، بێ کەم و زیاد و بە جـۆرێکی گشتی، ڕەنگدانەوەی بێ دەسەڵاتییە، لەو ڕووە کە قـەلەنـدەر پێی نەکرا بەد بـێ هـەر دەمـێنێـتـەوە (نابەد) بێ و نابەدبـوونیش لە چۆڵگەی کوردستان بە نـاچاری، وەیا لەگەڵ نەختێک سـەرکێڵی، بە پـەسـەند حیساب دەکرێ.

تۆ لە ئافـرەتی کورد وازبێنـە کە بێ دەسـەڵاتە لـە چاو مێردەکـەی و گوێ بگرە لە ناو عەرەب، بە زۆری هەرە زۆر لە موقارەنەدا چاکەی خزمەتگوزاریی کـورد دەڵێنەوە، ئەم مـێـرخـاسـییـەی کـوردی نێـوان بێگانـە هـی پەروەردەی

سۆربۆن و ئۆكسفۆرد نییە، بەڵكو هی میراتە هەرە مەلعوونەكەی بێ دەسەڵاتییە كە ترسی ناوزڕان و سزادان دەیكاتە شەهادەی (حسن سلوك).

دەزانم و دیتوومە، لە هەندێ ساڵی ئاشتیی نێوان كورد و حكوومەتی بەغدا هەزاران عەرەبی بەغدا و بەسرە دەڕژانە شار و ئاوەدانییەكانی كورد و بێ مزە و بێ مەمنوونیەت لەلایەن خەڵكەوە، نەك لەلایەن خاوەن ئوتێل، دادەكران. ماڵم حەقە عەرەبەكەش لێی بەزیاد بێ دوای كەیف و سەفای خۆی باسێكی ئەو میواننەوازییەی بە چاكە دەگێڕایەوە، بەڵام قەت و قەت دانیشتوویەكی بەغدا و بەسرەی عەرەب كوردێكی ئاوارەیان دانەكردووە (چاكەی هەندێ ئێلی دەوروبەری ڕومادی و ئەو هەرێمە دەگێڕنەوە لە ئاست كوردی دوورخرایەوەی كەركوك و بەرەژێرتر كە عەرەبی لە جێگەدا دەكرا بە خاوەنی تازەی خاكەكەی كورد). لە نوختەی (خۆ بە باڵادەست زانینەوە) عەرەبی تێر و تەسەلی بەغدا و بەسرە بە خەیاڵیدا نایەت لە موقابیلدا كەرتەنانێكی ڕزیو بەو كوردە بدات كە لە ماڵەكەی تێر بووە و حەساوەتەوە. تۆ سەیری شارنشینێكی كورد بكە كە تەشریف دەبات بۆ گوندێكی وێرانگەی كوردەواری چەند بە ڕاشكاوی و بە مجێزەوە لوتف دەفەرمووێ بەربەسێڵی وەرزێرێكی كورد نۆشی گیانی بكات و دیشلەمەی شەكری قەندی لێ قبووڵ بفەرمووێ، تا ئەگەر وەرزێرەكەی دیتەوە لە شارە نامۆبارەكەكەی خۆی: (ماندوو نەبیت)ێكی لێ دەكا بە نەجمەی سەرشانی مـــولازیم ئەووەل. ئا ئەم وێنەیەش هەر هی (ژێردەســـتی)یە لە ئاست (باڵادەستی)دا. كورد لە ئاست عەرەب و فارس و توركدا، ئافرەتی كورد لە ئاست پیاوی كورددا، هەمووی بێ لێكدانەوە و بە حوكمی بەدیهییەت خواروژوور دەوەستن، وەك كە عەرەبێكی بەر لە تەمووزی ١٩٥٨ی عێراق بە خەیاڵیدا نەدەهات هاوشانی سەفیری ئینگلیز وەیا كارگێڕی شەریكەی نەوتی كەركووك بێت. پەندی كوردییە دەڵێ: تفی سەرەوژوور بەر ڕیشی خاوەنەكەی دەكەوێ. لە چەند مانگێكی ساڵی ١٩٥٩ كە چەپرۆیی خۆی

دیتەوە لە عێراقی کەریم قاسمدا «ئەوە ئەزم لە بانان دەبەزم»، پەندەکەی کوردی بەرەواژ بۆوە «تفی بەرەوژێری ماقوولێک» بە ڕیشی خۆی دەکەوتەوە. کار گەیشتە بارێک (دینی محمد بطالوخ) بوو بە slogan ی دیانی بێ دەسەلاتی دەوروپشتی مووسڵ، بە زۆریش لەسەریان کەوت.

دەبێ بزانین ئاکار و ڕەفتار و گوفتار و کرداری هەر نەتەوەیەک بێت (تا ئەم دەمە کە لە ڕێی ئاگاداریی شەخسییەوە بێ یا لە ڕێنموونیی مامۆستایانی مێژوو و سیاسەت و نەفس و کۆمەڵایەتیی بەرفراوانەوە بێ)، بەندە بەو کاریگەرانەی سەر بە سروشت و کۆمەڵایەتی (و تێکەڵیی خوێنی ڕەگەزی لێکتر جودا)ن کە هەم هەلومەرجی گوزەرانی مادی و مەعنەوی پێک دەهێنن و هەم بە شێوەیەکی مەیلەو تێکڕایی پەڕاوێزێک ڕەنگڕێژ دەکەن بە دەوری مەفهوومی (عەیبە) و (شەرم و شکۆ)وە. لە کتێبی Daughters of Al-lahای خاتوونەکەی، وابزانم دانمارکی (کە ناوەکەشیم لە بیر نەماوە) بەشێوەیەکی دڵسۆزانە بۆ ئافرەتی کورد دەدوێت. بێگومان ئەو نموونانەی باسیان دەکات ئەو فرشتەئاکارەن کە لە کتێبەکەدا هاتووە. هێندەش وردپێو بووە، بۆ دیارخستنی ئەرکێکی بەسەر ئافرەتی کوردەوەیە هاتووە بە هەنگاو مەودای نێوان خانووی ئافرەتێکی (وەک لە بیرمە) میرزا ڕۆستەمی و زێی تەق تەق (بەپێی ناوی زێیەکە) بەسەر کردۆتەوە، بە چوون و هاتنەوە ٦٠٠ هەنگاو بووە. هەر جارە پێویستی داوای یەک گۆزە ئاوی کردبێ ئافرەتەکە ناچار بووە بارەها ٦٠٠ هەنگاوەکە هەڵێنێ، لەوەشدا خەفەت دەخوات بۆ ڕەنجدانی ئافرەتی کورد کە خۆی گوتەنی، پشووی حەسانەوەی دەست ناکەوێت.

ئەگەر بە وردی سەیری حاڵی ئافرەتی کورد بکەین (لێکدانەوەکە بدەین بەو حاڵوبارەی مێژوویی کە ئافرەتی کورد تێیدا ژیانێکی ئاساییی ڕابواردووە نەک لە باری ئێستاکەدا کە کوردستانی گەورە، تا ڕادەیەک، سەرلەبەری وەک مەنجەڵی سەرئاگر دەکوڵێ) دەبێ بەر لە هەموو شتێک

لایەنی مافی دەربڕینی بیروباوەڕی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئافرەتی کورد لە دەفتەرمان بسڕینەوە چونکە، وەک نەتەوە کوردەکە سەرلەبەری چ جۆرە مافێکی ئەوتۆییی لێ نەسەلمێندراوە، بۆ خۆشی لە ڕێی کردەوە و ڕاگەیاندنەوە لە هەوەسبازییەکی شێتانەی خۆکوژانەی کوێرانەدایە فڕی بەسەر ماف و نامافەوە نییە (کە ئەمیش دەچێتەوە بۆ حوکمی مێژووی ٢٥٠٠ ساڵیی بەرەڵڵایی و بێ حیسابی و بێ سنووری و بێ کیانی کە هەرگیز کوردی تێدا ڕانەهات بە هەستی «خاوەنایەتی»ی زێد و ئەو سامانەی تێیدایە). درێژەی ناوێ، تەنها لە ڕووی (ڕەفتار)ەوە چاوێک بە ئافرەتی کورددا دەخشێنین، بە کورتی، ئافرەتی ناو شاخ و لێڕ و کانی و دار و درەخت، بێ مامۆستا و بێ وزەی قارەمانەتی، هەر بەپێی داخوازی جوگرافیا بەرەڵڵاتر بووە لە ئافرەتی شار و لە هی دەشتودەری سەر بە فەلاحەت. بە بیراندا دێت کیژگەل یان ژنگەلی عەشرەتی ئەوتۆیی گەپە بێ پەردەکەی مەشووری (دەست ناکەیتەوە)یان لەگەڵ تاکە پیاو (بە زۆریش هی نەناس) دەکرد کە مەیلەو ڕووتیان دەکردەوە و فرزەیان دەبڕی و کیژێکی جوانیشیان لە کەمەر بەرەژێرەوە ڕووت دەکردەوە و لێیان نزیک دەکردنەوە و بە دڕکە کەنگر لە جێی مەعیەنی پیاوەکەیان ڕادەکێشا و (سووره خەتایان نەکەی)یان لێ دەکردە هەڕەشە. خواش دەزانێ بەر لە هەزار ساڵ ئەم عادەتە چ جۆرە شکڵێکی هەبووە وەک ئەوەی کە نەتەوەی (ئینکا)ی ئەمەریکای باشوور لە کژێکی ساڵدا عادەتیان هەبوو، کۆمەڵەی کچان بە ماوەیەک دوور لە کوڕان ڕایان کردووە و کوڕانیش ڕاویان ناون و هەر کچێکی کەوتبێتە دەست کوڕێک یەکسەر لێی حەڵاڵ بووە. لە نێوان عەشایری کورد، تا ئێستاش عەشیرەت هەیە بە ڕەهایی لایەنی زایەندیان مەشوورترن لە عەشیرەتی هاوسێیان. لە کۆمەڵگەی شارستانی کورد هەر بەپێی فەرمانی دەوروبەر و دارایی و هەژاری (جگە لە کاریگەریی ئاین و داب و دەستوور) خێزانێکی نیمچە پارەدار پتر توانای خۆداپۆشین و

ئابڕووپارێزیی هەیە لە هی ڕەنجدەر کە بە زۆری ژنەکەشی ناچاری نان پەیداکردنە. ڕەنگە منداڵەکانیان خوێندنیان بە زەحمەت بێ، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ، کە من چوومە قوتابخانەی سەرەتایی، ساڵی ١٩٢٦، تێکڕای قوتابییان نە دەگەیشتە ٢٠٠، بەشێکیشیان بە دڵدانەوە و سفارشی باوکم مەکتەبیان تەواو کرد. لینین لە نووسینێکی ئاگرینی پڕ لە دڵگەرمی وا ڕادەگەیەنێ، بورجوازی بێ پەردەن هەموویان خۆیان بە ژنی یەکتر دەحەسێننەوە، هەرچی پرۆلیتاریایە ناموسپارێزە بە خێزانی خۆی دابین دەبێ. هەڵبەت ئەمە قسەیەکی تاوگیرانەیە. بەڵێ، بێگومان دەوڵەمەندێکی پەتروگراد و مۆسکۆ قیاسی لەگەڵ هەولێر و کرماشانی ١٩١٦ ناکرێ لە ڕووی ناموسپارێزییەوە، بەلام پارەداریش ئەو بێناموسە نییە پەنجا پشتی خانەدانەکەی زۆڵ بێ و هەموو کرێکارێکیش نموونەی پاکدامەنی بێت. بە چاو دەدیترا زۆربەی ئافرەتانی عموومخانەی بەغدا لە ئافرەتی بێ نان و بێ پەنا و گومناو بوون، سەماکەرانی تیاترۆخانەش هەروەها. خانووی گوماناویش ئافرەتی گومناوی دەچوونێ. ژنە دەوڵەمەند ناچار نییە خۆی ناوزڕ بکات، هەرنەیسە.

لەم درێژەپێدانە دەمەوێ، مەدحێکی کە بێگانە ئافرەتی کوردی پێ هەڵداوەتەوە و جێی خۆیەتیش، نەبێتە کاری جنۆکە و مەتەڵی ساحیر و بەرگێک بێ بە بەژن و باڵای کورد هەڵبڕابێتەوە، خۆزیا ئەوەندەمان بە بەرەوە دەبوو لە دەسەلات و چاوقایمی بارتەقای نەتەوەی تر مەیلەو بێ حەیا باین یاخود بوێرین بێ حەیا بین. شاعیری فارس دەڵێ:

تواضع زگـــردن فـــرازان نکوست
گـــدا گـــر تواضع کند خـــوی اوست

نووسینی لێرە بە پێشەوەم هەیە دەڵێ، کورد لە واقیعی بێ دەسەلاتیدا هەر دیویەتی پیادە و سواری داگیرکەر و هێرشبەری بێگانە خۆی و

ولاتەکەی شێـواندووە، چەند خۆش بوو لە جیـاتی دیتنی سۆجەر و لێڤیی ئینگلیز لەسەر خاکی کورد نازوفیزی سوارچاکی لێدەن، دیبامان سوارەی کورد بە دیار زێی Thamesی لەندەنەوە ناز و فیزی بایبوونیان لێ دابایە. چ قەیدی دەکا نەختێک بێعاری لەوانەوە بۆ ئێمە و نەختێک شەرمەزاری لە ئێـمـەوە بۆ ئەوان ئاڵوگـۆڕی پێ کـرابایە، خـۆ هەمـوومـان بە پێی ئاینە ئاسمانییەکان وەچەی باوک و دایکێکین.

– خەریکبوونتان بە فەلسەفەوە تا کوێ بووە؟ کام فەیلەسووف کاری تێ کردوون و لاتان پەسەندە، فەلسەفەی هاوچەرخ لە کوێدا دەبینین؟

وەی براکەم کە لێم بە سەهوو چوویت.

لە پرسـیـارەکـەڕا وا پێ دەچێ، بە لاتەوە من هەمـیـشـە چاوێکم بڕیوەتە کتێبێکی نوێ بابەت تا دەرسێکی نوێی تێدا موتالاً بکەم. هەتا کتێبێکی عـادەتیم پێ دەگات، هـەتا نوسخـەی جەریدەیەکم پێ دەگات کە نووسینی تێدایە ڕۆژەها، هەندێ جار، ڕۆژگارەها بەسەر دەچێت. من نوسخەی ٩٠٪ی گوتارەکانی خـۆمم لا نین، ڕەنگە ٩٥٪یش دەرچێت. مـن بەشی زۆری ئەوەی پێی دەڵێن (کـتێب) لە کتێبـەکانم، بە هەر سێ جوزئی حـاجی قادرەوە، لە ماڵەکەمدا نییە. من لە تروسکەی چاوێکدا، ڕاڕەو، خوێندمەوە، مامۆستا ئەمیر حەسەنپوور دەڵێ، وا پێ دەچێ فلان باوەڕی بە خەباتی چینایەتی نییە، دەسا بە کوردستان سوێند دەخۆم لەو و لە مامۆستا ئەنجلزیش باشتر دەزانم خـەباتی چینایەتی و نەتەوایەتی و دنیـایەتی و دەروێشـایەتی و بێ خـوایەتی چین، بەڵام چ بکەم لەگـەڵ بێ دەرفـەتی و بێ دەسـتی و بێ یاریدەدەر. تا پەڕە کاغەزێکم دەگاتە ئەوروپا سەد فاتیحە و ئایەتەلکورسی بە دەوریدا دەخـوێندرێ، ئەوجـا گـەلێک جـار بەڕێگەوە نابوود دەبێ. ئەم حیکایەتانە پێوەندی زیندەڵ (عضـوي)یان بە پرسـیـارەکـەتەوە نییـە، بەڵام ڕوونکەرەوەی دەوروبەری خۆمن تا بە نەفام و نەزان و (قسه مفت) دەرنەچم.

من له وه‌ڵامـدا ده‌بێ پێت بڵـێم، زۆربه‌ی ئه‌و فـه‌لسـه‌فانـه‌م سـه‌یر کـردووه که پێیان ده‌ڵێن (مثالي)، به‌ڵام له‌گه‌ڵ هیچ تاکێکی نه‌گونجاوم. مه‌تڵه‌بیشم نه‌بوو بگونجێم یا نه‌گونجێم، واقیع ئه‌وه بوو، وه‌کو داستانێکی ئه‌فسانه‌یی، که به مـێـژووی دانانێم ئه‌و فـه‌لسـه‌فـانه‌شم به دوور زانی له پێکانی مـه‌به‌ست به‌تایبه‌تی له ڕوانگه‌ی ئازادی و به‌ختیاریی ئاده‌میزاده‌وه. ئێستا ئه‌گه‌ر لێم بپرسیت، سپینۆزا و کانت چ ده‌ڵێن؟ ده‌بێ ده‌رفه‌تم بده‌یت کتێبیان، له نوێ بخوێنمه‌وه و جـوابت بده‌مه‌وه وه‌ک که لێم بپرسیت، به‌هارییه‌که‌ی حاجی قـادر و سکاڵاکـه‌ی نالی له‌گـه‌ڵ بادی خـۆشـمـروروردا چه‌ند و چۆنن؟ ئه‌شه‌دوبیللا ده‌یه‌که‌کی هیچ کامیان به بیرمدا نایه‌ت. من له شیعری کوردی و عـه‌ره‌بی و فـارسی تاکـه یه‌ک قـه‌سـیـده‌ی سـه‌رله‌به‌رم ده‌رخ نه‌کـردووه، تاقـه‌تیـشم نیـیه ده‌رخـیان بکه‌م. من چه‌ند جاری پێویستم به مـه‌وریدی ئایه‌تێکی قورئان ده‌بێ، به ته‌له‌فۆن له کاکه مـحـه‌مه‌دی مـه‌لا که‌ریم ده‌پرسم مـه‌وریده‌که‌م له ده‌لیلی قورئانی لای خۆی بۆ بدۆزێته‌وه. من ناتوانم هه‌ڵه له نووسین بکه‌م چونکه پێم ناکـرێ دووباره‌نووسـی بکه‌مـه‌وه، کـه هه‌ڵه‌یه‌کی ڕێنووسیم کرد به‌ده‌می مووس ده‌یکرێنم. وا بووه خێره‌ومه‌ندێک فۆتۆکۆپیی نووسینمی کردووه تا ئه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی به‌ڕێ کراوه فۆتا، ئاسه‌واری نه‌بڕێته‌وه، ته‌نانه‌ت ئه‌م کـاغـه‌زه‌ی وا لێی ده‌نووسم ئیـشکاڵێکی ئێـسک قـورسم بۆ دروست ده‌کات له دوو سه‌ره‌وه، یه‌کیان ئه‌وه‌یه که لێیان نووسرا و ڕۆنران له خۆوه لوول ده‌خۆن ئیتر ده‌بێ خه‌ریک بم سه‌نگێک بخه‌مه سه‌ر لای دامه‌نی کـاغه‌زه‌که کـه هه‌تا ته‌خت بێ بۆ نووسین، لای چه‌پیشی به‌ده‌ستی چه‌پم ته‌خت ده‌که‌م. دووه‌میان ئه‌وه‌یه ته‌نیشتی چه‌پی کاغه‌زه‌که، زۆر شوێنی، قه‌ڵه‌می وشکنووس بۆی ده‌ست نادات ئیتر یا ده‌بێ ده جار و پازده جار به‌و وشانه‌دا بێمه‌وه که چه‌سپ نه‌بوون و هه‌ر جاره باری قه‌ڵه‌م بگۆڕم به‌ڵکو ئه‌و چه‌وراییه ده‌سمێ که مانیعی گه‌یشتنی مه‌ره‌که‌به‌که‌یه به کاغه‌زه‌که، یان به قـه‌ڵه‌می خۆنووس ئه‌و شوێنانه چار بکه‌م. کـاغـه‌ز هه‌یه ته‌نکه و بۆ نووسین

لەبارە بەڵام کە هەڵە دەکرێنم کاغەزەکە کون دەبێت. ڕاستییەکەی ئەو جۆرە کاغەزەشم لە نووسینی پێشترم کۆتاییی هات. سەرت نەیەشێنم، کە یەشاندووشمە، من ئەو حەسایەوە نیم پاڵی لێ دابێتەوە، کە لێیان پرسی: شافیعی چ دەڵێ لە سەلەم و ڕبێدە، دەرحاڵ سکرتێرەکانی سەرچاوەی پێویستی بگەیەننە بەردەستان و بە نازەوە چاوێکیان پێدا بگێڕێ و شەکرێکی گوفتار و بیروڕای تێدا بشکێنێ. براله، شەڕی من لەگەڵ بەرەیێکی ئەم جیهانە دواکەوتووەی خۆمانە، بەتایبەتی بەشی کوردەکەی، کە وا دەزانێ سۆشیالیزم و کۆمیونیزم وەک مەزهەبی شیعە و سوننە و قادری و نەقشی وەیا ناوی دەفتەری نفووسە بە ئارەزۆ بیکاتە بنێشتۆکەی زاران و بڵێ، من شیووعیم نەخێر ئیشتراکیم، وا باشە ئەنارکیست بم، لە حاڵێکدا ئەو بەختەرەشە جارێ بە پێوانەی سەردەم (ئابووری) و (مواصلات) و ژێرخان و ژوورخان و کۆڵیتێکی ڕێکوپێکی مریشکانی نییە، خۆی لە دەست خۆیدا نییە، بە گوشاری ڕووداوان نەک بە دڵخوازی خۆی دەگەڕێ یان دەخەوێ، هەر هیچ نییە، تا ئێستا سیاسەتێکی جیهانی لەو هەرێمەی کوردستانی عێراقدا مەودایەکی ڕەخساندووە بۆ کوردەکە بتوانێ یەکتر بکوژێت و سامانە ڕەجاڵەکەی کە پاشماوەی میراتی بەعسە لە بنەڕەگەوە هەڵکەنێت و بە قاچاغ تەڕدەماغییەکی بەنگێشکانەی پێ بکات. تا ڕادەیەکی، بە نیسبەت لە چاو شوێنانی تری کورد، بزووتنەوەی کوردی کوردستانی سەروو دڵخۆشکەرەوەیە، دڵخۆشکەرەیە (لەگەڵ هەندێ تێبینیی نەرێتی) خۆ و بەخت (کە جارجارە بە هەڵە چاو هەڵدێنێ) لای ڕۆژهەڵاتی ئەو کوردستانە، سنوورە لەگەڵ دەوڵەتێکی دۆست و جغزی قەفەسەکەی دەوری کورد لەو ڕووکارەوە گوشادە (مەبەست ئەرمینیایە).

وەک دەبینیت پرسیارەکەت لەبارەی فەلسەفە و کام فەیلەسووف کاری تێ کردووم و فەلسەفەی هاوچەرخ لە کوێدا دەبینم، هەتا بڵێی ئەریستۆکراتانەیە و ئەگەر دەرفەتم هەبایە و لە دەستمدا بایە ساڵێک، بە

خـورجی پڕەوە، بەرەنگاری ببم لەوانـە بووم ڕەزامـەندیت وەدەست بهـێنم، لەگەڵ ئەم دەست بەتاڵییەشم، بایی ئەوەی تووتنەوانێک لـەژێر کەپری ڕایەڵی شـاش و بێش و بە حەوجـۆشـی ڕەش و قۆریەی تـەنەکە، چایە و نانەڕەقـێک و مـاسـتـێکی ترشت بۆ بکا بە پلاولۆغـانی نەداری و هەژاری، منـیش قـۆڵ و باسـکی شـــەکـــەتـی لێ هـەڵدەمـــاڵم و بەش بـەحـــاڵی هەڵکەوتـی ڕەجـــاڵ و شەرمەزار خەریکی چەند گوڵە گەنمێکی دروێنەی خوداپێداوانت بۆ دەکەم بە پلاوی قەرەخەرمانی بێ ڕۆن و گۆشت:

شـــاهی کـــە نەبێ ڕادەبوێرین بـە گـــەدایـی

بۆ ئەهلی قـەناعـەت لە پلاو خـۆشـتـرە، داندۆک

براکـەم، کـام فـەیلـەسـووف کـاری تـێ کردووم؟ بێ خـۆهـەڵکێشـان لەلایەن بیـروباوەڕێکی بـەرانبـەر تێکڕای بوونەوەر، جـیـهـان، بە زەمـان و مـەکـان و حـەیوانیـەوە، بۆ من، با بڵـێین، گـەلاڵە بووبـێ و لە فـراژیـتـربوونیـشـدایە، نوسـخـەی بیـروباوەڕی هیـچ تاکـە ئینسـانێک لە مندا مـوتوربە نـەبووە، بە چاوی هیچ کەسێک سـەیری جیهانم نەکردووە. بێگومان، من وەکو منداڵێکی عـادەتیی کـورد لەلایەن هۆشکرانەوەوە نـەبووم کە لە بەتالاییـی فکریدا دەژیا چونکە من لـە سـێـبـەری باوکـێکدا ژیاوم و فـراژی بـووم، تا تەمــەنی ٢٤ سـاڵـەیی، کـەوا بێگومـان بە مــەیدان لە دەوروبەری خـۆی پێش کـەوتبـۆوە. لـەلایەن بـاوەڕهـێنان بـە حـــەق و بـە زانســـتـــەوە، ڕەنگە چ مـــەلایەکی نەگەیشـتبـێـتـێ. کـە دەڵێم (حـەق) مـەبەسم ئەوەیە شـتـێکی خـۆی بـە حـەقی زانیـبـێ، ڕەنگە مـەلایەکی دیکە جـۆرێکی تری سـەیری حـەق کـردبێ، بەڵام بێگومـان لەلایەن جـورئەتی دەربڕینـی حـەقـەوە کـەس لەوی تـێ نەپەڕاندووە، ئەگـەر نەڵێـم نەیگـەیشـتـۆتـێ. ئەگـەر سـەهووم نەکـردبێ (ابن الجـوزي) سـەرامەدێکی ئیسلام بووە لەو مەیدانەدا، ئەویش بەپێی سـەردەمی خۆی.

لەوانەی مـن ڕام لە بیـروڕایان بووە، یەکیـان بیـرنـاردشـۆ، ئەوی دیکەیان

جان پۆڵ سارتەر بووە، بەڵام ئەم ڕاڵێبوونە نابێتە (پەسەندکردنی فەلسەفە)، سارتریش بە داخەوە لە شۆڕشی سەقافیی چین، وەک خوێندمەوە، ڕۆژنامەی پارتی کۆمیونیستی چینی دەفرۆشت، کە دەبێ بزانین ئەو شۆڕشە حەیاچوونی سەرلەبەری مێژووی ئەو پارتییە بوو. ئەو (ماو) و پارتی کۆمیونیستی چینی ناو کتێبەکەی -وەک لە بیرمە- ئەدگار سنۆوی ساڵی ١٩٣٦ بە سەرناوی (ئەستێرەی سوور بەسەر چینەوە) لە کوێ و کۆسەبەبییەکەی ماوی شۆڕشی سەقافی لە کوێ؟ لیۆشاوشی کرا بە جاسووس، تەنها شو ئین لای مایەوە وەک مەردی دلێر و بێ خەوش.

لە سەرەتای تەمەنێکمدا بۆ ماوەیەکی کورت مارکسیزم خەیاڵی بزواندم بەڵام زوو بە زوویی لێی ڕەها بووم تا ئەوەی لە پۆلی دووەمی حقووق، لە ئەزموونی دەرسی ئابووری پرسیارێک هات لە بارەی هۆی (أزمات إقتصادية)وە، بە جۆرێک وەڵامم دایەوە پێوەندی نەبوو بە هیچ سەروبەرێکی (أزمات)ی ناو کتێبی مامۆستای ئابووری و گوتم هەرچی خەبیر و مامۆستایانی ئابووری دەیڵێن بایی فلسێکە لە تەک خورگەی تاقگەی چالاکیی مرۆ و خواز و نەخوازیدا و پێشبینیکردن لە ئاکامی تێک هاویشتنی سەدەها ئیرادە و ئاین و لێکدانەوە و پەسەندکرن و دزاندنی شتان لەلایەن ملیۆنەها خەڵقی تەبیات جودا وڕێنە دەردەچێت. هەر لە وێدا (حتمية)ی مارکسیزمم ڕەت کردبۆوە. سەیر ئەوە بوو مامۆستاکەم لێی زەحمەت نەهات و نومرەی زێدە هەڵکشاوی دابوومێ. تومەز کابرا خوا لێی خۆش بێ، میسری بوو. مامۆستا عێراقییەکان بەزۆری داخراو بوون. لە نووسەرانی وڵاتی عەرەب کە بەلای فکردا چووبێتنەوە (عباس العقاد) لە پێشەوە دێت، لایەنی هێز و هونەری نووسینیشی پاڵپشتی فکرەکەی دەکرد تا ئەوەی لە کتێبی (إبليس) کە بە تایبەت پێشەکییەکەی لە بورکان دەکات دەڵێ: ئەو ڕۆژەی مرۆ بۆ لەعنەتکردن لە بەدایەتی، ئەگەر لە هیچە ئیبلیسی خوڵقاندبێ، کارێکی پیرۆزی کردووە. ئەم گوتەیەی بۆ ماوەی ١٠-١٥ ساڵ

به گەشی لە گەڵمدا ژیا تا ڕۆژێک لە ڕۆژان بێ لێکدانەوە، هەر وا لە خۆوە، زەینم بۆ ئەوە چوو کە ئیبلیس درۆ بێ، هەرچی ئاینی ئاسمانی هەیە دەڕمێت. ئەو هەموو نوێژ و ڕۆژوو و حەج و زەکات و وەسوەسەی بێنوێژی و خۆشی لە خۆ حەرامکردن هەمووی دەچێتە خەسارەتمەندی و ماڵکاولی. نە بەهەشت نە جەهەنەم، نە حۆری و نە فرشتە و نە هیچ غەیبێکی ڕێزدار لە بەیندا نامێنێ. ئیفلاسی لەمە گەورەتر هەر پەیدا نابێ و ئیفلاسەکەش دەگەڕێتەوە بۆ سێ هەزار ساڵێک کە تەوراتی مووسا بوو بە بنەمای ئاینی ئاسمانی. پاش (عقاد)، د. محەمەد مەندوور بۆ ماوەیەکی کورت دوای وەرگرتنی شەهادە بەرزەکەی لە ئەورووپا، وەک ئەستێرە گەشایەوە و مەرگ پێچایەوە.

ئەوەی گوتم (هەروا لە خۆوە) زەینم بۆ ئەوە چوو، دیاردەیەکە گەلێک جار بە خۆمەوەم دیتووە کە دەبینم لە هێکڕا گرێیەکی فکریم بۆ دەکرێتەوە بێ ئەوەی پێوەی خەریک بووبێتم، ئەم مەتەڵەم بۆ کرایەوە لە نووسینێکی فرۆید کە دەڵێ، هۆشی ون خەریک دەبێ ئەو گرێیانە بکاتەوە کە هۆشی ئاگا پێی ناکرێتەوە تا لە دەرفەتدا وەڵامی پرسیارە گرێ پچکەکە دێتە بەر هەستی ئاگا.

بە ڕێکەوت لە دەمی ئەو نووسینەدا کتێبی (هل للانسان مستقبل)ی برترەند ڕەسڵ، تەرجەمەی عەرەبییەکەی لەلایەن مەرحووم عەلی حەیدەر سولێمانەوە کە لە ١٩٨٥/١٠/٢٩ پێشکەشی کردووە، لە نزیکمەوە بوو. ڕەسڵ یەکێکە لە زلەکانی ئەم سەردەمە. ساڵی ١٩٧٠ مەرگ پێچاوەتیەوە. بە نموونە ئەم چەند دێڕە لە لاپەڕە ٢٤ی کتێبەکەڕا دەگوێزمەوە بۆ بەرچاوی خۆت و خوێنەر: (على أن شيئا واحداً يقف في القمة فوق كل مكتسباته، هو اللغة. وعلى المرء ان يفترض ان لغة الكلام نشأت ببطء عن محض صرخات للحيوان).

بەلای منەوە، لێرە بە پێشەوەش نووسیومە و بڵاوم کردۆتەوە، کە ئاخاوتن

تەرجەمانی هۆشە، نەک وەک ڕەسڵ دەڵێ، پاڵاوتەی چریکەی جانەوەرانە. گاڵ و بوغ و حیلە و نەڕە و پرمە و هەر دەنگێکی بێواتا هەیە هەمووی ڕاگەیێنی غەریزەن. ئاخاوتن بەرهەمی یەکسەر و سەراسەری هۆشە کە دەیەوێ تەعبیر لەو مەعنایانە بداتەوە وا بەو هۆشەدا تێ دەپەڕێ. هەر چونکە زادەی هۆشیشە، ئاخاوتن، خاوەنی دەستوورە. بەڵێ، ڕەسڵ پێشتر دەڵێ: "على ان ميزته الوحيدة الاولى على الآخرين كانت في دماغه"، بەڵام ئەو ڕایەی من پێی ڕازی نیم لە نموونەکەدا ئەوەیە کە ڕەسڵ ئاخاوتن یەکسەر بە قیژەی جانەوەر دەداتەوە، کە گۆیا بە تەنبەڵی بۆتە قسە و ڕاوێژ. کە مرۆ تێ گەیشت دوێنێ پێش ئەمڕۆیە و ئەمڕۆش پێش سبەینەیە بە جۆرێکی حەتمی (وشە)ی ڕاگەیەنی کات دەبێتە چەند وشە، دوێنێ و پێرێ، ئێمرۆ و سبەینێ و دووەمینێ. هەر بەو پێیە وشەی ڕاگەیەنی کردەوەی دوێنێ دەبێ لە هی ئەمڕۆ و سبەینێ جودا بێ. کە یەک بوو بە کۆمەڵ، لە ئاخاوتندا، پێویستە بە جۆرێک لە جۆرەکان لێکتر هەڵاوێردرێن، ئیتر هەر چەشنێک دەبێ با ببێ. گۆیا لە سۆمەری وشەیان دووبارە کردۆتەوە لە بری ڕێژەی کۆ. شاخی (کوڕکوڕ)ی پشت مەرگە بریتییە لە کۆی (کوڕ) کە بە واتای شاخ، کێو بووە. لە پەنجاکان، یان کۆتاییی چلەکاندا، بێ ئەوەی لە کەسم بیستبێت و خوێندبێتمەوە، نووسیومە- بە عەرەبی: (وليس قصارى العقل ان يمتنع عن تفسير الاشياء التي لا يفهمها ولكن يفسره تفسيرات خاطئة). هەر ئەم خەسڵەتەیشە لە هۆشی ئادەمی بوو بە سەرچاوەی ئەفسانە نەک ئارەزۆی حیکایەتخوانی. زێدەڕەوی لە هەڵنانی زرەدرۆی سەر بە پاڵەوانی و سیحر و جوانی و کەرامەت لە سەرچاوەی شەیدایی بۆ (لە عادەت بەدەر) هەڵدەقوڵێ، تا ئەوەی ئەو مەیلە هەر خۆیەتی وەردەگەڕێ بە شەیدایی بۆ زێدە گەدایی و لە پێناو خەڵک مردن و بۆ زێدەپاکی خۆ خەساندن وەیا، لە ئافرەتەوە، خۆ دزێوکردن. بەڵێ دەزانین و چاوەڕوانیش دەکەین. بەدوا کاتەوە، کە جیهان گەشایەوە بە زانست و هونەر و فەلسەفە و پەیدابوونی

ڕاڕەوی لێکتر جودا بۆ خۆڕوونکردنەوە یان مەتەڵ ڕەواندنەوە، ئەفسانە بکرێتە بنەمای چیرۆک و پەیکەر و نیگارکێشی و مۆسیقاسازی و شانۆگەری و دانس و ئۆپێرا، بگرە دەشێ گیانی کورێنی وەیا مۆدەی بێ پەروایی وەیا ڕکەبەریی مرۆی سەدەی بیست و یەکەم بەو پەڕی دڵگەرمییەوە ئەفسانەی ئاتۆناپشتم بکاتە بەرهەمی فەلسەفەیەکی قووڵ تا ئەوەی ئەدیبێکی مەزنی عەرەب، مەرحووم (عبدالحق فاضل)، لە کتێبێکی خۆی بە ناوی (هو الذي رأى)ی لەسەر (ملحمة قلقميش - گلگامش) نووسیویەتی (...انها احدى قمم الادب البشري وام الملاحم العالمية المشهورة). لە ڕووی وەفاوە دەبێ بڵێم، ساڵی ١٩٨٥ سەردانی بەغدای کردەوە. نەساغ کەوتبوو لە (مستشفى الطوارىء) و چوومە ئەحواڵپرسیی. نوسخەیەکی ئەو کتێبەی بەم (اهداء)ە زێدە تەوازعکارانەوە نەوازش کرد، دەڵێ: مهدى الى العلامة الكبير الاستاذ مسعود محمد مع كبير التقدير وصادق المودة. منیش هەر لە بەرچاوی خۆی، لە سەرووی نووسینەکەی ئەوەوە، کە لە بەرەو خوار مەودای نووسین نەبوو، ئەم یەک دوو دێڕەی سپاسگوزاریم ڕەشنووس کرد.: مكرمة وشح بها تواضعي الاستاذ عبدالحق فاضل وانالني شرف كتابة الاهداء، لقدر مقدور اعاق العطاء المتدفق من انامل يمناه- کۆتاییی نووسینەکەم ئیشارەتە بۆ نەساغییەکەی لە خەستەخانە، ڕۆژەکەش ١٩٨٥/١٢/١٢ بوو. بگەڕێمەوە بۆ بابەت.

من لە تەبیاتمدا دەستووراتی قەرارداده هەر بۆ ئەو بابەتانە دەست دەدەن کە بێ گیانن، کە زیندوویەتی تێکەڵ بە مادەی مردوو بوو، جیهانێکی سەرتاپا جودا لە سروشتی مردوو کرایەوە. سەرۆکێکی ئەکادێمیی ئینگلیز بەر لە شەست ساڵێک نووسیویەتی: دەشێ زانایانی فەلەک پێشبینیی ڕاست و دروست بکەن لەو ڕۆژگیران و مانگگیرانەی ئێستا تا ملیۆنێک ساڵ، بەڵام هەرچی زانای جیهان هەیە ناتوانن پێشبینی بکەن لە ڕەفتاری مێشێک لە ژوورێکی داخراودا. تومەز ئیرادەی ژیان هەزاران ڕووی هەیە.

ئەمجا کە هەڵکشایت تا دەگەیتە مرۆ، ئەوسا مەخلووقێک دەبینیت وەک ماری بێ ئیجازە، سەرەدەری لە کردە و بردە و گوتە و خولیا و وڕێنە و هیچ شتێکی ناکرێت. لەگەڵ ئەو مامۆستایانەی پسپۆڕی مێژوون زۆر جار دەکەوینە وتووێژ لەو ڕووەوە کە من مێژوو و حازر بەیەک شت دەزانم. لەو ڕۆژەی بە چاوی خۆت دنیا دەبینیت، ڕووداوەکانی سەر بە تاک و سەر بە کۆمەڵ چەندی (عقلانیة) تێدایە هی بەر لە سی ساڵ، چل ساڵ، سەد ساڵیش هەروەهایە، دەسا ئەو مێژووناسانە ڕۆژگاری شوێنی وەک ڕۆژهەڵاتی نزیک بە شێتخانە دادەنێن کەچی هەمان شێتخانەی بەر لە سەد ساڵ دەبێ بە پێی بەرژەوەند و پێوانەی تەئریخی کردبێتی و فەرمووبێتی، ئێستا لەم ڕۆژەی بەرەو کۆتاییی مانگی تەمووز ئابووریناسێکی عەرەبی عێراق بۆتە مارکسیی وڵاتە خەلیجییەکانی عەرەب، کەچی ساڵی ١٩٦٤، بەڕاوێژی ئەو، حکوومەتی بەغدا دەستی بەسەر پارەی ئەو خەڵکەدا گرت کە هەر یەکە چەند هەزار دینارێکی لە بانک دانابوو، بەمەشدا ئابووریی عێراق لەرزی. سەیریش لەوەدا بوو کە تەئمیمەکە بۆ ڕەزامەندیی میسری (عبدالناصر) بوو، بە نیازی یەککردنی سیاسەتی عێراق و میسر کە پێشتر میسر تەئمیمی ئەوتۆی کردبوو، کەچی دوای حەفتەیەک، لە ماڵی (عبدالناصر) خۆی، باسی تەئمیم کرا، بە ئێمەی عێراقیی گوت: ئەم تەئمیمە نابەجێیە چی بوو؟ عێراقییەکی چەند هەزار دیناری داناوە بە یەدەگ لە بانک بۆ ماڵ و منداڵی، چۆناوچۆنی حکوومەت دەستدرێژیی لێ دەکات، کە عێراق دەوڵەتی نەوتە؟ من -(عبدالناصر)- هەزار ملیۆن (جونەیه)م لە پارەداری بێگانە گل دایەوە. ڕاستییەکەی هەزار ملیۆنەکەی ئەویش جێی لێپرسینەوەیە. ئایا چ دەنگێکی داوەتەوە لە جیهانی پارەداران کە میسر و سەدان وڵاتی وەک ئەو چاویان بریوەتە ڕەزامەندیی ئەوان بەڵکو قەرزێک، پرۆژەیەک لەوانەوە ڕووی خێریان تێ بکات.

کە دەڵێم (عقلانیة)ی مێژوو، هەڵبەت دەزانم نەتەوەی پێشکەوتوو پتر بەلای بەرژەوەند و هێمنی و دیموکراسیدا دەچێتەوە، بەو پێیە مێژووی ئەو لە چاو هی بەلووچ و کورد و عەرەب (عقلانیة)ی پتر تێدایە، بەڵام دیسانەوە کە هەڵەی بەر لە ١٠٠ ساڵ بەسەر دەگرنەوە بێ ئاگان لەوەی کە هەڵەی حازربەدەستی ئەوتۆ دەکەن زەقتر بێ لە هی کۆن. بە عادەت مرۆ لە نرخاندنی ڕەفتاری غەیر، پیتۆڵتر و نیشانە پێکاوترە، ڕابوردووشی عاقڵانەتر دەداتە بەر نیگای ڕەخنە، هەرچی کاتی سەردەمە بە خۆی و ڕووداوەکانی زبرتر وەیا نەرمتر لە هی کۆن دێنە بەر هەستیەوە، لە کردن و نەکردنیشدا کاریگەریی یار و نەیار بە زەقی خۆی دەنوێنێ بەشی هەرە زۆری ئەو شتانەی بایەخی تایبەتییان هەیە بەلایەوە بەشێکن لە پێکهێنەری مجێز و خۆشویستن و نەویستن و ترس و تەماکانی کە دەبنەوە بە دروستکەری بڕیارەکانی. ئەوجا دەشێ کە بەخوێنی ساردەوە بڕیارێکی بەر لە سی ساڵی خۆی نابەجێ دابنێت. بڕیارێکی بەردەستانی وەک ئەویان بەجێ و پەسەند حیساب بکات. زۆربەی خەڵک لە کردەی پێشووی پەشیمان دەبێتەوە، لەوانەیە بڵێ، نەدەبوو لەسەر قسەیەکی دەم هەراشانەی فلان بیکەمە هەرا. هەر لەو دەمەشدا کە قسەیەکی وەک ئەوی پێ گوترا ڕەنگە بیکاتە هەرایەکی زلتر، تومەز بە دەم تەمەنەوە تەحەممول کەم دەبێتەوە.

بە نیسبەت (فەلسەفەی هاوچەرخ لە کوێدا دەبینن؟) کورکبوون بەسەر وەڵامێکی یەک ڕێ و یەک لایەن نەک هەر زەحمەتە، بگرە (فەلسەفەی هاوچەرخ) خۆی بە تەواوی لە تاریکاییدایە، یاخود با بڵێم بەلای منەوە ئەوتۆیە. فەلسەفە خۆی لە دەمێکەوە تێک هەڵکێشە لەگەڵ زانست، بە تایبەتی فەلسەفەیەکی لەگەڵ بوونەوەردا بە تێکڕایی لە وتووێژدا بێت. لەم سەردەمەشدا زانست وەها پان و قووڵ بووە باوەش پێدا گرتنی لە وزەدا نەماوە. دەشێ فەیلەسووفێک چەند زانستی بنەڕەتی هەزم بکات وەک ریازیات و فیزیا و فەلەک و بایۆلۆجی و سایکۆلۆجی. لەمانەوە فکرەیەکی

هەمەلایەنی سەر بە تێکرای بوونەوەر هەڵبنێ، بەڵام ئەمانە لە نزیکەوە چاری گرفتی ئاین و سیاسەت و ئابووری و (ماف) بە گشتی ناکەن. ئەو فەیلەسووفانە ناتوانن یەکسەر لەگەڵ ئاپۆڕەی خەڵقدا بدوێن، زمانێکی موشتەرەکیشیان نییە لەگەڵیاندا تێک بگەن. فەیلەسووفی مەزن لە ڕێکاری سیاسەتی جیهانی و پێوەندیی نێو دەوڵەتە زلەکان مەیدانی کاریگەری خۆی دەدۆزێتەوە، ئەویش نەک یەکسەر سەرۆکی ڕووس و ئەمەریکا دەستە و نەزەر بۆی ڕادەوەستن بەڵکو بیروڕایەکی پشت ئەستوور بە زانست و ڕۆشنبیری و پوختەیی لەوەوە، بە بەریەوە هەیە ئاپۆڕەی خوێندەوار و سیاسی و ئەهلی زانکۆکان و ڕۆژنامە و، و، بۆ خۆی ڕابکێشێ و گوشار لەوانەوە بگاتە بازاڕی سیاسەتمەدارانی خاوەن دەسەڵات. بەم حاڵەتەش دەشێ لە گەلێک لایەنەوە بەرتەکی نەیار و نەزۆککەر بە پشتیوانیی خاوەن بەرژەوەندی زل، چ لە پارەدار چ لە مەزنە سیاسییەوە، لەمپەری پەکخەر بخەنە بەر بیروڕای فەیلەسووفی باسکراو. لەمەش پتر، بەرەی لێکتر جودای بەرژەوەند و ئایدیۆلۆژی هەروا بێ پەروا و بە بادی هەوا تیز بەو (خەیاڵبازی)یەی خولیاکردی فەیلەسووف دەکات، خۆ تا ئێستاش بەرەی سەر بە کۆنە کۆمیونیزمی لینین و سەر بە چینی سەردەم بنێشتۆکەی (بیری بۆرژوازی) دەجاوێتەوە و گەرمە تەریقانە -لەگەڵ نەختێک تەعدیل- لە شۆڕشی پرۆلیتاری دەبزڕکێنێ. ئەوجا دەوڵەتە، بە ڕواڵەت یەک مەزهەبەکان، لەنێو خۆیاندا تەبا و ڕەبا نین و پێشیانەوە دیار نییە گوێ هەڵخەن بۆ پەندی زێڕینی فەیلەسووف. تا ئەم دەمە هەوڵی ئادەمیزاد (مەبەس لەو «ئادەمیزاد»ە ئەو خەمخۆرەن کە ترسێکی چارەنووسڕەشیی مرۆ بە هەڕەشەی چەکی ئاتۆمی و nuclear خوتخوتەی خستۆتە دڵیانەوە) بۆ دۆزینەوە و سەپاندنی ڕەوتی بەرەو بە هێمنی و سەلامەتی و دیمۆکراسی و لاشەڕی و زاڵبوون بەسەر نەخۆشی و لە برسان مردن، و، و تا بڵێی دوورە لە ڕادەی پێویست. (لە تەجرەبەی یارمەتییەکانی بۆ کوردی هەرێم دەهات،

ئەو بەرپرسانەی سەرپەرشتیان لە کارەکە دەکرد تێکڕایان دز و ساختەچی و بەرتیلخۆر بوون، ئەوجا کوردە بەرپرسەکەش جەردە بوو، ئیتر دز و ماڵخۆ یەک بن، با بڵێم کولانکە بە گاجووتدا دەبەنە دەر). ملیارەها بەشەری عادەتیی سەردەم ئەوەندەی بە فووتبۆڵ و گۆرانی و هەڵپەرکێوە خەریکە هەزاریەکی ئەوەش بە خەرج نادات، نە بۆ هەژاری میللەتەکەی و نە بۆ چارەنووسی مرۆڤایەتی. تا ڕادەیەک وڵاتی پێشکەوتوو لە ئاکامی ئۆگرگرتنی بە مامڵەت کردن لەگەڵ دروستکراوی بەرهەمی زانست و تەکنیک ڕێکوپێکیی هەیە هەم لە بەجێهێنانی کارێکی بە ملیەوەیەتی و پاراستنی ئامێرێکی پێی سپێردراوە و هەم لە داواکردنی مافێکی یاسا پێی بەخشیوە لە سنووری یاساکە خۆیدا. هەڵبەت ئەم جۆرە ڕەفتارەی هاوئاهەنگ لەگەڵ داخوازیی شارستانەتی لە خۆوە ماوە بە گەل دەبڕێ بەرەو ئاسانترکردنی چارەسەری گیروگرفت، لزوومیش نایەڵێ بە دەرسدانی ڕۆژانەی ئەو قەوغایە لەلایەن مامۆستا و پسپۆڕ و فەیلەسووفەوە کە چ بکات و چۆن بکات، دیمۆکراسیش گەل و حکومەتی ئەو تەرزە وڵاتانەی ڕاهێناوە بە ڕێزگرتن لە فەرمانی یاسا و پێڕەویکردن لە هەلومەرجەکانی. کە بلوێ بۆمان، بێ لایەنگیری و نەیاری و بە مێشکێکی کرایەوە، ورد بینەوە لەو شانۆگەرییەی (ئادەمیزاد) لەسەر شانۆی چەندین بابەتی ئاینی و سیاسی و ئابووری و هونەری و کۆمەڵایەتی و بێ نەزمی و سۆفیەتی و ئاسمانگەری و مەیموون پەرستی و هەزار دەر و دەربوونەیی لێکتر نەچووی دەیکات و تا ئێستاش بەشی هەرە هەرە زۆری ملیارەهای مرۆ لە توخمی دواکەوتووی بێ سەروبەرە، نە دەپەرژێت و نە دەفکرێت و نە هیچ عەیارەیەکی چاکە و خراپە و ڕێ بەدێ و گەیشتنە ئامانجێکی لە خەیاڵدایە بیباتەوە بەلای حیسابی ورد و قووڵ و بیندرێژی چەندین سەرەی فەیلەسووفانەوە، کە مرۆی ڕۆشنبیری عادەتیش تێیان ناگات و ناشیانخوێنێتەوە و پارەی مفتیشی نییە کتێب و نامیلکە گرانبەهاکانیان بکرێت، تا هەر نەبێ بە ڕواڵەتی ئەو کتێبانە ناز و

فیزێکی فەلسەفەزانی بکات. ملیارەها خەڵکی شار و دەشت و دەر، بیگرە لە پۆپی شارستانییەوە تا مۆڵگەی گا و حوشتری زەلکاوان، هەر شوێنە بە پێی دەستوور و نەریتی بەر کەهرەبا و کۆندیشن وەیا شەپڵیتەی نەوتی ڕەش وەیا تاریکایی بێ شەپڵیتەیی، خەریکی گرد و کۆیی و گوزەران و بەسەربردنە (بەشێکیشی هەر پێوە مردنە) و بە داخوازیی ئاڵووێری بازاڕی و فەرمانی یاسا و ئاین و عورف و عادەت و پێکەوە هەڵکردنی ناچاری، خەڵکەکە -هەر تاقمە چین و تیرێژی کۆمەڵ- بەسەر ڕێبازێکی لە خۆی بوەشێتەوە گوزەر دەکات و خەمی سێ جەمەی ڕۆژانە و بەرگی عەیبپۆش و تەڕدەماغییەکی لە ئێمکاندا بێ لە بیر فەیلەسووف دەباتەوە-. ڕەنگە بەشێکی خەڵقەکە لە قوڕ بنیشێت و فەیلەسووف هەر پێی نەزانێ. خولاسە حاڵوبارێکی بە حوکمی واقیع ئاپۆڕەی خەڵقی تێدا دەژیت ڕێی نییە و دەرفەتیش نابینێت شکاتی خۆی بۆ لای فەیلەسووف بباتەوە، کە ئەگەر بە -خەیاڵ-یش دەنگی خۆی گەیاندێ، فەیلەسووفەکە ناتوانێ نانێکی ڕزیو بخاتە تێشوویەوە. زۆر بە سەیری، فەیلەسووفێکی ڕووسیای وا بزانم، سەردەمی بریژنێڤ کە ناوی زەخارۆڤ بوو (ئەگەر سەهووم نەکردبێ) خۆی بە دەست حکوومەتەوە لە زاکەزاکدا بوو. بیرتر ەند ڕەسڵ خۆی لەسەر گوتارێکی دژی حەرب لە ساڵی ١٩١٨ شەش مانگ خرایە بەندیخانە، پێشتریش هەر لەسەر بەرهەڵستیکردن لە (تجنید الزامي) حوکم درا بە ١٠٠ لیرە جەزا و کتێبخانەکەی بۆ فرۆشت. مەشوورە کە سوقرات زەهری نۆشی و لە قسەی نەگەڕایەوە بۆ ڕزگاربوون لە مردن. سەرت نەیەشێنم براکەم، وەک لە پرسیارەکەت دەگەم، فەلسەفەی سەردەم، ئادگار (ملامح)ێکی پێوە نەڕسکاوە هەتا بزانم لە کوێیدا ببینم. شتێکی ئەوتۆ بگونجێ لەگەڵ ئەو مەفهوومە (ئەویش بە تەئویلێکی دوورەدەست) دەنگوباسی (مافی مرۆ) و تا ڕادەیەکیش، دادگەی دادی نێونەتەوان لە گۆشەیەکی ڕۆژئاوای ئەورووپادا، بە داخەوە (مافی مرۆ) سیاسەتێکی خۆڕەپێشکەر بەو ناوەوە، بۆ نیازی خۆی،

کردی بە مەشقەڵ. نەمـاندیت ئەو مـافـە بۆ کـوردی بێکەس بـەدەنگ بێت. با مەسـەلەکە نەخـەمە خانـەی عاتیفـە، مافی مـرۆ دروشمێکی پەسـەندە بەڵام بە پێی داخـوازیی حـاڵی ئەوتۆ پشـتـیـوانی بەهێـزی هەبێت بـۆی بەدەنگ دێت. لێرەشـدا بەش بە حـاڵی واقـیـعـبـینیی خـۆم ڕازیم و سـپـاسـگوزاریشـم بۆ ئەو مافە مادەم نەیگەیەنێتە پشتگیریکردن لە ستەمکار.

کـەواتە لە دیدی مندا شـتـێک نیـیـە پێی بگوترێ فـەلسـەفـەی سـەردەم، قـەوارەی هـەبێت و بخوێندرێتەوە. بەڵام دەشی تۆ یان مـن یان هـەر کەسێکی لە خۆی ڕاببینێ و تەڕاتێنێکی لە بیردۆزی کردبێت و ناوێکی هۆشپەسەندی لە دیاردەیەکی سـروشت بـێ یان کـۆمـەڵایەتی یان زانسـتی و ئەدەبی و هونەری، هـەر لە سـیـحر و تەڵسمی زانسـتە سەرسووڕێنەکانی ئەم ڕۆژگارە تا دەگـاتە دەمـوچاو خـەناویکردن بە تەپاڵە، بە هـەزاران نـاوەڕۆکی باوەڕ و نەرێت و دروشـمی کز و گـەشـیـەوە کـە لە نێوان ئەو جغـزەدا لێک دەژەنن، بداتـە بەر نیگای هۆشـی مـووقـڵاشـەوە و بە لێکدانەوەی پسـپـۆڕانە و خۆێنساردانە کـاریگەریی پەسەند و بـەدی کۆمـەڵایەتی و سروشت بنرخێنێ لە سـەقامگیرکردنی لایەنەکانی مـادی و مـەعنەوی و هیچایەتی کـە دەبن بە هۆی بزوێن و وەسـتێن لە چاکـەوە یا لـە خـراپەدا، ئـا ئەو تەرزە مـرۆیە ڕێی دەبێ، هـەر نەبێ بـۆ دڵدانەوەی خـۆی وەیـا وەفـاداری بۆ چاکـە و ڕاسـتی، ناوێک بدۆزێتەوە وەیا لە نوێوە داڕێژێ و بە پێناسەی فەلسـەفەی سـەردەمی حیسـاب بکات. بـەلای بۆچوونی خـۆمـەوە هیچ کـامێک لـەو کۆمـەڵە خـەڵقـەی گـوێ ناداتە چارەنووسی مـرۆ و گیـروگرفـتی ملیـارەها خـەڵقی بێ چارە و خـەریکی سـوودی خـۆی و کەیفی خـۆیەتی، هـەروەها ئەو ملیـارەهـای ڕووت و برسـی و دواکـەوتـوو و چەوسـێنراوە و حـیـسـاب بەدەرن نـاشـێ بـبن بە پێکهـێنەری مـوعـادەلەی فـەلسـەفـەی سـەردەم بە شـێـوەیەکی یەکسـەر و ڕاستەوخۆ، چونکە بە ڕەفتار و بە کرداری خـۆیان دەکەونە دەرەوەی جغزی مـوعـادەلەکە هـەرچەند خـاوەن مـوعـادەلە حیسابی کـاریگـەر نەبوونی ئەوانی

کردووە و لە خانەی (بێ سەنگی) و لایەنی نەرێتییان دادەنێ، کە دەبێتە بار و بەرهەڵست بەسەر هەوڵی هەموو ئەو هەوڵدەرانەی لە چاکەی مرۆ دەنۆڕن و بۆی دەخەبتن. ئەوانە وەک نەفەری کرێگرتەی ناو ئۆتۆمۆبێلن کە لە قوڕ چەقیوە و لێی دانابەزن پاڵی پێوە بنێن، بەمەشدا دەبنە بارگرانی بەسەر شانی ئەوانەی تەکان دەدەن بۆ دەرخستنی ئۆتۆمبیلەکە. نەفەری وەهاش هەن لە ئۆتۆمبێل دادەبەزن بەڵام پاڵی پێوە نانێن، هێشتان ئەمانە کەمتر نامەردن لە تاقمی پێشوو. دەمێنێتەوە ئەوانەی تەکاندەرن، ئەگەر لەبەر کەمهێزی، ناقۆڵایی ئەو جۆرە گەلۆرییە تەحەممول دەکەن گلەییان نایەتە سەر. بەڵام چاونووقاندن و دەسەڵاتداری لەو تەرزە هەڵوەستەدا دەبێتەوە ترسنۆکییەکی هەڵاتووانە، بەڵکو ئیمزاکردنی سەنەدی خزمەتکاریی بێ مزە. هەرچەند لە مەسەلەی چارەنووسی مرۆ، جارێ حیسابێکی لەم بابەتە بە دەفتەر نەگیراوە، بەڵام لە زۆر جغزی بەرژەوەندی بەرتەسکتردا ئەو مەیلەی مازۆکیزم بە زۆرینەی بزووتنەوەی سیاسیی وڵاتی دواکەوتوودا ئاشکرایە کە دەبینن بزۆزێکی حەرامزادە خۆ دەکاتە شوانی مەڕگەلی خەباتگێڕان و تا ڕادەی خۆکوژی و خیانەتیان دەبات و چرچە ناکەن.

لەبەر تیشکی تێکڕای ئەو تێبینییانەدا و بایی ئەوەی هۆشم بڕ بکات و بەوپەڕی دەمارخاوییەوە کە تەوژمی خۆ بە ڕابەر و مامۆستا دانانی تێدا نەبێ، فەلسەفەی سەردەم لەم حاڵەتەی لەنگەر بەزیوی زێدە هێزی سیاسەت (بە ئابوورییەوە) و لایەنی کەمتر هێزی رووناکبیری و شارستانەتی و زانست و تەکنیک، ئاوێتەیەکە لە پەلەپەلی خۆژیاندن و تەیارکردن، تێکەڵ بە پەندی ژێرخانێکی کە بریتییە لە کاکڵی هۆشیاری و ئارامی و مامەڵەکردوو لەگەڵ چی پێی دەگوترێ ڕاستییەکانی سروشت و بەرژەوەندی مرۆڤ. سیاسەتمەداران و ئابووری لێخوڕەکان تا ئەم ڕۆژە و بە فەرمانی داخوازییەکانی گوزەران کە تا ڕادەیەک مەیلی خۆویستی خەلەل بە دەستوورە بنەڕەتییەکانی هەردوو لایەنی تێک بەستراوی سیاسەت و

ئابووری دەگەیەنێ و لایەنی (سوودی ئادەمیزادی) کەم دەکاتەوە، بە زۆری و بە تێکڕایی لە کێشەیەکی کە لەگەڵ ژێرخانە پرشنگدارەکە تووشیان دێت سەرکەوتوو دەبن چونکە (کادر)ی زانست و تەکنیک، کە بریتییە لە زاناکان و یاریدەدەرەکانیان کەمتاکورتێکی ئادەمیزادن نە لە هەڵبژاردنی نوێنەرانی کۆمەڵ چ دەنگێکیان دەبێت و نە لە ئاست ئاپۆڕەی خەڵکی کووچە و بازاڕ و دنیای کەسابەت، بە تێکڕایی، کە یەکسەر خەریکی خۆژیاندنە بەو دەرفەتانەی ئابووری و سیاسەت دەی ڕەخسێن چ بایەخێکیان دەبێت هەر دەڵێی ئەو کەماوە ڕوونەن کە دەڕژێتە ناو ڕووباری لێخن، بۆ ماوەیەکی کورت بە ڕوونی دەڕوات و تێکەڵ بە قوڕاوەکە دەبێت. لەگەڵ ئەمەشدا ئەم کەمایەتییە ڕوونەی زانست و تەکنیک و هونەر و نرخە بەرزەکان هێزێکی مەعنەویی گەلێک زلتری هەیە لەو هێزە مادییەی (ژمارە)ی کەم کە لە تای تەرازوودا سووک هەڵدەستێتەوە، چونکە لایەنی خاوەن تەرازوو کە سیاسەت و ئابوورییە وەک ئاپۆڕەی خەڵکی کووچە و بازاڕ و فووتبۆڵ و کشتوکێڵ بێ هەست و هۆش نییە، نرخە مەعنەوییەکەی زانا و تەکنیشیەن و هونەرکار نەزانێ بگرە ئاگادارە لەوەی بەشێکی بە سەنگی ڕوومەت و حورمەتی خۆی لای جیهان هی ئەو تاقمە مومتازەیە کە لە تەرازووی ناوخۆیی سەنگی کەمە. وڵاتێکی زانست و تەکنیکی نەبێ حکوومەتەکە و ئابوورییەکەشی بێ حورمەت دەبێ، مەگەر دارایییەکی وەکو نەوتی هەبێ کە حورمەتەکە هی نەوتەکەیە وەک کە مەلای مەزبوورە جلکی قەشەنگی خواستەوە و پێی چووە سەر داوەت کە پێشتر بە جلکی پڕزۆڵی خۆیەوە چوو، نەیانهێشت ئاودیوی دەرگەی دەرەوەی ماڵەکە بێت، تا ئێرە پێناسە دەرکردن بۆ فەلسەفەی سەردەم، کەم و زۆر سەرمایەکی زڕ بەدەستەوە دەدات (بە مەرجێک لە بیرورِاکانمدا نیشانەم پێکابێ، نەخۆ چی گوتوومە لەو بابەتەیە پێی دەڵێن «قسەی مفت»)، کە ئەگەر غەدری لێ نەکرێ بە بەریەوە هەیە تەفسیری "نەتەوە یەکگرتووەکان" و مەجلیسی ئەمنیش بکات کە پتر بەهۆی هێزی

«ئابووری و سیاسەت» سەقامگیر بووە، نەک مافی ئازادی و یەکسانیی «مرۆ»، چونکە یەکسانیی نێو دەوڵەتانیشی تێدا زێدە بێ هێزە، هەر نەبێ لە مەجلیسی ئەمن کە داینەمۆی کارەکەیە. دەبێ ئەو ڕاستییەش (بەپێی باوەڕی خۆم) دەربڕم کە مافی «ڤیتۆ» چەندێکیش بەرهەمی سەرکەوتنی بەرەی سوێندخۆران بوو لە شەڕی دووەمی جیهاندا، دیسانەوە ڕوواڵەتێکی بەرچاوی واقیعبینی تێدایە کە لغاو دەخاتە بەرەڵڵاییی ئەوەی پێی دەڵێن «زۆربە»ی دەنگەکان لە مەجلیسی ئەمن، دەشێ ئەگەر ڤیتۆ نەبێ، چەند دەوڵەتێکی خۆمان ئاسایی کە پەکی بە خۆی و بە دنیاش نەکەوتووە و هەمووشیان بخرێنەوە سەر یەک هێندەی تۆکیۆ یاخود نیویۆرک دانیشتوویان نییە، دەنگ بدەن بۆ بڕیاری ئەوتۆ جیهان بشێوێنێ. ڤیتۆش لە دەست دوو لایەنی لێک تاسپدایە، لەنگەرەکە ڕادەگرێ. ئەم خاڵانە هەمووی بەر حیسابی پێناسەکە دەکەوێ بەڵام دیسانەوە بەڵام و دە جار بەڵام، هەرچی پەرگیری و خودبەسەری و بێ باکی و تۆقاندن و گێرەشێوێنی هەیە لە دنیادا، کە تا ئێستا چارەیەکی نەدۆزراوەتەوە، زۆر بە ئاشکرایی، یاریدەی لایەنی لەنگەربەزیویی هۆشداری و خۆگیری و دوورەندێشی و ئەو جۆرە ئەندێشانە دەدات، واتە لەنگەربەزینەکە بەو بێ نەزمییەی پەرگیری و، و... هتد شلتر دەبێتەوە و بڕشتی کەمتر دەبێت و ئاسانتر چاو دەنووقێنێ لە هەڕەشەی بازاڕی چەکی خاپوورکەر و ڕێ هەموارتر دەکات بۆ بڵاوبوونەوەی ئەو چەکانە تا دەکەونە دەست سەرۆک دەوڵەتێکی شێت و وێت، وەیا جەردەی هەلپەرست. بیرتراند ڕەسڵ لەو کتێبەی (ئایا مرۆ دواڕۆژی هەیە) مەیلی هەیە بۆ حکوومەتی عالەمی. بەپێی بۆچوونی خۆم تا ئەم دەمەش کە نیو سەدە بەسەر مەجلیسی ئەمندا تێ پەڕیوە بنەمایەک نییە لە مەڵبەندی ئادەمیزادا جێگرێکی باشتر لە مەجلیسی ئەمن و نەتەوە یەکگرتووەکان ڕەچاو بکات. دەتوانم بڵێم بڕیاری واقیعی (پێکەوە ژیان)ێکی ئێستا لە کاردایە چ جۆرە گۆڕانێک هەڵناگرێت بناخەی بڕیارەکانی پاش

حەربی دووەم دەسکاری بکات، چ جایی ئەوەی خولیای حکوومەتی جیهانی بە بیری سیاسەتمەداران و سەروەتمەنداندا تێ پەڕێت. ئەوەی ڕاستی بێ، خەریکبوون بەو خەیاڵەی لە بنەڕەتدا بۆ ئەم قۆناغە بەولای یۆتۆپیاوەیە. بەرژەوەندێکی جیهانی مرۆ لە باری ئێستاکەی نێو دەوڵەتان بەوەدا دەردەکەوێت کە بێیت بە «league– دەستەی گەلان»ی دوای شەڕی یەکەمی بگریت، بۆت دەردەکەوێ مەجلیسی ئەمن و نەتەوە یەکگرتووەکان چەند کاریگەرترن لە ڕەواندنەوەی کێشە و سەرئێشەی دەوری ١٥٠ دەوڵەت. ڕەنگە ئەگەر (چین) لە زەقی و ڕەقیی ئایدیۆلۆجی خۆی واز بهێنێ و ڕەنگەکەی سۆفیگەری لە بیر و باوەڕەکەی سەر بەم دنیایە بسڕێتەوە، بەشێکی کرژیی حاڵوباری دنیای کۆمیونیزم خاو دەبێتەوە و سیاسەتیان لە مەفهوومی ئێستاکەی نوێژ و ڕۆژیی ڕێی قیامەت ڕزگار دەبێت و بەر لە عالەم خۆیان دەحەسێنەوە. بە داخەوە کەسانێکی ماویان دەپەرست، دواتر کە سۆڤیەت هەرەسی هێنا و تا ڕادەیەک لێیان ڕوون بوو خەیاڵی ماوپەرستی جۆرێکە لە سۆفیگەری، نایەن بە نووسین و لە ڕێی تەلەڤیزیۆنەوە خەڵکەکە حاڵی بکەن لەو هەڵەیەی دووچاری هاتبوون. بۆ دەبێ ڕۆشنبیری خەباتگێڕ بە ئاشکرایی ماو و ستالین بپەرستێت کەچی نەوێرێ بە ئاشکرایی پووچەڵی و ناڕەواییی ئەو بوتپەرستییە بدرکێنێت. ئەو خەباتگێڕە بێ پەروا، لە دەمی پەرستنی ستالیندا، سەرلەبەری جیهانی ناکۆمیۆنیستی تاوانبار دەکرد و نازیشی پێوە لێ دەدا و ترسیشی پێوە دیار نەبوو (لە زۆر حاڵدا، خەباتگێڕی کورد هەڵوەستی سۆڤیەتی دژ بە کوردی دادەنا بەوپەڕی سیاسەتی ڕاست و دروست) کەچی زات ناکات بیروباوەڕە تازەکەی بە ڕەهایی دەرببڕێت، وەک کۆنە بنجوو کە ترسی ئاگری ڕۆژی شەمۆی هەر دەمێنێ. پێی ناوێ دەفتەری موفرەداتی لایەنە لەنگەر بەزیوەکەی سیاسەت (وەیا فەلسەفەی سەردەم) دەور بکەمەوە تاکو بەپێی باوەڕی خۆم قسەیەک بکەم لە چۆنیەتیی ڕەنگ و ناوەڕۆکی

(کۆمەڵایەتی)ی پاش ٥٠ ساڵ، ١٠٠ ساڵ و لەوێوە ڕەملێک بهاوێژم بۆ دیارخستنی (فەلسەفە)یەکی لەو ڕۆژگارە بوەشێتەوە، بەڵام مەیلێکی بەهێز گوشارم بۆ دەهێنێ بڵێم ملانێی نێوان هەڵپەی سیاسەت (بە ئابوورییەوە) و ئارامیی (عقلانية)، بە سستی مەودا دەبڕێت بەرەو ڕۆژگارێک کە هەڵپە تێیدا کۆڵ دەدات و جڵەوی چارەنووس دەخاتە نێو لەپی لایەنی ڕووناکی مرۆڤایەتی. جا ئەگەر ڕێم هەبێ لەو باری وەها دەڵەمەیی کە بۆتی شەرح دەدەم مافی دەروونکردنەوە بەکاربهێنم، بە زمانێکی پەتەوە دەڵێم، شەبەنگی زرە بەیانییەکی تاریک و لێڵ، وەک زەردەخەنەی سەر لێوی نەخۆش، بزەبزیەتی و دەشێ هەر لە ڕێی کەڵەکەکردنی گیروگرفتی پەلەی سیاسەت و ئابوورییەوە (بێ تێخوێندنەوەی دەوری زانست و تەکنیک) ئەو بزەیە بەهۆی دڵشکەستەیی ملیارەها خەڵقوڵڵای (١) بێدەرەتان، (٢) هەرەشە لێکراوی لەناوچوون (بە بۆمبای شەیتانی) وێڕای تەکانی لایەنی چاکەخواز و ڕووەو ئاشتی و دژەشەڕ، خێراتر لە تەمای ئێستاکەمان بگەشێتەوە، بەوەشدا فەلسەفەی دوارۆژێکی ئەو دیوی ئاسۆی لێمانەوە دیارە، کە بە دەنگ بێت موژدەبەخشە و کە دەرکەوێت ڕابەری ئاسوودەییە، چەندێکیش ترسی دوابڕانەوەی تۆوی ئادەمیزاد بە عیفریتی ناو گومگومی سەرمۆری ئاتۆم و ڕەجاڵتربوونی حاڵی هەژار و برسی و بە هەدەرچوونی مافخوراو و بەندیکراوی بێگوناه دمەچەقۆی ئاگادارکردنەوە بگەیەنێتە تەرۆکی سیاسەت و ئابووریی لووتبەرز، ئومێد زیاتر دەبێ بە چارەسەرکردنی دەردی دەرمان بزرکردووی ئەم ڕۆژگارە.

ئەگەر ئەم دیمەنەی خەیاڵی تەمابەخش مەلۆتکەی ڕاستینەی یزدانی دەورانی سەردەم بێت و خەمخۆرانی چارەنووسی مرۆ ڕێکتر و چالاکتر و بیناتر و هاوکارتر مل بنێنە گێڕانی چەرخی عەرەبانەی قوڕگرتوو، ڕێی تێ دەچێ، جێی خۆیەتی، لە گوێنە، دێتە عەقڵەوە، مرۆ بێ ئەوەی دوچاری شەڕێکی جیهانیی سێیەم ببێت دەرگای چەشمەندازێک بە ڕووی خۆیدا

بکاتەوە کە دەستووورە بنەڕەتییەکانی لەسەر تیمارکردن بێت نەک بریندارکردن. جا ئەگەر ئەم بەڵێنە شیرنە بەردار بوو، دەشێ ڕۆژێک لە ڕۆژانی سەرەتای ئەو دەورانە بکرێت بە جەژنی توخمی ئادەمیزاد.

– قسەی نەستەق و پەندی پێشینان و بەشێک لە شیعرەکانی شاعیرێکی وەک حەزرەتی مەحوی، گەر نەچنە خانەی فەلسەفەوە وا لێکدانەوەی فەلسەفی هەڵدەگرن. ڕوونتر بڵێم: ئایا کورد خاوەنی فەلسەفەیە؟ گەر بەڵێ، ئایا بە چ پلەیەک ڕەسیوە؟ گەر نەء، بۆچی؟

قسەی نەستەق پێوەندی نە بە فەلسەفە، نە بە زانست و نە بە هونەرەوە هەیە: دەشێ هیندییە سوورەکانی ئەمەریکا و ئەسکیمۆ پەندیان هەبێت، تەنانەت، وەک لە فیلمی سینەما دەبینین، هەندێ ناوی هیندییەکان- ی ئەمەریکا- ڕادەگەیەنن لە لێکدانەوەیەکی سەر بە هێماکانی سروشتەوە هاتوون. بەڵام دیاردەی ئەوتۆ و لەویش دوورەدەستتر ناچێتە دەربوونەی فەلسەفە، نەک هەر نابێتە فەلسەفە: تەماشایەکی فەرهەنگی (المورد)ی عەرەبی بکەین، لە مادەی philosophy چەند تەعریفێکی هێناوە، یەکەمیان پتر بەلای مەبەسی پرسیاری تۆدا دێتەوە کە دەڵێ: العلم الذي ينتظم علوم المنطق والأخلاق والجمال وما وراء الطبيعة ونظرية المعرفة... چوارەمین تەعریف ئەمەیە: معتقدات ومفاهيم ومواقف الشخص أو الجماعة.

لە کتێبی The Cambridge Dictionary of philosophy چەندین جۆری فەلسەفەی شیتەڵ کردووە وەک فەلسەفەی 1.anthropology 2.biology 3.economics 4.education 5.history 6.language 7.law 8.logic 9.mathematics 10.mind 11.psychology 12.religion 13.science 14.social sciences بەشی هەرە زۆری ئەو فەلسەفانە و ناوەڕۆکەکەیان بەلای شاعیر و مەلایەکی وەک مەحوی نەبیستراو بووە چ جایی نەزانراو. بەشێکی جارێ پەیدا نەبووبوو، لەوە هەر بگەڕێ کە هەرچی بیر و بۆچوونێکی لەگەڵ کتێبە ئاینییەکان،

باخسوس قورئان، ڕێک نەکەوتبێ و نەکەوێت بە ئەفسانە و وڕێنە و کوفر حساب کراوە و دەکرێت. دەشێ بە تەئویل موناقەشەی هەندێ پرسیارەکانی فەلسەفی وەیا گرتنەبەری خەتێکی فکر و لێکدانەوەی تایبەت بە کەسێکی دەستنیشانکراو بۆ ئەو کەسە بە فەلسەفە بڕوات بەڵام ئەمیشیان مەرجی قورسی هەیە هەم لەلایەن تەیاربوون بە شارەزایی لە ئەندێشەی خاوەن بیروڕای بنج داکوتاوی ناودەرکردوو، هەم لە لایەن پتەویی ئەو زەمینە فکرییەی بابای ئەوتۆیی بە سەریەوە هەڵچەقیوە، ناشێ یەکێک بە ناوی داهێنانی فکری نوێ بە عالەم ڕابگەیەنێ. بنیادەم بەر لە هێندە ملیۆن ساڵە لە گەیشتنی نێرینەی ڕێوی و مێیینەی وشتر بە یەکتر، پەیدابووە یاخود بڵێ زۆری ماوە یان نەماوە باری فەلەک بگۆڕێت و زەوی بە دەوری مانگدا بخولێتەوە. کتێبێکی سەر بە ئاینی مەسیحیم لایە بە هەموو قەناعەتەوە دەڵێ لە ساڵی ٢٠٠٠ی زاینی قیامەت ڕادێت، یەکێکی لەو عاشقە حیسابانە، کاتی خۆی بە حیسابی (جمل) و ئایەت و ئەحادیس ئیسپاتی کردبوو کە سەڵتەنەتی عوسمانلی تا ڕۆژی قیامەت بەردەوام دەبێ.

برای خوێنەر، کوردی گوتەنی، زۆران بۆ کەمان نەڵێین، فەلسەفە بە پێی گەز و گرێی پێناسەی (فەلسەفە) هیچ کاتێک لەو چواردە جۆرەی فەلسەفە لەنێو کوردان (بابی ئەوەی زانیبێتم) دەرنەکەوتووە. بەڵام دەشێ بە پێی پێناسەی چوارەمی فەرهەنگی (المورد) کە دەڵێ «معتقدات و مفاهیم ومواقف الشخص او الجماعە» فەلسەفە، لەنێو هەر میللەتێک بێت، بەو مانایە پەیدا بێت، ئەوساش نابێ بوتپەرستی وەیا مەدحی دەهۆڵ و زوڕنا و چشتی ئەوتۆیی بخرێتە جغزی فەلسەفەوە، چونکە ناچێتە قسەی عاقڵانەوە. لە سووچێکی تریشەوە ڕێ هەیە کوردێک بە فەیلەسووف دابندرێت کە لەبەر تیشکی بیروڕای فەیلەسووفانی کۆنی ئیسلام ڕاڕەوێکی تایبەت بە خۆی و ئەو بەڵگانەی دۆزیونەتیەوە بۆی حیساب بکرێ بە فەلسەفە. پیاوێکی وەکو ئیمامی غەزالی کە بە فەیلەسووفی ئیسلام دانراوە لە ڕێی بەگژداچوونەوەی

فەلسەفەی یۆنان کە بیروباوەڕی زانا مەزنەکانی ئیسلامی تەنیبۆوە، بە فەیلەسووف حیساب کرا تا ئەوەی کتێبێکی عومدەی غەزالی (تهافت الفلاسفة)یە هەمووی بریتییە لە پووچاندنەوەی بەڵگەی فەیلەسووفەکان، با خسوس ئەوانەی بەلای فەیلەسووفەکانی ئیسلامەوە جێی متمانەن. لە بەرتەک دانەوەی (تهافت الفلاسفة) فەیلەسووفێکی مسڵمانی ئیسپانیا (تهافت الهافت)ی نووسیوە. جێی گومان نییە کە فەیلەسووفەکانی ئیسلام لە ڕێی خەریکبوون بە پێڕەویکردن لە فەلسەفەی یۆنان و ڕاگرتنی بەرانبەر عەقیدەی ئیسلامەوە ناویان بە جیهاندا بڵاوبۆوە. هێندێکیشیان لە پووچاندنەوە و تاوتووکردنی بیروڕای ئەو فەیلەسووفانە بە فەیلەسووف ناسران. ئەوەی مەشووورە لە ئیسلامدا، چیی پێی دەڵێن (علم الكلام) فەلسەفەیەکە لەسەر بنەمای بیروباوەڕی ئیسلام هەڵستاوە بۆ بەربەرەکانیی ئەو فەلسەفانەی لەگەڵ قورئان ڕێک ناکەون، بەڵام (کلام) خۆی لە ئاشنابوون بە فەلسەفەوە بەڵگەی عەقڵی و زانستیی کردە پاڵپشتی داواکانی، ئەگەرنا هەر دەمایەوە بەڵگەی ناو دینەکە بکاتەوە بە عەیارەی ڕاستبوونی دینەکە، ئەوساش مەسەلەکە دەچووە پاڵ ئەو گوتە مەشوورەی عەرەب: (كمن فسر الماء بالماء)، واتە: ئاوی تەفسیر کرد بە ئاو.

گومان نییە لەوەدا، مەلا زلەکانی کوردەواری کە ناوبانگیان بە ئێمە گەیشتووە هی وەهایان تێدا بوو پێی بگوترێ (مجتهد في المسألة) واتە لە تاکە پرسیاردا باوەڕی خۆی بکاتە پێوانە، نەک بە ناچاری تەقلیدی موجتەهیدێکی کۆن بکات. مەلایەکی وەکوو (إبن آدم) کە پتر لە ٢٠٠ تەئلیفی هەبووە، کوردی گوتەنی، هەر بەسەر پێیانەوە موجتەهید بووە بەڵام نەیویستووە داوای (إجتهاد) بکات. لزووم نابینم نموونە بهێنمەوە لەو مەلایانە، نەکا بە ناوهێنانی هێندێکیان و خامۆشبوون لە هەندێکیان گلەمەندی پەیدا بێت.

لە ئاست (مەحوی)یەوە بەش بەحاڵی خۆم شتێکم نەکەوتۆتە بەر دەست لە

نووسینی، جگە لە بەشێکی شیعرەکانی، تا بزانم بە قیاس لە مەلای تر کە شارەزاییەکم پێیان هەیە، پایەی دیاری بکەم لە مەیدانی فەلسەفەدا. ئەم قسەیەم لە بەرزیی مەحوی دانالەنگێنێ، خۆی تۆقەڵانێکە[٧]، جگە لەوەی کە ڕۆژگاری ئێستاکەی کوردایەتی پتر خەمخۆری بابەتی نایابی کاڵای کوردیی پەتییە نەک بابەتێکی وەکو مێوان ڕووی لە خانووە شڕەکەی کردبێت. لە قیاسدا دەڵێم، چەندێکی بلیمەتی خەرج کرابێت لە ئیسپاتی (پێغەمبەرایەتی)ی لینین و ستالین لەلایەن کوردی شەیدای (مارکسیزم)ەوە، هەمووی دەچێتەوە سەر خەرمانی ئینتەرناشناڵ، بە خۆی و چەندوچۆنی دروستی و نادروستیی خۆیەوە، کە دەزانین مەسەلەکە وەها دەرنەچوو کە بەر لە ٢٠، ٣٠، ٤٠ ساڵ بە حەقیقەتێکی بەدیهی و فەرمانی مێژوو دادەنرا.

– ئایا کورد خاوەنی فەلسەفەیە؟

بێگومان کورد لەم پلەیەی ئێستاکەیدا خاوەنایەتیی تەواوی لە هیچ کەلایەکدا نییە مادەم وەها پرزۆڵ و بێ نەزم و هیچ نەدار و دەست بەتاڵ لە ژێرخانی عەسری و موفلیس لە خاوەنایەتیی نیشتمانەکەی و بێ ئابووری و بێ ڕێ و بان بە مەفهوومی نوێ و بێ ئیرادەیەکی سیاسیی سەقامگرتوو، و، و بێت وەک هەیە. خۆخافڵاندن لە ئاست واقیع یا بەرهەمی نەزانییە یان هی مەبەستی زۆڵە بەرژەوەندە. دەشێ کوردێکی لە دەرەوەی کوردستان بە زیرەکی و ڕژدیی خۆی لەسەر خۆ پێگەیاندن بگاتە پلەی ئانشتاین و لێشی تێ پەڕێنێت، بەڵام لەسەر کورد حیساب ناکرێت. چ دەفەرمووی ئەگەر ئەو فەرخە خوایە دڵی هێنای بڵێ من خەڵکی ئەو شوێنەم تێیدا دەژیم و تێیدا پەروەردە بووم؟ قسەکەشی ڕاستە چونکە لە عەبابەیلێ و کۆیە و قرناقە نابێ بە ئاینشتاین.

تا ئێستا ئەوپەڕی پایەی فەلسەفی کە بۆ کوردێکی دانیشتووی کوردستان بڕەخسێ (ئەگەر بڕەخسێ) هەر ئەوەیە فەلسەفەی

حـازربەدەسـتـی جـیـهـانی ڕۆشن بجـاوێتـەوە، ئەمـیـشـیـان بە ئاسـانی نارەخسێت. لە نموونەدا دەڵێم، من لەلای خۆمـەوە بۆم ناسازێ موعادەلەیەک ڕێک بیـەخم (ئەزەل) بـە نرخێکی (مـوطلەق) دابنێت و لـە هەمـان کاتدا بشێ ڕۆژ لە دوا ڕۆژی مـانگ و سـاڵی بچـێتـە سـەر و خـەلەل بە لایەنی (مـطلق) نەدات کە دەزانین (مـوطلەق) زۆر و کەمی هەڵناگرێ و ناگۆڕێت. من نازانم لەم بارەوە فـیـزیای سـەردەم چ دەڵێ: بـەڵام بەر لە مـاوەیەکی پـتر لـە پانزدە سـاڵ خـوێندمـەوە، بیـروڕایەک دەڵێ جیـهـان، بوونەوەر بە مـەودا و کـاتیـەوە مـوتڵەقـە، وەک یەک (نبض)ی هەمـیشـەیی کـە تێپـەڕیو و ئێستـا و داهـاتووی یەک ڕاسـتـیـی سـەرلەبـەر پێک دەهێنێت، هەرچی وردە ناوەڕۆکی هەیـەتی لە نێوان خۆیاندا گۆڕان و دوێنێ و ئیمڕۆ و سبـەینێی بەسـەردا دێت، جیهانەکە خـۆی لە ئەزەلەوە بۆ ئەبەد بـوونێکی هەیە لـەو حیـسـابانە بـەدەرە. لە لایەکی ترەوە بیـردۆزیـی (دووبارەبوونەوەی هەمـیشـەیی)ی جیـهـان کـە گـۆیا جـاری ئێسـتاکەی ١٥-٢٠ ملیار سـاڵێکی بەسـەردا تێ پەڕیوە، هتـد، هتد. خـولاسـە ئەم نەزەرییـانە و چیی دیکەش هـەبێ وەیا پەیدا ببێ بـۆ کـورد نـابێتـە مـاڵ، چەنداکوو کۆمـەڵە کوردێکیش بیـخـوێنن و تێی بگەن. تۆ دەبێ بزانیت کورد تەیارەچیی نییـە با کـوردیش هـەبێ تەیارە لێ بخـوڕێت، چونکە نە فـابریقـەی تەیارە و نە تەیارەخـانە و نە فێرگەی فڕین و نە بەنزینی تەیارە و نە ڕادار و نـە، نە، نـە، هەر هـیــچی ســەر بە تـەیارە دروســتـکردن و هەڵفــڕاندن و دەوامـەپێـدانی هەیە، ئیـتـر بەو پێـیـە ڕێ و بان و خـەتی شـەمـەندەفـەر و فابـریقەی هیـچ شـتێکی نییە. ڕێگەیەکی حکوومەتی، بڵێین تورک، دەیکاتەوە بۆ ئاسـانکردنی کوژانەوەی ئاژاوەی کوردان نەک هی کـورد نیـیـە بگرە، لەو نیـازەدا دوژمـنی کـوردە. بێگانەییی کـورد لەو دروسـتکراو و بیناکـراوانەی (هەرێم)ی کـوردسـتـانی عـێـراق بـەوەدا دیارە کـە لە مـاوەیەکی قـیـاسـیـدا خەڵکەکە، چ بەرپرسی حکوومـەتی هەرێم چ ڕەعییەتەکە، هەمووی هەڵتەکاند و بە خــوردەیی فـرۆشـتنی، کـەسـت دیتـووە خـانووی خـۆی هـەڵتـەکـێنێ و

داروپەردووی بە دەیەکە نرخ بفرۆشێت؟

ئێمە، براله ئێستا له باشترین بە خۆدا هەڵگوتن، له خەتی نێوان بوون و نەبووندا دەژیین. هەرچی زەبری وێرانکەری ٢٥٠٠ ساڵیی مێژوومان هەیە، وەک دەردی ئیسقا، پێمانەوە دیارە. ئێمە له دەرەوەی مێژوو، له دەرەوەی فەلسەفە، له دەرەوەی هەست بەخۆکردن دەژیین.

– وەکو مامۆستایەکی زانا له بواری زمانەوانیشدا بە چەند بەرهەمێکی نایاب کتێبخانەی کوردیتان ڕازاندۆتەوە، کامانەن ئەو هەنگاوانەی کە له سەرەڕێی پێکهێنانی زمانێکی یەکگرتووی کوردیدا پێویستە بنرێن؟

دەشێ یەکێکی بیەوێ بێ سەرێشە وەڵام بداتەوە، بە چەند قسەیەکی چەور و لووسی بێ سوود و بێ ئەنجام (و بەشێکی خوێنەری تینووش بۆ وشەی زرینگەدار لێی ڕازی بن) لەو پرسیارە دەرباز بێ، بەڵام ڕاستییە بێ فێڵەکە ئەوەیە کە تا ئەم دەمە هیچ چارەیەکی ئەم گرفتە زلە بە دەست چ کەس و چ لایەنێکەوە نییە. بەڵێ، گەلێک له نووسەرانی سەر بە زمانەوانی دەتوانن بە ئارەزۆی خۆیان پێشنیازی چارەسەری کێشەکە بکەن، بەڵام سەرەڕای ئەستەمیی کارەکە خۆی، کەسی ئەوتۆ بە دوا بیر و ڕایاندا نایەت. هەروەک مومکین نییە بە ئامۆژگاری و ڕێنموونیی پیتۆڵانە فابریقەی شەکر وەیا تۆپ و تەیارە بە مامڵەتچیی کووچە و بازاڕ قوت بێتەوە، هەروەهاش سەپاندنی ڕێنووس و لەهجەیەکی دەستنیشانکراو بەسەر نووسەرانی کوردا نە بە تاکە نووسەر نە بە ١٠٠, ٢٠٠یش ئەنجام دەدرێت. کاری ئەوتۆیی بە یاسای دەوڵەت نەبێ سەرناگرێت. دەوڵەتیش بە مەفهوومی جیهانی ڕوونبێن، نەک بە دیدی تێکەڵ پێکەڵی تێک نەگەیشتووی لێک دڕدۆنگیی ئێستاکەی کوردەواری.

لەگەڵ ئەمەشدا بەردەوامبوونی نووسەران بۆ ماوەی دەیان ساڵی ڕابوردوو لەسەر جۆرە نووسینێکی نزیک له زاری سلێمانی و سازاندنێکی

به لازم زانرابێت، له لەهجەی جنووبی خۆی سەپاندووه، بەڵام زۆری ماوه هەموو بەشە سەرەکییانی ئاخاوتنی کوردی بێنه ئەم جغزەوه لەبەر سێ هۆی بنەڕەتی: ١- بابایەکی ئەرزەڕۆمی له کوێوه دەرفەتی دەبێ ئەوەنده نووسینەی زاری سلێمانی بخوێنێتەوه و پێی ئاشنا بێت کە ڕەنگە نەزانێ ئەلفبای عەرەبی چییه. تۆ خۆت ئەگەر خەڵقی سلێمانی بیت و لێت داوا کرا خۆ ڕابهێنی به نووسین و ئاخاوتنی ئەرزەڕۆمی، تا چەند گوێ دەدەیتە ئەو هەوڵەی یەکگرتنی زمانی ئەدەبیمان؟ له حەفتاکان داوەتێکم بۆ هات له بنگەیەکی سەقافیی سلێمانییەوه بۆ بەشداریکردن له کۆبوونەوەیەکی ئەدیب و خاوەنڕای کورد بە نیازی خزمەتی سەقافەتی کوردی، له خوارووی داوەتەکە نووسرابوو: هەر نووسینێکی بە زاری سلێمانی نەبێ فت دەکرێت. ئا ئەم هەڕەشەیە سەرلەبەری ڕۆشنبیرانی کوردی باکووری پاشگەز دەکاتەوه له کۆبوونەوەکە. بەڵام دیتوومە نووسەری سلێمانی لە جیاتیی (یازده) نووسیوەتی (یانگزه) هەر چونکە پووره حەلاو وەها دەچرێ، خۆ پووره موسرییەکیش هەیە لە ڕانیە جۆرێکی تری دەچرێ. لە نموونەی ئەستەمی ئیقناعکردنی ئاپۆرەی خوێنەران ئەوه بوو که له حەفتاکاندا کۆڕی زانیاری کورد بۆ واوی تیژی درێژ پێشنیازی واوێکی سەر بە کەشیدەی کرد له بری دوو واو. کەچی ئەو خوێنەرانە، پشت له هەموو مەنتیقێک، نینۆکی له دوو واو گیرکرد و لەسەری سوور بوو. بە نەختێک دڵی ئارامەوه و مێشکی کرایەوەوه سەیری مەسەلەکە بکەیت وەک بەدیهییە ئاشکرایە نووسینی دوو پیت له بری یەک دەنگ زرە هەڵەیەکە کە لە نیوەخوێندوو ناوەشێتەوه، تەنها له حاڵەتی گوشینی دەنگ دەشێ به دوو پیت بنووسرێت وەک کە بڵێی: (مەککە)، لەوە بەولاوە عەیبە دڵ بۆ ئەوە بڕوات له جیاتی (دور) بنووسرێت (دوور). هەڵبەت، پێداگرتنی ئەو نووسەرانە له نوختەنیگای دوژمنایەتیی کۆڕ بوو نەک لە دڵسۆزی بۆ ڕێنووسی کوردی، گۆیا مادەم کورتە بزوێنی (ضمة) به یەک (و) دەنووسرێت پێویستە واوی درێژ به دوو (و) بنووسرێت،

جا کـه ئەمـە قبـووڵ بکرێت دەبێ دەنگی ئەلف بە دوو ئیشـارەتی (فـەتحـە) بنووسرێت چونکە وا ڕۆیشتووە ئەلف فـەتحەی درێژە [ڕاسـتییەکەی فەتحـە درێژ بێتەوە نابێتە ئەلف چونکـە هەڵستانەوەی فەتحـە شاقـوولی نییـە بەڵکو وەتەرییە]. کە ئەم وردپێوییە هەڵەیـە لەگەڵ (و)ی کۆڕ کرا دەبوو خەیاڵیش بۆ ئەوە بچێت کە واوی کورتەبزوێن (و)ی بۆ دانـرا ناشێ هەمـان پیت بۆ واوی کۆنسنانت بێت. دەنگی واوی کـورت لە بەراییی وشـەوە نایەت چـونکە بزوێن بەدوا کـۆنسنانتـدا دێت. خـولاسـە، باسـەکـە وەک هەر بـاسـێکی ئـەوتۆیی لە کـــوردیدا، کـــە بەر لـە پـەرۆش بۆ بـابەت، لایـەنی نـاوچـەیی و دوژمـنـایـەتیـی ئایدیۆلۆجی خـۆی ڕەپـێش دەکات، بەسـفت و سـۆیە و لێدوانی بێ ئەنجـامـە. چیتر بە دوای باسـەکە ناکەوم.

– فیکر و سیاسـەت زۆر تێکئالاو و پێکەڵپێکن، بەرودواخستنی یەکێکیان لەوی دیکەیان یاخود خستنەکاری یەکێکیان بۆ خـزمەتی ئەوی دیکەیان لێرە و لەوێ بۆچوونی جیاوازی لەسەر هەیە، لە ڕوانگەی بیروباوەڕی بەڕێزتانەوە بایەخی کامیان پێشترە؟

وەک من بۆی دەچم، سـیـاسـەت و فکر بە مـەفـهـوومی وشـەی (پێکەڵپێک) دەبنە هـاوتای دوو سـەنگی لەنگەربەسـتـووی تەرازوویەک، لەمـەشـدا چەند تێبینییەک بە خەبەر دێت، یەکیان ئەوەیە، فکر جیهانێکی بەربلاو دەداتە بەر ئـەندێشـــە و لێکدانەوە، کـــە بابـای ســـیـــاســی، بە زۆری، لـە کـــەڵکەڵەی هەڵسـووڕاندنی باری ئـارامی و گـوزەران و چەنگە چڕەی بەرهـەڵسـتـان و دابینکردنی خـوازی خـەڵک دەبێت، مـادەم خـۆی لـە حـوکـمـدا بێ و بە حـاڵ دەرفـەتـی دەبێ چـاو بە دەمـــەتـەقـــەی نێـــوان فـــەیلـەســـووف و ئەدیب و هونەرکاراندا بگێڕێت و تەنانەت ئەگەر کابرا پێشـتر (فکریار) بووبێت کە بوو بە سیاسی بەلای کەمـەوە نیوەی مـەراقی (فکر)ی لە بیر دەچێتـەوە. من نموونـەیەکی مــرۆی ئەوتۆیی لە مـــەرحـــووم (عــەلی حــەیدەر سلێـــمـــان)ی ڕەواندزیدا دەبینم، کە لە سـەرەتای پێگەیشتنی و هەر لە ساڵی ١٩٣٠ کە لە

زانکۆی ئەمەریکایی، بێرووت، دەرچوو کتێبێکی دانا بە عەرەبی (تأريخ الحضارة الاوروپية الحديثة)، تا بڵێی بۆ ئەو سەردەمە، کە من ١٩٣٥ هاتە بەرچاوم، نایاب بوو، بەڵام دواتر کەوتە جغزی سیاسەت و بوو بە نوێنەر و وەزیر و چی و چی. وازی لە فکر و تەئلیف هێنا هەتا دوای نیشتەجێبوونی، کە کتێبەکەی بیرتراند ڕەسڵی وەرگێڕا سەر عەرەبی و دوای شەش ساڵی پاش ١٩٧٨، ئەوجا توانیی لە ١٩٨٥ بیخاتە بەر چاپ (ڕاستتر ئەوەیە بڵێم لە ١٩٨٥ چاپەکەی بە کۆتایی گەیشت). تێبینیی دووەم ئەوەیە، هەرچەند سیاسەت لەلایەن بینینەوە بەرتەسکترە لە فکر، دیسانەوە بە پێی (١) دەسەڵات و (٢) بە پێی داخوازیی حاڵ مرۆی سیاسی باوەش بە فکری فەیلەسووفدا دادەگرێ و دەیکاتە پلەی پلیکانەیەک کە ئامانجە سیاسییەکەی پێ سەردەیەخێت و خۆیشی لەگەڵدا. واش دەبێ سیاسییەکە لەو مەیدانەدا جارێ بەرێوەیە گرفتێکی دێتە بەر لە حوکم لا دەچێت و لە چاو فکریار دەبێتە بۆرەپیاو. تێبینیی سێیەم ئەوەیە لە وڵاتی خۆمانئاساییدا، سیاسیی حوکم بەدەست، بیریار و ئەدیبیار و هونەریار و دینیار و یار و نەیار وەکو گەنمی هەڕەمە بە گەرۆمەی ئاشی پڕوپاگەندەدا دەکات و خەپڵەی ڕەق و تەق و پاقلاوەشی لێ ساز دەدات. تێبینیی چوارەم، فکریش لە هەڵکەوتدا (کە وڵاتەکەی پێشکەوتوو و دیمۆکرات بێ) سیاسەت دەکات بە فەقەرەیەکی کەلێنگری بیروڕای خۆی لەو باسانەدا کە دەخلیان بەسەر سیاسەت و ئابووری و ئازادی و دیلییەوە هەبێ. فکر بێ ئەوەی مەبەسی بێ بە بەریەوە هەیە ئەندێشەی سیاسی و ناسیاسی ڕابکێشێت و گەورەترین نموونە لەم مەیدانەدا بیروڕای (فکریار)ەکانی پاش ڕێنێسانس بوو، تین و تاوی دا بە شۆڕشی ١٧٨٩ی فەرەنسە و زەمینەی ڕەواییی بۆ گۆڕینی حوکم هەڵنا. لە قیاسدا شۆڕشی ئۆکتۆبەر بە پاڵپشتی مارکسیزم، بە بیردا دێت بەڵام جوداوازیی نێوان هەردوو حاڵەت لێ ناگەڕێ فەلسەفەی جان جاک ڕۆسۆ (و هاوبیرەکانی تری بەر لە خۆی) بە مارکسیزمێک بگیرێ

کە خـۆبەختکەرانی بۆلشەڤیزم بە زەبری کوتەک کۆمیـونیزمیـان بەسـەر شـۆڕشـی شـوباتدا سـەپاند. تێبینیی پێنجەم سفت و سـۆی لەگەڵدایە کە بیـریار فـرکـەی دەمــارانی دەکـات بە بیـروڕای ڕوونکەرەوەی ڕێگەی بەرەو ئازادی و ڕوومــەتی ئادەمــزاد، کـەچی سـیـاسـیـیـەکی قـەمـچـیـوەشـێن پشـتـەدەسـتێک لە شـەویلەی ڕادەکێشـێت و چەنـاگەی خـوار دەکاتەوە (ئەم دڕندە ڕەفتـارە لە حـوکـمی دیکتـاتۆرایەتیـی وڵاتی دواکـەوتوو و هەندێ وڵاتی وەکو ئەڵمانیای هێتلەردا دەدیترێت).

لەم بوارانەدا حاڵەتێک بە بیردا دێت، کە هەم لە کرداری سیاسیی حاکم و هەم لە گەلێک بۆچوونی بیریاراندا بەدەر دەداتەوە، ئەویش ڕەپێش خسـتنی سـوودی کـۆمـەڵ بـەسـەر سـوودی تاکدایە. سـیـاسـی، با خـسـووس لە وڵاتی جیهانی سەد و سێیەمدا، بەهانەیەکی بە دەستەوەیە لە خۆگێلکردن بەرانبەر مافی تاک بە نامەی زێدەگرنگیی مافی کۆمەڵ. ئەم بایەخدانە بە مافی گەل ئەگەر هەمیشە کات خەڵکەکە پاسەوانی مافی تاک نەبێت لە ئاکامدا حاکمی تەمـاعکار و بێـویژدان هـەر بە ناوی پاراسـتنی مـافی گـەل هەمـوو تـاکـێک دەدۆشێت و ڕووتیان دەکاتەوە. بە چاوی عادەتی سەیری جیهانی مرۆ بکەین دەبینـین و دەزانین هەر تاکـە مـرۆیەک بوونی سـەربەخـۆی هەیە و لـوقـمـەی سـەربەخـۆ دەخـوات و جلی سـەربەخـۆ لەبەر دەکـات و سـەربەخـۆ زەرەر دەبینێت و سـەربەخۆ فیـداکاری خاک و میللەت دەبێ. ئەو تاکە نـە وەکیل دەگرێ بۆ وەتەنییەت و نە وەکیلیش دادەنێ لەبری ئەو لوقمە بخوات و جلک لەبەر بکات. حاکمی وڵاتی دواکەوتوو خۆ دەکاتە وەکیلی هەموو تاکەکان لە ڕێی خـۆ بە وەکـیل دانـانی هەمـوو مـیللەت. دەبێ بزانین و پێ لەسـەر ئەوە داگرین کە مـافی تێکڕای تاکـان دەبێتـە مـافی گەل: چەنـدێکی لە خۆشی و کامەرانیی تاک دابشکێت لە خـەرمـانی میللـەت، گەل، نەتەوە کـەم دەکـاتەوە. بیریاری خـاوەن دڵ و دەروون و مێشکی ڕوون هـەمیشـە مافی تاک بە بەردی بناخـەی کـۆمـەڵایەتیی مرۆدۆست دادەنێت. هەڵبەت ئەم تاکنەوازییـە دینێک

نییە لە خۆوە هەمەگیر بێ و خەیاڵ بۆ ئەوە بڕوات لە ئاکامدا گەشەی تاک لەسەر حیسابی کۆمەڵ پێک بێت، چونکە ئەو کۆمەڵە هەر خۆی ملیۆنەها تاکە نەک بوونەوەرێکی ئەفسانەیی جودا بێ لە تاکەکان. بەڵێ، دز و تەماعکار و قۆڵبڕ و قاچاغچی و بێویژدان و، و، هەن لە خۆیان بەولاوە نە کۆمەڵ نە تاک بە فلسێک ناکڕن، بەڵام ئەمانە لە هەموو پێوانەیەکی سەر بە واتای کۆمەڵایەتی بەدەرن و مامەڵەی تاوانبارییان لەگەڵدا دەکرێت. ئێمە ئەگەر بسەلمێنین تاک پاشکۆی گەلە، بێگومان شتێک نامێنێتەوە لە شێرازەی ساختی کۆمەڵایەتی بتوانێ مافی کۆمەڵ بپارێزێت، چونکە تێکڕای کۆمەڵ دەبێتە پاشکۆ، ئەوسا هەر دەمێنێتەوە کەسانی حیلەباز و درۆساز و زارقەڵەباڵغ و لە خشتەبەر و کاوێژکەری «بەهەشتی خوا لەسەر ئەرز» ببنە وەکیلی گەل و دوولینگانە بە شان و ملی تاکاندا بهێننە خوار، هەر ئەم سیاسەتەیشە لە بەشی زۆری جیهانی سێیەم و بیستەم و سییەمدا لە کاردایە. دەشێ بزانین ئەوانەی بە شۆڕش دەبنە حکوومەت و قەمچیوەشێن پتر لە بابایەکی وەیا دەستەیەکی بێ شۆڕش و بە فەرمانی واقیع دەگەنە حوکم (چونکە دەبێ حکوومەت هەبێ) ئا ئەو شۆڕشگێڕانە سەدان جار نازۆتر و دەنگ دلێرتر و بێ پەروا تاک دەپلیشێننەوە، با ئەو تاکە زاخاوی بێت. ئینجیلی «گەل خاوەنی بەرژەوەندە» فرزەی هەموو ناڕەزامەندییەک دەبڕێت. تێبینی و وردە حیساباتی بێ ئەژمار هەیە بێتە ناو جغزی پرسیارەکەوە، من بەو چەند دێرەی خوارەوە واز دەهێنم لە درێژەی کێشەکە:

فکر و فەلسەفە و بیردۆزی، هەر چونکە مەیدانی چالاکییان بێ سنوورە و کەرەستەی خۆهەڵنانیان بریتییە لە (وشە) و یەکی لەسەر ئاسن و نەوت و فابریقە و چی و چی نەکەوتووە، دوو ئاکامی سەرەکییان لێ وەدی دێت: یەکییان ئەوەیە کە دەشێ جیهانی (فکر) هەزاران جۆری لێکدانەوەی سەربەخۆی تێدا هەڵتۆقێ و لە هەمان کاتدا خەڵکیش بە دوویان بکەون، (بە

مەرجی خوێندەواری) بە خسووس کە فکرەکە سەر بە عاتیفە بوو، ئیتر قیامەتی یان دنیایی. لە ئاشکراش ئاشکراترە تەمای قیامەت کە کەوتە دڵان پتر لە فەلسەفەی خوێن سارد خەڵک ڕادەکێشێت، ئومێدی ژیانەوەی پاش مردن تەکاندەرێکی بە تەوژمە بەرەو ئەو لایەنەی ئومێدبەخشە. شێخ ڕەزا گوتەنی: ئەگەر قیامەتەکە هەبوو قازانجێکمان کردووە لەو نوێژ و ڕۆژییە، ئەگەر نەبوو چ زەرەرێکی ئەوتۆمان لێ نەکەوتووە. ڕاستییەکەی کۆمیۆنیزمیش بەڵێنی بەهەشتی سەر دنیا دەکاتە چەشەی ڕەشوڕووت ڕاکێش.

ئاکامی دووەم ئەوەیە کە دەشێ جوداوازیی فکر لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە بە ١٨٠ پلە پشت لە یەکتر بن و لە هیچ شتێکا بە یەکتر نەگەن. بێگومان فرەییی بابەتی لێکدانەوە و ڕێبازەکانی لە چەندین لایەن و هۆوە سەر هەڵدەدەن وەک: ئاین، ئۆگرگرتن بەو باوەڕانەی دەگوترێنەوە، دەوروبەر و پلەی شارستانەتی، مجێز و نەفسییەتی (فکریار)، ڕووداوی کاریگەر، ڕەخسانی مامۆستای دەرسدەر، فرەییی بابەتی لێکدانەوە، مەتەڵی (هەبوون) خۆی، دیاردەکانی سەر بە نەفس و دەروون، نامۆییی سروشت، بە تایبەتی موعجیزەکانی گیان، زیندووەتی، پێشبینی، دوورە سۆسە، خەونی ڕاست و هتد. ئەوجا مێشکی مرۆ بە بەریەوە هەیە لە تێکەڵکردنی جۆرەها بیر ژمارەیەکی بێسنوور لە باوەڕی ئاوێتە بسازێنێت هەر وەک لە سی دەنگی ئاخاوتن سەدان هەزار وشە دەسازێنێت. بێگومان لە نێوان چەندین فکری سەر بەیەک بابەت ناشێ پتر لە یەکێکیان ڕاست بێت، ڕەنگە هەر هیچی ڕاست نەبێت. ئەمەیش دەردەسەرێکە لێ ڕزگاربوونی نییە و تا ڕۆژگارێکی دووری داهاتووش بەردەوام دەبێ.

سیاسەت، چەندێکی لایەنی فکر بلاوێنێتەوە، چونکە بەندە بە (کردەوە) ناتوانێ مرخی خۆی خۆش بکات لە هەڵبژاردنی ڕێگەی تێرا ڕۆیشتن بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفت. زۆر جارانیش تاکە یەک ڕێگەی کرایەوە نامێنێ

تێیرا بڕوات، ئیتر تەنگانە –أزمة– یەخەی دەگرێت و لە وڵاتی پێشکەوتوو لایەنی بەرپرسی حوکم دەست لە کار دەکێشێتەوە. لە وڵاتی خۆمان ئاسایی حوکمدار نازانێ ئەزمە و مەزمە چییە، بایی دامرکاندنی حەزی خۆی واقیع هەڵدەگوشێ و تا دوا دڵۆپی خوێن لە بنیادەم و شیر لە مەڕ و بزن، دەدۆشێت، خواش کەریمە بۆ مانگ و دوومانگی لێرە بە دواوە.

جۆری ڕاڕەوی سیاسی (و ئابووری لەگەڵدا) لەچاو جۆری لێکدانەوەی فکر هەتا بڵێی کەم ئەژمارە. جاریّ لە پێشەوە دەبێ بڵێین، وڵاتی دواکەوتوو سیاسەت و ئابوورییەکەی وەک خودایی نابێت. بێ پێناسە و بێ بەرنامە و بێ بنکەی فراژیبوون و خۆڕاگرتن گەشتی بێ ئامانج لە واقیعی ئیفلیج دەکات بە پێی ئارەزۆی دەبەنگ و هەنگاوبڵاویی دەسەڵاتدارەکەی. هەر ناوێکی لێی بنێیت، وەک گوێزی سەر هێلکە، پێوەی بەند نابێت. لە بەشێکی خەندەبزێوی کۆندا هاتووە، کابرایەک گەیشتە شارێک دەمی عەسر بوو، بیستی بابای بانگدەر (مؤذن) دەڵێ: اشهد ان اهل البلد یقولون محمد رسول الله، ڕۆیی بۆ لای قازی. لە وەڵامدا قازی گوتی، مسڵمانی دەنگخۆشمان چنگ نەکەوت، ئەم جوولەکەیەمان بە کرێ گرت، دەنگی خۆش بوو، هەڵبەت دەبێ وەها بڵێ. (مشیر عبدالحکیم عامر)، وەزیری جەنگی میسر، میزانییەی هەموو هێزی چەکداری میسری قفڵ دابوو، کلیلی قفڵەکەشی لای خۆی. دواتر حکوومەت پەیدا بوون لە بنەڕەتەوە میزانییەی قەراردادەیان نییە، کەیفی سەرۆکی دەوڵەت و منداڵانی، میزانییەیە.

کە ڕاگوێزین بۆ دەوڵەتی بنیادەمان لەوێشدا دەبینین ژماری جۆری ڕێژیم لەچاو جۆری لێکدانەوە و فکر و فەلسەفە هیچ دەرناچێت، هەر چونکی بەڕێوەبردنی گوزەران و ئاسایش و خۆڕاگری کاری کەیفە و ئارەزۆ نییە بە پێی مجێز کورت و درێژ و سەوز و سوور بێت. داخوازیی حاڵ و دەسەڵاتی خاوەن ماڵ ڕێژیمەکە ناو دەنێ و دیاریشە ئەو خەڵقەی لەو وڵاتانە ژیانێکی لێک نزیک بەسەر دەبەن کە لە پلەی شارستانیەتییان دەوەشێتەوە، هەمان

حاڵ، له سێبەری ڕێژیمی لێک نزیک دەژین.

له لایەن بایەخی ئەم و ئەویان (سیاسەت و فکر) کە بە گەز و گرێ بیانپێوین و به عەیاره و تەرازوویەک هەڵیان کێشین، تا بڵێی ئەستەمە یەکیان بەسەر ئەوی دیکەدا هەڵاوێرین. دەزانم (فکر) پێناسەی بنەڕەتی مرۆیه چونکه بێ (فکر) و هۆش مرۆ پەیدا نابێ، کەچی دەشێ مرۆ هەبێت و سیاسەت نەبێت، وەک کە له هەزاران ساڵی لەمەوپێش، سیاسەت سێبەریشی نەبووه، له گەلێک شوێنی بەدبەختی ئەم جیهانەش سیاسەت بۆته مەرگی خەڵقەکه، که له جیاتی ئەوەی به تیروکەمان یەکتر بکوژن، وا لەوەتەی حکوومەتیان پەیدا بووه به تۆپ و سارووخ نەوازشی یەکتر دەکەن. لەو دەمانەدا که جارێ سیاسەت پەیدا نەبووبوو (فکر) چەندێکیش کز بووبێ له کاردا بووه و تەفسیری هەڵەی بۆ دیاردەکانی سروشت هێناوەتەوه و هێزێکی نادیاری پەرستووه و سەرەدەریی له چاندن و ئاژەڵداری کردووه. خولاسه پێناسەی مرۆڤ که هۆش بووه هەزاران ساڵ بەر له سیاسەت و ئابووری پشکوتووه. بێگومان لایەنی گوزەران و خۆژیاندن هەمیشه له گەڕدا بووه، بێ ئەوەی (ئابووری)ی لێ پاشەکەوت بووبێ تا دێرزەمانێکی دەیان هەزار ساڵی (وا باشه ساڵەکان و ژمارەیان بۆ پسپۆڕی ئەنثرۆپۆلۆجی بەجێ بهێڵین، چونکه تەخمینی ئێمەمانان جۆرێکه له ڕەمڵ لێدان). که سەرەتای ئابووریش پشکوت جارێ زۆری مابوو سیاسەتی لێ بەر بێتەوه. وەک بزانم سیاسەت و حکوومەت تێک بەستراون، ئەم ڕاستییەش لەوەوه دێ که ئامانجی گەیشتن به دەسەڵاتی سەرۆکایەتی وەیا بەشێکی وڵاتێک، جۆرێک پلان و ڕەفتاری دەوێت تایبەته بەو ئامانجه. که بێین نموونەی ڕوونکەرەوه بهێنین حاڵی سەرۆک عەشیرەت به حاڵی سەرۆک دەوڵەت یاخود والیی هەرێمێک بگرین، سەرۆک عەشیرەت پتر پشت دەبەستێ به ددان و به نینۆک. هەرچی سەرۆک دەوڵەته له زۆر ڕووەوه ناچاری دیپلۆماسییەته هەر نەبێ لەبەر زێده بەربلاویی وڵاتەکەی که چەندین سەرۆک عەشیرەتی تێدایه،

ئنجا دەورە دراوە بە حکوومەتان. ئنجا کەسانی لەخۆ ڕادیتوو زۆرن چاویان بڕیبێتە سەرۆکایەتییەکە. خۆ لە وڵاتی کۆماری، بە عادەت، لە چەند ساڵێکدا سەرۆک کۆمار دەوری بەسەر دەچێت و دەبێ تێ بێ ساڵێتەوە بۆ تازە گۆڕەوشارێک، ئەوساش هەموو ڕابووردووی چەند ساڵی سەرۆکایەتییەکەی لێ بەخەبەر دێتەوە و لەجیاتی دوو فریشتەی سەرشانی عەبدی خوا هەزار چاوی حیزب و ڕۆژمانە و ڕیپۆرتاژنووس و وەکالەتی خەبەران لێی ڕاست دەبنەوە و (نەڕۆی شازدە)ی لێ دەچڕن.

بە کورتی: ئەگەر قسەمان لەسەر پلەی شارستانیەتی ئێستاکە بێ، فکر و سیاسەت هەردوویان وەکو مووی لووت بە مرۆڤایەتییەوە نووساون.

کە بچینەوە بۆ سەرەتاکانی پەیدابوونی (مرۆڤایەتی) فکر بە کزی هەر هەبووە و سیاسەت لە پزدانی کۆمەڵگەی ئەوسای ئادەمیزاد نەڕسکابوو، زۆر بە درەنگەوە، لە چاو فکر، هۆش و پەرۆشی تاک و کۆمەڵی بە خۆیەوە خەریک کرد.

دوارۆژ، بەلای باوەڕی منەوە، لە دەست سیاسەت ڕەها دەبێ و دەکەوێتە بەر فەرمانی زانست و تەکنیک و هونەر و جوانکاری و لایەنە پەسەندەکانی هێزی هۆش. بەڵام مەرجێک لە نێواندایە ناشێ هەرگیز لێی بێباک بین. دەبێ مانەوەی عیفریتی هەڕەشەی ئاتۆم لە گومگومی سەرمۆردا سیگۆرتە بکرێت، ئەگەرنا، بەبێ سیگۆرتە ڕۆژێک لە ڕۆژان دەردەپەڕێت و کاکە مرۆ ئۆغرت بەخێر.

– تا ئێستا مشتومڕێکی زۆر بەدەوری پێناسەی (ڕۆشنبیر)دا هەیە، هەر خۆ بە ڕۆشنبیرزانێک بەپێی خوایشتی ڕێبازەکەی ناسنامەیەکی هەڵگرتووە، لە دیدی ئێوەوە ڕۆشنبیر کێیە، ئەو خەسڵەتانەی پێویستە لە ڕۆشنبیردا هەبن چین؟

بەلای باوەڕی منەوە ڕۆشنبیر کەسێکە لەگەڵ مانای وشەکە گونجاو بێ. دەبێ بیریار بێت و بیرەکەشی ڕوون بێت، هەم لەلایەن ڕاگەیاندنی

پاتەوپاتەوە کە ڕووناکییە، هەم لەلایەن ئەو ئاکار و ئەخلاقەی لە مرۆی دروستبین دەوەشێتەوە. بابایەکی خۆ تەیار بکات بە زانست و تەکنیکی ئەزەل و ئەبەد بە نیازی لە خشتەبردنی خەڵک وەیا لە کردنەوەی قاسەی مجەوهەرات وەیا لە نانەوەی فیتنە، ڕەنگە پێی بگوترێ بلیمەت، بەڵام لەگەڵ (ڕۆشن) بە هیچ جۆرێک خزم نابێت. حیکایەتەکە لەوەندەدا کۆتاییی نایەت.

سەیری ئەم جیهانەی ئادەمیزاد بکە و بێ کۆمەکردن و لایەنگیری و دژایەتی و بە دڵێکی ئارامەوە سەرنجی لێ بگرە و فکر و هۆشی تێدا بگێڕە، دەبینیت بەشی هەرە زۆری هەرای نێوان خەڵقوڵڵا ئەوەیە کە لە نێوان تاقمی ڕۆشنبیراندایە، واتە ڕۆشنبیری بەپێی پێوانە و کێشانەی سەردەم لە بارێکدایە بە کردەوەی خۆی بەڵگەی (ڕۆشنبیرنەبوونی خۆی) بە دەستەوە دەدات، لەو ڕووەوە کە ناشێ دوو لایەنی دژ بە یەکتر لە کێشەیەکدا، هەردوویان ڕاست و دروست بن، خۆ ڕۆشنبیری شۆڕشگێڕ و پێشەنگ، لە خیانەت کەمتر وەپاڵ ناحەزەکەی نادات. ئیتر هەموو لایەنە خەباتگێڕەکان و شۆڕشاوییەکان کە یەخەی یەکتریان گرتووە و دەگرن بە شایەدیی (شۆڕشگێڕان)، نەک دەرەبەگ و ئیستیعمار، خیانەتیان بە ئیسپات دەگات، ئەوجا بۆ ئەوەی لەو تاوانەیان ڕزگار بکەین، هەر ئەو پەندە فەلسەفییە هۆشپەسەندە دەست دەدات کە بڵێین: عالەموڵڵا شۆڕشگێڕەکانمان هەموویان درۆزنن، بۆیە دەتوانین بڵێین خائین نین، ئەمما هیچ نەزان و تاوگیر و تاریکبیرن، بەخێر کە شەیتانیان پێ پێ کەنی، عەقڵێک دێتە کەللەیان.

خۆزی فەلاکەتی خیانەت وەپاڵدانی شۆڕشگێڕ لە شۆڕشگێڕەوە، هەر ئەوە دەبوو کە لە نێوان دوو نەتەوەدا و لە حاڵەتی تێک هەڵقژانیان ڕووی دابایە. زۆر بە سەیری ئەم ئیحتیماله کز دەبێتەوە لە تەک نەعرەتەی دلێرانەی یەکتر تاوانبارکردنی شۆڕشگێڕانی یەک نەتەوەدا وەک کە کورد و ئەفغان و کوێ و کوێ دەیکات.

برای ئازیز، من كه دێم له نەرمونیانیی دارشتنی پرسیارەكەت هەڵدێم و بۆ سەر چەقی بەردی ڕەقی واقیعی شەق و پەق، پەرۆشێكی شڕ و دڕ و هەناسەبڕ پاڵم پێوە دەنێ بۆ گەیاندنی سەرەپەنجەی خوێنەر بە ئاگری سووتێنەری تراجیكۆمیكی كارنیڤاڵی «خۆ خنكاندنی دوو برا بە پەتێك». تێكڕای دیمەنی تێك بەربوونی (ڕۆشنبیر)ان چ له جغزی یەك نەتەوەدا و چ له جغزی جیهانی بەربلاودا، كه ئەگەر ناوێكی پڕ بە پێستی خۆی بۆ بدۆزینەوە لەوە باشتر دەست ناكەوێ كه پێی بگوترێ «خەستەخانەی شێتان»، ئا ئەم ڕاستییە یەكسەر و یەكەندەردوو سیفەتی ڕۆشنبیری لەو ئاكتەرانەی سەر شانۆی ئاهەنگی (ماسكرێد) دەسڕێتەوە و نێوێكی وەك (قەسابی بنیادەمان) یان (دڕندەی گێل) كه گۆشتی نێچیرەكەی ناخوات پێیان ڕەوا دەدیترێت. نووسرابوو، له دەمی جەنگی دووەم، كه مستەر چەرچل له سەردانێكی دانیشتووی ئەفەریقای ڕەش لەلایەن سەرەك عەشیرەتێكی ئادەمیخۆرەوە پێی گوترا: لەو شەڕەدا گۆشتی بێ مزەی بنیادەمتان زۆرە. چەرچل گوتبووی ئێمە گۆشتی بنیادەم ناخۆین. كابرای ڕەش پێی گوتبۆوە كه گۆشتەكەی ناخۆن ئەدی بۆچی یەكتر دەكوژن؟ به عەقڵی كابرای ڕەش دەبوو له جیاتی مرۆ كوشتن كه گۆشتەكەی ناخورێ خەڵكەكە خەریكی ڕاوەماسی بێ.

ئەو ئاپۆڕەی یەخەی یەكتر گرتووی بە ناو، ڕۆشنبیر تاك و تەرایەكی تێدایە لێشاوەكەی سەرشێتان ڕامالّی داون بۆ تەندوورەی لووزەوی فێكگرتووی كەف دەركردووی خۆدۆڕاندووی تەپڵی بنی دۆزەخی دڕندەیی و تاریكبیری. ئەم تاك و تەرایە له شانۆگەرییەكەی (ماسكرێد)دا دەبن بە مرۆی تار و ڕیزپەڕ و تەلی ناجۆری مۆسیقای ئادەمیكوژی.

بێ دوودڵی و گومان و زمانگرتن دەڵێم: ئەو سەدان ملیۆنەی بەناو ڕۆشنبیر، كه خۆشكەرەوەی ئاگری ناكۆكین و دەشبن به سووتەمەنی، ببڕای ببڕای و به هیچ جۆرێك و له هیچ ڕوویەكەوە، نەك هەر ڕۆشنبیر نین بگرە

مـرۆی عـادەتـیش نین، نەخـێـر تاوانبـاری عـادەتیش نین، نـەخـێـر خـائینی عادەتیش نین، بەلاّم واقیع هەڵناگرێ و پێی ناکرێ سزایان بدات.

کاکی خاوەن پرسیار و کاکی خوێنەر:

ڕۆشنبـیـری بێ فـێڵ و حـەقـیـقی کـەسـانێکن، بەدەم ڕۆژگـارەوە و بە لێکدانەوەی بێ پچڕان و هەوڵی چاوساغانە و بە یاریدەی زانستی سـەردەم توانیبێتیان خـەریتـەیەکی جیـهـان ساز بدەن کە هەمـوو ناوەڕۆک و ڕواڵەتی لەگەڵ یەکتردا گونجاو و سازاو و یەکتر تەسدیقکەر بن و هیچ زەڕەیێکی لە شـوێنی خـۆیدا لەق نەبێ. هـەر لەقـیـیـەک هەبێت بێگومـان هی نـاتەواویی زانینە، چونکە جیـهـان سـەرتاسـەر و بە یەکـەوە بەسـتـراو و بێ کـۆتایی و ڕاست و دروسـتـە لەگەڵ خـۆیدا . کە ئەسـتـێرەیەکی زل بتـەقێ ڕاسـتبـوونی دەسـتوورەکـانی جیـهـان دەسەلمێنێ، ئەگەر نەتەقیبـایە ئیشکال پەیدا دەبوو. تەنانەت ئـەم دیاردەیەی گـومڕاییی بـەرەی خـەباتگێڕ و خـۆبەخـتکەران، لەم ڕۆژانەی نیـوەی یەکـەمی مـانگی ئابی ١٩٩٦ کـە ئەم دێرانەی تێدا دەنووسم، ئا ئەم دیاردەیە ئەنجامی موعادەلەیەکە کە بریتییە لـە (١) تەسکیی پۆڕگی لایەنی (عـەقـلانیـیـەت)ی خـەڵک، (٢) زێدە فـرەییی ئەو کـاریگەرە ئـەرێتی و نەرێتییـانەی کە واقـیـعی کۆمـەلاّیەتی و سروشت و دەوروبەری پێ ئاخناوە، (٣) گوشـاری نەفسی حەزۆک کە یەکجار بە درەنگەوە خـۆی لە بیر دەکات (وا دەبێ نەفـسـەکـە بە جـانفـیـدایی بۆ بوتێکی ئادەمی حـەزەکـەی دابین دەکات)، (٤) هۆیەکانی سەرشێواندن و تەما وەبەرنان و ترساندن و، و، (٥) هۆی دیکەش کە ئێستا من بۆی ناچم. بەو پێیە، ڕووداو لە سروشت بێ یان لە کۆمەلاّیەتی، زادەی بێ دەمەتەقەی ئەسـبابێکن کە ئەم جۆرە بەبیلەیەی لێ بەردەبێتەوە، بەلاّم، دیسـانەوە بەلاّم، جیـهـانی مرۆ شـەقڵێکی جوداکـەرەوەی هـەیە لەتەک سـروشتدا ئەویش کاریگەریی (ئیرادەی بە هۆشـەوە بەسـتـراو)ە نەک غـەریزە. کە هۆش دەنگ نـاکـات غـەریزە ڕێی خـۆی دەگـرێتـە بەر چ مرۆ بێ چ مەیموون و پشیلە. کاریگەریی هۆش لەوانەیە ئەنجامی کۆمەڵێک هۆی

کاریگەر بە تێبینییەکی کەمبایەخ بگۆڕێت، واتە (حتمية)ی ڕووداوی سەر بە سروشت و سەر بە غەریزە، هەموو جاران، لە کردەوەی مرۆدا پەیدا نییە. ئەم ڕاستییەش وەها دەکا مرۆ بەرپرسی کردەوەی خۆی بێت. بە کورتی، ئاکامی هۆیەکانی کە کردەوەی مرۆ پیک دەهێنن، لە گەلێک حاڵوباردا سیفەتی (إحتمالی) وەردەگرن. لە میسالدا دەڵێم، لەوانەیە کۆمەڵێک هاندەر (دارا) بخەنە سەر دەستدرێژیکردن لە (خولە)، کەچی کۆنە هەڵوێستێکی مەردانەی خولە بە بیری دارادا دێتەوە و دەستی دەگرێت. حیکایەت دەکرێ، دزێک لە دەمی خەریکبوون بە ڕاگوێستنی کەلوپەلی ماڵێک شتێکی ورد لە قاپێکدا دێتە بەر پەنجەکانی کە تامی کرد خوێ دەرچوو، گورج بە هاوڕێکانی گوت: نمەکی ئەم ماڵەم کرد تازە دەبێتە حەرامزادەیی لێی بدزم.

لەم قسانەدا ڕۆشنبیر و تاریکبیر تێکەڵ بەیەکتر بوون، هەر دەشێ بە جۆرێک لە جۆران بگەنەوە یەکتر چونکە هەمووی هەر مرۆیە تا ئەوەی دەشێ ڕۆشنبیری جیهانناس و ئەندازەگرتووی هەموو قوژبنێکی جیهان سەبەب بە مەیلێکی زێدە بەهێزی نەخۆشییەکی دەروونی، لە دەرفەتدا ڕەفتاری ساوایانە وەیا شێتانە وەیا دڕندانە بکات کەچی بابایەکی نەزان و سۆفی مەشرەب هێندەی فرشتە پاک بێت.

ئەو ڕۆشنبیرانەی، خەریکی یەکتر برینەوەن بە مەیدانەهای فەلەکی دوورن لەوەی من بە ڕۆشنبیری ڕاستینەی دادەنێم. کەسێک خەریکی براکوژی و دراوسێ برینەوە بێ بە تەنەکە و بەرمیلیش ڕۆشنایی تێ بکەیت شەرەفی سەگێکی مێگەل پارێزی نابێت. تۆ سەیری باخەڵی بکە و سەڵەواتی بۆ لێ دە.

ساڵی exodusی کوردی عێراق بەرەو کوردستانی ئێران و تورکیا، من گەیشتمە ورمێ. حەجێکی بارەگای (سروە)ی پیرۆز و نازۆم کرد. لە حەجی دووەمدا، وەک لە بیرمە لە خزمەت مامۆستا ئەحمەدی قازی و هەواڵەکانی بە ناو گەلێک بابەتی سەر بە فیکر و لێکدانەوە و مەتەڵی سروشت و جیهانی

گیان لەبەر منیان هێنا و برد، تا مامۆستا ئەحمەد لێمی پرسی، تۆ کە خەریکی ئەم تەرزە ئەندێشانەیت چۆن دەتپەرژێ [وشەی «دەتپەرژێ» قالّبێکی دیکەشی هەیە دەگوترێ «ناپەرژێت، دەپەرژێم» هەردوو قالّب دەستوورین] لەگەڵ کوردایەتی خەریک بیت؟ عەرزم کردەوە: من کە یەقینم بە (موتڵەق)ەوە بەستراوەتەوە کوردایەتییەکەم «مەوسمی – هی کژوکات» نییە، بێ گۆڕانە. ئەگەر بزانم کەمایەتیی نەتەوەیەک بەدەست کوردەوە مەغدوورە من لایەنی ئەو کەمایەتییە دەگرم لە نوختەنەزەری مەغدوورییەتەکەوە. شەڵڵا مامۆستا ئەحمەد وتووێژەکەی باشتر لە بیر مابێ، چونکە من کەسم بە دەورەوە نییە لە بەغدا، حازری ئەو مەجلیسە بێت و قسەکانم بە بیردا بهێنێتەوە.

لە تێکڕای هەرەمەی بیروڕاکانمدا بۆت ڕوون دەبێتەوە، ڕۆشنبیری ڕاست و دروست و تەیار لە چاو ژمارەی لە ملیارەها نارۆشنبیر و تاریکبیر و نەفس گورگین و ویژدان وێران ئەوەندە کەم ئەژمارە، دەشێ ئەژماری پێوە بەند نەبێ. هەرچەند زەحمەتە نیسبەتێک ڕەچاو بکرێت بۆ ڕۆشنبیری ڕاستینە، دیسانەوە بە نیازی نزیککردنەوەی کێشەکە لە زەینی خوێنەر دەشێ بڵێم: لە دە هەزار کەس، ڕەنگە تاکێک هەبێ لە دەروونەدا هێندە ڕوون بێ و بۆشی ڕێک کەوتبێ بتوانێ ئەو خەریتەیەی جیهان پێک بهێنێت کە خۆی، خەریتەکە، ببێتە بەڵگەی ڕاستبوون وەیا هەڵە بوون وەیا نوقسان بوونی خۆی کە بە ئەسڵ لە هەست و بۆچوون و زانست و تەجرەبەی خاوەنەکەی هەڵنراوە.

خوێنەر دەبێ ئاگاداری لایەنێکی گرنگی بۆچوونەکەم بێت، مەرج نییە پسپۆڕی زەڕە قلاشی فەلەک وەیا کیمیا، فیزیا، جوغرافیا، ڕیازیات، ئەنترۆپۆلۆجی، جیۆلۆجی، و، و هتد، ئەو دەروون ڕوونە بێ کە بتوانێ خەریتە باسکراوەکە ساز بکات و دەرمانی دەردی کۆمەڵایەتیی لێ هەڵێنجێت، کە دەزانین یا دەبێ بزانین، (مرۆ)ی کۆمەڵایەتی شتێکە جودا لە

(مرۆ)ی ئەنترۆپۆلۆجی. ئەو نیسبەتی ....١/١ کە بۆ ژمارەی ڕۆشنبیرانم دانا نیو ملیۆن مرۆی ئەوتۆیی دەگرێتەوە کە دەڵێن ژمارەی سەرلەبەری خەڵق پێنج ملیار کەسە. هەڵبەت من ئەم ژمارەیە لە قەبەڵ ئەو کەسانە ناکەم کە لە ڕووی مێرخاسییەوە مرۆدۆست و هەژارنەواز و دژەستەم و لاشەڕن، چونکە دەشێ کابرایەک هێندەی فرشتە پاک بێت بەلاّم وەکو مسڵمانێک، لەعنەت لە بەراز و بەرازخۆر بکات وەیا لە ئاست مافی ئافرەت قیچکەتەنگ بێت. ڕۆشنبیر پاش تێگەیشتنی ڕاستینەی (مرۆ) و سروشت بە هەموو ناوەڕۆکیەوە، باوەڕی خۆی و زەوقی خۆی ناکاتە عەیارەی چاکە و خراپەی (بابەت)، تا پێی بکرێت دەکۆشێت بۆ پەرەسەندنی ئەو عەیارەی خۆی بە لایەوە پەسەندە، بەلاّم لەسەری بە شەڕ نایەت و ڕێز لە قەناعەتی خەڵک دەنێ. ئەوجا کە ئەمەی کرد و بایی بەرپرسیارەتیی خۆی ڕێی ئاشتیی گرتە بەر چ گلەیی لەو ناکرێت کە بەرانبەرەکەی پێکۆڵی شەڕ بکات.

دەشێ خوێنەر هەبێ، لەوانەیە زۆریش بن، لایەنی ئاکار و ویژدان تێکەڵ بە ڕۆشنبیری نەکات. من لە کەسانێک نیم نەک تەنها لەبەر بایەخی ویژدان و ئاکار، بەڵکو لەو ڕووەوە کە باوەڕ دەکەم تێخوێندنەوەی سەلامەتیی گیان و ماڵ و نامووسی خەڵک، لە نادروستی و هەڵەی لێکدانەوەوە دێت، واتە حیسابەکە لە بنەڕەتدا بێ بنەمای سەخت و پتەوە وەیا هەمەلایەن نییە.

– بەلای ئێوەوە کورد (ڕۆشنبیری) هەیە، گەر بەڵێ، ئەرکەکانیان چین؟

پرسیارەکە بە بەریەوە هەیە (ڕۆشنبیر) و (ڕۆشنبیری) بگرێتەوە چونکە (ی) کۆتاییی وشەکە خراوەتە نێوان جووت کەوانەوە. من دەیدەمەوە بە پرسین لە هەبوونی (ڕۆشنبیر).

بێگومان بەو مەفهوومەی کە خەڵک ڕۆشنبیری پێ دەناسنەوە کوردیش وەکو میللەتێکی جیهانی سێیەم بەولای دەیەمەوە ڕۆشنبیری هەن، تێشیاندا هەیە لە مەیدانی خۆیدا دەستنیشانە، بەلاّم لەبەر تیشکی کۆتاییی

پرسیارەکەتدا کە دەڵێی، ئەرکەکانیان چین؟ قەڵەم کلۆڵ دەبێت و نازانێ چ بنووسێت و چ بڵێت؟

گریمان لە خەیاڵەوە لیستەیەکمان ڕێک خست بە ناو و ئەدرەسی ئەو ڕۆشنبیرە کوردانەی کە پێشتر (لە وەڵامی پرسیارێکتدا) پێناسەم بۆ دانان، ئایا چ بەرنامەیەکی ڕێنمـوونیی کـوردایەتی خـۆ بەدەستەوە دەدات کە مامۆستا (ئا)ی بەرلین و (بێ)ی هەولێر و (جیم)ی سنە و (دال)ی نیویۆرک و (هێ، واو، زێ، ژێ و... هەموو پیتەکانی ئەبجەدییە) لە بەغدا و ئەنقەرە و بەهەشت و جەهەننەم پێی ڕازی بن و هەر جارە بە نامە و ڕاسپاردە و تەلێکس و دەنگی دەروونی لێکتر بگەیەنن، فلانە بەند و فیسار وشە هی لەبارتریان هەیە، هەتا بەرنامەکە قاڵ دەبێتەوە، ئیتر دوای شیردا و لۆ داپیردا، بکەونە سەر خستنەگەڕی بەرنامەکە. کاکی خۆم هەتا دەرمان و ئێکسیر بە مارانگاز دەگات خوا لە کاری خۆی دەبێتەوە.

بەرنامە بۆ ڕێنمـوونیی ئەرکی ئەرکـدەران بە پرسین و وەڵامدانەوە نە دەبێت و نە هیچ سوودێکی تێدایە. تۆ لەوە هەر بگەڕێ کە هەوڵی بەرنامەی ئەوتۆیی وەیا هەر پلانێکی ڕۆشنبیرە دڵ هۆشیارەکان پەسەندی بکەن یەکسەر و سەرلەبەر و سەرانسەر لەلایەن ئەوانەی بە براکوژی خەریکی ڕزگارکردنی کوردستانن، تاوانبار و خائین و حەرامزادە حیساب دەکرێت مەگەر بەرنامەکە هێندە بێ عەیب و کەلێنگر و پوخت و خۆش جڵەو بێ، پاڵەوانانی یەکتربڕینەوە لێی بترسێن و ناچار بن بە برایەتیی یەکتر، ئەمیش ورێنەیەکی تادارانەیە هێندەی مەیموون هەڵپەڕاندن سەیر و سەمەرەیە. کەسێکی خەنجەری هەڵکێشابێ بۆ هەڵدڕینی هەناوی خۆی چۆن ڕازییە بە نیازی شیفاهێنان کنین و شەربەتی نازانم چی لە دکتۆر وەربگرێ.

هەرچەند بێ بەرنامە و هاریکاری چ هەوڵێک بەردار نابێ بۆ

چارەسەرکردنی چ دەردێکی کۆمەڵایەتی، هەمیسان دەشێ لە بواری (أضعف الأیمان)ەکەی حەدیس ڕازی بین بەو هێندە ئیمکانەی لە دەستدایە و ڕۆشنبیرە ڕاستەقینەکان (کە بە زەحمەت دەناسرێنەوە لە نێوان ئاپۆرەی نووسەران و بێژەران و خەبتەراندا[٨]) بکەونە سەر نووسینی خەستوخۆڵ و برندە: (١) بۆ تاوانبارکردن و حەیابردنی ئەو قەسابخانەیەی وا لە کوردستاندا ڕۆڵەکانی کورد بەرپایان کردووە، (٢) بە ئیسپاتگەیاندنی مومکین بوونی پێکەوە هەڵکردن بێ ئەوەی یەک لە دوو لایەنان بنەبڕ بکرێت، (٣) بە دەنگدانی خەڵک بۆ کڕینەوەی ڕۆحی خۆیان و منداڵیان بە هەوڵی وەستاندنی شەڕی ناوخۆیی کە بێگومان فۆتانی هەموو ئاواتێکی بە دەمەوەیە. خوێندوومەتەوە، لە سەرەتاکانی ئەم سەدەیەدا (وەیا کمێک پێشتر) سێ دەوڵەتی ئەمەریکای باشوور کەوتنە سەر باری شەڕ، ئافرەتانی هەر سێ دەوڵەت لە پیاوەکانیان ڕاست بوونەوە و بوون بە مانیعی شەڕەکە. لە ئاکامدا شاژنی ئەوسای بەریتانیایان کرد بە بەریوان و سنووری بۆ دانان. پارەی شەڕەکە بوو بە مەسرەفی ڕێگایەکی شەمەندەفەری سێلکی لە بەرزاییی ١٠ هەزار پێ تونێلی بۆ لێ درا و پەیکەرێکی مەسیحیشیان لەو شوێنە هەڵکەند. ئەگەر هەڵەی بچووکم تێدا کردبێ، لەم ڕیوایەتە، ڕووداوەکە حەقیقییە.

بەر لە سێ ساڵێک، کە دوایین سەفەرم بوو بۆ کوردستان (تا ئەم دەمە) لێم دەپرسرا ئاخۆ سەرەنجامی کورد بە چی دەگات؟ ئەوسا شەڕی ناوخۆیی، جارێ ئاگری نەگرتبوو، خەڵکەکە باوەڕێکی بێ ئەساسی هەبوو بەوەدا کە من لە هەندێ چەند و چۆنی کاروباری دنیا پێشبینیم ڕاست دەرچووە، دەبێ لە حاڵی کورد دەفتەری دوارۆژ بخوێنمەوە. پێم دەگوتنەوە، من کتێبگرەوە نیم. ئەوەندە دەزانم ئەگەر سیاسەتی جیهانیی سەر بەم ڕۆژهەڵاتەی کوردستانی تێدایە گۆڕانکاریی گەورەی تێدا ڕوونەدات و کوردەکەش بەدەستی خۆی، خۆی نەکوژێت دوارۆژی گەلێک ڕوونتر دەبێ لە

هەرچی ڕابووردووی هەیە و هەبووە. کە دێم مەرجی «نەگۆڕانی سیاسەتی جیهانی» دەیەخەمە بەرایی (خۆنەکوشتن)ی کوردەوە لەوەوە دێت، ئەگەر سیاسەتی جیهانی یاریدەدەر نەبێ، کورد لە بارێکدایە و وەها دەورە دراوە بە ڕیزی زنجـــیـــر لە دوای زنجـــیـــر، چ زنجـــیـــری ناوچەیی بێت و چ ئاڵقەبەندبوونی زنجیری ناوچەیی بێ لەگەڵ زنجیری (ئابووریی جیهانی)، قوتاربوونی لە ئیمکانی خۆیدا نییە، ئەگەر هەر تاکێکی هێندەی پڵینگ ئازا و هێندەی لوقمان حەکیم بێت. ئەم قسەیەشم هی سەرکێڵی و وزەشکاندن نییە. ئا لەم ڕۆژەدا کە کوردی عێراق هەرگیز هێندی ئێستاکەی چەک نەبووە، ئەگەر سیاسەتی جیهانی ماڵاوایی لێ کرد لە پازدە ڕۆژ پتر خۆی ناگرێ. کە دەڵێم (پازدە ڕۆژ) خێر بە خۆمان دەکەم چونکە لە ترووکەیەکدا دەبینە تۆزی بابان. هەتا فەلسەفەی من و تۆ تەپەتەپی دەگاتە بەر گوێی گوێ نەدێران، دەفتەری ئەمڕۆژەمان ڕەش دەبێتەوە بۆ دوارۆژێکی چاو تێ بڕنەکردوو کە ڕەنگە پەنجا ساڵ بێت و ڕەنگە کورتتر و درێژتریش بێت.

لێرەدا نامەوێ یەخەی خاوەن بیروڕای جودا جودای سەر بە کوردایەتی بگرم، من یەک پەندی دوو سێ حەرفیی کوردویستی دەزانم و دەخوێنمەوە، لە (کوردایەتی)ی خەست و خۆڵ و بێ خەوش و بێ تەئویل بەولاوە هەرچی ئایدیۆلۆژییەکی سەر بە چینایەتی و دینایەتی و ڕاڕەوی ئەدیبایەتی و هونەرایەتی هەیە کە کەندرک دەخاتە ڕیزەکانی «سی ملیۆن کوردی نامزەدی مەرگ» تێکڕایان گوناهبارن، ئۆباڵ لە ئەستۆن، گومڕای مرۆڤایەتین، کوتەکی دەستی شەیتانن، خائینی نامووسی دایک و خوشک و کیژ و ژنی خۆیانن. بایی ئەوەی کە ئەندامانی یەک خێزان دەبێ بەری بن لە خوێنمژینی یەکتر (لە حەقیقەتیشدا بەرین) هەروەها کوردی هەموو کوردستانی گەورە دەبێ بەو چاوە تەماشا بکرێن و تەماشای یەکتر بکەن. منداڵی ناو بێشکە کە کورد بوو حیسابی سەربازی لەگەڵدا دەکرێ بە بەڵگەی ئەوەی دەیان و سەدان هەزار منداڵی کورد کەرت و پەرت کران.

ئەوجا ئەگەر یەکێک و لایەنێک، بە پەندێک لە پەندەکانی و خەونێک لە خەونەکانی ویستی جێ پێی یەک سەربازی بە چەک و بێ چەک لە ریزی دابەستەی قوربانییەکانی کورد لەق بکات، نەکا تریفەی تابلۆکەی کز بێتەوە، ئا ئەو کەسە و ئەو لایەنە و تابلۆکەی و بلیمەتییەکەی زادەی زۆڵی و بێ ناموسین و بمبەخشن لەو زارهەراشییەی ناچاری کە کورت دێنێ بە بەر بەژن و باڵای خیانەت.

– ئیسلام و مارکسایەتی چۆن دەتوانن دیمۆکراسی بن، لە کاتێکدا بۆ خۆیان ڕەوتی مێژووییی چارەنووسی ئادەمیزادیان ڕەنگرێژ کردووە و جگە لە خۆیان هیچ بیر و ڕێبازێکی دیکە ناکەوێتە کەوشەن و دامێنیانەوە. ئیسلام پەیامی (قورئان) و مارکسایەتی (دیکتاتۆرییەتی پرۆلیتاریا) لە ڕێگەی خەباتی چینایەتییەوە بهێننە کایەوە، حوکم وەدەست بگرن، ئەم زۆرەملێیە لەگەڵ مێژوودا چۆن دەتوانێ دیمۆکراسی بێت؟

بێگومان زۆرەملێی ئەوتۆیی کە لە سەرەتاوە بە پەکخستنی هەموو (لایەنانی بەرانبەر) ساز درابێ ناشێ دیمۆکراتیک بێت، مارکسیزم دەرگای لای خواپەرستیشی داخستووە (مەبەستم غەیبە بە هەموو جۆریەوە)، لەمەشدا، بە باوەڕی من، لایەنی عاتیفە و پەروەشی کەلێن برینی نامادییەت لە فەلسەفەکەدا، پەلەی بە خاوەنانی نەزەرییەکە کردووە، چونکە تا ئەم دەمەی قەڵەمڕانیی تێدا دەکەم زانستی سەردەم لە ناوەڕۆکی مادەدا خەمیرەی هێزی (زیندووەتی – حیاة)ی نەدۆزیوەتەوە، لەوە هەر بگەڕێ چۆناچۆنی بێ مامۆستا و هۆش و تەدبیر «مادەی تازە گیان تێگەڕاو» بە درێژاییی ڕۆژگار ملیارەها باری لەباری (تطور)ی بۆ ڕەخسا تا لە تاکە (خلیة)وە گەیشتە پلەی ئادەمیزاد، کە هەر (حجیرة)یێکی موعجیزەی بێ ئەژمارەی بە دەوردا لە کاردایە و هەر تروسکەیەکی چاو وەیا پاکبوونەوەی خوێن بە ئۆکسجین لە سییەکاندا وەیا مایەی نێرینە و مێینە لە ڕەحمدا وەیا تەکوینی مێشک، وەیا، هەتا ملیۆنەها وەیای پڕ موعجیزە، ئا ئەم

پرسـیـاره بێ وەڵامـانـە دەبوو هەڵوەسـتـێک بە تێکڕای مـولحـیدان بکەن، تا ڕۆژێکی نهێنییەکانی ژین و (تطور)یان لە خودی مـادەدا دەدۆزییەوە، ئەوسا فکرەی هەبوونی (تەدبیر)یان لە بوونەوەری سروشـتی دەسڕییـەوە. جیهـانی مــادی، بە باوەڕی من، خـۆی تـەفسـیـری خـۆی دەکات بەڵام (زینـدووەتی) لە مـادەی مـردوودا جـاریٚ تەفـسـیـری نیـیـە. قـسـەش درێژەی هـەیە بە دووی ناکەوم.

مـارکسـیزم بە شـێوەیەکی ڕووکەشانە لە ڕێی هـاوچوونکردنی باری ژیانی کۆمەڵگەی مرۆ بەپێی ڕاگەیاندنەکانی، چاری نەبوونی دیمۆکراسیی کردووە کـە لزووم نـامـێنیٚ لـە بەهـەشـتی یـەکسـانی و تێـری و برایی، چەقـە چەقی دەربڕینی بیـروڕا خـەڵکەکە ناڕاحـەت بکات. بەهەشت بە مـەلائیکەتی تەبا و ڕەبا و تێر و تەسەلەوە بەهەشـتە. نەڕەنەڕی مرۆی سیاسیی زار قـەڵەبالغ و بەهـەڵەبەر سـەرێشــەیەکی ئێـسک قـورس و دژی بەرژەوەندە و بـە ئەرک و ئێـشـیـشـە. هـەڵبـەت ئەم بۆچوونە پـتر خـەیاڵ و ئاواتە لـەوەی بەرنامـەیەکی واقـیـعی و دروست بێت. کرێکار و وەرزێرێکی نەزانیٚ نـاوی خـۆی بنووسێت چۆن دەبێتـە حکوومەت؟ وەکیلی وەکو ستالین و پۆڵپۆت ڕۆژگـاری لیٚ دەکەنە چراغان و بە زەبری قەمچی هەنگوین و گێمەڕی دەدەنیٚ.

ئیـسـلام کـە بەلای خـۆیەوە پـەیامی خـوایە، بـە ناچاری و بە شـێـوەیەکی حـەتمی، هـەمـوو بیـروبـاوەڕ و دینێکی دیکە و ڕاڕەوی عـیلمـانیـشی بەلاوە پووچەڵە مادەم لەگەڵ دەقەکانی قورئان و حـەدیس و فەتوای موجتـەهیدەکان ڕێک نەکەویٚ. زۆر بە سـەیری مـارکسـیزم و ئیسلام بێ ئەوەی مـەبەسـتـیـان بێت لە شەقڵێکی بنەڕەتیی پێناسەیاندا، جیهانی مرۆ گردەبڕ دەکەن بە دوو کەرت و خەندەقێک لە نێوانیاندا دەسازێنن کە پڕکردنەوەی بۆ نییە. هەرچی ئیـسـلامـە (دار السلم)ی بـۆ ولاتی مـسـڵـمـان داناوە و (دار الحـرب)یش بۆ غـەیری مسـڵـمـان. ئەوجـا ئەگـەر کتـێـبی Holly Terror، سـاڵی ١٩٨٧ز، لە نووسـینی ئەمـیـر تاهیـری بخـوێنیـتـەوە و «أصـولی – Fundaentalist»ی

ئیسلامی سەردەم بە روونی بخەیتە زیهنتەوە ئەم راستییە بە بارستی خۆی و پاشخانی مێژووشیەوە جلوە دەبەستێ بۆت.

مارکسیزم لەلای خۆیەوە مرۆڤایەتیی کەرت کرد بە دوو بەشەوە: (١) خوێنمژ، (٢) خوێنمژراو. بە حەقیقەت ئەم کەرتکردنە دانسقەیە کە هەرگیز بەو جۆرەی وەها گردەبڕ و هەمەگیر لە هیچ مێژوویەکدا نەبووە، گەورەترین و بەرینترین کەندڕی دابڕ و دازڕی خستە وەسوەسەی پرۆلیتاریای مارکسیست. ئەگەر بسەلمێنین لە مسڵمانەتی کە بە فەرمانی ئاسمانی جیهانی مرۆ دوو کەرتە، چ فەرمانێکی ئاسمانی و حەقیقەتێکی سەر بە کۆمەلایەتی ناچارمان ناکات بسەلمێنین ئەو خەڵکە دەبێ خوێنمژ و خوێنمژراو بێت. بە چاوی خۆشمان دەبینین ولاتی هەرە پێشکەوتوو بێ گوێدانە ئەو تەرزە مشتومڕە و (بەهۆی نەبوونی مشتومڕەکە) لە پۆپی ئارامی و ئاسوودەیی و تێری و ئازادیدایە. قەسابخانەی ستالین کە لەسەر بنچینەی خەندەقی خوێنمژ و خوێنمژراو هەڵستا، بە زۆریش خوێنمژراوی تێدا چوو، قەشمەرییەک بوو، بە فکر و بە تاک و بە کۆمەڵ و بە مێژوو و دوارۆژ کرا . باییی گۆڕەوشاردانی (ئازادی)ی مرۆڤ لەو قەسابخانەیەدا سۆڤێتستان دەستبەتاڵ و قومارباز بوو لە چاو ولاتی نزیک خۆی کە ڕێی دیمۆکراسی و یاساپەسەندیی گرتەبەر. هەڵبەت ئەم ڕێگەیەی رووەو بەهەشتی ئارامیی کۆمەڵ، هەروا بە کەیفە قیرتاو نابێت، لەگەڵ ئەمەشدا کە هۆیەکانی قیرتاوبوونی ژێرلێو بخەین وەیا بۆی نەچین، راستییەکەی ئاکامی قەسابخانە و ئاکامی هاریکاری هێند ئاشکرایە بە سەری پەنجان هەستی پێ دەکرێ.

لەم جۆرە قسانە تا بڵێی دەفری بەڵگە و حەقیقەت و شایەدیی رووداو مالامالە تا لێی هەڵێنجیت بە دوا دەستدا دێت، بەلام دەبێ بزانین ئەم نرخاندنە و رەخنەگرییە لە مارکسیزم و ئیسلام، بە تایبەتی لە ئیسلام، سەر بە هیچ ئەنجامێکەوە نانێ سوودی تێدا بێ بۆ قۆناغی ئێستاکەی

کوردەواری، تەنانەت دەنگ و ڕەنگێکیش ناداتەوە لە نێوان خەڵکدا خزمەتی سەقافەت بکات، کاتێک بابایەکی لەخۆ ڕادیتوو یەخەی کێشەکەی گرت و لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەلی لە بابەتەکە کرد و (ئا) و (نا)یەکی تێدا گوت بە بەڵگە و سەنەد، دەشێ وەک باسێکی ئەکادیمی وەیا وەک بیردۆزییەک لێی قبوول بکرێت، بە مەرجی زمانخاوێنی و ئابڕووپاراستن، کە نەچێتە ڕیزی The Satanic Verses. لەو حاڵ و بارەی بزووتنەوەی ئێستاکەی کوردایەتیی (هەرێم) تەنانەت بوتپەرستیش ڕێڕەوێکی پەسەند دەردەچێت چ جایی مارکسیزم و ئیسلام کە توانیویانە دەوڵەت بە ڕێوە بەرن. لەوانەیە مارکسیزم کە لە کولانەی دەوڵەتپارێزییەوە گەشانەوەی نەبوو لە تەک داوا چەور و لووسەکانی، دەشێ لە هەلێکی دواڕۆژدا بە خۆی و ستوونە فکرییەکانیدا بێتەوە و لە ئەزموونی ئایندەدا جۆرێک بخەبتێ لەگەڵ نەبزی مێژوو (کە بریتییە لە نەبزی کۆمەڵایەتی)ی ڕاستەقینەدا هەنگاو هەڵێنێت و خەندەقەکە پڕ بکاتەوە و (ئادەمیزاد) بکاتەوە بە خزم و برادەری یەکتر. هەر ئەم ڕێگەیەی (خۆچارەکردن)یش هەیە ئایدۆلۆژیای وەک مارکسیزم پێی شیفایاب بێ. ئەگەر چاوەنۆڕی دەرمانی دەرەوەی جغزی خۆی بێت تاکە یەک چارە هەیە ئەویش (لەناوبردن)ە. هەرچی ڕێگەی چەوتی نێو کۆمەلایەتی هەبێ ئەگەر چارەی خۆی نەکات بە ڕەشکردنەوەی فکرە چەوتەکانی، دەسوێت، دەپوێت، تێ دەچێت، مەگەر لایەنی (غەیب) تێیدا دەست بە عومریەوە بگرێت و دەشگرێت.

بە نیازی زێدە ڕوونکردنەوەی مەبەست و یەکالاکردنی بابەتی پرسیارەکە لە ئاست ئیسلام و دیمۆکراسی دەبێ بڵێم بزووتنەوەی ئیسلامیی سەردەم، لە قاڵبی دینیدا نەک لە سیاسەتی حکوومەتەکانی مسڵمان، یەکێک لە ئامانجە هەرە پێشەوەی ئەو بزووتنە(وانە) سڕینەوەی ناوی دیمۆکراسییە لە تۆمارخانەی بیروباوەڕی خاوێن.

– وەرگێڕانی بەرگی یەکەمی (مرۆڤ و دەوروبەر) لە کوردییەوە بۆ عەرەبی

و (من هموم حياة) له عەرەبییەوە بۆ کوردی لەلایەن بەرێزتانەوە، پێ دەچێ بەڵگە بن بۆ سەختی و زارتۆقێنیی بەرهەمەکان چ لە بابەت دژواریی زمانی نووسینەکانەوە، چ لە باری قووڵیی بابەتەکانەوە، گەر وا بێت ئەوا چۆن خوێنەری کورد چاوی بە وەرگێرانی بەرهەمەکانی وەکو «إعادة التوازن، وجهة نظر في التفسير، الى العظيم غورباشوف» و چەندین بەرهەم و وتاری دیکەتان ڕوون بێتەوە، ئایا بیری وەرگەڕاندنی ئەوانەتان لەلا نەڕسکاوە؟

وەرگێرانی ئەو بەرهەمانە لەسەر داخوازیی غەیری خۆمەوە بووە و لە بواری گوزەرانیشەوە، وێڕای لایەنی خزمەتی فکر، ئەرکەکەم هەڵگرتووە چونکە پاداشتی تەرجەمەکەم وەرگرتووە، خۆ من کە بە غەریبی و لە خانووی کرێگرتەدا دەژیم لە بەغدا، قەڵەمەکەم دەمژیێنێ. مەعاشێکی تەقاعودم هەیە بە سێ مانگ بایی نەفەرێک کەباب دەبێت. بەشی دووەمی مرۆڤ و دەوروبەر جارێ نەخراوەتەوە ژێر چاپ، قەول بوو لە سەرەتای ساڵی داهاتوودا چاپ بکرێت. لە حاڵ و باری ئێستاکەدا کتێب بڵاوکردنەوە هەر بە پاڵەوانان دەکرێ. ئەو بەرهەمە عەرەبییانەی باست کردن ئەگەر لێم داخوازی نەکرێ تەرجەمەیان بکەم، نە دەتوانم مانگەها بۆی بەرۆژوو بم نە ڕووشم دێت بە مل کەسێکیدا ببڕم کە نەیویستووە. خۆ ئەوەی ڕاستی بێ ئەگەر ناچاری نەبێ و گوشاری گوزەران فرزە نەبڕێ من گەلێک کاری نەکردووم بە ملەوەیە، یەک لەوان نووسینێکی تێروتەسەل و شایانی بابەت کە واجیبە بە سەرمەوە، ژیان و فکر و کۆششی باوکمە کەوا بێگومان پتر لە ساڵێک دەخایێنێ تا لە هەموو لایەنێکی دەبمەوە، بە تایبەتی لایەنی فکر. من لە گۆشەی تەوازوعکارانەی خۆمدا بە درێژاییی ساڵەها، وتووێژی دەروونیم لەگەڵ بوونەوەردا کردووە و ئەنجامەکانی ئەو گەشتە فکرییەم بەو سەرچاوانە گرتووە کە فکری پێ تاقی دەکرێتەوە، وەکو دەروێشی دەرگەودەرگ و ماڵەوماڵ کەشکۆڵێکم نیوە پڕ کردووە لە ئاوێتەی فکری خۆم و نموونەی یار و نەیاری خاوەن بیروڕایان، هەمووشی لە گۆشەی مێشکمدا

کۆمەڵە نەک لە پسوولان. لە چ ئاسۆیەکەوەش ڕووناکی نابینم ئەو ئاواتە بێتە دی. وا بووە برادەر و دۆست لێمیان پرسیوە، بۆچی ناگزووریی حاڵی خۆت ئاشکرا دەکەیت لە نووسینتدا؟ پێیان دەڵێمەوە، من مرۆیەکی ئاشکرای بەر هەتاوی نیوەڕۆژەم، شەرم لە واقیع ناکەم، دەشمەوێ بزانرێ لە چ بارێکدام هەتا گلەییی بێ ڕێوجێم لێ نەکرێ، نالی گوتەنی «دەست لە مافیهای زەمان بڕیاوم ئەز».

چی لە پرسیارەکەدا هێمای بۆ کراوە لە سەختیی زمانی کتێبەکانم کە هۆی وەرگێڕانی هێندێکیان بێ لە کوردی بۆ عەرەبی و لە عەرەبییەوە بۆ کوردی تەنها تەرجەمەی عەرەبییەکە بۆ کوردی دەگرێتەوە کە دەشێ کوردەکە لە عەرەبییەکە نەگات، تەرجەمەکەش لەسەر داواکردنی (دار الثقافة والنشر الكردية) بوو، نەک لە خۆمەوە کە لە توانامدا نییە و بیریش ناکەمەوە لە هێندێ ئاخۆ خوێنەری عەرەب نووسینی کوردیم چ لێ دەکات (مەبەس لە تەرجەمەی (مرۆڤ و دەوروبەر)ە کە تەرجەمە کرا بە (الانسان وما حوله) هەرچی تەرجەمەی «من هموم الحياة» لەسەر داوای مامۆستا ئاسۆس کەماڵەوە بوو.

مەسەلەی سەختیی تەعبیر لە عەیارەی مندا کە بە زمانی عەرەبی بنووسم، عەرەبییەکی ١٤٠٠ ساڵە ڕەگی لە سەقافەت داکوتاوە و نموونەی زێدە بەرزی هەیە لە مەتانەت و لە ڕەوانبێژی و زمانێکی بەهەند هەڵگیراوی ئێستاکە و مێژووە و نووسەری مەشووری دنیای هەیە و خاوەنی بیست یان بیستویەک ئاڵای هەڵکراوە لە نەتەوە یەک نەگرتووەکان و پتر لە ٢٠٠ ملیۆن ئاخێوەر و سەدان بنگەی سەقافی و زانستی و دەیان و پتر لە دەیان شاری گەورە و خاوەن پشکێکی بە پۆزە لە نەوتی هەموو دنیا، ئا عەرەبی ئەمە بێ و منیش تاکێکی بێ دەسەڵات و پشتیوان و ئاوارەی دوورە وڵات و لە قەڵەم نەبێ خاوەن هیچ سەروەتێک نەبم و قسەی قەڵەو قەڵەویش بکەم و بە هیچ شتێکی دێتە بەرچاوم لەم غەریبییەمدا ڕازی نەبم و کوردایەتییەکی

خـەسـتـوخـۆڵ و نەترسـاویش بـکەم و توانای جـۆرێـک نووسـین بم، بارتەقـای نووسـینی هەرەبـەرزی نووسـەرە هەرە زلـەکـانی عـەرەب بێت، چ ڕێبـازێکی نووسینم لە پێشە غەیری ئەو نووسینەی کە حورمەتی خۆی بسەپێنێ بەسەر هەمـوو عـەرەبێکی هـەڕێ لە برێ بکاتەوە؟ لەمـەش زیاتر، بـەشـێکی بەرچاوی نووسـینی عـەرەبیم کـە بڕندەیە، ئەگـەر لایەنی مـەتانـەت و هونەرەکـەی شەفاعەتی بۆ جورئەتەکەی نەکردایە لە ئیمکاندا نـەبوو بڵاو بکرێتەوە. وەها بووە خـەبیرێک نەیوێراوە مـوافق بێ لـەسـەر بـڵاوکردنـەوەی نووسـینێکم، هەر لە دائیرەی ڕەقابەتەوە نووسینەکەیان داوە بە خەبیرێکی زێدەبەرز موافەقەی لەسەر کردووە. وەهـاش بووە وەزیری ئیعلام خۆی ڕێی داوە بە بڵاوکردنەوەی هێندێ لە گـوتارەکـانم (ئـەو وەزیرە چەند مـانگێکە لادراوە لە وەزارەت). بگەڕێیتـەوە بۆ سـاڵی ١٩٦٠، ئـەوسـاش دەبـینیت ئەگـەر شـێـوازەکـەم ئەوە نەبایە کـە هەبوو نە بڵاو دەکـرایەوە نـە کـەریم قـاسـمیش لـە خـۆیەوە بەرەو دۆستـایەتیم دەهات. خۆ من لە قەڵەم بەولاوە هیـچ شتێکم نەبوو. نەختێکیش بۆ لایەنـی (فکر)ی ناو نـووسـینەکـە بڵـێین و غـەدری لـێ نەکـەین، هـەر نەبێ ئەوەندەی تێـدا بوو کـەوا، ڕەنگە کـەسـێکی دیکە نەبوو بەو سـەراحـەتەی من لەو بـابەتە نووسـینانە بـەکـارم هێناوە یـان نزیک لـەو سـەراحـەتـەی بەکـار هێنابێ، بە تایبەتی لەوەتەی حیزبی بەعس لە حوکمدایە.

برای بـەڕێز، کـە لێم دەپرسـیـیت ئایا بیـری وەرگـێـڕانی بەرهـەمـە عـەرەبییـەکانم بۆ کوردی لا ڕسـکابێ؟ بە ئاشکرا دەری دەخـات کە لە حـاڵ و باری من ئاگادار نییت، گریمان توانیم بۆ ماوەی ساڵ و نیـوێک، دوو ساڵێک دەروێشـانە ملم نایە وەرگێڕانی (١) إعادة التوازن، (٢) وجهة نظر، (٣) الى العظيم... و (٤) دوو بەرگی «بیریسـترویکا غورباتشـوف»... بۆ سـەر کـوردی و لێـیـان بوومـەوە بـە سـاغ و سـەلامـەتی، چۆنیـان بـڵاوبکەمـەوە؟ چەند وەختـی دیکەی دەوێ تـا ئەو بڵاوکـردنەوە خـەیاڵییـە بەسـەر دەچێت؟ خـۆ ئەگـەر بۆ ئاسانکردنی ئەم کارە سەختە، کتێبێک بە کولەمەرگی چاپ بکەم و بیفرۆشم

و بە پارەی ئەو فرۆشتنە کتێبێکی دیکە بخەمە ژێر چاپ ئەوسا مەسەلە دەبێتە «شیردا بۆ داپیردا...» و گەپێکی ئێسک قورس دەردەچێت. سەیریش ئەوەیە کە من بشمەوێ تەرجەمەی ئەو کتێبانە بکەم نوسخەی بەعزێکیانم هەر لە بنەڕەتدا نییە، ئەوجا دەمێنێتەوە ئەو هەموو گوتارانەی عەرەبیم کە لە ڕۆژنامەاندا بڵاوبوونەتەوە (زۆربەی هەرە هەرە زۆری ئەو گوتارانەم لا نییە، ڕەنگە هەر هیچ بێت). نەخێر، مەسەلەکە هی باسکردن نییە و بەولای خەیاڵاتەوەیە.

– وەک ڕوونە ئێوە لە بواری شیعر و وێنەکێشان و سەلیقە و زەوقی مۆسیقا توانایەکی گەورەتان هەیە، بە تایبەت لە سەرەتادا شیعرتان وتووە و جارە و جاریش لە (گەشتی ژیانم)دا لەو بابەتە بەرچاو دەکەون. ئایا ئەمانە تەنێ میراتێکی خێزانی بوون، یاخۆ پاش ڕووکردنە سیاسەت و نووسینی بابەتی فکری، بێ بایەخ و بێ خزمەتکردن مانەوە؟

بە کورتی دەڵێم، مەلەوانی و دارەوانیی لێ دەرچێت کە هەرگیز میلیمەترێک تێیدا پێش نەکەوتم و فێریان نەبووم (بە پێپلکەی دار هەڵگەڕانیش هەر لە بابەتی دارەوانییە) چی لە توانای مرۆی عادەتی و هەڵکشاوتریش بووبێ لە منداڵیمدا من تێیدا پێشکەوتوو بووم. لە تۆپێنە و جگێنە و سێباز و کەوشەک و بازدان و یاریی شەوانەی خوازەڵێ (لە کۆیێ پێی دەڵێن «خواجەڕۆیێ») و چاوشێرکێ و زرینگ زرینگ تاوە، لە هەمووی بەرچاو بووم، وێرانی خۆ فرێدان لە بەرزایی کە لەوانەیە کوشندە بێ من و هاوزایەکی ئەوسام تێیدا قارەمان بووین. بێینە لای شیعر و گۆرانی و بابەتی سەر بە خوێندن، لەوێدا بە مەیدان پێش هاوزایەکانم دەکەوتمەوە. کە من لە منداڵیم بڕەشیعری کورت کورتم دادەنا و شەرمم دەکرد ئاشکرایان بکەم، ئەو هەڤاڵانەم بە خەیاڵیشیاندا نە دەهات هەڵبەست چییە. لە پۆلی چواری سەرەتایی بووم یەک لە درۆیە زلەکانی کابرایەکی ئەوسام کرد بە هەڵبەست گۆیا ماکەرێکیان بە شەو زاوە و سبەینێ جاشەکەی نەماوە دوای

دوو مـانـگ دەبيـن جـاشـەكـە وا لە نـاو دەفرێكى فـەغفـووريى گـەورە بـەسـەر ڕەفتێكەوە دەزەڕێ. ئێستـا تەنێ ٣-٤ بەيتى سـەرەتاى هەڵبەسـتەكـەم لە بير ماوە:

لە نـەواديرى پـيـــاوێكى كـــــۆيـى
بـاســـێكى دەكـــەم هەر بۆ دڵجـــۆيى

ئەو پيـــاوە گــوتى جــارێ لە جــاران
مـاكـەرێكمـان بوو خۆشـڕۆى بەهاران

ڕۆژەك لـە ڕۆژان لە نـێــــــو ڕەوەدا
نێـــرەكـــەرێ شـين كـــوتى پێـــوە دا

دواى چەند مـــانگێك زگى هەراش بوو
پڕى هەنـاوى ســـەروپێى جـــاش بوو

وەك لێتەوە ديارە، لەو تەمەنى شلكدا تێبينيى لايەنى جوانكاريى (لزوم ما لا يلـزم)م كـردووە. بەڵام شـەرمم دەكـرد شـيـعـرم بڵاو بێـتـەوە. هـەر ئەو شـەرمەش بـوو نەيهێشت مـەراقـەكەم ڕەگ داكوتێ. وا دێتـە دڵمـەوە هۆيەكى ديكەى مانعى شاعيربوونم، جگە لە شـەرم، مەراقى هەمەجۆرى كنەكردن لەو دياردانـەى دێنـە بەرچاو و تێگەيشـتنى چەند و چۆنيـيـان دەيدزيمـەوە لە خەريكبوون بە شتى مـەفهوومـەوە. لە نموونەدا دەڵێم، جارێ لە سـەرەتاكانى خوێندنى قوتابخانە بووم، خرت و پرتى بەرزايى و نزمـاييى درەخت و خانوو و گـرد و تەپۆڵكەى بەرچاوم، ئاخـۆ كـامـيـان لە كـامـيـان بـەرزترە، بێـوچان سـەرەتاتكەى پێ دەكردم لە هەموو لايەكەوە تێيان بڕوانم. هەر لەو مەراقـەم لێم ڕوون بۆوە كە بـەرزاييـيـەكى دەكەوێتـە لاى دەسـتى ڕاسـتم خـۆى بڵندتر دەنوێنێ لە هـى لاى دەسـتى چەپم، بە بەڵگەى ئەوە كـە جێگەى خۆم دەگۆڕى و هـى چەپ دەبوو بە هـى ڕاست ئەوسـا ئەمـيان بەرزتر خۆى دەنواند (ئەمـەم

له شوێنێک باس کردووه).

دوای پتر له چل ساڵ ئەوجا له کتێبێکی سەر به زانست خوێندمەوه دەڵێ له سروشتدا لای ڕاسته ڕادەکشێ بەسەر لای چەپەدا. دەهاتم داوێکی یەک دوو مەتریم دەکرد به ڕست بەسەر دوو چیلکەوه به جۆرێک ئەمسەره و سەری داوەکه له یەک ڕێکار بن. ئیتر چاوم دەبڕییه داوەکه و ڕوویم دەکرده شوێنێک تا بزانم جێگەی خۆم چەند بەرزتر یان نزمتره لەو شوێنه. چەند سەیر بوو به لامەوه که به پێی ئەو تەجرەبەیه شوێنی من له هەندێ شوێنی ئاسۆی لای قیبله (کەرکووک) بەرزتره، که پێشتر وەهام دانابوو ناشێ له ئاسۆ بەرزتر بم چونکه بەولای ئاسۆوه هەر ئاسمان هەیه، ئیتر چۆن دەبێ له ئاسمان بەرزتر بم. بەینێک لەگەڵ خۆمدا نەمدەسەلماند ئەمه حەقیقەت بێت و خۆم دەسەخڵەت دەدا. ئاخر ئەوسا زۆر منداڵ بووم، مەراقەکەشم لای کەس نەدەدرکاند. خۆ ئەگەر بشمدرکاندایه کەسی وەها نەبوو گرێکوێرەکەم بۆ بکاتەوه مەگەر باوکم و مامم که شەرمم دەکرد پرسیاریان لێ بکەم. خولاسه مەسەلەی بێ بایەخبوونی بابەتی شیعر و هونەر به هۆی سیاسەتەوه نەختێک له واقیع دووره. من دەشیا وەک Amateur بەو لایەنانەوه خەریک بم، بەڵام باری ژیانم و تەسکیی مەودای جووڵانەوەم و شوێنەواری پتر له ٦٠٠ ساڵ مەلایەتی، باخسووس دوای هاتنی مەلا عەبدوڕەحمانی کاکی جەلی بۆ کۆیێ و به دوای مەرگی مەلای گەورەوه، هەر ئەوەندەی ڕێ دەدام مەراقێکی خۆم له ڕەسم و گۆرانی و تێکڕای هونەره جوانەکان دابین بکەم.

عیشقم بۆ ئەم لایەنانه له هەستێکی ئاساییەوه نەبوو، به هەموو دڵ و گیان و هۆش و گۆشەوه شەیدایان بووم، بەڵام هەر بابەتێکی هونەری تێکەڵ بێ ئەگەر له سەرەوەی ناوەڕاستەوه نەبێ دڵم نابزێوێت، بگره گوێی نادەمێ و لێی دەتارێم.

شــتی نـزم و ناوەڕاست هێنده زۆرن وەكـو تۆڵەكـەی بەهاران بێ نـرخن، بەتايبـەتـی دوای پەرەسـەندنی بیـسـتـەمـەنی و بینەمـەنی و بـەهۆی ڕادیۆ و تەلەڤیـزیۆن و كـتێب و گۆڤـار و ڕۆژنامـان كـەڵەكـەیان كـردووە، ئەگەر ڕۆژت پەنجـا سـەعـات بـێ شـەویش سـەد سـەعـات، بـە دەیەک و هـەزاریەكـی ئەو «...ـەمـەنی»یانە ڕاناگەیت، ئەوجا یەكێک مجێزێكی سازگاری هەبێت چۆن دەتوانێ ساڵە و سـاڵ گـوێ بـگرێتـە هـەی بەلار و (صندوق أمين البصرة). له سـاڵی ١٩٣٦ بـۆ یەكەمـجـار گـوێم لە گـۆرانییـەكی (قمـر الملوک زرابی) (وا بزانم وەزیریشیان پێ دەگوت) بوو، ئەویش لە گوندی خدرانی سەر بە ڕانیە، ئەشەدوبیللا تاساندمی. وام لە بیرە دەیگوت:

زلف سیاه موی تو كرد سیاه روز من

روی سفید ماه تو كرد سفید موی من

(قمر الملوک) بارتەقای كـەلسوومی میسر بوو لە ئێران. ئەو قـەوانە تاكەم بیـست، پاش پـتـر لە پەنجـا سـاڵ گـۆرانیم لێ بیـست هـی دەمی پیـری. من ناشێ ببم بە خەبیری ڕەسم بەڵام، بێگومان لە نرخاندنی دەنگ، چ قورئان چ گـۆرانی چ مـۆزیقـا، هـەسـتـیـارییـەكەم لە حـەد بەدەرە. بەو پێیـە گـوێگرێكی دەنگناسم. جارێكیان گوێم لە شریتێكی دەنگی مەرحووم سالح دیلان بوو بە ئەڵلاوەیسـیی بێ مـۆزیقـا پڕ كـرابۆوە، ئەمما ئاگرێک بوو بۆ خـۆی. له ١٩٥٧ دیتـمـەوە پێم گـوت، كاكـە سـالح وا دیـارە ئەم ئەڵلاوەیسـییـەت بۆ دڵی خـۆت گوتووە. گوتی بە خوا ڕەنگە وەها بێ.

– خـوێنـەری كـورد چاوەڕێی شـاكـاری نوێتـانە لەمـەڕ «حـاجی قـادر» و «مرۆڤ و دەوروبەر»ەوە، ئایا هیـچتان لەم بارەیەوە هەیە؟

كاكی بەڕێز، من كـە سێ بەرگی (حـاجی قـادری كـۆیی)م نووسی ئەندامی كۆڕی زانیـاری كـورد بووم، گـرفت نەبوو لە پێش نووسـینم. ژیانم مـسـۆگەر بوو، مەكینەی چاپیش لە تەنیشتمەوە، ئیتر كێبەركێ لە نێوان نووسینی من

و خێراییکردنی بەرپرسی چاپەکە بوو. ئەو دەمە لە بەرنامەمدا بوو بەشی چوارەمی کتێبەکە تەرخان بێ بۆ ڕوونکردنەوەی ژیانی لە ئەستەنبووڵ. نیازم بوو بچم بۆ ئەنقەرە و ئەستەنبووڵ، وەک هەناردراوێکی کۆڕ، بەڵکو ئاسانتر دەستم بە هەواڵ و حاڵ و باری حاجی ڕابگات، بەشی پێنجەمی کتێبەکەش خەریکی دەرخستنی شەخسییەتی حاجی بێت لە چوونە ناو بەشێکی هەڵبەستەکانی کە نوێنەری بلیمەتیی ئەو کەڵە شاعیرە بێت. دوای بڕانی پێوەندیم بە کۆڕەوە ئەو ئیمکانەم لە دەست چوو، منیش ڕکەبەری لەگەڵ واقیع ناکەم. دەزانم لە وزەمدا نییە ئەو ئەرکە بە ئەستۆوە بگرم کە لە دەمی ئەندامەتیم، لە کۆڕ، پێم دەکرا. خۆ تەفرەدان گەپێکی ناقۆڵایە.

ئەمما دەرچوواندنی بەشێکی سێیەم لە «مرۆڤ و دەوروبەر» شتێکە جێی ئومێد، هەر دەیەوێ عومر یار بێ و بار لە بار بێ. با بڵێین ئامین.

– وەک بۆمان دەگێڕیتەوە، (باوکتان، مەلای گەورەی بەهەشتی) یەکەم کەس و دوا کەسە کە بە قووڵی و گەورەیی کاری تێ کردوون. هێشتا بە کامی دڵی خۆتان نەتانتوانیوە لەسەری بنووسن، بە پێی ئاگاداریی من گەلێ کەس ئەو داوا و چاوەڕوانییە لە بەڕێزتان دەکەن خامەی بە پێزی لێ بخەنە گەڕ تا ئەو زاتە گەورەیە وەک خۆی بێتە ناسین، چۆن لەسەر کۆیی و نالی و حەماغای گەورەتان نووسی و باوکتان دواخست؟

وا بزانم لە وەڵامی پرسیارێکی پێشووتر گوتوومە، نووسین لەبارەی باوکمەوە بەلای کەمەوە ساڵێکی دەوێت، ڕاستییەکەی دوو ساڵیشی گەرەکە.

من کە لە سەر حەماغام نووسی هەوڵی گوزەران، جگە لە شەخسییەتی حەماغا و بەکارهێنانی توانای نووسینم، ئەو کارە پیرۆزەی پێ کردم، ئەوسا ١٣٠٠ دیناری ساغڵەمی دەمی ڕەواجی پارەی عێراقی خستە دەستمەوە، کە ئەگەر خاترانەی حەماغا نەبووایە پترم داوا دەکرد، نەک لەبەر تەماع بەڵکو بەپێی نرخی کارەکە، لەو ساڵەدا مەسرەفی هاتوچۆی

خۆم ٣٠٠ دینار بوو. کە ئەویش کەوتە ئەستۆی میراتگری حەماغا کە خۆی داوای کــرد لێم ئەو کــارە بە ئەنجــام بگەیەنم. با ئەوەش بڵــێم، کــە لە نووسـینەکە بوومـەوە بەو میـراتگرەم گوت، ئەگەر خـۆت سـەرپەرشـتیی لە چاپدانی دەکەی من کتێبەکە پێشکەش دەکەم. بێ مزە، لەبەر برادەرایەتیی نێوانمان و گەورەیی حەماغا، ئەگەر من سەرپەرشتیی بکەم ٧٠٠ دینارت دەچێ، چونکە بە لای کــەمــەوە دەوری ٦-٧ مــانگ دەبێ ئاگــاداری بم و ســەراسـۆییی لێ بکەم و بچم بۆ چاپخـانە و هەڵەی چاپ ڕاست بکەمـەوە... هتـد. وا بـوو ٧٠٠ دینارەکـەی سـەلماند، ٦٠٠ دینارەکـەی تر کـە ١٣٠٠ەکـە تەواو دەکـات پاداشـتی خـۆم بوو لە لایەن (دار الثقافة)ی کوردییـەوە. بەو حاڵیش پیاوچاکان دڵی ئەو دۆستـەیان کرمی کرد لێم بەوەدا کە دوو جاران مـزەم وەرگـرتووە. پەحـا ئەم دنیـایە چەند خـوێڕووە. بەو مـیـراتگرەم گـوت، خـۆزی ئەم کتێبـەم بەر لە چاپکردنی، پەڕپەڕی بە ئاگر سـووتابایە. دەبینیت من کە حاڵ و باری خـۆم بۆ خەڵک ڕوون دەکەمەوە چەند لـەسـەر حەقم. وا تۆ بە دڵپاکیی خۆتەوە وەها چۆتە دڵتەوە کە من بە بادی هەوا وەیا بێ سـەبەب باوکم دوای حەماغا وەیا نالی و حاجی قادر خستووە. وا مەسـەلەی حەماغا ڕوون بۆوە، نالـی و حـاجی قـادریش لە خـۆوە ئاشکران کـە ئەگـەر لە دەمی ئەندامـەتیی کۆڕمـدا لەسـەر باوکم نووسـیبـایە بەرەی چەپی کـورد و ئەوانەی دڵیـان کرمێیـە دەیانگوت کۆڕ بۆتە چاپخـانەی جەلیزادان. مـدیرێکی ئەمنی عـام بۆمی گـێڕایەوە، دەسـتـەیەکی قـەڵەباڵغی مـامـۆسـتـاکانی جـامـیـعـە، لە چەپییـەکان، لیسـتـەیەکیـان ڕێک خسـتبوو بۆ تۆمارکردنـی ناوهێنانی (کۆیێ) لە هەموو نووسینەکانمدا، بە نیازی ئیسپاتی ناوچەپەرستی لە مندا. ماڵیان ئاوابێ چووبوونە لای یەکـێکی تر لە مـدیرانی ئەمن، کـە کـۆڕ بـۆتە لکێکی سـاڤـاکی ئێـران چونکە هەمـیـشـە هێـمن و هـەڤاڵەکـانی کـوردی ئاوارەی کوردسـتـانی ئێران بە دەوری منەوەن و ئەمانەش جاسـووسـی ساڤـاکن. دوو جار لەسـەر ئەم مەسئـەلەیە تۆژینەوەم لەگەڵدا کـرا لەلایەن نوێنەری ئەمنەوە،

یەکێکیان کەمال پژدەری بوو، ناوی ئەو کۆمەڵە نامەردەی یەک یەک بۆ هەڵدام. دیسانەوە دەڵێم، پەحا ئەم دنیایە چەند خوێڕووە. بەڵام زۆرم پێ خۆش بوو کە هەر دوو مدیر ئەمنی عام بە بێ حورمەتی سەیریان کردبوون.

– بەرانبەر بەم زاتانە «پیرەمێرد، سەجادی، مەلای مودەڕیس، هەژار» چ هەستێکتان لا دروست دەبێ؟

پرسیارەکە نەختێک سەغڵەتیبەخشە چونکە کەس نییە بێ عەیب، لەمانەش تەنها مەلای مودەڕیس بەرحەیاتە، تەمەنی درێژتر بێ. ئەمیان لە بواری خۆی خزمەتێکی زۆری بابەتی هەمەچەشنەی سەر بە کوردەوەی کردووە، وێڕای خزمەتی ئیسلامەتی کە ڕاڕەوی خۆیەتی. هەندێ خاوەن بیروڕای کورد گلەییی ئەوەی لێ دەکەن کە ڕەچەڵەکی بەشێک لە ناودارانی کوردی بۆ نژادی عەرەب بردۆتەوە. من نەپەرژاوم ئەم لایەنە بخوێنمەوە. ئەگەر بەڵگەی ئیسپاتی لا بێ، منێکی واقیعی پێی ئازوردە نابم. ئەگەر هاتبایە بە دم ئەو کەسانەدا هاتبایەوە کە زلپیاوی غەیری عەرەب بە عەرەب دادەنێن هەر چونکە بە عەرەبییان نووسیوە خێری دەگەیشتێ و بۆی بە چاکەیەکی گەورە دەژمێردرا. بێگومان مامۆستا مەلایەکی زێدە زلە، بەر لە ٢٥ ساڵێک، لە بارەگای گەیلانی مەلایەکی عەرەب بە ئاشکرا و دەنگی بەرز، لە مەجلیسەکە گوتی، مامۆستا مودەڕیس تاکە مەلای حەقیقەتە، ئێمەمانان حاشیەین بە دەوری مەتنەوە، من گلەییەکم لێی هەیە و (لە ئیمامی غەزالیش) کە لە توانایاندا هەبووە و هەیە هەندێ قسەی کۆنینەی وەپاڵدراوی سەرامەدەکانی ئاین ڕەت بکەنەوە کە ناشێ وەپاڵ موعەللیمێکی سەرەتایی بدرێت چ جایی لەسەر خوا حیساب بکرێت.

مەلای مودەڕیس ئەگەر جورئەتی باوکمی هەبووایە دەیتوانی (اجتهاد)ی خۆی لە گەلێک سەروبەری ژیان و چاکە و خراپەی دنیایی بەکار بهێنایە. کەم جورئەتیشی هی گیرۆدەبوونی لایەنی (تقلید)ە کە لە نوختەنەزەری

سەلامەتیی (عقیدە)وە بێ خەتەرترە، (تصوف)یش لەوەدا دەخلێکی هەیە.

پیرەمێرد: گەورەترین پێدا هەڵگوتن بەو کەڵەمێردە ئەوەیە کە وشەی (پیر) لە لەقەبەکەیدا ڕۆحی هەموو کوردێکی بە ئەمەک لە گەرمای ئاب و سەرمای کانوونی دووەمەوە دەباتەوە بۆ چڵ و پۆپی نیسانی پیرەمەگروون و ئاداری نەورۆز.

سەجادی: سووربوونی لەسەر خزمەتکردنی سەقافەتی کوردی تا ئەوەی ئەگەر بە ناچاری (ایمان)ی لەسەر دانابایە وازی لێ نەدەهێنا، چەند جاران لە بالای خۆی بەرزتری کردەوە و پێی بوو بە تۆقەلان. هەزار هەزار موبارەک بێ لێی.

هەژار: فکر و گیانێکی بە برشتی کوردایەتی و ڕۆشنبیری وەکو کارێزی ئاوەدان بە بەریەوە هەبوو بزێتەوە و بزێتەوە بایی گۆمێکی سێیەمی پڕ لە گەوهەری هەڵدەنا بە تەک دەربەندیخان و دووکانەوە.

– پەیوەندیتان لەگەڵ مامۆستا «هێمن»ی بەهەشتیدا تەواو توند و تۆڵ بووە و خۆتان گوتەنی «قەت لێی تێر نەبوون»، شیرنترین بیرەوەریتان کامەیە بتوانن بۆمان بگێڕنەوە؟

بیرەوەرییەکان لە ئەژمار نایەن. بەڵام ئەگەر بە ڕێکەوتیش بێ، ئەوە بوو، ساڵێک لە ساڵان دوو کەسی کۆیی، یەکیان زۆر خوێندووی مەیلە و تەقەڵ هەڵوەشاو، ئەوی دیکەیان خۆ بە زل زان و بەتاڵ، یەک لە دوای یەک مردن. هێمن گوتی: بە خودای دیارە کۆیی بەختی کەوتووەتەوە گەڕان.

– لە «گەشتی ژیانم»دا لەو شوێنانەی باسی خواردن و داوەتان دەکەن، ئێدی دۆڵمە، گون و گورچیلەی برژاو بێت، یاخود داندۆک. خوێنەر نوقمی لیکاوی ناو دەمی دەبێت، خۆشترین خواردن لاتان چییە؟

جارێ با بڵێم من (دۆینەی بە کەشک)م لەگەڵ ڕۆنی بێ حیساب پێ خۆشە نەک داندۆک. لە شوێنەواری خۆم قوبڵیی برنجی گردەی کوردیی

بیتوێن و بەر ڕووباری شۆڕان لە پژدەر و هێندێ شوێنی شارەزوور بە ڕۆنی مەڕ لەگەڵ گۆشتی مریشکی تازە هێلکە کردووی قەڵەو وەیا گیسکی پەرێزخواردوو وەیا بەرخی نەبڕایەوە کە گۆشتاوەکەیان دێمی بە قوبڵییەکە دابێت، شای هەموو خواردنێکە. جارێکیان شێخ حوسێنی حاجی سەید گوڵ لە بەغدا دەگەڕایەوە، قوبوولییەکی ئەوهایان بۆ سازداین لە ماڵی خۆمان، ئەوساش تازە سۆڤیەت مووشەکەکی ئاسمانیی هەڵدابوو.

شێخ گوتی: دەبوو نەختێکیش لەو قوبڵییە بۆ ئاسمان بە دیاری چووبایە. لە بەغدا مەزگووفی ماسیی شەبووتی زیندووی سەرەتای هاوین، زۆر پەسند دەکەم.

جارێکیشیان لەوەختی سەرۆکایەتیی (عبدالسلام عارف). ئەمیری کوێت لە دەعوەتێکدا منیشی بەسەر کردبۆوە (بەمێوانی هاتبووە بەغدا). دەوری ١٠٠ بریانییەکی بەرخ لەسەر مێز بوو. تەباخی ئەمیر سازی دابوون. ئەو بریانییەی من لێم خوارد بەڕاستی دەبوو سەڵەواتی بۆ لێدەی... خۆ خوا نەخواستە زارت نەزاوەتەوە؟ دەڵێن ئالووی پێ دەکەوێ!!

– خۆشترین یادگار لە ژیانتاندا چییە؟ گەورەترین ئاواتتان چییە؟ ئەدی ئاڵترین و زەقترین یادگار و هەڵەی ژیانتان چییە؟

گەشترین بیرەوەری لە ژیانمدا ئەوە بوو کە ئێوارەی یەکەم ڕۆژی ڕەمەزانی ١٩٥٣ چووم بۆ سەر داوەتی فتار لە (بلاط ملكي) لەلایەن مەلیک فەیسەڵەوە بۆ ئەعیان و نائیبانی سازدابوو، کاتێک دەمی مەلای ئێوارە هەنگاوم هەڵێنا بۆ ناو باغەکەی (بلاط) و ئەحمەد موختار بابان لە دواییی بیست مەترێکەوە بە نیمچە غاردانێکەوە بۆ لام هات و دەیگوت: "أبشرك، القانون صدر بالعفو عن البارزانيين". موژدەت لێ بێ قانوونی بەخشینی بارزانییان دەرچوو... ئەحمەد موختار وەزیری عەدل بوو، پیاوێکی خاوێن و ڕێز لە خۆگرتوو بوو، منیشی خۆش دەویست و لە موناسەبەدا بە لایەنگیریی

من بەرهەڵستی کرد لە قسە و توانجی خەلیل کەننە، سکرتێری حیزبی (اتحاد دستوري) کە سەرۆکەکەی نووری سەعید بوو، بەوەشدا هەم خەلیل کەننەی پاشگەز خستەوە و هەم منی لە هەڵکەوتێکی سەغڵەت چەپارە دا کە دەبوو بە توندی بە دم خەلیل کەننەدا بێمەوە.

بەر لە ١٥ ڕۆژێک، بە بۆنەی موناقەشە لەسەر قانوونی عەفوی مەحکوومەکانی هەرای ڕەشید عالی، ساڵی ١٩٤٠، داوام کرد بارزانی و کەسانێکی بەگەڵیان کەوتبوون لە ساڵی ١٩٤٥ بۆ دیوی کوردستانی ئێران، ببەخشرێن. پاش یەک حەفتە لەو داوایەم ڕێک کەوت سەردانی نووری سەعید بکەم، کە وەزیری جەنگ و خاوەنی حکوومەتیش بوو. لێم داوا کرد عەفووی بارزانییەکان بە ئەستۆوە بگرێ، وەعدەکەی پێ دام و هەرچەندە بۆ بەیانی سەفەری دەرەوەی عێراقی دەکرد، وەعدەکەی لە حەفتەیەکدا بوو بە قانوون.

موژدەکەی ئەحمەد موختار بابان لە ئێوارەی یەکەمی ڕەمەزانی ١٩٥٣ خۆشترین و گەشترین یادگاری هەموو عومری ڕابووردوومە، سەرلەبەری خەڵکەکەش دەیزانی ئەو عەفووە بەری ئەو چەند قسەیەم بوو کە لە پەرلەمان هەڵی عەفووی مەحکوومانی هەرای ڕەشید عالیم کرد بە دەرفەتی ئەو داوایە.

ئەو سەردانەم لە نووری سەعید لە چاپی دووەمی «گەشتی ژیانم» ڕوون کراوەتەوە لە دەمی بڵاوکردنەوەی ئاڵقەکانی کەشتی ژیانم باسی ئەوتۆیی ڕێی بڵاوکردنەوەی نەبوو.

گەورەترین ئاواتم ڕزگاربوونی (مرۆ)یە لە ستەم کە کورد یەکێکە لە نەتەوە ستەمدیدەکانی هەرە زەق و زۆپی ڕۆژگار.

دوو هەڵەی گەورە هەیە لە ژیانمدا، یەکەمیان ئەوە بوو کە لە دەمی سەردانەکەم لە نووری سەعید و بەو جۆرەی پێشوازیی لێ کردم و بە خێری

هێنام و بە نوێنەری کوردی عێراقی وەرگرتم، بە بیرمدا نەهات کە ئەم هەموو بایەخدانە لەوەوە بە من گەلێک گەلێک گەلێک بەولای عادەتییەوەیە، دەتگوت ڕەئیس وزەرایەکی مێوانی عێراق بەخێر دەهێنێت. ئەشەدوبیللا دوای پتر لە دوو حەفتە ئەوجا مێشکم بە خەبەر هات کە من چۆناوچۆنی ئەو هەلە دەگمەنەم لە دەست دا. وەک دەڵێن: دار گەندەڵ دەبێ هەتا جارێک بازی بەسەرەوە هەڵدەنیشێ. سێ داوام لێ کرد، دووانی دەرلەحزە جێبەجێ کرد. یەکیان عەفووی بارزانییەکان، کە لێم داوا کرد. دەستی ڕاستەی هەڵگرت و خستیە سەرشانی چەپی و گوتی وا بزانە بەربوون. دووەمیان کردنەوەی ڕێگەی نێوان کۆیە و ڕانیە. یەکسەر تەلەفۆنی هەڵگرت بە وەزیری ئیعماری گوت، هەر ئێستە دەبێ دەست بکرێ بە کردنەوەی ئەو ڕێگایە. سێیەمیان چارەسەرکردنی حاڵی توتن کە فەقیری کوردی پێ دەژێت و بە دەست ئینحیسارەوە لە زاکەزاکدایە. تەلەفۆنی هەڵگرت لەگەڵ وەزیری ئابووری بدوێ، کە ئەوسا توتن سەر بە وەزارەتی ئابوورییەوە بوو. وەزیر دەرچووبوو بۆ وەزارەتی (مواصلات) کە وەکیلی ئەو وەزارەتەش بوو. تەلەفۆنی هەڵگرت ئێستا وەزیر نەگەیشتبووە شوێنەکە. گوتی تا تۆ لەگەڵ ئیعمار قسە دەکەیت من چاری مەسەلەی توتنم کردووە. براینە من کە لە وەزیری ئیعمارەوە ڕۆییم بۆ (مواصلات) کاتێک چوومە ژووری سکرتێری وەزیر دیتم نووری سەعید لەلای وەزیر دەردەچێت. تومەز ڕێگەی درێژی کورت کردبۆوە. خۆی هاتبووە لای وەزیر. ئیتر کە چوومە لای دەتگوت سکرتێری خۆمە، وەزیری ئیعماریش هەروەها بوو.

ئەم هەموو بایەخە بەشێکی هی خۆمە کە لە مەجلیس دەدوام و دەمزانی چ دەڵێم. بەسی هەرە زۆری هی ئەو ڕاستییەیە کە من نوێنەری کورد بووم لە حیسابی دەوڵەتدا. بێگومان ڕیزە گوتاری ١٥ ئاڵقەییشم لەسەر توتن کە بەر لە هەموو شتێک ئیدارەکەی لە هەرە سەرەوە گۆڕی. سەنگی خۆی هەبوو بە تایبەتی ئاڵقەی دەیەم کە باسی کۆماری مەهاباد و سیاسەتی

ئینگلیز... و ... هتدی تێدا بوو بەوپەڕی جورئەتەوە نووسرابوو، لە زۆر لاوە موبارەکبادیم بۆ دەهات.

ئەوجا براکەم، ئەگەر لە دەمی سەردانەکەم عەقڵی پاش دوو حەفتەم هاتبایە کەللە، هەوڵم دەدا پەیمانێکی سوێندخۆرانە لەگەڵ نووری سەعید ببەستم، لە منەوە سوێند و لەوەوە بەڵێنی ڕاستی لەسەر هێندێ کە نووری سەعید داخوازییە پشتگوێخراوەکانی کوردی عێراق، بەپێی بەرنامەیەک بهێنێتە دی، چ لە ڕووی سەقافەتەوە چ لە ڕووی ئاوەدانییەوە بێ، تاکو ئیمکان هەبێ کوردەکە لەبەر تەنگەتاوی خۆ بە دار و بەردیدا نەدات. لەوەوە دەشێ سیاسەتێکی مامناوەنجی بە مەسڵەحەتی کورد و عێراقەوە پێڕەویی لێ بکرێت و بەرژەوەندبینی کوردیش پشتگیریی لێ بکات، یەک لەوان خۆم بم. هەڵبەت ئەم بەرنامەیە شتێک دەبوو لە نێوان نووری پاشا و مندا کە بەهیچ جۆرێک نەدەشیا بکەوێتە بەر گوێی کەسی سێیەم. ئەوجا ئەگەر یەکێک لەم ڕۆژگارەدا گاڵتە بەم بیروڕایە بکات پێی دەڵێمەوە، ئەگەر بەرنامەکە فشایەوە کەس زەرەری تێدا نەکرد، وەکو جاران بە دوو پاران، نیوەی تووتنی هەژاران لە فەردە دەردەکێشرا و فرێ دەدرا و بژی و نەژی و نەڕەنەڕی پاڵەوانپفانە لالغاوەی هەندێ شەویلە ئەستووری پێ کەفپژێن دەبوو. ئەمە دەڵێم تاکو لەسەر ساجی عەلییەوە بەراوردێ بکەم لە نێوان ئەو بەرنامەیە و ئەو حاڵوبارەی کە هەبوو بێ بەرنامە. خۆ دەتوانم بڵێم و دەشڵێم ئەو داخوازییانەی لە هەر بەرنامەیەکدا بێت بە حاڵ هاوتای ئەو سێ داخوازییەی دەکرد کە لە دەقیقەیەکدا نووری پاشا نەک سەلماندنی بەڵکو پێکی هێنان. ئێستا دەڵێم ئەو سیاسییە زلە کە وەها بە دەستمەوە هات، بێگومان و دە جاران بێگومان، وەهای ڕادیتووە لە زەکای من کە ئەم دڵفەڕاحییەی ئەو لە مەیدانی بەرینتردا بە چاکەی کورد و عێراق بجەڕبێنم. بە داخەوە نە زەکایەکەم لە دەمی خۆیدا بە خەبەر هات و نە دواتریش زەرف یار بوو بۆ پێداچوونەوەی بەرەو دوا بۆ دڵفەڕاحییەکەی نووری پاشا. ئەوجا

ئەگەر مێرخاسێکی ئەم سەردەمە مەرحەبای ئەوسای منی لەگەڵ نووری سەعیدا بە تەپکەیەکی ئیستیعمار و دۆستەکانی دابنێ، بە دوو بەڵگەی پتەو وەڵامی دەدەمەوە، یەکیان ئەوەیە کە لە دوای لەناوبردنی ئیستیعمار و دۆستەکانی، لە چواردەی تەمووزی ١٩٥٨، گەلی عێراق بە کورد و عەرەب و کەمایەتییە براکانەوە، لەوەتی ئەو ڕۆژەوە بە درێژاییی ٣٦ ساڵ خەریکی کوشتن و وێرانکردن و ڕیسواییکردنی یەکترن، ئەم حاڵەتەی جەریمە و شێتی و نامەردی و دەبەنگیی مێرخاسان، هەزاران جار ڕووی سەردەمی ئیستیعمار و نووری سەعید و «دوژمنەکانی» گەل بە ئاوی کەوسەر پاک دەکاتەوە. دەڵێن شەیتان بەلای کابرایەکدا تێ پەڕی، دارێکی لە ڕەفیسکی مادە وشترێک بەستبوو، بەسەر دارەکەوە خەریکی کاری خێرێ بوو، شەیتان لێی پرسی چ دەکەیت؟ گوتی: کاری شەیتان دەکەم. پێی گوتەوە. دەسا بە زولجەلال قەسەم لەوەتەی بە شەیتان خەڵق کراوم فێڵی ئەوتۆییم بە بیردا نەهاتووە. ئیستیعمار و دەوری پاشاییی عێراق هەر چونکە لە جغزی بەرژەوەندیدا دەخولانەوە، با بڵێین بەرژەوەندییی لەندەن. هەر نەبێ عێراقەکە بایی ئەوەی عەمەلەیەک ڕۆژانەی مەیلەو کەم و کەسر وەردەگرێت لە بۆرجوازی، نانێکی نەمر و نەژیی دەخوارد و لە هیچە و بە کەیفە شەق شەقانێی پێ نەدەکرا و حیسابی لە دەفتەری سیاسەتی حکوومەت نەدەسڕایەوە. هەر نەبێ بایی ئەوەی حکوومەت بەردەوام خەریک نەبێ بە تۆپ و تەیارە میللەتەکە دابین بکات، ئەوەندەی تێدا دەهێشتەوە ئاپۆڕەی خەڵک بە گوزەرانەوە خەریک بێت. لە ساڵی ١٩٥٣ (یان ١٩٥٤) یەک عەمەلە لە نمایشتی عەمەلەکانی بەسرە کوژرا. لە دەمی عەبدولکەریم قاسمدا وەزیری داخلییە و سێ بەرپرسی گەورەی سەردەمی نمایشتەکەی بەسرە ئیعدام کران. هەر لە دەمی ئیعدامکردنی وەزیرەکە بە نامەی کوژرانی عەمەلەیەک، هێزی پۆلیس وەیا تەحقیقات وەیا جەیشی شۆڕشی تەمووز لە مانگرتنێکی کارخانەی جگەرە چەندەها عەمەلەی پلیشاندەوە. دواتر گیانی

شـۆڕشگێڕی گەیشتە کوشتنی دە هەزار کوردی هەڵەبجە و دەوروبەری بە غازی ژەهراوی. لە (ئەنفال) ١٨٠ هەزار کەس کوژران، کوردەکە خۆی ڕووی حکوومـەتی بەعـسی سـپی کـردەوە بەو براکـوژییـە زێدە گـەرم و گـوڕ و بەردەوامـەی وەها بیندرێژ کە ئەگەر لە عیبادەت و چاکەش سـەرف کرابایە هەر لە پێویست زیاد بوو. بەڵگەی دووەم بریتییە لە لێکدانەوەیەکی ئارام و بێ هەڵپە، لە ئاست بایەخی ئەو پەیمانە نەبەستراوەوە لەگەڵم وردبەوە، ئایا نووری سەعید بێ پەیمان و بێ دیدەنی و شناساییی پێشترمان بەو جۆرە بێ سنووره دڵ و کـیـسـەی خـۆی کـردەوە بۆم چ تەئمـیناتیش نەبوو بۆ سوودێکی دوارۆژی حکوومەت لەوەدا، ئایا ئەگەر متمانەی سوێند و پەیمانی لەگەڵدا بایە نەتیجەکەی چۆن دەبوو؟ خوێنەر هەرچۆنێکی مەیل دەکات ئازادە. هەرچەند دەشـزانم ئازادییـەکـەی دەورە دراوە بە گـەلێک شـریتی فکریی شـەتەکدان و بەند و بەستکردن بە تایبەتی کە سـەر بە لایەنێکی ئایدیۆلۆجیستەوە یان خاوەن نیاز بوو، بەڵام من ئەوسا دەبوو خەریک بم نەهێڵم کەسی سـەر بە حیزبایەتیی نهێنی و غەیرە نهێنی سۆسەی ئەو پەیمانە بکات، چونکە لە گومان بەدەرە، هەر کاتێکی بەرەی چەپ لێی ڕازی نەبێ هەرگیزاوهەرگیز خەباتگێڕی سەرووی بزووتنەوەی ئەوسای کوردی عـێـراق بە خـیـانەتی دادەنا، هەر نەبێ بە نیـازی بێـهـێـزکـردنی بەرەی ئیـسـتـیـعـمـار و یاریدەدانی سـۆڤـیـەت. خـۆ ئەوەی ڕاسـتی بێ ئەو سیاسەتگێڕانەی حیزبایەتیی سەر بە کوردایەتی لە دوو لێویانەوە دەرنەهات پێم بڵێن، بەخشینی بارزانێکانمان لێ پیرۆز بێ، نەکا بۆ حکوومەت قازانج بێت و وەیا بۆ من بە چاکـە بڕوات. دەمـێنێـتـەوە بڵـێم، ناشێ ڕووداوی دوارۆژی پاش پێنج ساڵێک تێ بخوێندرێتـەوە (کە ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ بوو) لە گـرتنەبەری ڕێگەیەکی چاکـە و بەرژەوەندی ئەوسـای کـوردی تێدا دەبوو. من هەرگیز لەو بیروڕایەدا نەبووم کە ئەگەر دەسکەوتی جەماوەر لە ڕێی خـەباتی شـۆڕشگێـڕانەوە نەبێت بێ بایەخـە. بگرە بە پێـچـەوانەوە

دەسکەوتی بێ هەرا و لەسەر بنچینەی پێداویست نەک ورووژاندن بەرهەمهێنتره له کاری عاتیفه و مەیلی شۆڕش چونکه بێگومان هەر کارێکی لەسەر دڵگەرمی و هەڵپە و کڵپە بنیات نرابێ، مەگەر چۆنها، دەنا دووره له بەرژەوەند و ساغڵەمی. من هەروەک منداڵێک به دەم شیرمژییەوە بۆ گاڵوبوغ و فەراقە بوونەوه دەڕوات ئەو فراژیبوونەی لێ به خراپه به حیساب ناکرێت ئەگەر له عومری پێنج ساڵی تووشی ئیفلیجی هات. ئا منیش خزمەتێکی بتوانم له ١٩٥٤ و ١٩٥٥ و ١٩٥٧ به هاووڵاتیمی بگەیەنم ڕەش نابێتەوه به شۆڕشی تەمووز، ئەوپەڕی خەسارەتەکەی ئەوە دەبێ که خۆم تێیدا خەتابار دەبم. دەسا به خاکی کوردستان سوێند دەخۆم ئەگەر چنگم کەوێ نووری سەعیدێکی ١٩٩٦ (که هەرگیز چنگ ناکەوێ) ئەو ڕەفتارەی نووری سەعیدی ١٩٥٣م لەگەڵدا بکات به هەر ده پەنجەی دەستەکانم دامەنی دەگرم و ده جاران به پەنجەی گەورەی دەستی چەپەم پەیمانی بۆ مۆر دەکەم. گۆیا که من کۆشام بارزانی ببەخشرێن دەبوو نەکۆشێم نەوەک له پاش ١٩٩٠ بەشداری شەڕی ناوخۆیی بن؟

من بەر له شەڕی براکوژی، له دوانێکی ڕووەو ڕۆشنبیرانی زانکۆی (مستنصرية) و له ئاست گلەییەکی له مامۆستا جەلال تاڵەبانی کرا که هاوکاری دەکات لەگەڵ ئەمەریکا، له حاڵێکدا له لاپەڕه هێندەی فلانه کتێبی نووسیویەتی: ئەگەر ئیستیعمار چەکمان بداتێ دەیەوێ عەرەبی پێ بکوژین، من دوای وەڵامی ئەم ڕەخنەیه بەو مامۆستایەی عەرەبی زانکۆم گوت: له ١٩٩٠ مەسعوود بارزانی پێی له جەرگی خۆی نا و کوژرانی چەندین هەزار بارزانیی مێوانی حکوومەت و سێ برای خۆی و پتر له چل کەسی خزمی نزیکی فەرامۆش کرد و هاته بەغدا بۆ سوودی هەموو عێراق، بەوەشدا ئەو مرۆیه بەلای بینینی منەوه گەیشته پلەی (ئەبوو زەڕی غەفاری) و (عومەری کوڕی عەبدولعەزیز)، ئایا چیتان پێ بەخشی؟ قسەکەشم ڕووەو هەموو حازران نەک تەنها ئەو مامۆستایه بوو. ئەوجا به پێی ئاکامی دوای یەک دوو

ساڵ کە پارتی و یەکیەتی کەوتنە گیانی یەکتر دەبوو جەنابم ئەو پاکانەیەی مەسعوود و قسە ڕەتکەرەوەکانم دژی ڕەخنەگرتن لە جەلال خەفە بکەم لە هەناومدا، خۆ ئەو دەمەی ئەو دوو مرۆیەم بەو جۆرە بێ پەروایە هەڵداوە لە ئاپۆڕەی خەڵقێکدا کە بەشی زۆری بەعسی بوون، وەک مل لە پەت خشاندن بوو، بەڵام لە پایانی دەیان ساڵی نووسین و گوتنی سەریحم دەبوو ئەوە بڵێم و دەشمزانی لێم بە داوێوە ناکرێت چونکە زۆر قسەی ناو گوتارەکانم بڵاو دەکرانەوە تا بڵێی برندە بوون، ئەو جارەشیان خەڵقەکە بارەها چەپڵەڕێزانیان دەکرد. خولاسە پاڵەوانیفی لە هەڵوەستەکانم نەبوو.

هەڵەی دووەمم ساڵی ١٩٦١ بوو. لە (گەشتی ژیان)م نووسراوە، عەبدولکەریم قاسم بە دوایدا ناردم بچمە لای بۆ بەغدا و لە خەڵک مەعلووم بوو عەبدولکەریم خاتری منی دەوێت. بەر لە دیدەنیی سێیەم لە گەڵیدا، مەرحووم عوبێدی مەلا مستەفا هاتە لام، پێی ڕاگەیاندم کە شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفا داوا دەکەن بچمە لایان. پێم گوتەوە، کاکە عوبێد دەبێ بە عەبدولکەریم بڵێم ڕێم بدات بۆ چوونە لایان چونکە چوونم بۆ بارزان بێ پرسی ئەو، واتە عەبدولکەریم، هیچ سوودێکی نابێ بۆ ڕەواندنەوەی ساردایی. لە دیدەنیدا داواکەی شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفام ڕاگەیاند. بە کورتی و کرمانجی بێ ئەوەی بە سەراحەت بڵێ ناشێ بچم، ڕێی چوونمی بەست. بە عوبێدم گوتەوە حاڵەکە ئەوهایە. من پاش ئەم ڕووداوە لەسەر هەوڵ و سیاسەتی ئاشتی نانەوە بەردەوام بووم بەڵام و دیسانەوە بەڵام لێکدانەوەیەک کە تەواوێک، لە دڵدا خەریکاندمی و دەهاتم بیسمیللای لێ بکەم، خرت و پرتی چەند لایەنی دەستی دەگرتم، بە دڵمدا دەهات پێوەندییەک بە شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفاوە بکەم، بە هۆی نامە وەیا ڕاسپاردە، دڵنیایان بکەم کە من لەو هەوڵەی دەیدەم مەبەستم سەلامەتیی کوردەکەیە، بەڵکی لە ڕێی ئەو کۆمەڵە عەشیرەتەی بەردەر و پژدەر و کۆیە و کوێ کارێک بکرێ دڵی عەبدولکەریم پاک بێتەوە لە گومان و لە نیازی

دوژمنانە بەرانبەر کورد، کە لە سەرووی هەموانەوە بارزان بوو، واز بهێنێت. (بۆ ڕوونبوونەوەی ئەم لایەنە تەماشای لاپەڕەکانی ٣٩٠ – ٣٩٤ی گەشتی ژیانم بکە).

هەڵەی من ئەوە بوو کە نەمکرد بە جۆرێک لە جۆران سکاڵای خۆم بگەیەنمە مەلا مستەفا کە لە وەفا و پەیمانم دڵنیا بێ. من هەرگیزاوهەرگیز ڕێبازێک ناگرمە بەر لە کوردایەتیدا چاکەی ئەوی تێدا نەبێ، چونکە سەرۆکایەتیی ئەو و کوردەکە جۆشخواردوو بووە، کوردیش بێ ڕابەرێکی بەهێز و کارامەی وەک ئەو و بارزان کە قارەمانی ئاشتی و جەنگن، خۆ لەبەر زەبری دوژمنەکانی ڕاناگرێ، لە وەهەم و خەیاڵیش ئیمکان نییە من شتێک بکەم وەیا بە دڵمدا تێ پەڕێت زەرەری بارزانیی تێدا بێت وەیا لە هێزی کەم بکاتەوە. ئەو سەرۆک عەشیرەتانە هەموویان دۆست و خێرخوا و فەرمانبەری ئەون، ئیتر تکا و ئەرجوو ئەوەیە لەلای خۆیەوە دڵنیا بێ و قسەی فیتنەبازان نەبیستێت و لێی چاوەڕوان دەکەم یارمەتیی ئەم هەوڵەم بدات.

کە ئەمەم نەکرد ترسی ئاشکرابوونی پێوەندیم بە مەلا مستەفاوە لە لایەک و پاکی و بێگەردیی هەوڵەکەم بۆ سوودی کورد لە لایەکی ترەوە وێڕای موراجەعەی زۆربەی سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد بەر لە چەند مانگێک بۆ عبدولکەریم کە مەلا مستەفای تووڕە نەکرد، ئەمانە هەمووی لایەنی پێوەندی نەکردنم بە بارزانەوەی خستە قاڵبی ڕەفتارێکی عادەتی، هەروەک لە دەمی لێشاوەکەی سەرۆک عەشیرەتان بۆ بەغدا و نووسینی داوانامە بۆ عەبدولکەریم کە ڕێگەی خۆپارێزییان بدات بە پێکهێنانی حیزبێک، نە کەس خەیاڵی بۆ ئەوە چوو پرس بە مەلا مستەفا بکرێت و نە مەلا مستەفاش هەڵوەستێکی دژ بەو کارەی کرد. تەنانەت حیزب کە بە چاولێکەری لە حیزبی شیوعی دژ ڕاوەستا بەرانبەر ئەو موراجەعەیە، چ نارەزامەندیی دەرنەبڕی لە کوشتنی سدیقی قادر بەگ کە تاکە کەسێک بوو لە ڕیزی

سەرۆک عەشیرەتەکان تارا و بەوەشدا بوو بە هاوهەڵوەست لەگەڵ حیزبی شیووعی و پارتی بەرانبەر گەلەکۆییی عەشیرەتەکان، بگرە پێشی خۆش بوو تا ئەوەی کەسێکی نوێنەری حیزب نەچوو بۆ فاتیحە خوێندن.

خولاسە هۆی خامۆشیم لە ئاست مەلا مستەفادا چ تامێکی (نەویستی) پێوە نەبوو، سافیلکەییی دڵی خۆشم و ترسی گومانی بوونی عەبدولکەریمیش لایەنی قوتەقوتی (ڕاسپاردەی نهێنی) و کاکە و برالەی تایبەتی لەگەڵ بارزان بێ ئەوەی گرووپی سەرەک عەشیرەتەکانی ڕانیە و پژدەر باخەبەر بن لێی، مەیلە و ناجۆر بوو لەگەڵ تەبیاتمدا.

کورتەی حیکایەت: هەڵەم کرد، دەبوو مەلا مستەفا بە تەواوی دڵنیا بکەم کە هەرچی دەیکەم بە چاکەی کورد و بارزانە، حەقیقەتەکەش هەر وەها بوو. خۆ من نەدەبووم بە پێشەوای کوردایەتی، ئەو پەڕەکەی هەڵکشانم ڕوتبەی وەزیری بوو کە هی خوێڕیلەی بێ سەنگ و ڕەنگیش تێی دەخزا. عەبدولکەریم خۆی تەکلیفی وەزارەتی عەدلی کردم و عوزرم هێنایەوە. لە دەوروبەری دیدەنییەکەم لە نووری سەعیدیش بمویستایە دەبووم بە وەزیر، ئەمما وەزیرێکی عەیبدار و (والله غفور رحیم)ێک عەیبەکەی دەپۆشی.

ئەم خامۆشییەم لە مەلا مستەفا بوو بە هۆی ئەوەی کە دەمی چوونی سەرۆک عەشیرەتەکان بۆ لای زەعیم، عەباسی مەمەنداغا عوزری هێنایەوە گوتی، وەکیلێک دەنێرم لە جیاتیی خۆم. ئیتر من سارد بوومەوە لەو هەوڵەم و بە عوزر و بەهانە شتەکەم تەئجیل کرد. تەفسیلاتی سەرەنجامی کارەکە لە گەشتی ژیانم باس کراوە (لە لاپەڕە ٣٩٠ەوە بە دواوە).

– لێم ڕوونە کە دەتوانن بەیانی تا ئێوارە بخوێننەوە. ئێوارەش تا بەیانی بنووسن، وەلێ بە شێوەیەکی گشتی پرۆگرامێکتان بۆ خوێندنەوە و نووسین هەبووە و هەیە؟

دەڵێن کابرایەک چووە بەر دەستی سەرتاش، لێی پرسی، چۆناوچۆنیت پێ

خۆشە سەرەکەت بتاشم؟ گوتی لۆتییانە؟ سەرتاشیش بێ تەرکردن و سەرەو هەوراز بە وشکی ملی نایە گوێزانکاری. کابرا گوتی، کاکە لەو لۆتییانەش نیم. منیش، برا، ئەگەر لە سبەینێ بۆ ئێوارێ، لە ئێوارێ بۆ سبەینێ، خۆت گوتەنی، خەریکی نووسین و خوێندنەوە بم دەبێ قەڵەم بکەم بە چەتاڵ و پەرەکاغەزی پێ بکەم بە پاروو.

من لەوانەم نووسین و خوێندنەوە یەکەم کاری پێوە خەریک بوونیانە، بەڵام حاڵەتی من ڕەنگە جودا بێ لە حاڵەتی زۆربەی نووسەر و خوێنەران. جارێ دەبێ بڵێم میزاجم چیی ویست، لەوەی دەشێ مرۆ بە پێی لووان بیکات، ئەگەر نەیکەم نووسینم پێ ناکرێ، وەیا کەڵکی نابێ. لەو حاڵەتەدا خوێندنەوەشم نابەدڵ دەبێ. نووسینیش بەندە بە پوختەبوونی (فکر) لە دەروونمدا، پوختەبوونەکەش بەزۆری لە تێفکرینی هەمە کاتم و گوتنەوەی فکرەکەم چ بە بێدەنگی و چ بە دەنگەوە بێ، لە خۆوە بێ ئەندازەکاری و ڕستەگۆڕی و پەرە فڕێدان (مەگەر چۆنها) وەکو ئاو لە نووکی خامەوە دەرژێتە سەر کاغەز. ئەگەر لە ڕێنووس سەهووم کرد سەهووەکە بە دەمی مووس دەکرێنم. بە دەگمەن نەبێ وشە ڕەش ناکەمەوە وەک پنۆک بەسەر جلکی سپییەوە. کە دەڵێم فکرەکە بە دەنگی بەرز دەڵێمەوە ڕاستییەکی بێ فێڵە. ئێستا من و کچێکم و دایکی لە خانوویەکی کرێگرتەی چوار ژووری، بۆ نووستن و هۆڵ و دیوەخانە و مەتبەخ، دەژیین. کە هاتمە بەغدا، بەر لە ٣١ ساڵ، ١٨ نەفەر بووین. لەو خانووە زلەدا شوێنی فرەوان هەیە پیاسەی تێدا بکەم و لەگەڵ خۆم بدوێم. بەڵێ بەشی زۆری دوانەکە دەسرێتەوە بەڵام خڵتەی دەمێنێ. لێرەشدا شەقڵێک هەیە لە دەروونم ڕەنگە بەشێکی کەم هەیانبێ (و لە جیاتیی ئەو، شەقڵی تر وەیا چاکتریان هەبێ) ئەویش بریتییە لە خەریکبوونی هۆشی ونم بەو گرێ فکرییانەی هۆشی ئاگا ناتوانێ بیانکاتەوە، ئیتر لە هێکرا و بێ ئەوەی مەبەستم بێ وەیا بیرم لێ کردبێتەوە مەتەڵێکی داخراو یەکالا دەبێتەوە. نەمدەزانی ئەم دیاردەیە لە مندا هی چ

هۆیەکە هەتا لە گۆڤارێکی عەرەبی (ئەوسا لە ئەمەریکا دەردەچوو) گوتارێکم خوێندەوە بە سەرناوی (إستعمل عقلك الباطن إستعمالا واعيا) دەڵێ هۆشی ون خەریک دەبێ بەو گرێکوێرانەی هۆشی عادەتی تێیان بڕ ناکات. ئەوجا بەر لە نووستن و بە خۆ خاوکردنەوە قووڵ قووڵ تێ فکرە لە مەتەڵێک تا خەو دەتباتەوە. منیش بێ ئەوەی موحتاجی ئەو بەرنامەیە ببم هەمیشە کات، بە زەوقەوە، لە مەتەڵی سروشت و جانەوەر و (بەتایبەتی) مرۆ کنە دەکەم.ماڵی بێ ئیشیشم، کە هەر ئاوا بێ، مەودای بێ بڕانەوەم دەدات لەگەڵ مێروو وەیا خەیالاتی تێک هەڵکێش وەیا دۆڵمەی گەلامێو و شەڕەکانی ناپۆلیۆن و کارەمستانێی ڕەمەزانەکانی دەمی جەحێڵیم خەریک بم هەتا خوا حەز بکات. دەرچوونم لە ماڵەوە بەندە بە مەرجی هاتنی برادەرێکم بە خۆی و گەڕۆکیەوە، وەکو کاغەزی موسەجەل، بمباتە شوێنی تازیە وەیا سوور وەیا، وەیا و بمهێنێتەوە ماڵەکەم. وا لەم ساڵانەی دواییدا د. کەمال مەزهەر ئەو قۆنتەراتەی بە ملەوە گرتووە بە خۆی و گەڕۆکێکی کۆنەوە، ماڵی ئاوابێ. ئەمجا ئەگەر بڵێم چی دەینووسم، مەگەر چۆن، کاری لێکدانەوەی بێ بڕانەوەیە، شتێکم گوتووە پڕ بە پێستی ڕاستی و واقیعی حاڵی خۆم. لە نموونەدا دەڵێم، تا ئەم دەمە یەک کتێب و یەک گوتاری ڕەخنەگر لە مارکسیزمم نەخوێندووەتەوە مەگەر ڕستەیەک لێرە و دێرێک لەوێ (وەک ئەوەی کە بێرنارد‌شۆ دەڵێ: نووسینی مارکس بێنی ئارەقە و دووکەڵی لێ نایەت، واتە ئاگای لە حاڵی فابریقەی عەمەلە و کێڵگەی وەرزێر نییە)، ئەوساش ڕستەکە و دێرەکە دەدەمەوە بە خاوەنی، دەست بەسەر ماڵی کەسدا ناگرم. ئەگەر شتێکم گوت وەیا نووسیم و بەر لە من یەکێکی دیکە نووسیبێتی، بێگومان کاری ڕێکەوتە نەک ڕێگری و دزین، چونکە پێی ناوێ من بڵێم لە خۆوە ئاشکرایە، کەسێک نیمچەشێت نەبێ بە نوێژی نیوەڕۆ بەڕەی مزگەوت نادزێت، لەوە بگەڕێ کە من لەعنەتی ئەرز و ئاسمان لە دز و درۆزن و فێڵباز و مفتەخۆر دەکەم. تەنها یەک جاریش وەلامی ڕەخنەی بێ

ئینسافانەم داوەتەوە بە کتێبۆلکەی (إعادة التوازن...) ئەویش لەسەر تەکلیفی چەند ئەدیبێکی عەرەب کە بەتایبەتی هاتنە لام لە کۆڕ، بۆ وەڵامدانەوەی لەو ڕووەوە کە ئەوان ئەسڵە کتێبەکەی حاجی قادر تێ ناگەن چونکە کوردی نازانن. ئەگەرنا دڵنیان لەوەدا کە ڕەخنەگرەکە ناحەزێکی ڕق لە دڵە. نەشمدەزانی کێ ڕەخنەی لێ گرتووم، دواتر پاش نووسینی (إعادة...) زانیم مامۆستا لەتیف هەڵمەت بە خۆی ڕەوا دیتووە لایەنگیریی نووسینێکی هەوەسبازانە بێت.

خوێندنەوەم هەرچەند بەردەوامە بەڵام لە ڕووی بەسەر ڕاگەیشتنی لووزەوی نووسینی ڕۆژانە و مانگانە و دوو مانگانە و ساڵانە زۆر هەژارە. بەو دواییە مامۆستا ئاسۆس کەمال قامووسێکی نایابی ئینگلیزیی بۆ ناردم سەر بە فەلسەفە کە بارەها و جارەها پێویستم پێی بووە و نەمتوانیوە مەبەستی دڵم بدرکێنم چونکە نەمدەزانی مەبەستەکە بەر چ فەلسەفەیەک دەکەوێ. هەندێ جار لەگەڵ خۆمدا بە لێکدانەوە دەگەم بە بڕیاردان لەسەر شتێکی سەر بە سروشت، دوای ڕۆژەها و ڕۆژگارەها دەبینم بۆچوونەکەم وا لە پەڕەی کتێبێکی سەر بە زانست نووسراوە. هەڵبەت لێکدانەوەکەم کاتێکی درێژی خایاندووە هەتا لێی دڵنیا بووم، ئەگەر کتێبەکە بەر لە چەند ساڵێک پێم گەیشتبایە سەرێشەی مەتەڵ هەڵێنانەکەی لە کورتی دەبڕییەوە. هەر چونکە ناتوانم و لە وزەمدا نییە ڕێکوپێکی لە ژوورەکەم و دەوروبەرەکەمدا بەردەوام بێ نارێکییەکی بەردەوام کاری ئاسانم لێ زەحمەت دەیەخێت، وەک ئەوەی کە کتێبێکم پێویست بوو هەرگیز لە دەمی خۆیدا نایدۆزمەوە. کتێبم بۆ دێت بیخوێنمەوە، ئیتر بە زۆری بێ سەروشوێن دەبێت و خەجاڵەتیی تێدا دەکێشم. خولاسە لایەنی حاڵ و باری نووسین و خوێندنەوەم بە کەیفی دوژمنانە. نە پرۆگرام و نە تەرتیب و نە زەوقیشی تێدایە، بەڵام ماڵم هەقە، بە باوەڕی خۆم، ئارداوێژەکەی جێی ڕەزامەندیمە و نایگۆڕمەوە بە ڕێکوپێکییەکی زۆڵەفکر بزێتەوە:

من قسەی ساغی بە جێم پێ چاکە نەک بێجایی ساغ
کاسەکەل بێنە لە مەی پڕ، خاڵی نەک مینایی ساغ

چیی گوتم لەبارەی پێوەندیی نووسینم بە میزاجەوە هەرگیز کەسی پێ تەنگەتاو نابێ و قورساییم ناخاتە سەر شانی چ کەسێک، من کە دڵم بۆ مەتەڵی وشەی تێک هەڵکێش چوو، لە ژووری خۆم وەیا لە هۆڵ و دەستم هەڵگرت لە نووسین و خوێندنەوە، یاخود بامدایەوە سەر تاوڵیی یەکنەفەری (خۆم لەگەڵ خۆمدا تاوڵی دەکەم) ئێران و تووران هەقی چییە بەسەرمەوە. وەختی خۆمە و بە فیرۆی دەدەم. کوردەکە دەڵێ کەری خۆمە و گوێی ناڵ دەکەم، من گوێی کەر ناڵ ناکەم چونکە ئێشی پێوەیە، لە حەقیقەتیشدا کات بە فیرۆدانی تێدا نییە چونکە وەک گوتم، کە دژی میزاجم جووڵامەوە کەڵکی نووسینم پێوە نامێنێ. هەر ئەم تەبیاتەشمە توانام پێ دەدا بۆ ماوەی حەفتە و دوو حەفتە بە تەنهایی شەو و ڕۆژ ڕاببوێرم و کەسی تێدا نەبینم و وەڕزیش نەبم. تا ڕادەی (بە تەنها خۆ ڕازیبوون – إکتفاء ذاتي) لایەنی میزاج دابینکردن بە وردە خافڵاندن و لێکدانەوە و ڕۆچوون لە موشکیلاتی جیهانی بەربڵاو و بێ سنوور و سەروبن تا دەگاتە مێژوو، باوەڕ، ئاین، سیاسەت، حەقیقەتی هەبوون و نەبوونی جوانی، مەودای نێوان قێز لێ هەڵستان و شەیدابوون بۆ شتێک... و... و بژێویی گیان و مێشکم پێ دەدات، کە دەشێ بۆ تۆ و یەکێکی تریش ببێتە بەرنامەی خۆڕسک بە مەرجێک پێوەندایەتیی هەبێ بە زانست و دۆزینەوە و بیروڕای زانا سەرامەدەکانی جیهان، دەنا جینگڵ خواردن لە پۆرگی مێشکی دابڕاو لە جیهانی ڕۆشنایی سەر دەنێ بەوەی پێی دەڵێن Empiricism با چیی دیکە بە خۆوە خەریک نەبم لە نێو چوار دیوارەی ژوورەکەم.

–کام بەشی دیکەی کوردستانتان دیوە؟

ساڵی هەڵاتنەکەی ٢–٣ ملیۆن کوردی عێراق من لە حاجی ئۆمەرانەوە ڕۆییم بۆ ورمێ، مێوانی بارەگای پارتی بووم، هەر پارتیش منی گەیاندە

ئەوێ. بە خانە و شنۆدا تێ پەڕیم، هەردوویان دڵگیر بوون، بەتایبەتی شنۆ یەکجار ئێسکسووک هاتە بەر چاوم، تا ڕۆژی سێی حوزێران لە ورمێ مامەوە، تەنها ڕۆژێکیان لە جەژنی ڕەمەزاندا چووم بۆ نەغەدە. کە لەو ڕۆژانەدا کاکە زیاد کۆچی دوایی کردبوو. هەر ئەوەندەم دیتووە «لە بەشی دیکەی کوردستان».

– کام کتێبی لەسەر کورد بە پێنووسی بیانی نووسرابێ بە لاتانەوە پەسەندە؟

ڕاستییەکەی دەمێکە هێندێکم لەو کتێبانە خوێندۆتەوە، ئێستا ناتوانم بڕیاریان لەسەر بدەم چونکە چەند و چۆنییەکانیانم، بایی نرخاندن، لە بیر نەماون.

– چاکترین بەرهەمتان کامەیە، چ پرۆژەیەکتان بۆ داهاتوو لە بەردەمایە؟

پێم بڕوا بکە زەحمەتە وەڵامی ئەم پرسیارەم پێ بدرێتەوە. بەڵام لە نوختەیەکەوە کە بریتییە لە خەستوخۆڵ کردنی کاکڵی بیروڕا، کتێبۆلکەی «التفسير البشري للتأريخ» بەرانبەر «التفسير المادي للتأريخ» و تا ڕادەیەکیش بەرانبەر تەفسیری غەیبی و هەمدیسان ئینکاری تەفسیری تەئریخ، لە بەراییی نووسینەکانمەوە دێت، لە دیدی بیروڕای ئەو کتێبە جیهان، بەش بە حاڵی مرۆ، سێ تەفسیری هەیە؛ یەکیان (مادی) کە هەر بۆ مادەی مردوو دەست دەدات. دووەمیان بایۆلۆجی بۆ تێکڕای گیان لەبەر، سێیەمیان تەئریخی کە ماڵی حەڵاڵ و بێ شریکی مرۆیە چونکە کۆمەڵایەتی بە تەئریخەوە مەلۆتکەی هەناوی مرۆیە، چاکتر ئەوەیە بڵێم هەناو و مێشک.

– لەم تەمەنەی ژیانتان هەست بە چی دەکەن، چۆن کات بەسەر دەبەن؟

هەستی هەرە زەق و زۆپ و سەرانسەر و هەمەگیرم ئەوەیە کە لەوپەڕی حاڵی پەژارەیی، بەشی هەرە پان و بەرینی جیهانی مرۆ (کورد لە بەراییانەوە) وێڕای لێکژەنینی دانیشتووانی دنیای عاقڵستان یەک

زەماوەندی ساوایانەی خوێناویی هەدەف پووچ لە کاردایە، هێندە خوێڕی و نامەردانە و شەرمهێن و ماڵوێرانکەرە دەڵێی ساحیرێک خەڵکەکەی لە قەفەسێکی یەکجار گەورە بەند و بەست کردووە، فووی جادووانەیان تێ دەفروسمێ، هار و شێتیان دەکات و بە نەزمی ئەو ساحیرە هەڵدەپەڕن و هەی بەلاری گورگ و هەرسیان پێ دەچڕێ بۆ گەرمترکردنی کۆڕی سەربڕین و دەست شکاندن و ئاگر تێبەردان بە دەم هوتاف و سروودی چینایەتی و دینایەتی و نەتەوایەتییەوە، سەد ماشەڵڵای لێ بێ.

بە قەناعەتی من، مرۆ بە تێکڕایی، لە ئەزموونی گەیشتن بە تەمەنی هۆش و گۆش تێ نەپەڕیوە. کەمتاکورتێکی مرۆی دڵ و هۆش ڕووناک حەقیقەتی بەرژەوەندی (مرۆ) دەزانێ لە چیدایە. دەزانێ لەو کارنەڤاڵە ئێسک قورس و خوێناوییە بە دوورە، بەڵکو دژە لێی بەڵام چارەیەکی بە دڵ و هۆشی ئەو دڵ و هۆش ڕووناکانەدا دێت نە ئیمکان هەیە بگاتە بەر گوێی ملیارەها خەڵک و نە ئیمکان هەیە شاییکەری دەست لە خوێن سوور بە بیستنی ئەو چارەیە با بداتەوە سەر بەرماڵی (مرۆپەرستی). دەمێکە گوتوومە و دەیڵێم، هەروەک موشکیلەی منداڵی پێنج ساڵی بە هۆشی منداڵی دە ساڵی دەکرێت، موشکیلەی گەلانی ساڵەکانی ۱۷۰۰یش بە هۆش و گۆشی مرۆی ۱۸۵۰، ۱۹۰۰ دەکرێت، لە هەموو حالانیشدا کەمایەتییەکی هۆشیاری بەرژەوەندناس هەیە لە دەمی موشکیلەکەدا دەزانن چاری چییە بەڵام بەهۆی بێ هەستی و کەمزانیی خەڵک، بە تێکڕایی، چارەکە دەبێتە نامومکین. هەرچەند نامەوێ، (حەقیشم نییە) ببمە پزیشکی دەردەکانی مرۆ، ئەوەندە ڕێگە بە خۆم دەدەم بڵێم، لەو تاریکییە ئەنگوستە چاوەی مێژووی سەردەم دوو هاندەر هەن لەوانەن کاریگەر بن بۆ لغاونانە زاری ولاغی سەرکێش، یەکیان ترسی چەکی تۆقێنەرە کە ئەگەر کەوتە دەستی جەردە و حکوومەتی شێتان چارەنووسی مرۆ بە گەورە و گچکەیەوە دەکەوێتەبەر هەڕەشەی نەمان. دووەمیان، دەوری زانا هەرە زلەکانی زانستی هەرە بنەڕەتی

جیهانگیرییە کە بێت و بگەنە بارێک قسەیان یەک بگرێتەوە لە وەستاندنی هەڵپە و پەلە و تەمەع و خودپەرستیی سیاسییە زلەکان و ناچارکردنیان بە (چارەی ناوەندی) کە دەشێ، وەیا دەبێ، هەموو لایەکی پێ ڕازی بێ، ئومێد بەهێزتر دەبێ لە گۆڕینی جۆری مامڵەتی نێونەتەوان. هەڵبەت ئەمەی دەیڵێم جاریٰ لە خەونی خۆش دەچێت بەڵام لە سنووری ئیمکاندایە، یان هی تەما پێبوونە.

چۆنیەتیی ڕابواردنم دەپرسیت، وەک گوتم مجێزم چیی داوا کرد لە سنووری بەرتەسکی توانامدا خۆمی دەدەمێ و سەرپێچیی تێدا ناکەم، چەند ڕۆژێکە بە حەزی خۆم سێ جەمەی شەو و ڕۆژانم کردۆتە دوو جەم: سبەینان دەوری ٩-١٠ یەک هێلکەی کوڵاو (یان جێگرێکی وەکو کفتە، شفتە) و یەک تەماتەی مامناوەندی و یەک سەلکە پیازی (ئەویش ناوەندی) شیرن و نەختێک ماست و کمێک پەنیر بە یەک ئەستوورکی بازاڕییەوە. ئێوارەش لە نێوان ٨،٣٠-١٠ کمێک پڵاوبرنج و ترشییەکی کوردانەی عادەتی و گۆشت (نەک بە زۆری) و ماست و تەماتە و پیازە باسکراوەکە. دوای هەر جەمە نانیش یەک کووپی چایەی کوردانە، کە دەمی کێشابێت. هەموویشی خۆم سازیان دەدەم. پڵاو و ترشی ئەرکی کابانە بەڵام چەندوچۆنی گەرمکردنەوەیان بە دڵی خۆمە چونکە من پڵاو لەسەر ئاگر گەرم ناکەمەوە لە ترسی ڕەق هەڵاتنی، مەنجەڵێکی مناسب نەختێکی ئاو تێدا بێ دەخەمە سەر ئاگرێکی کز و قاپێکی بچووکی تێ دەخەم و قاپی پڵاوەکەی دەخەمە سەر و دای دەپۆشم. بە گەرماییی هەڵمەکە گەرم دەبێتەوە، تەنانەت ئەستوورکەکەش قەد دەکەم، نەختێک دوای برنجەکە، دەیخەمە سەر برنجەکە، بەوەدا لەبارتر دەبێ بۆ پاروو، چونکە من لە تەنیاییدا کوردانە بە دەستی ڕاستەم جەم دەخۆم، لەگەڵ مێوانی ناسیاویشدا تەقیەم نییە دەست بەکاربهێنم. زێوەر گوتەنی: پەروەردەیی خۆراکی هەموو ساوەر و ماشم. لە پژدەر ئەگەر کەسێک عادەتی گۆڕی یان لە خۆی بایی بوو دەڵێن، بە کەچکێ

دەڵێ قاشووغ. ئەمما نیسکی کوڵەکم پێ خۆشترە لە ماش. چایەش خۆم سەروبەری دەکەم. زۆر ڕۆژان وەها دەبێ قۆریەی چایە بەسەر کتلییەوە بیست و چوار سەعات حازر بە دەستە چونکە بەر لەوەی چایەکە کۆن ببێت (دوای لێبوونەوەی ئەهلی ماڵەوە لە جەمی عادەتی) تلّپی چایەکە دەگرم و چایەی نوێ دەخەمەوە قۆریە، کە جارێ ئاوەدانە بە چایەی پێشوو، ئیتر بەسەر ئاگری کزەوە کۆن نابێ، بەڵام لەوەتەی سێ جەمم کردووە بە دوو، بیست و چوار سەعاتییەکە مومکین نییە.

هەر چونکە بە زۆری (و لە هەموو ژیانمدا) پتر لە ماڵەوە دەبم تا ئەوەی دەچمە دەرەوە، پاڵکەوتنم لە نوێنمدا کاتێکی درێژم پێ بەسەر دەبا، ئیتر چی پێی دەڵێن موتالا من بە درێژبوونەوە و لەبەر ڕووناکیی نیۆنی پشت سەرم خەریکی دەبم. گرفتێک پەیدا دەبێ لە خوێندنەوەی کتێبی ئینگلیزی کە مانای وشەیەک نازانم و ڕێم نییە لە تەنگەبەراییی نوێندا قامووس بکەمەوە. وا دەبێ هەر بە درێژبوونەوە وشەکە دەنووسم دواتر بۆی دەگەڕێم لە قاموووسدا.

چوونەدەرم کەمە، لە زۆر حاڵدا کە داوەتێکم بۆ دێت بچم گوێ بگرم لە موحازەرەی فلان و فلان، داوەتەکە پشتگوێ دەخەم، کە گلەییم لێ کرا ئایەتێکی قورئان دەخوێنمەوە: (یا أیها الذین آمنوا لا تسألوا عن أشیاء إن تبد لکم تسوءکم) واتە لە شتێک مەپرسن کە بۆتان ڕوون بکرێتەوە پێتان ناخۆش بێت. منیش کەم وا هەیە لەو موحازەرانەدا شتی ئەوتۆ نەبیەم کە لێی ڕازی نیم، ئیتر چوونەکەم بە زەرەری خۆم و کابرای موحازیر تەواو دەبێت. یاخود لە ڕۆژنامەیەکەوە داوا دەکرێت لەسەر فلانە موناسەبەی سەر بە شتی وەک ١١ی ئازار بنووسم، پێیان دەڵێمەوە (پاش خوێندنەوەی ئایەتەکە)، بمبەنەوە بەر لە ١١ی ئازار و بەر لە شۆڕشی تەمووزی ١٩٥٨، ئازار و مازار موبارەکی خۆتان بێت.

بەغدا ١٩٩٦/٨/٢٧

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

١. پرسەک نیشانەی پرس.

٢. ئاکامگری: إستنتاج.

٣. جاران بۆ پاراستنی مەڕومالاتی تاربوو، کە شەوی بە دوادا دێت و خەتەری خوران و فەوتانی پەیدا دەبێ، سوورەتی (والشمس وضحاها)یان دەخوێند و فوویان لە دەوروبەر دەکرد. ئیتر لە شێوەی گەپ و شۆخی، فەقێ و موستەعیدی قۆشمە دوای یەک دوو ئایەتی سوورەتەکە کوردانە لێیان زیاد دەکرد و دەیانگوت (چزی دووپشک ڕەقباها، چاوی گورگ و کۆرباها...).

٤. وشەی (ساتراپ) کە لە زمانی یۆنانیی کۆن هاتووە، گۆڕاوی وشەی (خشەثره پاون)ە بە واتای (شارەوان)، تا ئێستاش (شارەبان)ی پارێزگای دیالە پاشماوەی ئەو کۆنە وشە لێکدراوەیە. لەو ڕۆژگارانەدا مەبەست لێی (پارێزەری سنوور) بووە کە ئێستا لە فارسیدا (مرزبان)ی پێ دەڵێن.

٥. ئەمە دەقی ئایەتەکەیە: أو لم یروا الی الطیر فوقهم طافات ویقبضن ما یمسکهن الا الرحمان إنه بکل شئ بصیر.

٦. لە کتێبێکی یەک لە نووسەرانی ئێرانی سەردەم خوێندوومەتەوە. بەیتێکی لە نیوەدێری دووەمدا، وەک لە بیرمە. دەڵێ «لحن اورامن ونظم پهلوی» ئێستە ناچمەوە بۆ سەرچاوەکە. دڵنیاشم لەوەدا کە «لحن اورامن» مەبەسی سەرەکیی بەیتەکەیە. دەترسم لە «نظم پهلوی» سەهووم کردبێ و شتێکی تر بووبێ.

لحن اورامن و بیت پهلوي

زخمهء رود سماع خسروي

د. پرويز خانلری، بەیتی شمس قیس رازی.

٧. وشەی تۆقەڵە، تۆقەلان لەبارترە تا (لووتکە). چونکە دەشێ لووتکە سەرەژێر بێ نەک سەرەژوور.

٨. خەبتەر: لە کاری «خەبتا، دەخەبتی» ناوی کارای دروست کردووە وەک: بینی، دەبینی، بینەر.

بەشی سێیەم

– له تەمەنێکی زووەوە دژ بە شەڕ وەستاونەتەوە و نەفرەتتان لێی کردووە. تەنانەت لە یەکێ لە نووسینەکانتدا شەڕت بە (بەچکەی شەیتانی خۆ متکردوو لە دەروونادا دەچوێنیت). ئیدی ئەم پێناسەیە بەرهەمی گیانێکی پاسیڤیستییە یاخود ئەزموون، وا پەراوێز ئاساییە و ئارەزووی تەواوی دڵمان دانامرکێنێتەوە، بۆیە دەخوازین لە دیدی قووڵ و بەرفراوانتری بەڕێزتان ئاشناتر بین و بپرسین: شەڕ چییە؟ لە کوێدا شەڕ ڕەوایی و دادپەروەری وەردەگرێت؟

بەو دەقەی کە من گوتبێتم شەڕ: «بەچکەی شەیتانی خۆ متکردوو لە دەروون‌دا دەچوێنێت» بەسەر هیچەوە ناوەستێ چونکە دەقەکە مەعنای نییە و ناشێ چشتی ئەوتۆ لە قەڵەمی خوێندەواری عادەتیشەوە هەڵرژێت، نەشتگوتووە لە چ نووسینێکمدا ئەم شەکرەم شکاندبێ تا بگەڕێم بە دوایدا[1]. دەبێ ڕازی بم بە دێری کۆتاییی پرسیارەکەت کە دەڵێ: شەڕ چییە؟ لە کوێدا شەڕ ڕەوایی و دادپەروەری وەردەگرێت؟

دەبوو وشەی شەڕ خەست بکەیتەوە کە مەبەست لێی ئاشکرا بێت ئایا شەڕەدەنووکێی منداڵان مەبەستە یان هی دوو عەشیرەت، دوو حیزب، دوو دەوڵەت، شەڕی چەکدار یان شەڕی قەڵەم و زمان، شەڕی هێرشبەر یان هی خۆپارێزی؟

چارم نییە دەبێ پرسیارەکەت وەرگێڕمە لای شەڕ بەواتای (War، حرب) کە لە نێوان دەوڵەتان هەڵدایسێت: کە دەپرسیت، شەڕ چییە؟ دەڵێم: شەڕ ئەوەیە کە خۆت و خەڵک و منیش لێمان ئاشکرایە چییە، تا ئەوەی ئەگەر پێناسەی بۆ داندرا لەوانەیە سەرپۆش کرابێ و هێندێکی لەو ڕوونییە

دۆڕاندبێت وەک کــە وەســفی چوێلەکــەت کــرد دەیەکی چوێلەکــەت ڕوون نـەکــردۆتـەوە. دواتر دەپرســـیت: لـە کـــوێدا شــــەڕ ڕەوایی و دادپـەروەری وەردەگرێت؟

بێ قـووڵبوونەوە وەڵام ئاسـانە: شـەڕ دژی دەسـدرێژی، بە هـەمـوو مـاناوە و لە هەموو مەیدانێکدا ڕەوا و شەرافەتمەندە بەڵام و بەڵام ئەگەر:

دەسـدرێژییەکی زلهێز لە کەمـهێزێک کە بکشـێتەوە بـۆ قۆناغی کەمـهێز، چەندێکی بەرهەڵستیکردنی شەرافـەتمەند بێت چاکتر ئەوەیە لـە ئیمکاندا بە بەرتیل و بە هـەر دڵ ڕاگـرتنێک بێ پاشـگەز بکرێتــەوە. لە نموونەدا دەڵێم، هەرچەندە خـۆهـەڵداشتن لـە ترۆپکی چیـاوە تـا بڵـێی ئازایی پێـوەیە بەڵام پاداشی لەگەڵدا نییە چونکە مێدالیە بەسـەر سینگی مردووەوە بۆ مـردووەکە بێ سوودە، ڕەنگە میراتگرێکی خوێڕوو خۆی پێ هەڵداتەوە.

زلهێزێک دەسـدرێژی دەکات لـە کەمـهێزێکی دراوسـێت: ئەگەر بتـوانیت بە ڕاسـتبوونەوەت لەو زلهێزە پاشگەزی بکەیتـەوە کارێکی مـەردانەت کردووە دەنا خــۆفـۆتـاندنـت کـاری عــەقڵ نیــیـە، هـەر نەبێ مـــانەوەت بـە کـەڵکی لێقەوماوەکانی کەمـهێز دێت کە پەنایان بدەیت و گیانیان بپارێزیت.

لەم سـەردەمـەدا مـەفـتـەنی ئـەرمـەنیـیـەکان، بەشـی زۆری، لەژێر دەست و مــڵکایەتیی تورکــاندایە، ئایا تۆ چ فــەتوایـەک دەدەیت بـۆ هەڵگرتنەوەی ڕێگەیەکی بە چـاکی دەزانیت ئەرمـەنی تێیـرا بڕۆن؟ شـەڕ بکەن بۆ دەردەست کردنەوەی نیشتمانێکی تاڵانکراو؟ بێدەنگ بن؟ ئاژاوە بنێنەوە؟

ورمێ لە سـەرەتاکانی ئەم سەدەیە چەقـی بزووتنەوەی سمـایلاغـای شکاک بوو، ئێستا بە تەواوی لەدەست تورکماندایـە، کورد چی بکا؟ شـەڕ؟ ئـاشتی؟ پاڕانەوە؟ خـۆدانووسـاندن بۆ هەلێک؟ نەختێک پەڕاوێزی (شـەڕ چییـە) لێک دەکـێـشـینـەوە تا قــەتیس نەبێ لە واتای (حـرب، War) کـە تـۆپ و تانک و فـڕۆکـەمـان بە مـلدا دەبڕێت و جـۆرەها کاری بەدی دڕ و کـاری بەدی نەرم و

نۆڵمان لێ دەشارێتەوە، با بپرسین: شەڕ، حەرب لە چییەوە پەیدا دەبێت؟

ڕەنگە لەم دەقەشدا جۆرەها وەڵامی لێکتر جودا و ڕەنگاوڕەنگ بە پێی مـــجـــێـــز و بەرژەوەند و بۆچوون و وشـــاری باوەڕ وەرگـــرینەوە تا ئەوەی ڕووبەڕووی بیروڕای ئەوتۆ دەبین دەمەتەقەی فەلسەفی بەرەو پێویست بوون و حەتمی بوونی شەڕەوە لێ دەخورێت. لەوەشدا بەڵگەیەکی هەرە ئاسان و حازر بەدەست ڕەپێش دەکات کە دەڵێ: مادەم حەرب بە درێژاییی ڕۆژگار لە نێوان تاکان و تاقمان و عەشیرەتان و شاران و حیزبان و دەوڵەتان ڕووی داوە و ڕووش دەدات، دەبێ بسەلمێنین هەبوونی بەندە بە سروشتی مرۆوە و بەرهەڵستی لێکردنی دژی بەرژەوەندی مرۆ خۆیەتی، بزووتنەوەی سیاسیش هەیە و هەبووە شـــەڕ بە پاککەرەوە دادەنێت و هەی وەهاش هەیە (باوەڕ بە شـــەڕ) یەکێکە لە کـۆڵەکـە فکرییـەکـانی. ســەیریش لەوەدایە کـە هێندێ ڕێکخراوی سیاسی بە هەموو سیفەتی (بالابستەی ڕدێنگەزە)یەوە هەمیشە پێکۆڵی شەڕیەتی.

وەک من بۆ پرسیارەکە دەچم، شەڕ خۆی لە خۆیدا مەتەڵ نییە چ لە لایەن ســەرچاوەیەوە بێت و چ لە لایەن ئاورێژیەوە بێت چونکە لە یەکـــەم نیگاوە ئاشکرایە کە گیانلەبەر بە تێکڕایی ترس و تەمایەکی لەگەڵدا دەژیت: ترسی مەرگ و تەمای ژین. لایەنی ترس خەریکی خۆپارێزیی دەکات کە یەکێک لە شێوەکانی خۆپاراستنی شەڕکردنە لەگەڵ دوژمن. لایەنی تەمای ژین دوو ئامانجی بە ملدا دەبڕێ یەکیان بژێو پەیداکردن، دووەمیان بەردەوامبوونی نەسل. قسەش لێرەدا لەگەڵ ئەو گیان لەبەرانەیە بەرچاون و هەڵسوکەوتیان جۆرە هەست و ئیرادەیەکی تێدا دیارە. لزووم نابینم بچمە دنیای میکرۆب و پێــشکە و گـــێـــرکـــە کـــە ئەوانیش کم و زۆر لە ئالقـــەی پەلەی ژیاندا جموجووڵیانە.

جیهانی جانەوەر بریتییە لە قەسابخانە. بە زۆری هەرە زۆر دەسەلاتداری بە گۆشتی بێدەسەلاتان یان کەمتر دەسەلات خۆی و بەچکەکانی دەژێنێ.

گیاخۆرەکەی (گیاش زیندووە) کە نێچیر ناگرێت، زۆربەی دەبێتە نێچیری گۆشتخۆر. قەسابخانەکەش سادەیە، بەر لە سەد هەزار ساڵ چۆن بووە هەر وا ماوەتەوە بێ ئەوەی ئامێری خۆپارێزی و نێچیرگرتن موویەک بەرەوپێش چووبێت چونکە غەریزە لێکدانەوەی ٢+٨/٥=٢ نازانێت. بەڵێ هەڵبەت خوار و ژوورێک لە نێوان فامی گۆریلا و عەلیشیش بەڵام موعادەلەکەی پێ ناشێوێت و لە وزەی گۆریلادا نییە ببێتە داهێنەر. گۆڕانی بایۆلۆجی تا بڵێیت تەنبەڵە ئەگەر مرۆی جادووگەر پەلەی لێ نەکات و مجێز و تەبیاتی نەگۆڕێت.

مرۆ بە خۆی و هێزی هۆش و زانینی و نەوسە چڵێسەکەیەوە جیهانی ترس و تەمای خستە بەر دەستووراتی ئەوتۆوە نە لە ئەژمار دێن نە لە بابەت گۆڕی سەرەدەرییان لێ دەکرێت. یەک نیگای نیوە نووستوو خێس بێتەوە لە پانۆرامای جیهانی مرۆ ئاهەنگێکی (ماسکرێد - حفلة تنكرية)ی دێتە بەرچاو بەشێکی بەرجەستی بە عەقڵەوە نانووسێت، ناشێ مرۆکرد بێت. کەچی هەر مرۆ دەتوانێ چشتی وەها خوێڕوو خەلق بکات، حاڵ و باری هەرێمەکەی خۆمان شادیەدی قسەمە. لەم خاوەری ناوەڕاستەدا سێ دەوڵەت هەن نەدەبوو مێژوو بە کرێگرتەیان حیساب بکات.

لایەنی (شەڕ) لە مەڵبەندی مرۆڤدا کە قیاس بکەیت لە (شەڕ)ی جیهانی جانەوەر وەک قیاسی گفتوگۆی مرۆڤ بکەیت (کە بە بەریەوە هەیە بە دەم ڕۆژگارەوە بگاتە ملیۆنەها وشە جگەلە ئامرازەکان) لە دەنگی جانەوەران کەوا هەم واتای ڕاستەوخۆی نییە و هەم جۆریشیان لە خانەی دەیی تێپەڕ ناکات. جانەوەر لە مادەی (شەڕ) هەر شەڕی تێک هەڵقژانی هەیە، پەند و فەلسەفە و (ئەی ڕەقیب) و فەند و فێڵ و چشتی ئەوتۆیی لەگەڵدا نییە، دواتریش شەڕەکە سوڵح و پەیمان و پێوەندایەتیی دیپلۆماسیی بە دوادا نەیەت، کە پێویستی بە لێکدانەوەی پسپۆڕانە هەبێت نەکا تەپکە و خلیسکی تێدا بێت.

مرۆ بە دەوری دائیم لە شەڕدایە دوور لە جەنگی دەوڵەتان و عەشیرەتان کە وا ڕەنگە لە ماوەی دە ساڵ و بیست ساڵدا ڕوو نەدات. ڕۆژانە و شەوانە زۆربەی خەلقولڵا بە دەست چەندین حاڵی نالەبارەوە لە تەنگەتاویدایە، کە ئەگەر نەشگاتە شەڕە چەپەڵۆک هێندەی ئازار پێیەوە ڕۆژەکەی لێ ڕەش داگەڕێت و خواردنەکەی لێ ببێتە گوژاڵ. سەیرێکی حاڵی قوتابیی سەرەتایی لە تەمەنی شەش ساڵی تا دوازدە ساڵی بکە و ببینە منداڵی بێ دەسەلاَت لە چەنگ هی تەنومەن لە چ عەزابێکی ڕۆحکێشاندایە. جیرانێکم لەسەر هەڵوەشانەوەی خوازبێنیی کیژەکەی کە دوای چەند مانگ توانیی نارەزامەندیی خۆی دەربڕێت تووشی چ ناڕاحەتییەک بوون. قائیمەی کارەبا و ئاو و تەلەفۆنت بۆ دەهێنن بە زیادیی دە هێندە و پەنجا هێندەی حەقیقەت داهاتیشت لە پلەی خەجاڵەتیدایە. تایەی ئۆتۆمۆبیلت دەدزن، قنینەی غاز دەدزن، هەرچی دەستی دزی بگاتێ دەدزرێت. قائیمەی ئاوم لە ٤٨ دینارەوە بازی دا بۆ ٢٨٠٠ دینار، تەقاعودیشم لە سێ مانگدا ٨٠٠ دینارە کە دەکاتە سێیەکە نەفەرێکی کەباب، ئەم وردییاتەش لە چاو مەینەتی گەورە هەر خۆ نانوێنن. ئەگەر حاڵەتی خۆم بکەم بە عەیارە، کە من بە ئاسوودە حیساب دەکرێم، ئەو زمان هەراشی و درۆ و بوختانی ڕامالّم کراوە لە لایەن کەسانی حەیا تکاوەوە چ دەرمانێکی نییە غەیری ئەوەی کە لە ئاست ئەو نامەردانە نیوەبەیتێکی فارسی دەڵێمەوە:

قحبه به مسجد افگند طفل حرامزاده را

واتە: قەحپە منداڵە بێژووەکەی دەهاوێتە مزگەوت.

ئەگەر دەفتەر بگێڕیتەوە بۆ وردە هەرای نێوان خەڵقی کووچە و بازاڕ و دائیرەکانی حکوومەت و خەستەخانەکان و گەراجەکان و کوێ و کوێیەکان سەیر و سەمەرە دەردەچێت. سەرێک خوار کەیتەوە لە مەحکەمەکانی مەدەنی و جەزایی نیمچە قیامەتێکت دێتە بەر چاو. دەفتەرێک بگرەوە بۆ (جنێو)ی دڕندەی بڕندەی ئابرووبەر و حەیاتکێن کە پشتاوپشت هەڵدەکشێ

بەرەو باب و باپیران تا کەشتییەکەی نووح و بەرەژێر دەبێتەوە لە ژنەوە بۆ نەوەی دانەهاتوو هەتا ڕۆژەکەی (نەفخی سوور) کە ئیتر پلەی جنێودان بەسەر دەچێت. هەرچی جانەوەر هەیە کۆ بێتەوە بۆ سازدانی یەک جنێوی عادەتی هەر نازانێ بۆچی کۆبۆتەوە کەچی مرۆی سەروەری جانەوەران لە یەک دەقیقەدا وەک شەستیر جنێو دەردەپەڕێنێ. کیژە عەشیرەتی ناو چیاکان بە بالۆرە جنێو بە یەکتر دەدەن، ئەمەیان یەکێکە لە بژاردەکانی کە بەراستی مەهارەتێکی تێدایە، دەڵێ:

مایني سەر بێ ڕێشم   لە برای خۆمت کێشم

چونکە مایني سەر بێ ڕێشم مایني ڕەوە دەگرێتەوە کە ڕەسەن نییە و بێ حورمەتە و بۆ هەموو ئەسپێک حەلاڵە. ئاخاوتنێکی کە ئاشکراترین و کاریگەریترینی ئامرازەکانی لێهاتوویی مرۆیە بە دەم لایەنی شەڕانیی تاک و کۆمەڵیەوە پتر خەریکی ڕەخنەگرتن و لچکولێو بادان و بێ بایەخکردنی خەڵکە سوودێکی ڕاستەوخۆشی تێدا نادۆزێتەوە ئەوەندە نەبێ کە بە زەدەکردنی خەڵک هەستێکی حەسانەوەی بیژۆک و ناپەسەند دەکات لەوەدا کە نزمکردنەوەی کەڵەگەتەکان بە قازانجی بەژنوبالا کوڵەبنەکەی خۆی تەواو دەبێ، ئەویش هەر بە وەهم و خەیاڵی تادار.

هۆشی مرۆ بە هەموو لایاندا دەڕوانێت و دەتەنێتەوە بەڵام، بێگومان لایەنی سوودبەخش و ڕوونکەرەوە ئەرکی قورسترە تا هی لایەنی بەد. تا دیوارێک هەڵدەنێیت ڕەنج و مەسرەفێکی بەرچاوی دەوێت کەچی تێکدانی بە کیلۆیەک دینامێت لە دە دەقیقەدا ئەنجام دەدرێت. نەمام بە دوو سێ ساڵ بەر دەگرێ و لە پێنج دەقیقەدا بنکێش دەکرێت. تەیارەی دووسەد نەفەری، ڕەنگە، بە دەنکە کفریتێک سەرەژێر بێتەوە بەرەو مەرگستان. هەزاران هەزار منداڵ کە بە ئەرکی پشتشکێن لە ماوەی ١٨ ساڵدا دەگەنە پلەی سەربازی لە ترووکەیەکی چاودا هەڵدەوەرێن، بەزۆریش، بۆ کەیفی پاڵەوانپفێک. کەسانێکی بە فکر و بە کۆشش ڕێگەی بەختیاری و داد ڕوون

دەکەنەوە و نهێنییەکانی سروشت دەکەنە خزمەتکاری کۆمەڵی ئادەمیزاد ژمارەیان لە هەزاریەکی تێکڕای ئادەمیزاد تێپەڕ ناکات. کەسانێکی چرای زانست و کەرامەتی مرۆ دەکوژێننەوە دەیان جار پترن لەو فرشتانە. کاریگەرێکی زێدە مەلعوون ڕۆڵێکی سەرەکیی هەیە لەو لەنگەری وەها بەزیو، ئەویش لە دوو چاویلەی بنەڕەتییەوە زەنە دەکات، یەکەمیان سروشتی گیان لەبەرە کە لە نوختەنیگای ژین و مانەوەوە. بە ناچاری و بێ دەمەتەقە، هاندەری خۆویستی و گومانی زەبری ناحەز و دوژمن هەم پتر بە خۆیەوە خەریک دەکات و هەم کەمتر دەربەستی حاڵ و باری غەیر دەبێت. چاویلەی دووەم ئەوەیە کە خەریکبوون بە بەرژەوەندی غەیر هەم لە بەرژەوەندی بەخشندە کەم دەکاتەوە هەم ڕێی کێبەرکێی وەدەستهێنانی بژێو سەختتر دەکات.

ئەم دەفتەرەی دە هەزار لاپەڕەیی لە وردە شەڕ و نیوە شەڕ و سووککردن و توانجگرتن و بوختان هەڵبەستن و کاری وەها نامەردانە بە بەریەوە هەبوو بێ شەڕی دەوڵەتان و عەشیرەتان، شیرازەی کۆمەلایەتی هەڵوەشێنێت ئەگەر پارسەنگ دەرەوەیەکی یەکجار بنەڕەتی لە پێوەندیی کۆمەلایەتی لەنگەری (پێکەوە ژیان)ی مرۆڤایەتیی ڕانەگرتبایە. هەزاران هۆی لێکتر جودابوونەوەی خەڵک کە لە گەلێک حاڵدا دەگاتە سنووری کوشتن و تالانکردن و حەیا تکاندن نەدەشیا بهێڵێ مرۆڤایەتی لە شێوەی (کۆمەلایەتی)دا ژیان بباتە سەر ئەگەر مومکین بایە هەر جووتە نێر و مێیەک لە کونجێک و ئەشکەفتێکدا خۆیان و بەچکەکانیان بژیێن. هەستی زێدە بەهێزی خۆپەرستی کە تیژترین هەستە لە مرۆڤدا بە تەواوی دەفشێتەوە لە ئاست ئاکامی زراوتۆقێنی هەڵوەشانەوەی شیرازەی (کۆمەلایەتی) چونکە ئیمکان نییە جووتێک بنیادەمی نێر و مێ وەکو جووتێک چۆلەکە و ڕێوی و ژیشک و هەرس ژیانی سەربەخۆ و دابڕاو لە کۆمەلایەتی بەسەر ببەن. خۆ ئەگەر بە پاڵەوانیفیش ژیانی (تاک خێزان) ڕابوێرن هەنگاوێک لە فراژووتنی

(ژیاری – حضاري) بەرەوپێش نابنەوە. ڕەنگە لەو تەرزە بارەدا فەرهەنگی ئاخاوتنیان لە سەد وشە تێپەڕ نەکات. دوای ئەو ڕوونکردنەوەیەی پچڕپچڕ و نیوداشت لە خۆمان دەپرسین: شەڕ چییە؟ ڕاستییەکەی باشتر ئەوەیە بپرسین، شەڕ لە چییەوە پەیدا دەبێت؟ چونکە (شەڕ چییە؟) بە دوو ڕستەی کورتیلە لێی دەبینەوە و دەڵێین: شەڕ تێک هەڵقژانی لەشکری دوو دەوڵەتە[٢] بە چەکی سەردەم. وەڵامدانەوەی (لە چی پەیدا دەبێ؟) وەها سادە نییە.

لە ڕۆژگاری کۆندا کە (گەل) دەورێکی بەرچاوی نەبووە لە ڕەنگڕێژکردنی کاروباری سیاسەت و شەڕ و ئاشتی و ئابووری و تیجارەت، مجێزی سەرۆک و دەستەودایەرەی حوکم بڕیاری داوە لەسەر شەڕ، ڕەنگە لەو بڕیارەشدا لایەنی پەسەند هەبووبێت وەک دەستخستنەوەی مافێکی دۆڕاو وەیا پەکخستنی جیرانەکەی کە خەریکی هێرش بێت، بە زۆریش بڕیارەکە لە زەمینەی بە خۆدا ڕاپەرموونی لایەنی هێرشبەر لە زاڵبوون بەسەر ناحەزدا دەرچووە چونکە خێرات و بەرەکاتی تالان و گرتن و بەستن و دیلکردن لەوانەیە مرۆی مام سەلامەتۆکەش داڵدە بدات.

بێ ئەوەی ناچار بین دەفتەر بگرینەوە بۆ دەورکردنەوەی ئەو هاندەرانەی لە کۆن و نوێدا دەوڵەتێکی خستۆتە سەر باری دەسدرێژی لە دەوڵەتێک یان وڵاتێکی بێخاوەنی وەک جەزیرەیەکی دوورەدەستی ناو دەریاکان، دەتوانین بە قیاس لە هێرشی منداڵێکی تەنومەن بۆ سەر منداڵێکی بێهێز یان ناچارکردنی وەرزێرێک لە لایەن ئاغایەکی زۆردارەوە تێ بگەین فلانە زلهێز وڵاتێکی بێهێزی داگیر کرد یان شەڕی فرۆشت بە دەوڵەتێکی مامناوەنجی بۆ هەر ئامانج و تەمایەک بێت. هەڵبەت ناشێ خەیاڵ بکەین کە هەموو جاران مەسەلەی شەڕفرۆشتن بە غەیر ئەو سادەیەیە کە لەو چەند دێرەدا باس کرا، چونکە گەلێک لایەنی ئەندێشە بەخەبەر دێت لە ئاست تەمای دەستدرێژیکردن بۆ سەر دەوڵەتێک هەر چەند لە کۆندا مەسەلەکە هێندە گرێیاوی نەبووە لە چاو حاڵەتی ئەم ڕۆژگارەدا (نامەوێ حاڵەتی کۆن و

سـەردەم شیتەڵ بکەم. تەنها هەبوونی «عصبة الأمم» و مەحکەمەی لاهای و دواتر نەتەوە یەکگرتووەکان و مەجلیسی ئەمن، بەسە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم لایەنە).

کاریگەرەکان و هاندەرەکان لە نوختەنەزەری هەڵایسانی شەڕەوە، لە کۆنەوە بۆ نوێ. گۆڕانی زۆر و بنەڕەتییان بەسەردا هاتووە: (١) بە یەکتر بەسترانەوەی پێوەندییەکانی نێوان دەوڵەتان و (٢) وشاری ئابووری بۆ سەر سیاسەتی دەوڵەت و (٣) دەنگی میللەتە پێشکەوتووەکان لە سەروبەری کاری دەوڵەت و (٤) هەستیاریی بیروڕای جیهانی لە ئاست هێرشی ناڕەوا و (٥) تەجرەبەی تێشکانی بەشێک لەو هێرشانەی دوای سەرکەوتن ڕوویان دا. بەراوردێکی هێرشی ئیتالیا لە سییەکاندا بۆ سەر حەبەشە بکەیت لەگەڵ هەرای کوێت کە شەرعییەتی دەوڵەتە یەکگرتووەکان و بڕیاری مەجلیسی ئەمنی لەگەڵدا بوو، لێت مەعییەن دەبێ کە حاڵوباری سیاسەتی نێو دەوڵەتان زۆر گۆڕاوە.

لەگەڵ ئەمەشدا، جارێ، ئاه و نزای میللەتی ژێردەست زۆری ماوە بگاتە بەر گوێی جیهانێکی لە دەستی بێت مافی ڕاستەقینە بدۆزێتەوە و داڵدەشی بدات. لێرەشدا دەبێ بزانین میللەتی کەمهێز و ژێردەست لەم جیهانەی دواکەوتوو خۆی سەبەبێکی بنەڕەتییە لە تراجیدیای پێشێلبوونی چونکە، بەزۆری، قەسابخانەی داخیلی لە وڵاتەکەی خۆی دەڕەخسێنێ یان لەگەڵ جیرانێکی دواکەوتووی وەک خۆی دەکەوێتە خوێنرێژی. بەشێکی زەق و زۆپی وڵاتی دواکەوتوو بە جۆرێکی وەها کەودەنانە و بێ عەقڵانە ڕێی تێری و هێمنی لە ڕووی خۆی دەبەستێت لزووم بە شەڕی ناوخۆیی و بە هێرشی دوژمنی تاوانبار ناهێڵێت. دەوڵەت هەن دانیشتووانیان خەریکی لە برسان مردنن کەچی سەرۆکەکانیان لەبەر زێدە تێری و کەیف و سەفا خەریکن شەق دەبەن. دەک هەزار جاران شەق بەرن، لە پرۆپاگاندەش دەبردرێنە ڕیزی فرشتە و پێغەمبەران. خوێنمژە زلەکانیان بە زەبری قەمچی و

تۆقـاندن، بـه درێژاییـی ڕۆژگـار، هـەڵیـان دەپەڕێن لـه نوێژی مـنەتبـاری و سـپـاسگوزاری تا هـەر جـۆرە زەلیلکردنێکی بەسـەریاندا بسـەپـێ دەخرێتـه قـاڵبی وەفـا و ئەمـەکـداری بـۆ سـەرۆکـە نـامـەرد و سـتـەمکار و بێ شـەرەفەکانیان. هەڵبـەت ئاکامی سڕی و بێـهۆشـی و دواکەوتوویی هەمیشـه بریتی دەبێ لە قـەسـابخـانـه و بەندەخانـەی خەڵکی ڕەشـوڕووت: «کامی کچ و هـەتیوی شیرین بێ ڕایدەکێشن».

بە کـورتی، گـیـان و شـەرەف و مـاڵی ئەو جـۆرە نەتەوانـه هـەمـیـشـه لە تاپۆخانەی مێژوو بە ناوی سەرۆکەکانیان تۆمار دەکرێت.

لە کـۆندا بڕیاری شـەڕ و ئاشـتی لە دەست سـەرۆکـایەتیی دەوڵەتدا بووە. لەم ڕۆژگارەدا دوو کاریگەر لە پێنج کاریگەرە باسکراوەکان دەوری سەرەکی دەبینن:

یەکـیـان حـاڵەتـی دەوڵەتە دەسـەلاتدارەکـانـه لە سـەلماندن و نەسـەلماندنی هێرش بۆ سەر غـەیر. ئەوی دیکەیان بەرژەوەندی ئابووریی دەوڵەتێکی تەمای هێـرشـبـردنی لە دڵدا بێت، لە (ئـابوور)یش مـەبەست خـاوەن سـەرمـایە و فابریقە و هۆی گوێزانەوە و نەوت و، چی و چییە نەک وردە سەرمایەی بازاڕ و شەقامەکان. لزووم نابینم درێژی بدەمێ، چی گوترا زیادە لە پرسیارەکە.

کە دیقەت دەگرم لە دەقی سـوئالەکە بەو خەتەی خۆت وا دەزانم، ڕەنگە من بەم شـێـوەیەم نووسـیـبـێت «... بەچکەی شـەیتـانی خـزمـەت کـردوو لە دەروونـاندا...». (١)

– لابردن و گۆڕینی ڕێژیمێک لەسـەر حـوکم بێ خـوێن ڕشتن بە لای کارل پۆپەر، کـەڵە فـەیلەسـووف و زانـای سـەردەمـەوە، گـرنگتـرین و گـەورەترین خـەسلـەتی دیمۆکراسـیـیـە. بە بیروباوەڕی ئێـوە دیمۆکراسی لە چ پنتێکی دیکەدا بایەخ و سەنگ و بەهای خۆی دەنوێنێت؟

ڕاسـتـیـیـەکەی ئەگـەر شـتێک لـە قسـەی پۆپەر نەپـەڕیبێت نازانم بۆچی

هەناسەی خۆی سوار کردووە بۆ گۆڕینی ڕێژیم بەبێ خوێن ڕشتن چونکە ئەگەر بشێ ڕێژیم بێ خوێن لا چێت موشکیلە لە بەیندا نامێنێت. لە هەڵبـژاردنی نوێنەران بە ئاسایی و بە فەرمانی قانوون گرووپێک دەبن بە نوێنەر و حکوومەتێکی تازە دادەنێن، هەر وەک دەشێ خەڵک دەنگی خۆی بدات بە هەمان حکوومەت.

لە ئاست پرسیارەکەت دەربارەی بایەخ و سەنگ و بەهای دیمۆکراسی. بایەخی هەرە هەرە زلی دیمۆکراسی لەو هەڵبـژاردنەی نوێنەراندایە کە بە ئازادی دەنگی زۆرینەی خەڵکیان بۆ هاتووە و حکوومەتی نوێ دادەمەزرێنن یان ڕازی دەبن بە حکوومەتی کۆن. ڕەنگە کەسانێک هەبن بە بۆرە تەئویل بایەخی ئازادیی هەڵبـژاردن بدزنەوە لە ناوەڕۆکی دیمۆکراسی، لەوەشدا لایەنگری دیکتاتۆرایەتی دەبن بە با هەڵدانی تەعبیر تا دەشێ سپی ڕەش بێت یان بە پێچەوانەوە کە دەڵێن: دیکتاتۆرایەتیی دیمۆکراتانەی گەل. هەڵبەت ئەم فاکوفیکە گاڵتەکردنە بە ئاپۆڕەی میللەت و بەهەشتی کەمایەتیی حوکمدارانە. ئەو خۆ هەڵخەڵەتێنانە (کە زیرەکانە دەیگۆڕن بە خەڵک هەڵخەڵەتێن) دوژمنی بابەکوشتەی ئادەمیزادن. لە ئازادیی خەڵکدا خۆیان دەبن بە ماسیی وشکایی.

من کە هەڵبـژاردنی ئازاد دادەنێم بە بەردی بناخەی کامەرانی و داد، دەزانم هەرچی ژێرخان و ژوورخان هەیە لەو ئازادییەدا دەکەوێتە جغزی خواهیشی میللەت. پۆلیس پێم ناوێری، مەحکەمە بەرتیل وەرناگرێ، وەزیر حەیای خۆی دەپارێزێ، عورفی و مورفی دەتۆپن، خولاسە حکوومەتی ژێر سێبەری هەڵبژاردنی ئازاد خۆی لە زاکەزاکدایە بە دەست میللەتەوە.

نەکا قسەکانم سەراوی خۆ بنوێنن، بە عەرزی خوێنەر ڕادەگەیەنم کە دیمۆکراسی ئەو کارە ئاسانە نییە کە لە سەر ڕووی کاغەز و لە لالغاوەی زاراندا سووک خۆ دەنوێنێ. ئەشەدو بیللا ئەگەر میللەت ژیر و هۆشیار و

خوێندەوار و تێگەیشتوو نەبێ هەر بە خەیاڵیدا نایەت چۆناوچۆنی دەنگدان دەبێتە بریانی و پەقلاوە یان گۆژاڵ و قرژاڵ. لێرەشدا دەرفەت نییە بە بەر شەرحەوە بنیشم.

– گوتراوە «دەسەڵات ناهەقی دروست دەکات و ناهەقیش دەسەڵات دەخولقێنێ»، بەلای باوەڕی ئێوەوە دەسەڵات چییە؟ دەسەڵاتی هەق و یەکسانپەرست چۆن دروست دەکرێت؟

ئەو گوتەیە وەکو پەندێک زیلی هۆشیاربوونەوە لێ بدات بۆ لغاوکردنی دەسەڵات نەوەک نەفسی حەزۆک ڕوو لە ستەم بکات نرخێکی مەعنەویی پێوەیە، کەمیش نییە نرخەکە، بەڵام هەر چونکە سنووری دانەناوە بە دەوری دەسەڵاتەوە ئایا چ دەسەڵاتێک و چەند دەسەڵات و لە چ حاڵ و چ باردا، بە حەتمی ناهەقی دروست دەکات، بەشێکی زۆری بایەخەکەی لەدەست داوە. وەک کە پەندیارێک بڵێ: چاکە بکەن خراپە مەکەن بێ ئەوەی چاکە و خراپە دەستنیشان بکات بە خۆڕایی خۆی ماندوو کردووە.

دەسەڵات خۆی لە خۆیدا هاندەرە بۆ دەستدرێژی بەڵام لە هەمان کاتدا پێداویستێکی هەرە هەرە بنجی و بنەڕەتییە بۆ ئاسوودەیی و داد و ژیار و زانست و پێشکەوتن لە قاڵبی دەسەڵاتی حکوومەتدا. بەڵێ، حکوومەت فرشتە نییە بەڵام بە هەمەهاڵ بێ حکوومەت کۆمەڵگەی ئادەمیزاد ترووسکەی خێر و خۆشی بە خۆیەوە نابینێت. دەسەڵاتداری ستەمکار لە بێ هێزیی حکوومەت هەل وەردەگرێ بۆ هێنانەدیی نیازە بەدەکانی. لە نموونەدا دەڵێم: زۆردار کە بەرتیل دەدا بە مەئمووری حکوومەت تا ڕادەیەک سەری دانەواندووە، هەموو جارانیش بەرتیل نابێتە نرخی سوودی ناڕەوا. هەڵبەت دەزانم و دەزانیت لە وڵاتی دواکەوتوو حکوومەت پتر بە لای دەسەڵاتداردا دەشکێتەوە. زۆر جاریش زوڵم بێباکانە و ئاشکرا ڕوو دەدات بەڵام بێ هێزی حکوومەت هەژار و بێ دەسەڵات دەبن بە گێرەی خەرمان. پارسەنگدانەوەیەک لە زوڵمی دەسەڵاتداردا ئەوەیە کە وا بە زۆری خاوەن

دەسەڵاتەکان لەسەر تەماع و فیز و ناز دەبن بە ناحەزی یەکتر لەوەشدا بێ دەسەڵات نەختێک باری سووک دەبێت. مەشوورە لە کوێیێ دەگوترا کە ئاغاکان نیزاعیان پەیدا دەبوو شێخ غەفووری تاڵەبانی دەیگوت: کورینە، هەر نەوت، نەوت. مەبەسی ئەوە بوو نەوت بخەنە سەر ئاگری نیزاعەکە، بۆ خاتری خەریکبوون بە نیزاعی خۆیان.

هەتا لە بیرم نەچووە با بڵێم: دەسەڵاتی زانست و تەکنیک و ئیبداع و وزەی ژیار (حضارة) ناشێ بۆ لای بەدایەتی بېردرێتەوە، بگرە ئومێدی دوارۆژی مرۆڤایەتی بەندە بەو ماکە گەشانەوە. لە نموونەدا دەڵێم تۆ کە سواری فڕۆکە دەبیت ڕەفتارت زۆر جودایە لەگەڵ دەمی سەفەرت بە وڵاغ. بەرهەمی زانست و ئیبداع مرۆ ڕادەهێنێت بە جۆرێک پیشە و سلووک کە شایانی ئەو بەرهەمانە بێت. کاروانچی کە لە وڵاغەکەی قەڵس دەبوو تێی بەردەبوو بە تێلایان ئەمما کەس دڵی نایەت بە تێلا وەرگەڕێتە ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن و ئۆتۆمۆبیلەکەی لە حاڵی سەکەتبوونیاندا. ڕۆیشتنت بەسەر شەقامی قیرتاودا زۆر جودایە لەگەڵ قوڕشێلانی کۆنە کۆڵانانداا. دەسا دیتوومە کەسانێ میزیان کردۆتە ناو ئاوی جۆگەی حەمامۆک کە ئەوسا پرۆژەی ئاوی لوولە نەبوو، لە خوارتر خەڵکەکە ئاوی لە جۆگەکە دەخواردەوە و بە جەڕە و گۆزەش دەیانبردەوە بۆ ماڵەکانیان. تۆ بڵێی هەمان کەسەکان خەیاڵ بکەنەوە هەمان دەستوور لەگەڵ تانکیی ئاوی لوولە ڕەفتار بکەن؟

لە بارەی پرسیارت: (دەسەڵات چییە؟)وە دەشێ پێناسەی جودا جودای بۆ هەڵنرێت لەلایەن خەڵکەوە، من دەڵێم: دەسەڵات بریتییە لە وزەی هێنانەدیی ئارەزۆ (ئارەزۆ هەموو ئامانجێک دەگرێتەوە) ئیتر ڕەوا بێت یان ناڕەوا. وزەش لەمیان بۆ ئەویان خوار و ژووری هەیە، وزەی تاکە کەسیش هەموو نیازێکی پێ دەردەست ناکرێت وەک کە تاکێکی دەسەڵاتدار نەتوانێ دێیەک ملزەم بکات، پێی دەکرێ هێندێکیان بهێنێتە ئاڵقەی دەسەڵاتی خۆی.

– دەسەڵاتی هەق و یەکسان پەرست چۆن دروست دەکرێت؟

زۆر بە ئاسـایی و بێ هەناسەسـواری پێت دەڵێم: هەق و داد و یەکسـانی بەو جـۆرە دروست دەبێ کە گەلی سـوێد و نەرویج و کـوێ و کوێ دروسـتیـان کرد. جیهانی پەنجا و سێیەم ئەگەر کیفی چەند هەزار ساڵەی شەختەکردن دانەماڵێ (وەک کە مـار بەهاران کیفە کۆنەکەی دادەماڵێ) و بە حاڵەتی Met-amorphosis دا تێ نەپەڕێت ڕۆژگارەها بەسەر دەبا لەو قوڕەی تێی چەقیوە.

تەنها یەک چارە هەیە فریای بکەوێت ئەویش جیهانی پێشکەوتوو (جیهانی مـرۆی ڕاسـتـەقـینـە) بە هەمـوو هێزی خـۆیەوە تێی بنووسێت و سـەرکـەلی بکاتـەوە بۆ هەرێمی دنیـای ڕوون. مـامـەگـێلەی دنیـای شـەپـڵـتـە خـۆران و مـەیموون پـەرسـتـان پرخـەی خـەوی چل سـاڵەی دێو و درنجانی لێوە دێت و هەر بە تەمایە نوێشی بکاتەوە بۆ خەوێکی، ئینشـاڵڵا، سەد ساڵەیی. براکەم، کاکە گیان، کوڕی خاس، مەسەلەی دروستکردنی هەق و یەکسانی بەندە بەو مـەرجانەی ئامـانجی وەها دوورەدەست و ئەریسـتۆکرات و بە فیـزوناز داوای دەکات. کە قسە بهێنێتە سەر حاڵەتی کورد دوو ئیحتیمالی لە پێشە، یەکیان ئەوەیە بـۆی بلوێ حکوومـەتێکی کـوردیی سـەرلەبەری کـوردسـتـان دروست بکات، دووەمـیـان ئەوەیە بە کـەرتوپەرتـی بمێنێـتـەوە بۆ مـاوەی عـەقڵ تێبـڕ نەکردوو. بە خێر و سەلامـەت کە حکوومەتی دامەزراند، لە تەپڵی بنی گۆمی چەند هەزار مـەتریـیـەوە لەوژەکـە لەوژەکـە بە پێـپلکەی هەزاران پلـەییـدا هەڵکشـێت، حـاڵوباریش لەبار بێت و یاریدەدەریشی هەبێت و خـۆیشی هۆشـێکی هاتبـێـتـەوە کـەللەیەوە. ئەمـجـا بزن شـیـردالۆ داپیـردا داپیـر کلکەقولێی وێدا زەنگوڵەیەکیشی بەسـەری کلکیـەوە خرابێت. لێمان پیرۆز بێ.

ئیـحـتـیمـالی دووەم کـە کـورد بە کـەرتکراوی بمێنێـتـەوە. لە هەمـوو ئەو ڕۆژگارانەدا کـە کورد دیلی بێگانە بێت پشکی بەدبەختی و هەقـخـوراوی و بێڕووەتیی ئەوە دەبێ کە پلەی دڕندەیی و ستەمکاریی باڵادەست لێی خـۆش دێت. هەڵبـەت باڵادەست بەسـەر کـورد و غـەیری کـوردەوە چاوەدێرییـەکی

سیاسەتی جیهانی دەکات کە وا پێ دەچێ، لەگەڵ دڕندەیی زەق دانووی ناکوڵێت. لەوە بەولاوە قسەکردن لە چارەنووسی کوردی قالوبەلایێ دەبێتە کاری ڕەملگرەوە.

دڵی خۆت مەدە خولیای دروستکردنی هەق و ماف و یەکسانی لە حاڵێکدا ناتوانین دەست لە براکوژی هەڵگرین. ئەمە دەڵێم لەو ڕووەوە کە ئەگەر مەبەستت لە پرسیارەکە وەلامێک بێ لە منەوە بۆ هەموو مرۆڤایەتی، من هەر ناچارم ڕووی پرسیارەکەت بەلای کورد و ئەمسالی کورددا بشکێنمەوە:

کە من نەخلی مرادم بێ سەمەر بێ

بە من چی باغی عالەم جوملە بەر بێ

ئێمە و میللەتانی وەک ئێمە لە چاو دەیان میللەتی ئەم جیهانە لە سوالکەرێک تێپەڕ ناکەین، قسەمان ئەگەر ئەڵماسیش بێ کەس نیوە پیازێکی پێ نادات هەر نەبێ چونکە زمانمان کەسی بێگانە تێی ناگات چ جایی ئەوەی نووسراومان بکڕن. سوئالێکی تۆ دەیکەیت و جەوابێکی من بۆتی دەنووسم وەک «بانگی ناو کدوولە»[٣] لە بانگدەر بەولاوە (کە کوردەکەیە) کەس نایبیسێت. ئەوەی ڕاستی بێت هەر پرسیارێکی بە تەمای وەلامی پێوراو و کێشراو و ئەزمووراو بێ، جێی نابێتەوە لە دەفتەرخانەی میللەتی بێ سەواد و شەپڵتەخۆر. کەمتاکورتێکی خوێندەواریان تێی دەگەن بەلام یەک مەیدانە ئەسپ لە هەموو کوردستانی خۆمان پەیدا نییە بیروڕای مرۆڤانە بە مێوان قبووڵ بکات. لە دەستەواژەی (میللەتی بێ سەواد) مەبەستم تەنها نەخوێندەواری نییە. خوێندەواری کورد زۆرن لەوانەی خەیاڵی بێ بنەما دەکەن بە زەمینەی فەلسەفە و پڕۆژەی خەبات. دوور مەڕۆ، خەباتگێڕە خوێندەوارەکانمان دەماری خۆیان و میللەتیان هەڵدەبڕنەوە. چ تاکە کەس بێت و چ گرووپ و حیزب و حکوومەتیش بێ ئەگەر ژێرخان و ژوورخانی ٢٠٠ ساڵەیی نەبێت، بە ئەهلی سەدەی بیستەم حیساب ناکرێت

چ جـایی بیسـت و یەکەم، کـە دەڵێم (تاکـە کـەس) بێ ژوورخـان و ژێرخـان، قبـوڵ ناکرێت، مـەبەس ئەوەیە مـیـراتگری کەلەپوورێکی دوو سـەد سـاڵی بێت نەک دوو سـەد سـاڵ تەمـەنی بێت بـە ژوورخـان و ژێرخـانـەوە، کەلـەپووریش بالۆرە و کەوشـەک و (بابی بابی عەولای ڕابی تەقڵەی لە چەندان دابی) نییە. میللـەتێک شیـرمژی ڕێنێسـانس نەبێت هـەر ئەوە دەبێت کـە لەبەر چاوتدایە و تازە بە تازە ئافرەت لە ئەفغـانسـتـان دەرگەی لەسـەر دادەخرێت. وا لێرەشدا دەڵێـمـەوە، بۆچی ئافـرەتی جـیـهـانی هـەزار و سـێـیـەم هـەڵناگـەڕێتـەوە لەو دیلیـیـەی بـەسـەریدا سـەپاوە؟ چ دەدۆڕێنێ لە هـەڵگەڕانەوە؟ ئەمما چ بڵـێین لەگـەڵ بیـروڕایەکی کـە ئافـرەتی بە (عـورة: عـەورەت) داناوە ئافـرەتەکـەش سەلماندوویەتی؟

یەک تێــبــینیی بچــووکم هەیە لە (دەســەڵات و نـاهەقی) و (ناهـەقی و دەسەڵات) کە یەکتر بخولقێنن. من دەڵێم: دەسەڵات بە بەریەوە هەیە ناهەقی بخولقێنێت ناهـەقیش لێی دەوەشێتەوە ناهـەقییەک بخـولقێنێ کـە دەسەڵاتی ستەمکارە.

هەویری ئەم پرسـیـارە زۆر ئاوخـوازە بەڵام ئەو هـەقـەی بەسـەرمـانەوە نییـە پشـووی بۆ درێژ کەینەوە و پرسـیـار هـەڵسـتێنین و بڵێین: قانوون بۆ سـوودی گـشـتی و ئاسـوودەییی گـشـتی ڕێـک دەخـرێت و لە ئـەنجـامی لێکدانەوەی پسـپـۆڕانە دەق دەگرێت کەچی وەها دەبێ مـادەیەکی قـانوون یان قـانوونێک سـەرلەبـەری زیانبـەخـشـە. قـسـەشـمـان لە قـانوونێک نیـیـە دوژمن ڕێکی خستبێت؟ یەک لەوانە قانوونی (إصلاح زراعي) تا بڵێی بەدفـەڕ بوو، لێرەدا دەسـەڵات و ڕەوایییـەکی شـۆڕشی ١٤ی تەمووز کـە خـەونی پێوە دەدیـترا بوو بەهۆی ناهـەقی. بێوەژن هـەبوو پێنج دۆنم زەویی بە میرات بۆ مـابۆوە قانوون لە دەستانی دەرهێنا گۆیا (إقطاعي)یە کەچی هەندێ کەس ملیۆنەها دیناری ١٩٧٠ی وەرگرت لەبری ئەرزێکی داخیلی (أمانة العـاصـمة)یە گۆیا ئەمـیـان بۆرجـوازیی وەتـەنی حیسـاب دەکرێت. دواتر کـەسـانێک پینـە ئەرزێک نەبوو

لەسەری بخەون بوون بە خاوەن سەدان هەزار دۆنم، لێیان پیرۆز بێ.

– بەشی هەرە زۆری ڕاپەڕین و بزووتنەوەکانی کورد دەچنە خانەی بەرگری لەخۆکردن و ملدرێژکردن بۆ بەر کوتەکی داگیرکەر، نەک دەرچوون و هەڵمەتبردن و بەرپاکردنی شۆڕش، یا وەک دەڵێن تۆپەکە هەمیشە لە گۆڕەپان و گۆڵی کورد خۆیدا بووە، ئەمە هۆی چییە؟ لە فەرهەنگی فکری و سیاسیی ئێوەدا شۆڕش چ پێناسەیەکی بۆ دانراوە؟ بە کێ دەگوترێ شۆڕشگێڕ؟ شۆڕشگێڕی ڕەسەن دەبێ چۆن بێت؟

من لە نووسینی کۆنترم گوتوومە: لەپاش تێکچوونی دەوڵەتی ماد، کە باپیری کوردانن، تێکڕای کورد و کوردستان کەوتە نێو ئاڵقەی سێ بنگەی ژیاری (حضاري) و ئابووری و سیاسییەوە کە بریتی بوو لە (١) ئیخمینی، (٢) چی پێی دەگوترێ ڕۆمان و گریک، (٣) بابل. بە درێژاییی مێژووی پتر لە ١٩٠٠ ساڵ (واتە لە نێوان ٢٥٥٩ پ.ز، و ٦٦٠ د.ز. یەکەمیان تێکچوونی میدیایە، دووەمیان هاتنی ئیسلامە بۆ سەر ساسانییەکان)، کورد لە کۆیلەیی بەولاوەی بە خۆیەوە نەدیتووە. لەوساوە هەتا ئێستاش کورد (سەرمایە)ی نەبووە بیکاتە بژێوی ڕاپەڕینێک چونکە داهاتی ساڵانەی وەک ئاوڕێژی چیاکانی، ڕژاوەتە ئەو سێ مەڵبەندە تا ئەوەی (صراف)ێکی کورد لەماوەی پتر لە ١٨٠٠ ساڵ پەیدا نەبووە چ جایی بانکێکی کورد. ئیسلامەتی کە حکوومەتی ساسانییانی تێک دا بەشێک لەو گەلانەی شیمالی سنووری ئێران بوون بە خاوەن حکوومەت چونکە وڵاتیان دوور بوون لە هێزی عەرەب، هەرچی فارس و کورد بوو نزیک بوون لە ناوچەی حوکمی ئیسلام بەتایبەتی کوردەکە کە جیرانی دەرک بە دەرکی عەرەب بوو، سەر لە نوێ کەوتەوە نێوان چەند دەوڵەتێکی وەک فارس و تورک، کە تورکەکە دوو پارچەی کوردستانی لە دەستدا بوو (بگرە سێ پارچە، بە هی سووریەوە). بێ ئەوەی دەفتەری سپی بخوێنمەوە دەڵێم ئەگەر هاتبایە کوردەکە سەرلەبەری بەردەستی یەک حکوومەت بووایە لە دوو ڕووەوە بە

قازانج دەگەڕا: یەکیان ئەوەیە لە دەرفەتدا یەخەگیری یەک دوژمن دەبوو نەک دوو و سێ. دووەمیان ئەوەیە (دیسانەوە دەڵێم لە دەرفەتدا) هەموو کوردەکە نەک سێیەکی و چواریەکی پەلاماری تاکە دوژمنەکەی دەدا. ئەمە دەڵێم بە پشت ئەستووریی ڕاستییەکی بەدیهی کە ئەگەر هەموو کوردەکە بەردەستی تورک بووایە ژمارەی پتر دەبوو لە تورک هەروەها بنگەی ئابووری و حوکم و زانستیی پتر دەبوو لە کوردستانێکی سێ لەت کراو.

دەبێ بزانین کە کورد یەکیەتیی (وڵات)ی بۆ ڕێک نەکەوت و ڕووبەڕووی واقیعێکی دژواری نەفەسبڕ بوو، لەلایەن ئابوورییەوە هەمیشە لەژێر سفرەوە بووە بە پێی قیاسی تفاقی شۆڕش «چاکترە بڵێین هەڵگەڕانەوە. چونکە بەر لە سەدان ساڵ وشەی شۆڕش جارێ پەیدا نەبووبوو»، کە یەخەگیری دەوڵەتێک دەبێت. ناوناوە عەشیرەتێک بە ناچاری و لەبەر زێدە ستەم یاخی بووە لە حکوومەت، هەموو جارانیش عەشیرەت تێ شکاوە.

یەکپارچەبوونی وڵاتێک لە جیاتیی سێ پارچەیی و چوار پارچەیی نیعمەتێکی بێ مزە و ئەرکە چونکە لە هەموو حاڵاندا (یەکبوون) ئامانجێکی زێدە گرنگ و بنەڕەتیی نەتەوانە، تا ڕادەیەک، ئێستاش نەتەوە لەباری تایبەتیدا کە بۆی ڕێک کەوت بەشێک لە وڵاتی جیرانەکەی دادەبڕێت بۆ خۆی جا ئەگەر جیران تێروتەسەل بوو کەس تەمای لێ نانێت.

لەم سەردەمەدا حاڵی کورد و دراوسێکان و هاوپشکەکانی هێندەی ڕۆژی نیوەڕۆ ئاشکرایە. پرسیارەکەی خۆت بخەرە بەر تیشکی ئاخەلێوەی سەدەی بیستەم و فەجری بیست و یەکەمەوە، کە زانیت کوردی ڕۆژگاری زانست و تەکنیک لەگەڵ هەموو هەڕەشەی کوشندەی تێیدایە و بە دوورییەوەیە ئەمجا لە نێوان سێ ڕێی حیکایەتان کە یەکیان ڕێی هاتە و یەکیان هی نەهاتە و یەکیان هی هات و نەهاتە مامە کوردە بێ دوودڵی مل لە ڕێی نەهات دەنێ ئیتر بۆچی سەرت سوور بمێنی لە کوردی کۆچەری لەتکراوی بەر لە ٥٠٠ – ١٠٠٠ ساڵ نەزانێ و نەتوانێ عەقڵ و هێزی پاش ١٥٠٠ ساڵی هەبێ بۆ

دروستکردنی دەوڵەت؟ کە نەخوێندەواریش بوو، نانیش کەم بوو، دوژمنی زۆر بوو، بە دووی کلکی مەڕ و مانگاوە خەریکی کولەمەرگی بوو، نەیدەزانی حکوومەت چۆن دادەنرێ، بە خۆی ڕەوا دەدیت پەندی «مریشک هێلکەی قاز بکات پاشەڵی دەدڕێت» حیکمەتی هەموو عومری بوو. من تێ ناگەم، کە ئەم پرسیارە هەڵبستێت بۆچی پرسیارێکی دیکە هەڵنەستێت کە بڵێ: ئایا لەبەر کام هۆی بەرهەڵست ئوتێلی ٢٠ نهۆمی بەر لە ٢٠٠ ساڵ لە عەبابەیلێ دروست نەکرا؟ مانای چی بێ فابریقەی لۆکەڕێسی لە بیتوێن پەیدا نەبووبێ لەو ڕۆژانەدا کە شێخ مەحمود حوکمداری سلێمانی بوو؟ کوا خەتی شەمەندەفەری نێوان قەڵادزە و ڕەواندز؟ سپاس بۆ خوا کەرتی (دز) لە هەردوو ناودا بە واتای (دژ – قەڵا) هاتووە نەک دزی شەو؟

تۆ چاوپۆشی بکە لە دانەمەزراندنی حکوومەت، شۆڕش، نازانم چی و بادەوە سەر ئەلفوبێ کە ئەرکی نییە. تاکە یەک کتێبی کوردیت نییە لە هەموو کوردستانی پان و بەرینی دوو، سێ سەد ساڵ لەمەوبەر، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ کەمتاکورتێکی شیعر و عەقیدە نەبێ هەر هیچت نییە لە نووسینی کۆندا. باوەڕ دەکەم ئەگەر یاخیگەرێکی کورد توانیبێتی بەر لە ٥٠٠ ساڵ حکوومەتێکی ناوچەیی تێک بدات، گورج ڕەجای دەبردە بەر ناسراوێکی غەیری کورد لە رووی مەرحەمەتەوە ڕازی بێت بە سەرۆکایەتیی دەوڵەت یان ئیمارەتەکەی؟ لەمەدا نەختێک بەلای نوکتەدا چووم بمبوورن هەرچەندە لەسەر هەقیشم.

چیی تر لەسەر ئەم خاڵە نارۆم، چ پێناسەیەک بۆ شۆڕش دادەنێم؟ بەر لەوەی من یا غەیری من پێناسەی بۆ شۆڕش دیاری کردبێت شۆڕش کە لێرە و لەوێ رووی داوە.

بەلای تەبیاتی منەوە یەکەم شۆڕشی پڕ بە پێستی پێناسەکەی خۆی شۆڕشی فرەنسە بووە هەرچەند لە ئاکامدا خۆی فشاندەوە، بەمەشدا کۆتاییی بە گەپێکی خوێناوی و مردەزاد هێنا. ڕاستییەکەی، هەروەک

ڕەمزی H_2O دەلالەتی (ئاو)ی هەیە و پێش دۆزینەوەی ڕەمزەکە ئاو هەر ئاو بوو، شـۆڕشـیش بێ پێناسـە ڕووی دەدا. لینین لـە نووسـینێکی گوتوویەتی شـۆڕش بـەندە بە دوو مـەرجـەوە (١) نەمـانـی ئیمکانـی ڕازیبـوونی خـەڵک بە دەوامـەی حـاڵەتی واقـیع. (٢) بێ دەسـەڵاتیی حکوومـەت لە بـەردەوامکردنی خـۆی. مـن پێـشـتـر ڕەخنـەم لەم بۆچوونـەی لینین نـەگـرتووە، بـا بڵـێین لێی بێدەنگ بووم، سەبارەت بەو ڕاسـتییە کە ڕەخنەگرتنەکە فەرقێکی ئەوتۆی بە بابەتەکەی نووسین نەدەکرد. وا لێرەدا دەڵێم مومکینە شۆڕشـێک سەرکەوێت هەرچەنـد ڕێژیمیش گـەندەڵ نەبـووبێت وەک شـۆڕشـی ١٤ی تەمـووزی ١٩٥٨ کـە ڕێژیمـێکی زێدە ڕەگ داکـوتاوی هەڵکەند، ئەوجـا ئـەکـەر لیـوای بیـست ڕێگەی بەسەر بەغداوە نەبووایە شۆڕش هی ڕوودان نەبوو.

کە بتەوێ لێم پێناسە بۆ شـۆڕش هەڵێنم دەڵێم و زۆر بە سـادەییش دەڵێم: شـۆڕش بریتـییـە لە هەڵگەڕانەوەی بەشـێکی زۆری مـیللـەت دژی ڕێژیم بە نیازی لادانی.

لەمـەدا سـەرکـەوتن مـەرج نییـە چونکە دەشـێ شـۆڕش سـەرنەکـەوێت. مەرجیش نییە لایەنی بنەڕەتی لە شـۆڕشدا ببێتە حاکم وەک کە لە شۆڕشی ١٤ی تەمـووز لایەنـی قـەومـیی عـەرەبی جێگەی پێ چۆڵ کـرا بۆ لایەنی هەرە چەپ. چەپەکەش لە مامڵەتی سیاسیدا خۆی دۆڕاند.

من کـە لە پێناسـەکـەدا مـەرجی (بـە نیـازی لادانـی - ڕێژیم)م بە هـەند هەڵگرت ویسـتم شـۆڕش جودا بکەمـەوە لەوەی پێی دەڵێن ئاژاوەی بێ نیـاز، بێ ئامانج کە بە عەرەبی (فتنة)ی پێ دەڵێن.

ئەوجـا: بـە کێ دەگـوترێت شـۆڕشـگێـڕ؟ لە وەڵامـدا دەڵێم: شـۆڕشـگێـڕ کەسێکە بەشداری بکا لە شۆڕشدا.

شـۆڕشگێـڕی ڕەسـەن پێـویسـتـە چۆن بێت؟ باوترین پێناسـە ئەمـەیە: کەسێکە فەرمـانبەرداری سەرۆکایەتیی شۆڕش بێت بێ ئەوەی بپرسێتەوە لە چەند و چۆنیی فەرمانەکە.

ئەوەیە پێناســـەی تەقلیـــدی و ڕەســـمـی: بەڵام تۆ بە دوا پێناســـەی شۆڕشگێڕایەتییەکدا خەریکی کە لەگەڵ تریفەی قودسییەت و شەرەفی جانفیدایی جووت بڕوات. ئا لێرەدا کارەکە ڕوو لە سەختی دەکات. کە هانا ببەینە بەر گیانی شۆڕشگێڕیی سەردەم و کۆنتر لە کردەوەدا، ماڵم هەقە، شۆڕشگێڕانی دوو نەتەوەی دوژمن بە یەکتر و شۆڕشگێڕانی یەک نەتەوەی دەمی نیـزاع (وەک کوردی خـۆمان) بە جـۆرێک یەکـتـر خـائین و خـوێنـمـژ و دڕندە دادەنێن هەرگیز دوو ناحەزی ناشۆڕشگێڕ هەتکی ئەوتۆ بە یەکتر ناکەن. بە بیریشیاندا نایەت تۆمەتی خیانەت وە پاڵ یەکتر بدەن هەر نەبێ لەبەر ئەوەی کەسێکی شۆڕشگێڕ نەبێ و نیزاعی لەگەڵ خەڵکدا هەبێت مەسەلەی خیانەت لەو نیزاعەدا جێی نابێتەوە. کە تۆ نیزاعت لەسەر مڵکایەتیی دووکانێک هەبوو لەگەڵ برات یان جیرانت، نە ئیستیعمار و نە دەرەبەگ و نە حیزبایەتی بە دەنگ نایەن لەو نیزاعە تا خەیاڵی خیانەتی لێ بکرێت.

بێ ئەوەی ڕێم هەبێ حـوکم بەسـەر فکرەی (شـۆڕش)دا بدەم، بە دڵی ئارامـەوە دەڵێم شـۆڕشـێکم نەدیت و نەبیـست دروشـمـەکـانی خـۆی نەپێچابێتەوە پاش گەیشتنی بە حوکم وەیا لە هەوڵدانی دەمی نزیکبوونەوەی لە حـوکم. خـۆ هەر شـۆڕشـێک ناکـام و بێ سەروبەر و دووره ئاوات بووه بارتەقای جەنگی دۆڕاو زیانی لە خۆی و خەڵک داوە. نیگایەکی بە پەلە بۆت ڕوون دەکاتەوە کە زۆربەی هەرە زۆری شۆڕشگێڕان کەسانێکن بێ ژن و ماڵ یان ژن و ماڵیان بە مل خەڵکەوەیە. خۆیشت دەزانی تاکە یەک شۆڕش بە ئارەزۆ و داخـوازیی زۆربەی مـیللەت نەبووە. لەم ڕاسـتـیـیـەشـدا دوو هەڵوەست خۆی نیشان دەدات: یەکێکیان ئەوەیە، ئەگەر شۆڕش بەند بێ بە بڕیاری زۆرینەی میللەتەوە ڕەنگە بە دەگمەن نەبێ شۆڕش ڕوو نەدات چونکە زۆرینە ڕێی نییە دەستی چیا و چۆڵ بگرێت جگە لەوە کە شۆڕشگێڕی و خەباتی ئازادیی گەل و چین نەبێتە باوەڕ و مەراق و خولیا، ئەو بابەتە

خۆشکەڵەیە نین وەکو سەیرانی بەهاران خەڵک بۆی بجمێت.

هەڵوەستی دووەم ئەوەیە، کەمایەتییەکی گەل کە بریتییە لە خوێندەوار و گەنجی ئاشقە پاڵەوانەتی و بێ ئەرکی خێزان و هەمیشە گوێدێری ڕابەری خوێنگەرم و هاندەر، هەستی ناڕەزاییان بە کوڵ دێت و دەماری ئازایەتییان هەڵداوێت. لە بەرانبەردا هاندەرێکی تەوژمدار بۆ سەرپێچی و یاخیگەری تەرازووی لەنگەربەزیوی گەلە، کە بەشی زۆری ڕەنجدەر و کەم دەرامەدە و کەمایەتییەکی تێروتەسەلی لە کامڕانیدایە، حکوومەتیش لەو وڵاتانەی خۆمان لێیان شارەزاین پتر خۆ تێرکەرە تا ئەوەی برسی تێر بکات. چی ترت بەم لێکدانەوەیە ماندوو ناکەم و پێناسەیەکت بۆ ڕەنگرێژ دەکەم بتوانێ «شۆڕشگێڕی نموونەیی – ڕەسەن» بە خۆیەوە بگرێت:

کەسێک ئەو وەسفەی پێ ڕەوا دەدیترێت کە:

١. ڕۆشنبیرێکی فرەلایەنە بێت.

٢. واقیعبین بێت.

٣. مومکینخواز بێت.

٤. درەنگتر لە خەڵک خۆی بە بیردا بێت.

لزووم نابینم لەمە زیاتر باری قورس بکەم. لەمەش کەمتر بە کەڵکی نموونەیی نایەت. کە بمانەوێ ڕابەری بزووتنەوەش بێت مەرجی تر هەن بخرێنە سەر ئەم مەرجانە.

– دروشمی ئازادی و یەکسانی، لە دروشمە زیندوو و گرنگەکانی مێژووی مرۆڤایەتی دەژمێردرێت و تا ئەمڕۆکەش خەبات لە پێناویدا هەر بەردەوامە. دڵسۆزان و کوردپەرستانی خۆشمان هەوڵ و قوربانییان بۆ داوە و دەدەن. کەواتە ئایا:

– ئازادی چییە و بۆ مرۆڤ چ بەهایەکی هەیە؟ ئازادیی بیروباوەڕ بۆ ئێوە چ دەگەیەنێ؟

– سەرمایەیەکی لە ئازادی بە نرختر بۆ مرۆڤ هەیە؟

– مرۆڤی ئازاد کامانەن؟

– دوا سنووری شیاوی ئـازادیی مرۆڤ کوێیە؟ مرۆڤـایەتی بە کام سنووری ئامانجی ئازادی گەیشتووە؟

– لە یەکسانی چۆن دەڕوانن؟

– باشترین ڕێباز و بەرنامە بۆ یەکسانکردنی کۆمەڵ چۆنە و چییە؟

– دەکرێت ئامـانجی یەکسـانکردنی کۆمـەڵ لە مـاف و بەکـارهێنانیـدا وەک ڕێبازێکی فکری و سیاسـی تێ بڕوانین؟ خەبات و قوربـانی هەڵدەگرێت؟

– گەر کۆمـەڵگە یەکسان بکرێت، چ هەل و دەرفەتێک باشـە بخرێتە بەردەم تاکی هـەڵکەوتوو؟ یاخـود لـە کـۆمـەڵگەی یەکـسـاندا چ هەل و دەرفـەتێک بۆ تاکی هەڵکەوتوو دەمێنێتەوە؟

خـاڵی یەکـەم: ئازادی چیـیـە و بـۆ مـرۆڤ چ بـەهایەکی هەیە؟ ئـازادیی بیروباوەڕ بۆ ئێوە چ دەگەیەنێ؟

خـۆزی چشـتـێکت دەگـوت لە لای خـۆتەوە هێـمـای تێـدا بێت بـۆ واتای (ئازادی) بەو پێیـەی تێی گـەیشـتـووی چونکە (ئازادی) وەک بـەهار و ئاو و پەنیـر و دامـە، ئاشکرایە. تەنانەت خـاڵی دووەمی پرسـیـارەکـەت کـە دەڵێ: سەرمایەیەکی لە ئازادی بە نرختر بۆ مرۆڤ هەیە؟ تێمان دەگەیەنێ کە خۆت ئازادیت نرخاندووە.

ئازادی بە مـەفـهوومـی قـامـووسـی بریتـیـە لە نەبوونـی قـەید و زنجیـر بە دەست و پێی مـرۆوە. دواتر نەبـوونی قـەید و زنجـیری مـەعنەوی خـرایە سـەر هـی مـادی. لەو قـەیدە مـەعنەوییـانەش چەنـدین جـۆر و پلەیان لێ کـەوتەوە. وا دەبێ تاوانێکـی عـەیبـدار، لە هەندێ قـانوونانـدا، دەبـێـتـە هۆی کـەمـبـوونەوەی مـافی مـەدەنـی و سـیـاسـی. هـەر هـەمـان تـاوان لە نەتەوەیەکـی دواکـەوتوودا دەبێتە هۆی پاڵەوانـەتی، لە سێبەری قانوونی کۆیلەسـەلمێندا دەشێ منداڵ لە

پزدانی دایکیدا کـۆیله بێت و به دایکەوه بفـرۆشـرێت. خـولاسـه بەبەرەوه نیشـتنی باسی (ئازادی) له هەمـوو ڕوویێکەوه و به پێـی چەندوچۆنیی واتای وشـەکـه له ڕۆژگـارێکەوه بۆ ڕۆژگـارێک و لـه گـەلێکەوه بۆ گـەلێک، تا بلّـێی درێژخـایێنه و بـەشی زۆریشـی بـه کـەلّکـی ڕاوێژی پرسـیـارەکـەت نـایێ. به ناچاری وەلاّمت دەدەمـەوه به پێی تێفکرینی خـۆم و به جـۆرێک و تا ڕادەیەک تامەزرۆشکێنی پرسیارەکەت بێت:

بێ زێده وردبوونەوه ئازادی له سێ ڕووەوه سەیر دەکرێت:

١. ئازادی دژی کۆیلەیی، عەبدایەتی.

٢. ئازادیی (گەل) له حوکمی بێگانه.

٣. ئازادیی تاکی گەل له سێبەری ڕێژیمەکەیدا.

بەندیکردنی تاک به پێی حـوکـمـی قـانـوون دەخلی نیـیـه بـەسـەر بابـەتی نووسینەوه.

هەرچی مـەسـەلـەی کۆیلەیی، عـەبدایەتیـیـه لەوانەیه له حـیسـابانـدا دوور خرێتەوه چونکه خـەریکه دەوری بەسەر دەچێت یاخـود بەسەر چووه. ئێسـتا له بری عـەبدایەتی، دەسـتـبـەسـەرییـەکی هەمـەگـیـرتر هـەیه پێی دەلّێن چەوسـاندنـەوەی نـەتـەوەیـەک لـه لایەن نـەتـەوەیـەکی زالّتـرەوه. ئەم دەستبەسەرییه له سێ سەرچاوەوه ئاو دەخواتەوه:

یەکـەمـیـان بێ دەسـەلاّتیی ژێردەسـتـەکـە. دووەمـیـان چی پێی دەلّێن شـەرعییـەتی نێودەولّەتان وەک که میللەتێک به ژێردەسـتی مـاوەتەوه تا ئەم ڕۆژگـاره ئیتر سنووری نێوان دەولّەتان دەبێتـه مانیـعی دەست تێ وەردان له گۆڕینی حالّەتێکی سـەلمێنراو له لایەن جیـهانەوه. نموونەی هـەره نزیک کورد و بەلووچه. سێیـەمـیان بەرژەوەندی زلـهێزەکـان کـه دەتوانێ حـالّەت دروست بکات بۆ قیله شـەرعیی پسپۆڕانه به پێی ئیمکان و لـوان. ڤیتـۆی مەجلیسی ئەمن کـه وەکو شـیـری برندەیه لەوانـەیه به مـشـتـومـالّدانی چەور و لووس و

نەختـتـێک هەنگوین هەڵسـوون لـە مـەلاشـووی تامـەزرۆیان بەلای نـەرمی و نیانیدا بێتەوە بۆ بەر مجێز و سوودی زلهێزان.

ئازادیی تاکی گـەل بـە دەست حکوومـەت و دەسـەلاتداری ڕێژیمـەوە لەم ڕۆژگارەدا موشکیلەی ملیارەها هاونیشتمانییەکانی جیهانی دواکەوتووە و هێندەی سەفەرەکانی سەندباد درێژخایێنە و ترووسکەی ئومێدێکی نزیکیش نیـیـە مـوژدەی ڕەهابوونـی لەگـەڵدا بێت. چەندی سـەر دەهـێنم و دەبەم تارمـاییی زرەخـەونیش نابینم بـە بۆرە تەئویلان سـەر بکێـشـێـتـەوە بۆ ڕەهابوونی ئاپۆرەی ملیارەهای جیهانی سێیەم و بیستەم و شەستەمین لە تەپک و داو و زینـدانـی خـەفـەبوون، بـە هـەوڵ و کـۆشـش و خـەباتی چاوساغـانەی خـودی نەتەوەکـان. لـە جیـاتیی چاوکـرانەوە و هۆشـپـژان و هەست بـە سـتـەم کـردن تازە بە تـازە کاکـی ئاخـەلێـوەی سـەدەی بیسـتـەم دەچێتەوە بۆ جێوانەوەی فکری ئەو سەرەدمانەی بەهەشتی تێدا دەفرۆشرا. خۆ تەفرەدان بە گەشبینی و نەرەنەری چەند قۆرە دەماغێکی نیمچە شێتی نیمچە بەنگکێش و بە خۆوە گلاو و شەکەشەکی دروشمی خەیاڵی و هوتافی هەرزەکارانەی نەکولاو و نەگەیشتوو بریتی دەبێ لە پتر ڕۆچوون لە کەودەنی و ئیـفلاس، دوورتر کـەوتنەوە لە هەمـوو ئومـێد و ئاواتێک، کشـانەوە بەرەو تاریکاییی سـەدان سـاڵ. لەم دەمـەدا کـە جـیـهـانی پێـشکەوتوو خـەریکە هەندەسـەکەی (مرۆی ئایدیەل)ت بۆ بنیات دەنێت، مرۆی جیهانی تاریکمان خـەریکی شەڕێکی خاچپەرستانەیە دژی خـۆی، دژی هۆش، دژی کامـەرانی، داد، ئازادی، پێشکەوتن، مافی مرۆڤ. ڕۆشنبیرەکەی ئەوروپانشین لەتلەتە و هەر یەکە لە خەیاڵێکی موستەحیلدا دەژیت و دەرگەی (یەکبوون)یشی لەسەر خۆی داخستووە. حاڵەتێکی شکڵ مزاشی تێکەڵبوونی خورافاتی هەزاران ساڵ لەمەوبەر لەگەڵ ژیارێکی ئاسمان پشکن و زەرەقلاش جیهانی ڕەش داگـەڕاوی سی و سێـیـەمی لە خـۆیدا گـرتووە. سـەد خـۆزی بە سـادەییی جەهالەتی سـەرەتای سـەدەی بیستـەم و ناوەندەکـانی سـەدەی نۆزدەم. قوڕ

بەسەر ئازادی و دیلی و ژێردەستی، هیچ کامێکیان خۆی ناناسێتەوە لەو تێکەڵ پێکەڵییەی سەرێکی دەگاتەوە مەیموون و سەرێکیشی گەشتی ناو ئەستێران دەکات. بەڵام دەبێ بزانین مەیموونەکە ئاشناترە لەگەڵ مجێز و لێهاتوویی زۆربەی ئەو ملیارەهای بەشەری هەش لەبەری جیهانەکەی خۆمان.

ئازادی؟ یەکسانی؟ ئەم فکر و فەلسەفەیە بەو شێوەیەی تۆ پرسیاری لەسەر هەڵدەستێنیت لە ئاپۆرەی ملیارەها مرۆی دواکەوتوو، جاری بێگانەیە. ئازادیی بیروباوەڕ و حیزبایەتی و دەنگدان و هەڵنانی ڕێژیمی سیاسی و دانانی یاسا و ڕەنگرێژکردنی بناخەی ئابووری و ئەو جۆرە بابەتەی سەر بە هەیکەلی (دەوڵەت)، بە حکوومەت و میللەتیەوە، لە وەهم و خەیاڵی وەرزێر و ڕەنجدەر و مرۆی کووچە و بازاڕدا ڕەگێکی نییە نەک بنجی دانەکوتاوە. نەک ئەمەندە و بەس، بگرە نوێنەری میللەتەکە لە مەجلیسی نائیبان بەشێکی بەرچاوی نازانێ قانوون چۆن بەوەلەد دەبێت هەرچەند دەنگیشی داوەتێ. لێرەدا نوکتەیەکی واقیعیم بەبیردا دێت خزمی مەسەلەی بەردەستمانە. مامۆستایەکی مزگەوت لە سەرەتای بیستەکاندا بوو بە موعەللیمی مەکتەب لە کۆیێ، کاتی ئیمتیحان هات، مودیر چووە ژوورەکەی ئەو مامۆستایە، دیتی دەرس بە منداڵان دەڵێتەوە. کە پێی گوت دەبێ ئیمتیحان بکات پێی گوتەوە: توخوا دەرس چاکتر نییە لە ئیمتیحان؟ خولاسە ناچاری ئیمتیحان بوو، فێر کرا نومرەش بە قوتابی بدات ئیتر چونی ڕێک کەوتبایە - یەکێکی (٩)ی درابێتێ دەچووە لای و گلەیی دەکرد لەسەر کەمیی نومرەکەی ئەویش دەیگوت: مردووت مرێ چ لە نومرە دەکەیت فەرموو ئەوا کردمە ١٢ نومرە. نوێنەری مەجلیسی نائیبانیش هەر وەها بوون.

بابای جیهانی سەد و سێیەم چ مەبەستێکی نییە هەقی دەنگدانی هەبێت، ئەوەندەی بەسە بە خۆڕایی بەندی نەکرێت. پیتاکی لێ نەسەندرێ، ملکی لێ

داگیـر نەکـرێت، ڕەهەندەی وڵاتان نەکـرێت، لەســەر ڕەنگی زەرد و ســەوز منداڵی لە مەکتەب دەرنەکرێ. لەمەشیان خاڵەبەخش بە کاکە هەڵۆ، با کوڕی دەرکـەن، ژیانەکـەی، ڕۆحـەکـەی مـسـۆگـەر بکە بـۆی. دەبینیت، بـرای ئازیز واقیع چەند دوورە لە تەما و خەیاڵ و فەلسەفە.

لەم ڕۆژگارەدا چەندین نەتەوە هەن ئاواتیـان ئەمـەیە: مەمـانکوژن، دەرمـان مەکەن، لەبرسانمان مەمرێنن، کیژەکەم بە مارەبڕاوی لێ بستێنن.

جـاری ڕووپەڕەیەکی خـۆشکەلانە مـاوە هـەڵی دەینەوە: ئەگـەر ڕێکخـراوە سیـاسییـەکـان هەموویان دەسـەڵاتدار بوونایە چۆناوچۆنی یەکتریان قبـووڵ دەکرد؟ گومـان نییـە لەوەدا کە تاکێکی دەسـەڵاتداری ڕێکخـراوەکان نایەتە ڕەدایێ لەگەڵ هیچ یەکێکیـان مەگەر لـە دوو حاڵـەتدا: (١) حـاڵەتی ناچاری، (٢) ئومـێـدی سـوودێکی خـۆی و بێ سـوودیی لایەنەکـەی تر یاخـود کـەم سوودێکی ئەو لایەنە. ئەوجا کە حاڵ گەییشتە سەر و حەدی دەسەڵات گرتنە دەست، لایەنێک ئەوانی دیکە دەپێچـێـتـەوە بـە تۆمـەتـی خـیـانەت و تەمـاع و ڕەجـعـیــەت و بێ دینـی و بێ مـەبـدەئی، وەیا تۆمــەتی دینداری و مــەبدەئی پەرگـیر و ڕەوتی چەپخـوازی، ڕاسـتـخـوازی، ناوەندخـوازی، هیـچـخـوازی، بێخـوازی، زۆر خـوازی. خـولاسـە ئەوە دەکرێ کە خـومـەینی کـردی لەگەڵ دۆسـتەکانی، یان عـەبدولکەریم کردی لەگەڵ عـەبدوسسـەلام، عـەبدوسسـەلام لەگەڵ بەعس، بـەعس لەگەڵ غەیر، ناسـر لەگەڵ بەرەی ئیسلامی.. هتد. تاکە هێزیش کە دنیای بۆ تەخت بـوو بادەداتەوە سەر خـۆی، لووتکەی سـەرەوە بە ناوی پاک و قـاڵبـوونەوە قـەسـابخـانە دادەنێت بـۆ هـەر کـەسـێکی و لایـەنێکی تەبیـاتێکی مەڕەمێشـەی نەبێ، پاڵەوانی دەمی خەباتی ئازادی دەبێتە یـەکەم خائین و چاوی دەکوڵرێت و دەپلیشێتەوە.

سـەرت نەیەشـێنم پرسـیـارت لەبارەی ئازادی چییـە؟ سـەرمـایەی بەنرخـتـر هەیە؟ مـرۆڤی ئازاد کـامانەن؟ لە وەهم و خـەیاڵیشدا خـەباتگێڕانی جیـهـانی سـێـیـەم ناگـرێتـەوە چونکە لە سـەربـڕین و زگـدڕین و هـەلاهـەلاکـردن خـەڵاتی

دیکە نییە بە خەباتگێڕی ڕاستەقینە و بەشەرەف ڕەوا بدیتری. لەمەشدا سەرەڕای نزمیی ڕێکاری شارستانەتی لە جیهانی سێیەم و نەبوونی تەجرەبەی دیموکراسی لە هەموو مێژووی هەزاران ساڵەیدا، ڕاهاتنی خەباتگێڕان بە کوشتن و سووتاندن و کوژران و سووتان لە هەر هەنگاوێکی فیداکاری هەڵیان نابێ بە ناچاری لە ڕوانگەی دڕی و توندی و تیژییەوە سەیری هەڵوەست دەکات و کردوویەتی، لە فەرزی هاوڕێکەی بە دڵی پاکەوە ڕەخنەیەکی گرتبێ، باڵادەستی خەباتەکە هەم لە ترسی نزمبوونەوەی خۆی کە بە زۆری دەکشێتەوە بۆ ڕمان و هەم بە داخوازیی پتەوایەتیی ڕیزی خەبات لە ڕێی سڕینەوەی هەر پنۆکێکی لە قسە و ڕەخنەی ئەم و ئەوەوە بە خەباتەکە هەڵپڕژابێ، ئا ئەو باڵادەستە بە فەرمانی سەرشانی خۆی دەزانێ کەلێنی ڕەخنەکە لەگەڵ دروستکەرەکەی پێکەوە داپۆشرێن، نەمێنن. ئەمجا ئەگەر مومکین نەبوو ڕەخنەگرەکە تێ بچێ ئەوسا گرووپەکە کەرت دەبێت و دەکەونە گیانی یەکتر هەتا خوا بە ڕەحمی خۆی لایەکیان تەفروتوونا دەکات، لەویش بەولاوە بۆ دوارۆژ، دیسانەوە، خوا کەریمە.

من لەگەڵتدا دەستبەتاڵ بووم لە وەڵامی پرسیارت: ئازادی چییە؟ چی بەنرختر هەیە لە ئازادی؟ مرۆڤی ئازاد کامانەن؟ چی؟ و چی؟ دەمێنێتەوە وەرچەرخێیە سەر یەک لە دوو ڕێگایان: (١) ڕێی گرتنەبەری لێکدانەوەی تەجریدیی واتای وشەکان، (٢) واتای وشەکان لە کردار و گفتار و ڕەفتاری نەتەوە پێشکەوتووەکانەوە هەڵێنجم کە بە هیچ جۆرێک لەگەڵ واقیعی جیهانی سێیەم ئاشنا نین، ناشیەنە بەر هەنگاوی خەباتکەری خۆماڵی و وەک ئێمەمانان. لەو هەشت خاڵانەی پرسیاری پێنجەمت سێ خاڵی سەروو واز لێ دەهێنم هەرچەند نەختێکیشم دەست تێ وەرداون بەڵام بە جۆرێکی نیوداشت کەوا نە خەریکی واتای تەجریدییان بووم و نە لە گۆشەنیگای واقیعی حاڵی خۆمانەوە هەڵم سەنگاندوون. چی دەمێنێتەوە لەو پێنج خاڵانەی دواتر، پێیاندا دێم بە پێی لزوومێکی وەرسم نەکات چونکە

پێوەندییەکی زیندووی بە جیهانە وێرانەکەمانەوە نییە و پتر بەلای باسی ئەکادێمی تێ دەڕوانێ هەرچەند لە وڵاتی پێشکەوتوودا فکرەی ئەکادێمی و لایەنی عەمەلییان خزمن لەگەڵ یەکتردا.

خاڵی چوارەم دەپرسێت: دواسنووری شیاوی ئازادیی مرۆڤ کوێیە؟ مرۆڤایەتی بە کام سنووری ئامانجی ئازادی گەیشتووە؟

دواسنووری شیاو بە ئازادیی مرۆڤ ئەوەیە کە لە دوا پلەی کۆمیونیزمدا دێت و بەر مەفهوومی ئەنارکیزم – بێ حکوومەتی دەکەوێت. چاوسوورکەرەوە کۆمپیوتەر دەبێت نەک حاکم و پۆلیس و زابت.

سنوورێکی ئازادی کە مرۆڤ لەم سەردەمەدا پێی گەیشتبێ ئەو نموونەی زێدە پێشکەوتووی جیهانی ڕووناکە وەک سوێد و نەرویج و دانمارک و سویسرە و بەشێکی تری ئەوروپا و ئەمەریکا و تاک و تەرای ئاسیایە وێڕای ئوسترالیا و نیوزیلەند.

خاڵی پێنجەم دەپرسێت: لە یەکسانی چۆن دەڕوانن؟

من لە ڕەفتاری مومکیندا بەیەک چاو سەیری ئادەمیزاد دەکەم. ڕقی گەورەم لە هەڵاواردن و پێشخستن و پاشخستن هەیە. کەسێک تامەزرۆی بەرچاوی و سەرامەدی بێت حەقارەتی نەفسی خۆی تێدا دەشارێتەوە. یەکسانیش دوو مەفهوومی هەیە: (١) یەکسانیی مافی مرۆڤایەتی لە ئاست یاسادا، (٢) یەکسانیی دەرامەد.

لەلایەن مافەوە ناشێ زبڵکێش و سەرۆکی دەوڵەت فەرقیان هەبێ.

لەلایەن دەرامەد و داهاتەوە: پشکی هەموو هاونیشتمانییان لە داهاتی وڵات، تا مومکین بێ، پێویستە چون یەک بێت لەگەڵ تێبینیکردنی ئەرکی بەرپرسیارەتیی لەو فەرمانەی بە ملەوەیە کە ناشێ سەرۆک دەوڵەت بە پاسکیل بۆ دائیرە بچێت. پاش ئەو یەکسانییە کەسێکی زێدە خزمەت وەیا ئیبداعێکی پێشکەوش کردبێت دەبێ پاداش وەرگرێت چ لە وەزیفەدا بێت (بە

زیادیی مەعاش) و چ لە کاری ئازاددا بێت لە بازاڕی کڕین و فرۆشتن. کە ژین و گوزەران مسۆگەر بوو هەتا مومکین بێ دەبێ ڕێی ئازادیی هەڵبژاردنی کار لە دەست تاکدا بێت یان کۆمەڵێکی یەک کار بگرنە بەر.

خاڵی شەشەم دەپرسێت: باشترین ڕێباز و بەرنامە بۆ یەکسانکردنی کۆمەڵ چۆنە و چییە؟

هەتا ئێستا دیموکراسی بەرینترین و ڕاستترین شەقامە بۆ ئازادی و یەکسانی لەگەڵ دوو تێبینیی هەرە گرنگ: (١) دیموکراسی لە تەتبیقدا بەندە بە پلەی هۆشیاری و ژیانی خەڵک، (٢) دیموکراسیی لایەنی مافی سیاسی یەکسەر نابێتە چارەسەرکردنی لایەنی بژێو و گوزەران و پیشەسازی و لەشسازی و ڕێوبان و فڕۆکەی تازەمۆدێل. تەنانەت عیراقی پێش ١٤ی تەمووز بەرنامەی ئاوەدانکردنەوە (إعمار)ی عیراقی بە چاکی و ڕێکی خستبووە کار هەرچەند لایەنی دیموکراسییەکەی لەنگ بوو. گەیشتینە پلەیەک لە خۆبەستنەوە بە لایەنی پرۆپاگەندە تا ئەوەی پرۆژەی بێ کەلک ملیارەهای لێ سەرف دەکرا هەر بە نیازی نیشاندانی کاریگەرایەتی و چالاکیی حکوومەتی سەرتەخت لە ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆن و ڕۆژنامەدا. هەرچی حکوومەتی پێش ١٤ی تەمووز بوو گوێی نەدەدایە لایەنی دیعایە، خۆ هەر شتێکی بیکردایە بۆ ڕەزامەندیی خەڵک کەس پێی باوەڕ نەدەکرد.

خاڵی حەفتەم دەپرسێت: دەکرێت ئامانجی یەکسانکردنی کۆمەڵ لە ماف و بەکارهێنانی مافدا وەک ڕێبازێکی فکری و سیاسی تێی بڕوانین؟ خەبات و قوربانی هەڵدەگرێت؟

پرسیارەکەت باز دەهاوێت بۆ زەمانێکی کورد بە مافی پێکهێنانی دەوڵەت گەیشتبێت. شیووعییەکان بەر لە ٤٠ ساڵێک، لەسەر کاغەز و بە کردەوە لە خەباتی سەخت و نەزۆک، ئەو یەکسانکردنەی مافی کۆمەڵ و بەکارهێنانیشیان کرد بە دروشم بەڵام ئەوان کوردیان دادەنا بەشێکی

عیراق بن وەک عەرەب. گۆیا فەرق نەبوو لە نێوان مافی کورد و عەرەب.

کاکی بەڕێز و خۆشەویست: ئەگەر مومکینە با جارێ خەریک بین کوردەکە خۆی واز لە براکوژی بهێنێت، چاوپشکووتووەکانی ئاوروپامان بێنە سەر ڕێبازێکی برایانە.

خاڵی هەشتەم بە کورتی: لە کۆمەڵگەی یەکساندا چ هەل و دەرفەتێک بۆ تاکی هەڵکەوتوو دەمێنێتەوە؟

ئەگەر من خاوەن پرسیار بامایە دەمگوت: تاکی هەڵکەوتوو لە کۆمەڵگەی یەکساندا چ هەل و دەرفەت دەمێنێ بە ڕوویدا نەکرابێتەوە؟ لە هیچ حاڵ و بارێکدا دەشێ دەرگە لە ڕوویدا دابخرێت؟ یەکسانی شتێک نییە هەڵکەوتووی پێ نزم بکرێتەوە بۆ ڕێکاری هەڵنەکەوتوو.

یەکسانی خۆی لە خۆیدا ئەوپەڕی ئازادیی مرۆ دەگەیەنێت، ئەوجا ئەگەر مرۆی عادەتی بە بەریەوە نەبوو سەر بە هەموو شوێنێکی زانست تێگەڕاو داگرێت سووچی خۆیەتی کە تەیار نەبووە بە تێگەیشتن، بابای هەڵکەوتوو ڕێی نابێ بە کووچە و کۆڵانە و بازاڕدا بگەڕێت و کاتی خۆی بێهوودە بە فیڕۆ بدات، هەڵبەت لەگەڵ کاڵای لایەق بە هۆش و گۆشی مرۆی بلیمەت مامڵەت دەکات. بەپێی ڕیوایەتی (محمد حسنین هیکل) وا دەردەکەوێت کە ئاینشتاین ناوی (جمال عبدالناصر)ی نەزانیوە، یان فێری نەبووە هەر بە بیکباشی ناوی دەبات. لە کۆمەڵگەی یەکساندا ڕەسام بە دڵیدا نایەت سەرۆک وەزیران هی ئەوە بێت خەیاڵ بکاتەوە لە دیتنی یان پێگەیشتنی مەگەر سەرۆک خۆی بێتە دیدەنیی ڕەسامەکە.

کۆمەڵگەی یەکسان بەهەشتی مرۆی هەڵکەوتووە.

– وەک دەزانین مێژوو یەکێکە لەو بوارانەی کە نەتانتوانیوە یان دەرفەت نەبووە ئەسپی خۆتانی بە ڕەهایی تێدا تاو بدەن، دەی وا ئەم دەرفەت و هەلە دەقۆزینەوە و دەپرسین:

(١) مـێـژوو چییـە و پێـویسـتـە مـرۆڤ چ وانەیەکی لێـوە فـێـر بێت؟ (٢) مێژووی کورد بەکام ئاقاردا ڕەوتی کردووە؟ (٣) چ هێز و هۆکارێک زیاتر حوکمی لەسەر عەقڵی کوردی کردووە؟ (٤) کورد مێژووی ڕاستەقینەی خۆی هەیە؟ یاخود مێژووی نووسراوەتەوە؟ (٥) توخمە پێکهێنەرەکانی مێژووی کورد چین؟ ئەقڵ یاخود قەزاوقەدەر حوکمی تێدا کردووە؟ (٦) ناسنامەی بیرکردنەوەی ئەقڵی کوردی کامەیە؟ (٧) عەقڵانییەت لە بیرکردنەوەی کوردیدا هەبووە و هەیە؟ (٨) سیاسەتمەداری کورد واقیعبین بووە یاخود کتوپڕی زاڵ بووە بەسەریدا و بڕیاری پێ داوە؟ (٩) نەتەوەی کورد لەبەردەم عەقڵی سیاسیی کوردیدا چ چارەنووسێکی دەبێت؟ کورد پەندێکی هەیە دەڵێ «مانگەشەو سەر لە ئێوارەوە دیارە». (١٠) ئەقڵی کوردی گەر هەیە لە چ پلەیەکی بیرکردنەوەدایە و گەر نییە بۆ چی؟ (١١) پێویستە کورد چی لە مێژوویەکەی خۆیەوە فێر ببێت؟

(١) مێژوو چییە و پێویستە مرۆڤ چ وانەیەکی لێوە فێر بێت؟

زاراوەی مێژوو، بێ ئەوەی کەس مەبەستی بێت، بە زەحمەت پێناسەی بۆ دادەنرێت و مومکین نییە دای بڕیت لەو زەمانەی کە بە مێژوو دانانرێت و دیسان مومکینیش نییە ئەو ڕووداوانەی بە مێژوو حیساب ناکرێت لە دەفتەران بسڕێتەوە و مومکینیش نییە سەرلەبەری ڕووداوان بزاندرێت و ئەوی دەزاندرێت هەمووی تۆمار بکرێت: ئایا دوێنێ کە پێنجشەموو بوو ئیمڕۆکە لێمان بوو بە مێژوو؟ ئەدی بەیانییەکەی ئیمڕۆ بۆ نیوەڕۆی ئیمڕۆ مێژووە؟ ڕۆژی لای ئێمە بە جموجووڵە، لەڕووی ئەودیوی زەوی خەڵک پرخەی خەوی دێت ڕووداو کز دەبنەوە: کاممان مێژووین؟

جارێ لە پێشەوە دەبێ بزانین لە ملیۆنەها ڕووداوی سەر بە کۆمەڵان و ملیارەها ملیارەها ڕووداوی سەر بە تاک، تاکێکی ناچێتە تۆمارخانەی مێژوو. ڕۆژگاری خۆت و خانەوادەکەت و گەڕەکەکەت و شارەکەت لە دەمی تێپەڕینیان بە نەبوو دەبن مەگەر یەکێک لەو ڕۆح لەبەرانە

قارەمانی ڕووداوێکی زرینگەدار بێت. شتێکی لە شکڵی (مێژوو) دەماودەم و کتێباوکتێب بە ئێمە گەیشتبێ ئەگەر هەمووشی ڕاست بێت هەر ناکا هیچ چونکە: (١) کەمێکی زێدەکەم لە ڕووداوان نووسراونەتەوە تا ئەوەی نەتەوە زۆرن ڕابووردوویان بە تەواوی لە تاریکیدایە، (٢) ئەگەر مەساحەی ڕووداو و قسە و قسەڵۆک و مامڵەت و شەڕ و ئاشتی و وردیاتی کردار و ڕەفتار و گفتاری خەڵک لە ماوەی شەو و ڕۆژێکدا ڕەقەمی (١٠٠٠٠) دە هەزاری بۆ دابنێین ڕەنگە کەمتر لە (یەک ڕەقەم) بەر ئەو شتانە بکەوێت کە بە مێژوو ڕادەگەن، ٩٩٩٩یەکەی تر وەک دەنگی ڕەشەبا و قرەی قەل و گرمەی برووسکە و هاژەی ڕووبار لە خۆوە دەفشێنەوە و توونا دەبن. بەڕاستی و بێ فێڵ لە خۆ و لە خەڵک کردن سەرلەبەری چەند و چۆنیی هەموو ئادەمیزاد بریتییە لە مێژووی ئادەمیزاد. کۆمەڵایەتی و مێژوو یەک شتن، فەرقیان ئەوەندە هەیە کە لە زاراوەی زانست و هونەر و چالاکییەکانی مرۆ ئەو هێندەی حاڵاتی بەشەر کە تۆمار کراوە ناوی مێژووی پێوەیە، بارتەقای کۆمەڵایەتیی بەشەر کە بریتییە لە گوتە و کردەوەی سەرلەبەری بەشەر بەڵام کەس نییە، یەک لە (١٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠)ی کردەوە و گوتەی گەڕەکەکەی بزانێت. لەوی دەشزانرێت و دەبیسرێت، یەک لە (١٠٠٠٠)ی بە بیری کەسدا نایەت. دەسا حوکمی ئیعدامیشم بەسەرەوە بێت نازانم لە ڕۆژی ١٩٢٨/٨/٢٥ و دووەم سێشەمووی مارتی ١٩٣٠ و یەکەم ڕۆژی جەژنی ڕەمەزانی ١٩٣٥ چ گوتراوە و چ کراوە و چ ڕووی داوە لەو شوێنانەی لێیان بووم. هەر هیچم لەبیر نییە، تۆش هەر وایت. گرەگرێکی ڕووداوی بە هاتوبات دێتە بەر گوێچکەی خەیاڵی هێندێ کەسەوە، ئەویش نەک بەردەوام کە مومکین نییە مێشک وەک کاسێت پڕ بکرێتەوە بە ملیۆنەها ڕووداو و نەشتەپێ. خەڵکێکی ئەو کەمتاکورتەی ئەحواڵی دەوروبەری خۆی بیستووە و دیتووە (دواتریش لەبیری چۆتەوە) گریمان فەرامۆشی نەکردووە. لە دە هەزاری یەکێکی گوێی بە مێژوو نابزوێت، نایزانێت، تێی ناگات، بەکەڵکی

نایەت. ئەمجا ئەگەر تاک و تەرا گوێی پێ بزووت و تێی گەیشت چ سوودێکی لێ وەردەگرێت. چۆناوچۆنی بەرنامەی ماڵی خۆی و حاڵی شارەکەی و مەفتەنەکەی بەو هێندە مێژووی قوت و قرتیلە ڕەنگرێژ بکات.

کاکی خۆشەویست: تۆ بە یەقین دەزانیت خەڵک پەند لە تەجرەبەی زەق و زۆپ وەرناگرێت و تا بۆی بلوێ و پێی بکرێت کرمی دڵی خۆی دادەمرکێنێت. مەراقی سێڕسکانەی هەبێ خەوی لێ ناکەوێت. تەما و ئومێدێکی خوێڕیلەی کەم ئەرکی لە دڵدا بێت ئۆقرەی لێ هەڵدەگیرێت. کیژێکی قشتیلە لەدەستی برادەرێکی هەڵپەرێت سێبەرۆی دێتێ. بەڵێ دەزانین ئەو و غەیری ئەویش مەحکوومی پەلەی ژیانە و کە بوو بە هەڵگری گوزەرانی خێزان ناچارە خەریکی بژێو و پۆشاک بێت بەڵام چ گومانت نەبێ لەوەدا کە ئەم کابرای وەها ملکەچ بۆ مەراقی خۆی و ژیاندنی خێزانەکەی بیریش ناکاتەوە لە شتێکی پێی دەڵێن مێژوو یان گرێ و گاڵی کۆمەڵایەتی یان بەرژەوەندی مرۆڤایەتی، هەتا پێشی بکرێت لە مقیاسی ئاو و کارەبا ساختە دەکات. (مرۆی عادەتی لە وڵاتی بێ سەروبەر و نەزان ئامادەیە ئەسیری مەراق بێت وەک کە گوتمان مەراقی سێڕسکان و سێبەرۆی حەسوودی ئۆقرەی لێ هەڵدەگرێت. چی پێی دەڵێن Ideology، دینی بێ یا دنیایی، ئاپۆرەی نەزانان بۆی شەیدا دەبن). تۆ بە چاوی خۆت دەبینیت. لە کورد و غەیری کورد، ڕابەری بزووتنەوەی ئازادی لە تەنگوچەڵەمەی ڕکابەری لەسەر پێشەوایی چ بە خۆی و دنیا دەکات لە حاڵێکدا دەبوو ئەو ڕابەرە پەندی لە مێژوو وەرگرتبایە کە گۆیا خۆی خالقی تەئریخە یان هەرنەبێ بەشێوەیەکی یەکسەر بەشداری خەلقکردنیەتی. کە مێژوو بۆ ئەو ڕابەرەی خوێندەوار و ئازمووده و دروستکەری مێژوو هێندە بێ سوود و بێ بنج و بێ بایەخ بێت ئایا زرەئەفەندی و شرەشاعیر و درەبزێو و ورەبازاڕی گرەحەزۆکێک چ جۆرە پەندی زێڕین و ئەڵماسین دەکاتە دیاریی ڕزگارکردنی گەل و نیشتمان؟ خۆ ئافرەت هەر تووتی ئاسا گرۆگاڵی هێرەپیاوان دەجوێتەوە،

ڕەنگە نەشزانێ گرۆگاڵەکە بۆ (پەز) چاکە یا خراو[٤]، بشزانێت هیچی لەدەست نایەت.

چەند هۆی سەرەکی هەیە بۆ زەحمەت بوونی پەندگیری لە مێژوو:

(١) مەیلی دڵ و دەروون خۆی کاریگەرێکی بنەڕەتییە لە بڕیاردان، چ هەڵە بێت چ ڕاست.

(٢) پەندەکە خۆی ئاشکرا نییە. لە تەجرەبەی خۆت دەبینیت براکەت ڕێکخراوی (ع) پەسەند دەکات و تۆیش هی (س) و ئامۆزاکەشت هی ئیسلامی، کەسیشیان بە دوژمنایەتی وەهای نەکردووە. خەلیفەیەکی عەباسی بە چاوی کرایەوە و بە لێکدانەوە ڕێبازێک دەگرێت تێیدا زەرەرمەند دەبێت، بگرە تێ دەچێت، ئەوجا تۆ و من دوای هەزار ساڵ چ ڕەخنەیێکی لێ بگرین کە هەزاریەکی ئەو شارەزای دەوروبەرەکەی نین و ئەگەر بە دەسخەڵەت پێمانیان گوتبایە خەلیفەکە بە زۆرزانی لە ناحەزەکانی بردەوە دەمانگوت وەی ئافەرین بلیمەتی مەزن.

ئەگەر بۆت باس بکەم ئینگلیز لەبەر چی وڵاتی U. S. Aی بە شەڕ دۆڕاند (بەر لە چەند سەد ساڵێک) گاڵتە بە مێژوو دەکەیت. لەبەر چی شۆڕشگێڕان شەڕی Boer لە باشووری ئەفریقایان دۆڕاند دیسان واقت وڕ دەمێنێ.

تێشکانێک نییە لەو ڕووداوی وەک شەڕ و ئاشتی و ئاشتیی نێودەوڵەتان نەدرێتە بەر هەڵسەنگاندن و تێشکاوەکەی بە هەڵەکردوو یان خەمسارد و بێکیفایەتی حیساب نەکرێت، کەچی دەشێ خۆت لەو کەسانە بیت نەتوانیت دوو برادەر ئاشت بکەیتەوە و دنیاش بە دەبەنگ دانێیت.

(٣) لە تێوەڕامانی دنیای حازر و بەردەست گەلێک جار بیروڕای ئەوتۆ هەڵدێنجرێت لەگەڵ گروگاڵی هەرزە و گێل هاوشان بووە. ئەوجا کەی مومکینە ڕابووردووی شەرایەوەی پشت هەزار پەردە و پێش سەدان و هەزاران ساڵ یەکالا بکەین بۆ بەر چاوی زەڕە نەقڵاشمان کە دەزانین

کابرای سەردەمی کۆن بە پێی ئیمکاناتی بەردەست ڕێی نەبووە لە خۆمانی سەردەم زیرەکانەتر بڵێت و بکات، خۆ ئێمە دەیان هێندەی ئەو ئەبزاری تێگەیشتن و ئەزموون و خوێندن و ڕاوێژی کۆمپیووتەرمان هەیە.

(٤) خەریکبوون بە دۆزینەوەی پەند لە مێژوو، جگە لە سەختی و زەحمەتییەکی نەفەسبڕی تێیدایە، هەر بە جارێ کەمبایەخ دەبێ کە دەبینین بەشێکی گرنگی موفرەداتی (ڕووداو) و هۆیەکانیان بە نهێنی ماوەتەوە بەو پێیە دوو ئاکام کاری سەلبی دەکەن لە پەندگیریی مێژوویی: (١) دەوڵەتی کەمهێز نە دەتوانێ سیاسەتی خۆی پەردەپۆش بکات لەبەر بێ دەرامەدی و نە دەتوانێ نهێنیی غەیر کەشف بکات، دیسانەوە لەبەر بێ پارەیی (و بێهێزی و شتی تریش)، (٢) کە نەشیا بۆ دەوڵەتی بێ هێز نە پەندگیربێ لە شتە موهیمەکانی داپۆشراو و نە خۆی بپارێزێت بە پۆشینی عەورەتەکانی (بە هەموو وجوود و هەوڵ و تەقەلای ئەمڕۆژەی) ئیتر بە تەمای چ سوود و پاراستن و گرد و کۆیەک بێت لە ڕێی پەندی مێژوویی کە هی سەردەم چنگ ناکەوێت، لەوە هەر بگەڕێ کە حاڵوباری سەردەمی نێودەوڵەتان لەوەی تێپەڕ کردووە دەوڵەتی گچکە یاریی «ئاڵتی دایش و مەیموون ئۆینی»ی دامە لەگەڵ زلهێزێک بکات بە پاڵپشتیی پەند و قسەی نەستەق. باوەڕ دەکەم بگوترێ دەوڵەتی بێ دەسەلات بە بێ پەردە و نهێنی و کنەکردن لە سیاسەتی زلهێزان سوودمەندتر دەبێت تا ئەوەی، وەک پشیلە، تەڵە دانێتەوە بۆ گورگ. لە حاڵێکی موستەحیلی ئەم سەردەمەدا، ئەگەر ملیارەهای بێ دەسەلاتی دەوڵەتە بێ هێزەکان یەکتریان گرتبایە دەشیا بیرێک بکرێتەوە لە سوودێک، هەر نەبێ نەبوونی زەرەرێک. ئەم خەیاڵەش بەتاڵە چونکە تاک تاکی دەوڵەتەکان لەگەڵ خۆیدا ڕێک نییە چ جایی ئەوەی لەگەڵ جیرانەکەی ڕێک کەوێت کە دەستیان لە بینەقاقەی یەکتر ناوە بە نیازی مراندن. لە نموونەی (پەردەپۆشیی سیاسەت) هەراکەی (عدوان ثلاثي)ی ساڵی ١٩٥٦ت بەبیردا دەهێنمەوە کە بریتانیا و فرەنسە و ئیسرائیل هێرشیان بردە سەر میسر،

ڕووسیاش هەڕەشەی لێ کردن و ئەمەریکاش بە خامۆشی لەگەڵ ڕووسیادا بوو دەنا ڕووسیا شەڕی ئاتۆمی بۆ خاتری میسر بەرپا نەدەکرد.

خولاسە پەندگیری لە مێژوو قسەیەکی خۆشکەڵەیە پتر لەوەی ڕێبازێکی کرایەوە، بگرە داخراویش بێت. خەریک نەبوونم بە مێژووەوە بە شکڵێکی خۆتەرخانکردوو هیچ زەرەری نەگەیاندووە بەو هێندە فراوانیی نیگا و وردەخوێنییەکی بۆم ڕەخساوە. ئێستاکە و پار و بیست ساڵ و پەنجا ساڵ لەمەوبەر کە پێیاندا تێ پەڕیوەتم و هەڵەم تێیاندا کردووە خۆت و خۆم و کەسی سێیەم تێ دەگەیەنێ کە من لە حاڵی بەردەست و ئاشکرادا نیشانە نەپێکم مێژووی سەرلەبەر سورگم چ پەندێکی ڕووناکی دەردەهێنا بۆم لە هەنبانەبۆرینە. بە پێی پرسیارەکەت کە من لە مەیدانی تەئریخ ئەسپم لینگ نەداوە، بە زاهیر دوو ئاکام دەگرێتەوە: (١) پەندم لە تەئریخ وەرنەگرتووە بەمەشدا، ڕوونبینیم لێڵە (تۆ ئەمەت مەبەس نییە بەڵام لە مەفهوومی قسەکەتدایە)، (٢) لەگەڵ نەبوونی پەندی مێژوو بەش بە حاڵ لێکدانەوەی دروستم کردووە لە مەنتیقی دەلالەتی ڕووداو و فەلسەفان بە بەڵگەی پێشبینیم لە چارەنووسی کۆمیونیزمی سەر بە مارکسیزم و بە پێشدەستیم لە ئاشکراکردنی تاوانباریی ستالین. بەو پێیە من لە ڕووناکیی حازرەوە تیشکم هاوێشتووە بۆ مێژوو نەک بە پێچەوانەوە. ئەو زیرەکانەی کە چاویلکەی نەزەرییەی نادروستیان لە جێی چاوی خۆیان دادەنا، بە ناچاری و بە حوکمی سەکەتیی چاویلکەکە، واقیعیان بەرەو دواوە دەگێڕایەوە، ئێستاش کۆمە دەکەن لە دانهێنان بە حەقیقەت و گلەیی لە من دەکەن کە گۆیا وازیان لێ ناهێنم. وازنەهێنانم کە لەوپەڕی بێ دەسەڵاتی و لەوپەڕی سۆز و پەرۆشەوەیە بە واجیبێکی هەرە پیرۆز و شەرافەتمەند دەزانم کە دەبینم ئەو هەزاران گەنج و ڕدێن ماشوبرنج و بەساڵاچووان لەو کوێرەڕێگەیەی تێیرا دەڕۆن دوو زەرەری گەورە بە کوردایەتی دەگەیەنن: یەکیان ئەوەیە، بایی بێ سوودیی تەقەلایان زەرەر لە خۆیان و لە کورد

دەدەن. دووەم، بایی هێزی تێیاندایە لە هەست و چالاکی بە خەرجی دەدەن لە پێناو زیندووکردنەوەی نەخۆشی ڕوولەمەرگ و ڕێ تەسک دەکەنەوە لەو خەلقەی دەیەوێ لەگەڵ لووزەوی مێژوو بڕوات. کە دەڵێم (نەخۆشی ڕوولەمەرگ) مەبەسم نییە بڵێم بەساڵێک و دەیان و پەنجایان کۆمیونیزمی مارکسیست و لینینیست و ستالینیست دەمرێت، نەخێر پتر دەوام دەکات چونکە بۆتە عەقیدە، دەروێشایەتی، پاشخانی هۆش و مەنتیق، بەشێکی زۆری ئەو دەروێشانە هەتا مردن واز ناهێنن و لە دەمی ژیانیاندا قوتابیی نوێش دەرس دەدەن بە تایبەتی لە زەرفێکدا کە کۆمەڵە سیاسییەکانی ناکۆمیونیست کالایەکی ئەوتۆ ناخەنە بوخچەی ئاپۆرەی گەلەوە پێوەی بخافڵێن. تا ئەم دەمە هیچ ڕێکخراوێکی خەباتگێڕ لە جیهانی سێیەم چاکەیەکی ڕاستەقینەی بە خەڵک نەگەیاندووە. یەک ڕێکخراوی شۆڕشگێڕ نەبوو دوای گەیشتنی بە دەسەڵات ئیفلاسیی خۆی بە ئیسپات نەگەیاندبێت، دەوامەشی بە هۆی کوشتن و بەندیکردن و چاوترسێنی بووە. ڕۆژ لە ڕۆژیش باری گوزەران و ئارامی و ئازادیی بیروباوەڕ و داد و سەقافەت بەرەو کزی و بێ نرخی بووە. ڕووسیاش لە چاو دەوڵەتانی وەک خۆی و لەخۆی کەمتر و بێ سەروەتتر، چ لە ئەوروپا و چ لە شوێنی دیکە بێت، بە درێژایی ٦٠ ساڵی کۆمیونیزم نان و سوخرە و بەندیکردن و کوشتن و بە خائین دەرچوواندنی بەسەر سۆڤێتستان دابەش کردووە. دەمەوێ بڵێم هەرەسی کۆمیونیزم لە سۆڤێتستان ئەو تەئسیرەی نابێ لە کۆمیونیزمی ولاتە دواکەوتووەکان لەبەر بێ بژێویی ژیاری (حضاري) و زانستی و پیشەسازی و بەهۆی ڕێکاری° زێدە نزمی ئاسۆی بینین و هەستی خەڵکەکە. کۆمیونیزمی گەلە پێشکەوتووەکان، هەرچەند نەختێک بەدرەنگەوە بوو، لە تەپکەی شۆڕشی پرۆلیتاریا ڕزگار بوون و گەڕانەوە سەر ڕەوتی بێ کوشتن و بڕین و سووتاندن و ئازادیی بیروباوەڕ و چالاکیی سەر بە ئابووری.

چەندی دەکەم کۆتایی بەو خاڵە بهێنم لێم زەحمەت دێت بەلام بڕیارم دا

ئەوەندە بڵێم: مێژوو بریتییە لە کۆمەڵایەتیی مرۆ. حازری ئێستاکە چەندوچۆنە بۆ بەر هۆش و گۆشی مرۆ، ڕۆژگارەکانی پێشووش هەروەها بوونە بۆ مرۆی ئەو ساکە لەگەڵ تێبینیی ئەو حەقیقەتە کە ڕابووردوو بۆ بەر هۆشی من و تۆ ملیاریەکی ڕووناکاییی واقیعی ئەوسا ناداتەوە. تۆ چەند لە واقیعی ئێستاکە بە گلەییت و ڕووداوەکانی بە ناپوخت دادەنێیت، ئەگەر بە عەقڵی ئێستاکەت لە ڕابووردووی بەر لە هەزار ساڵدا ژیابایت ئەویشت بە ناپوخت دادەنا و پتریش لێی بە گلەیی دەبووی چونکە عەقڵی ئێستاکە لە هی کۆن بە برشتتره بۆ نرخاندنی ڕووداوە نەکولاوەکانی ئەوسا. لەو درێژەیەیەی وەرسکەرەوە خۆت وانەیەک بژاردە بکە لە مێژوو.

(٢) مێژووی کورد بەکام ئاقاردا ڕەوتی کردووە؟

بایی ئەوەی لە پرسیارەکەت بگەم دەڵێم: ڕەوتی کورد بەو ئاقارەدا بووە کە گەلەکانی ناوچەی کورد تێیاندا ژیاوە بە تێبینیی ئەو ڕاستییەی هەرە گرنگ کە کورد لە ماوەی ٢٥٠٠ ساڵدا بۆی ڕێک نەکەوت حکوومەتی خۆی هەبێت و کورد زمانی لە خۆیدا گرتبێت، ئەویش لەبەر تایبەتمەندیی جوغرافیای نیشتمانەکەی کە لە پاش هەڵستانی شاهەنشاهەتیی فارسی ئیخمینی کەوتە نێوان جغزی سێ لایی ئیخمینی و ڕۆمانی و بابلی. لێرەشدا درێژە ئیمکانی نییە.

(٣) چ هێز و هۆکارێک زیاتر حوکمی لەسەر عەقڵی کوردی کردووە؟

وا بەباش دەزانم ئەم پرسیارە بخەیتە بەر نیگای کەسانێکی کورد کە تێیانرا دەبینیت وەڵامی قەناعەتبەخش بدەنەوە. دەبێ نەختێکیش مەبەستت ڕوونتر بکەیتەوە بۆیان چونکە (عەقڵی کوردی) لە ماوەی هەزاران ساڵدا بۆتە ئاوێتەی چەندین نەتەوەی حاکم، قەتیش ڕێک نەکەوتووە سەرلەبەری بەردەستی تاکە حکوومەت بێت. لەلایەن دینەوە کوردەکە بە تەواوی لە ئەسڵە دینی تارا، چەندین مەزهەبی جوداجودای تێدا پەیدا بوو، لە دێوپەرستییەوە

بگرە هەتا دەگاتە تاکخوا پەرستی. خولاسە پرس پێکراو دەبێ بە شارەزایی لە مەبەستت جواب بداتەوە.

لە پێشەوە ڕووناکییەک دەخەمە دەوروپشتی پرسیارەکەت:

لێت دەپرسم: چ هێز و هۆکارێک زیاتر حوکمی لەسەر عەقڵی ئینگلیزی؟ ئەڵمانی؟ عەرەبی؟ تورکی؟ سویسری؟ و دەیان نەتەوەی تر کردووە؟ بە زاهیر دەبوو ئەگەر هێز و هۆکارێک زیاتر حوکم بکا، زۆربەی میللەت لەسەر ڕەوشت و بیروڕا و ئاین و نەریت لێکتر بن کەچی مەسەلەکە وەها دەرناچێت. وڵاتی زێدە پێشکەوتوو چەندین حیزبی جودای تێدا کێبەرکێ دەکەن. ئەمە دەڵێم بە نیازی ڕاکێشانی نیگات بۆ حاڵی کورد کە لە هەموو مێژوویدا ڕۆژەک لە ڕۆژان لە سێبەری تاکە دەسەڵاتدا نەژیاوە و بە ئاستەم تاکوتەرای میرزا و خوێندەواری بووە و هەمیشە لە پلەی زێدەنزمی شارستانەتیدا ژیاوە، ئێستاش بە زۆری خەڵکی کوردستان (لە دەرەوەی جغزی دەسەلاتی حکوومەت) لە جیاتی فڕۆک سواری ئێستر دەبن.

میللەتێک حکوومەتی خۆی نەبێت و سنوور بە دەوری نیشتمانەکەیەوە نەکێشرابێت، وەک دەغڵێکی نەکرابێتە خەرمان، بەشی زۆری لە پەرێز پەرتوبڵاو دەبێت. لە حاڵەتی دابەشکراویشدا پێناسە بۆ کەرتەکانی پەیدا نابێ. لەگەڵ ئەمەشدا دەتوانین سەرژمارێکی بێ سوودی چەند هۆکارێک بکەین شوێن پەنجەیان لە عەقڵی کوردی دیار بێ ئەمما نەک عەقڵی هەموو یان زۆرینەی کورد:

لە پێشەوە دین دێت کە بەشی هەرە هەرە زۆری کورد مسڵمانە و سوننییە، وەک بزانم شافیعی مەزهەبیشی پترە لە حەنەفی. مالیکی و ئەحمەدی دەگمەنن یان بەجارێ نین. بەشە حەنەفییەکەی لە تەئسیری حوکمی تورک بوو بەسەر کوردستانەکاندا چونکە تورک حەنەفی بوون و مەزهەبی ڕەسمیی حکوومەتیش حەنەفی، بەپێی ئەوەی کە خەڵک بۆ فەرمانی دین لە خۆوە و بێ هەڕەشە ملکەچ بووە، لەگەڵ ئەرکی هەمەچەشنەی و مەسرەفی

حەج و زەکات و بەشداریی غەزا، ئاشکرایە چ تەئسیرێکی بووە (و خەریکە لەو دواییەدا پتریش دەتەنێتەوە) بەڵام دەبێ بزانین تەئسیرەکەی بۆ لایەنی ئەوتۆ بووە قیامەتەکەی پێ مسۆگەر بکرێت. لەگەڵ خۆم دەڵێمەوە: ئەگەر دین ئەمری کردبایە بە دامەزراندنی حکوومەت وەکو فەرزێکی حەج و نوێژ، کوردەکە لەوانە بوو دەرفەتی بۆ بدۆزیبایەوە. لە شەڕی فارس و بایەزیدی نێوان ڕووس و عوسمانلی، ساڵی ١٢٩٤ھ، گەورە پیاوانی کوردی عێراق بە مەسرەفی خۆیان چوون بۆ غەزا. کوردی کوردستانی تورکیاش بە سەرۆکایەتیی شێخ (عبیداللە)ی نەهری لەگەڵ کوردی دیوی عیراق وێکڕا بەشدارییان کرد. لە شەڕی گەورەی یەکەمیش ژمارەیەکی زۆر لە دەسەڵاتدار بۆ غەزای دژی ئینگلیز چوون، وەک شێخ مەحموود و سەید ئەحمەدی خانەقا. توێژ و تیرێژی وەک کاکەیی و قادری و نەقشبەندی و حەقە (جودایە لە هەموو تەریقەتەکان) هەر یەکە لە جغزی ئیسلامدا ڕاڕەوی خۆی هەبووە. ئێزدی حاڵەتێکی تایبەت بە خۆیانیان هەیە لە پەڕاوێزی دیندا پێوەی ماندوو و زیانکردوو بوون سەبارەت بە جودابوونی لە ئیسلام. لەوەی بە بیرمان دێت و بیستوومانە ئێزدی کە کوردن پتر لە عەشایری عەرەب دووچاری هەرا بوون لەگەڵ کوردەکە. نیزاعێکی لەگەڵ عەشایری عەرەب بووبێ لەسەر تەماع یا شتێکی ئەوتۆیی بووە کە لە نێوان کورد و کورد و عەرەب و عەرەبیشدا دەقەومێت. دینەکە لەو حاڵەتی ژێردەستیی کورددا و لەگەڵ ئەرکی فەرمانەکانیشی، بایی بەهەشت حەڵاڵکردن، درێغی لێ نەکراوە. هەر چونکە لەلایەن دارەتی دنیاوە کوردەکە دەستبەتاڵ بوو لە پلەی (مسکێنی)ی تێ نەپەڕاند تەنانەت لەناو کوردەواری نەبیستراوە، یان من نەمزانیوە، جارییە (ئافرەتی دراو خرِیدە) هەبووبێت، عەبدیش نەبووە. بێ سەوادی لە نێوان کورددا وەک شەو هەمەگیر بوو بەڵام چونکە دینەکە بوو بە ئەساسی زانست و ئەدەب و عەقیدەی نووسراو، خوێندنی مزگەوت لە کوردەواریدا بە جۆرێک پەرەی ستاند لە عەرەب و تورک و فارسیشی تێ

پەڕاند کە حاڵ گەیشتە ڕادەیەک بەشی زۆری دێیەکان مەلای (مدرس) و فەقێ و موستەعیدی هەبووە تا ئەوەی زۆربەی مەلا زلەکان لەو دێیانە دەرسیان گوتووەتەوە و ئیجازەیان داوە. هەر ئەو قووڵ ڕۆچوونەی کورد لە دین کێشایەوە سەر هێندێ کە لە بەشی هەرە زۆری کوردستان شاعیری کورد نەبووە، کتێبی سەر بە ئەدەب و تەئریخ و ماددەی عیلمی دانەندراوە. کە شیعر لە کوردستانی عێراق و ئێران دەستی پێ کرد (بەر لە نزیکی ٢٠٠ ساڵێک) کوردییەکە هەر لە جغزی شیعر مایەوە، تەنانەت میرزاکان دەفتەریان دەگرتەوە بە فارسی.

لەمەوە بۆت دەردەکەوێت ڕووتی و ڕەجاڵی و بێ هێزی و بێ دەرەتانی و بێ پارەیی کورد وەهای کرد زانست و ئەدەب و هونەر بە کوردی نەزێت و دیندارییەکە بۆ کورد لەلایەن دنیاوە نەزۆک بێت و وشک هەڵێت. مەولانا خالید کە لە سۆزی دەروونەوە بە فارسی دەڵێت:

خالدا گر نیستی دیوانە و صحرانورد

تو کجا و کابل و غزنین و خاک قندهار

تەعبیر لە ئاگر و چرە دووکەڵێک دەداتەوە چ پێوەندایەتیی بە دنیاوە نییە. دوای ١٥٠ ساڵێک (شتێک کەمتر، زیاتر) باوکم لەدەمی حەقەی دارەقوڵەی بیست و سییەکاندا دەڵێ:

خالیدی شەهرەزووری، سەر لە قەبرت بێنە دەر

بزانە ئوممەتی تۆ چ دەردێکیان هاتە سەر

لەگەڵ هەموو ڕێز و تەقدیسم بۆ مەولانا خالید، کە باوکیشم هەر قەدرزانی بوو.

تا ڕادەیەک جوداوازیی مەزهەب و تەریقەت ناکۆکیی ناوەتەوە وەک هەرای نێوان شێخی نۆدەهی و مەولانا کە ئەگەر مەولانا لەلای خۆیەوە دڕدۆنگییەکەی بەتاڵ نەکردبایەوە ئاکامی ناخۆشی لێ پەیدا دەبوو.

دیسانەوە هەمان خیلافی باوەڕی دینی لە بیستەکان کارێکی بەدی کرد کە سەید تەهای نەهری نەوەی شێخی نەهری (شێخ عبیدالله) بوو بە قایمقام لە ڕەواندز سەبەب بە مەیلی نەقشبەندیی خۆی، بنەماڵەی خەتێ و خەیلانی دەدزان چونکە دژی (تصوف) بوونە، ئیتر کە سەید حوسێن حوزنی موکریانی لە کتێبەکەی خۆیدا ئیشارەتی دا بە هێندێ کە کاتی خۆی لەسەر فەتوای مەلای خەتێ پاشایەتیی میری کۆرە تێک چوو، بەڕاستی دڵ ڕاگرتنی سەید تەهای مەبەس بوو کە لە سێبەر و تەئییدی ئەودا دەیتوانی لە ڕەواندز بمێنێتەوە و گۆڤار و کتێب بڵاو بکاتەوە. عەبدوڵڵا موخلیس بەگ لە نەوەی، وا بزانم ئەحمەد پاشای برای میر بوو (خولاسە برازای میر بووە) بەر لە دەرچوونی کتێبەکە و پێش پەیدابوونی ئەو تۆمەتە بە ڕاشکاوی بێ مەبەست حیکایەتی فەتواکەی گێڕابۆوە کە لەسەر تەکلیف و ئارەزۆی هەموو بنەماڵەی میر ئەو فەتوایە دەرچووە. تەنانەت مەلا ئەفەندیی هەولێر کە کتێبەکەی سەید حوزنیی خوێندەوە زۆر بە گلەییەوە پێی گوت: سەید، دەبوو بڵێی فەتواکە لەسەر ڕەزامەندی و داوای میر و خزمەکانی بوو. هەر لەو گلەییەدا گوتبووی: عەبدوڵڵا موخلیس بەگ (خەزووری مەلا ئەفەندی بوو) بارەها باسی ئەو مەسەلەیەی بەو شکڵە کردووە. مەلای خەتێ مەشوورە بە دزاندنی نەقشبەندییان. مەلای خەتێ کە مامۆستای حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە و حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە بووە بۆرە گلەییەکی لە حاجی مەلا ئەسعەد هەبووە لەسەر ئاشنایەتییەکی لەگەڵ نەقشبەندییانی بووە. ئەویش لە ڕێی باوکی خۆی (واثق باللە مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە)وە ئەو مەیلەی بووە چونکە باوکی خەلیفەی مەولانا بووە. دواتر باپیرم، حاجی مەلا عەبدوڵڵا کوڕی حاجی مەلا ئەسعەد ئەو گلەمەندییەی لە دڵی مەلای خەتێ سڕیوەتەوە. من مەسەلەی نووسینەکەی سەید حوسێن بۆ ڕەزامەندیی سەید تەهام لە خوالێخۆشبووی مەلا محەمەدی کوڕی مامۆستا شێخ مەلا تەهای بالیسانی، لەم بەغدایە، بیستووە کە خۆی لە بنەماڵەیەکی

نەقشبەندی بوو. بە هەموو دڵ مەلای خەتێی تەبرییە دەکرد لە تۆمەتی فەتوای ناوبراوی ناوزڕاو. مامۆستا عیزەدینی مەلا ئەفەندی، شکریێ، بەرحەیاتە لە هەولێر و خۆی نەوەی عەبدوڵڵا موخلیس بەگە لە دایکڕا، فەرموون لێی بپرسن.

هۆکاری دووەم کە لەچاو دین شیرەخۆرەیە بریتییە لە بیری کوردایەتی. هەرچەند سوود و بەرژەوەندی سەر بە نەتەوە لە یەکیەتیی گەلدایە بەتایبەتی لە دەمی ژێردەستیدا، بەداخەوە، دواکەوتوویی و ژێرکەوتوویی و پەککەوتوویی و تەنگوچەڵەمەی خەباتخەسێن و زەرفی زێدەسەختیی کورد و کوردستان وێڕای نەبوونی پاشخانێکی مێژوویی و سەقامگیر نەبوونی فکرەی خەستوخۆڵی نەتەوایەتی بۆتە هۆی بڕبڕ بوونی خەڵکەکە تا ئەوەی هەل پەیدا بووە بۆ متوربەکردنی چ تیرێژێکی ئارەزۆ بکەیت لە بەشی زۆری کوردستاندا. تا ڕادەیەک زۆر جێی سەیرپێهاتن نییە دین و شیووعییەت پەلەی خۆسەپاندن بکەن و نەتەوایەتییەکە بکەنە خورجینەی تێشووی سەفەر، بەڵام وردە تیرێژی سەر بە فکرەی ئیشتیراکییەت و نەتەوایەتییەکی تێکەڵ بە دادپەرستی و یەکسانیی (عاطفی) کە وەک دوومەڵان هەڵدەپۆقێن پتر لە ڕووی دوو ئاوێنەوە ڕەنگ دەدەنەوە: یەکیان ناکۆکیی ناوەوەی بزووتنەوەی سەر بە نەتەوەیە کەوا هەم کەلێن دەدا بۆ فرەبوونی ڕێکخراوی سیاسیی جۆراجۆر و هەم بەهانەش بەدەستەوە دەدا بۆ خۆپارێزی لە بێ سنووریی چەشمەندازەکانی و هەمەڕەنگیی بۆچوونەکانی و فرەبابەتیی خوازەکانی و کراوەیی ئازادییەکانی دڵی گەلێک کەس دەبزێوێ بۆ نمایشتێکی مرۆڤانەی خۆڕازێنەوە بە پەلکەزێرینەی ئامانجی یەکسانی و داد و مافە بنەڕەتییەکانی ئادەمیزاد. کودی گوتەنیش «شەڕ لە بەتاڵی چاکترە». گۆیا کەسانێکی بەم ڕێگەیەی بێ نەتیجەدا نارۆن چییان قازانج کردووە، ئەوانی پێشیدا دەڕۆن چییان زەرەر کردووە. وێرانستانێکی وەک کوردستانی خۆمان بۆ پیاوی سیاسی لە کاڵای سیاسی نەبێ تێیدا نییە.

سیاسەتەکەش لە جیهانی چلەمین، بە زۆری، بریتییە لە دڕندەیی، بەتەواوی وەک سیاسەتی عەشرەتەکانی ئەفریقیای بەر لە چەند سەد ساڵ کە لە شەڕ بەولاوە ڕێگەیان بۆ نەڕەخسابوو کێشەی ناتەبایی بەینی خۆیان هەڵبڕنەوە، ڕەنگە ئێستاش ئەو شێوە چارەسەرکردنە هەر مابێت کە دەبینین دوو نەتەوەی یەک دەوڵەت، نەک هەر عەشیرەت، تا ڕادەی براندنەوە یەخەگیری یەکتر دەبن. نموونەی شەڕە عەشیرەت لە کوردەواریشدا هەبووە و خۆم چەند نموونەیەکم لێ زانیوە و بەرەوانیشم کردووە لە هێندێکیان. لە بەراوردکردندا هاندەری کوردایەتی لەتەک هاندەری دین تەوژمی کەمە کە دەبینین دیندارەکە لە کۆنەوە بێ مزە و ئومێدی دنیایی بە ئەرکی لەش و ڕزقی خانەوادە (مام حاجیی کورد) جاری دووەم و سێیەم دەچوو بۆ حەج، بە سواریی وڵاغ و حوشتر لەگەڵ هەڕەشەی کوژران کە هەزارەها لە ڕێگەدا تێ چوون. لە مەکەوە ئاوی زەمزەمیان بە دیاری دەهێنا بۆ ماقووڵان و خۆشەویستان. (زمزمیة ـ زەمزەمییە) ئەو دەفرە بوو کە بە داخراوی ئاوی زەمزەمی تێ دەکرا بۆ دیاری. بێگومان کوردستان بە لەتکراوی ئەو هێز و هۆکارییەی نامێنێ لە چاو کوردستانی یەکپارچە لە ڕووی هیچ شتێکی سوودی تێدا بێت بۆ کورد، لە نێویاندا سوودی هاوچوونکردنی هەست و هۆشی سیاسیی سەر بە چارەنووسەوە. لەتبوونەکە خۆی لەمپەرێکی زێدە لە دژی تێککردنەوەی خوێنی مادی و مەعنەوی لە هەموو لەش و دڵی کوردستان و کورددا وەک کە جۆگەلەی ئاو نیو مەتری بە خۆڵ و بەرد پڕ کرایەوە خوڕگەی دەبڕێت. لە حاڵەتی نەتەوە و مەفتەندا نەک تەنها خوڕگەی دەبڕێت، بگرە، بەرەو وشکییەوە دەچێت. ئنجا ئەگەر پارچە لێکدابڕاوەکان خۆیان جۆگەلەی کێڵگەکانیان لە ماڵە دەستبەسەرەکانیاندا کوێر کردەوە هەر دەبێ سەڵەواتی بۆ لێ بدەیت لەو (هضم النفس)ەی دەروێشایەتی کە لەزەت دەبا لە خۆ ئازاردان.

ئەم شریتەیەی قسان هی دەمێکە کە کورد تێیدا لەتلەتە و ڕێی نییە گیانی

نەتەوەپەرستی لە لەش و هۆشی میللەتەکە بگێڕێت. بێ ئەوەی هەموو لایەنێک خورد بکەمەوە دەڵێم: ئایا ئەو ڕۆژە پیرۆزەی کورد تێیدا لە پارچەکراوی ڕزگار دەبێت و دەوڵەت بۆ هەموو کوردستان دادەنێت چ ڕەفتار و کردارێکی لێ چاوەڕوان دەکرێت؟

خەباتگێڕانی ئەوسا کە پێشتر بە لەتکراوی یەکتریان دەدزاند و لێکتریان دەکوشت ئایا کە ترسی داگیرکەریان لەسەر هەڵستا و لە سێبەری ئازادیدا دەستیان کرایەوە چ پانۆرامایەکی تازەبابەتی سەربەخۆیی و بێ ترسی داگیرکەر لە کوردستان بەرپا دەبێ؟ کە دنیاکە بۆ تاکە لایەن مایەوە و ترسی بەربەرەکانیی ناوخۆیی نەما ئاخۆ چەندین ساڵەهای دەوێ، ئەو لایەنەی بە درێژاییی خەباتی چەندەها ساڵ خەریکی شەڕی براکوژی بووە لەسەر زەعامەت، پەنچە شل بکاتەوە لە بینەقاقەی میللەتەکەی؟ گومانت نەبێ ئەگەر ناکۆکی و دووبەرەکی و براکوژی و نیازی شەخسی و قۆڕەدەماغیی پێش دامەزراندنی دەوڵەت نەپێچرێتەوە و ئیمانێکی پتەو بە داد و یەکسانیی دیمۆکراسی ڕەگ دانەکوتێ سەدجار قوڕ بە سەری میللەت لەوەی بەسەری دێت لە دەست تازە حاکمەکەی چاوبرسی سکبرسی هەموو ئەندامێک برسی و بەتاڵ لە بەزەیی و داد. کابرایەکی لە دەمی هەرا و هەڕەشەی تێچووندا کۆمە نەکا لە کوشتن و ستاندن و بەستن و سووتاندن چ تەمایەکی لێ دەکرێ جگە لەوەی خۆ بە خوا بزانێت؟ بە پاڵپشتیی ئەم ڕایەم دەڵێم: سەیرێکی حاڵ و باری دەوڵەتی میللەتەکانی جیهانی سێیەم بکە، جگە لە چەند دانەیەکی، ئەوی دیکە هەمووی دەتلێتەوە بە نیزاعی نێوان حکوومەت و بەرەی تێکۆشەران (کە ئەمانیش بوون بە حکوومەت دەست دەدەنە بستێنە، بگرە، ببەستە، لە گەردەنی دە) ئاپۆرەی خەڵقەڵڵاش مامەڵەی شیردەر و هێلکەکەر و بارەبەری لەگەڵدا دەکرێت، هەڵبەت دەشبێ هەڵپەرێت لە سوخرەی ئیجباری بۆ پاراستنی کوردستانی ڕەنگین و بەنگین و سەنگین و هەنگوین، لە ئەدەبیاتی حکوومەتیدا. بەدەست خۆم نییە

ڕووداوێکی بچـووکم دێتــەوە یاد لێــرەدا: لە نیــوەی دووەمـی چلـەکــان لە کەرکـووکەوە دەچووین بـۆ کۆیێ، چەند جـاران گەڕۆکەکـەمـان لەبەر کـۆنی دەوەستـا و چاک دەکرایەوە، جاری دوایی تایەی پەنچەر بوو، لە کەینوبەینی تایە پفدان و بەستنەوەی و هەڵگێڕ و داگێڕی بورغییـەکی کەوتە ناو تـایەکە. شـۆفێر گوتی ئەها، ئنجـا چ بکەین. سـەید خدرێکی قسـەخـۆشمـان لەگەڵدا بوو گـوتی: کـابرایەک حـەفت عیللەتی لێ بوو پـاشـەڵیـشی دەرهـات، کـابرا گوتی: یاخوا بەخێر بێی سوورەگوڵی باغان بەڕاستی هەر تۆی پێ دەویست.

لەگەڵ هەموو دزێوییەکی حکوومەتی خـۆوڵاتی دیسانەوە لەچاو داگیرکەری دراوسـێ و خـۆمـان ئاسـاییـیـەکان هـەر بیـسـمـیلـترە، چ نـەبێ ئومـێـدێکی دواڕۆژی لێ دەکـرێ. دزێویی سـتــەم وای لێ خـۆش هێنام پڕ بەدەم بڵــێم، شـیرکـەتێکی سـوێدی یان نەرویجی حکوومـەتی کوردسـتـانم لێ بە قۆنتـەرات بگرێ سـەد جـار پەسـەندتری دەکەم بەسـەر حکوومـەتێکی کـوردی کـە خـۆم تێـیـدا سـەرۆک بم: بێگومـان بە نیـوە مـەسـرەف، لەچاو حکوومـەتی کوردی، کارم بۆ هەڵدەسووڕێنێت و خیانەتیشی تێدا ناکات وەک کە لە دروستکردنی کارخانەیەک و هەڵنانی بناوانێک و قیرتاوی ڕێگاش خیانەت ناکات.

بالێرەدا قـسـە کۆتا کـەین لە هۆکاری دووەم، دەشـێ لە دوایـین دێرەکاندا بۆی بچمەوە.

هۆکـاری سـێیـەم کـۆمـیـونـیـزمـە: سـەدجـار بـەداخـەوە کـورد لە پلـەیەکی دواکـەوتـوویی و مـێـژووبـەدەری بێ هێــزی و بێ ئابـووری و بێ سنـعــەت و ڕۆشنبیری و تەکنیک و هونەردایـە ١٨٠ پلە بەرەواژ دەبێتـەوە لە کۆمـیونـیزم وەک کـە دوو لای یان دوو سـەری خـەتێکی ڕاست لێکتـر ئـاوەژوون، ئەم پەڕ ئەو پەڕن. کـۆمـیـونـیـزمـێکی بەپێی دەقی نەزەرییـەکـە دوای گـەنـدەڵبـوونی بورژوازی و کامڵبوونی سۆشیالیزم دێتـە کایەوە چۆناوچۆنی و بە ودمی کام چاک و پیـر لە خـەرابگەی کوردسـتـان کە سـەرمایەی تێدا پەیدا نەبووە بە مـەفـهـوومی سـەردەم و چینی ناوەڕاسـتی شـەپرەلێـداوێکی بێ دەرمـانە

بەدەست چەوساندنەوەی داگیرکەرەوە. هەروا لەسەر بەردی سەنگی سەخرێ و کەلاوەی بێ ژێرخان و پرۆلیتاریای نەڕسکاو و بێ سەواد کە زۆربەی ناوی خۆی پێ نانووسرێت ئا ئەو کۆمیونیزمە بەچکەی چ دەعبایەک دەردەچێت؟ خۆزی سەد خۆزی کوردەکەی کە باوکم لە بەیتێکی شیعردا وەسفی دەکات و دەڵێ:

مەلایان بێ عیلم و ماڵ، شێخیان بێ کەشف و کەماڵ

ئاغایان ڕووت و ڕەجاڵ، قوتەی مل نێرکە کاردی

خۆزی هەنگراوێک لە کوردان دەبوو بە مایە و سامان و زێڕ و زیو و تەیارە و شەمەندەفەر. هەر توجارەی بە قەدەر فۆرد و ڕۆکفیلر و قاروون مەلعوونێکی بێ ئابڕوو دەبوو، تالاری بە ئەڵماس دەڕازاندەوە ئەوجا با لە خەفەتان و لەبەر مەلعەنەت و ناز و فیزیان وەزگمان[٦] دابایە. ئەوسا (شیووعیبوون) دەبووە نەخۆشییەکی بە بنەما لەبەر تیشکی شیووعیبوونی دەیان ملیۆن، سەدان ملیۆن لە وڵاتی پێشکەوتوو و ناوەنجی و بەرەژێرتر ئەوسا دەمانگوت (بە گوێی مامۆستا) با کوردەکەش وەکو خەڵکی دیکە «لە شاری کوێران دەست بە چاویەوە بگرێت» ئەمما هەرگیز فەتوای بۆ نادەم و مێژوو لێی ناسەلمێنێت و ئەمەکداری بۆ زێد و خۆیشی ڕازی نابێ بەفیڕۆ کوردەکە بە قوربانی خاکی سەر قەبری ستالین بکات و بۆ مەزەی مەجلیسی شیووعیی غەیری کورد جنێو بە نەتەوەکەی بدات. بە هەمەحاڵ کۆمیونیزم هەرچەند نوێیە و لە کوردەواریشدا پتر لە ٢٥ ساڵ وەخرا تا لە دوای شەڕی دووەم گەنجی خوێن گەرمی Sophisticated و نازۆ لە جیرانەتیی کۆمیونیزمی عەرەب و تامەزرۆیی (بە هاوڕێ حیسابکردن) لەگەڵ میللەتی بەهێزتر لە کورد دەروێشانە ملی نایە شیووعییەت و بوو بە گەورەترین بەرهەڵستی ڕەوت و هەستی نەتەوایەتی و هەر لەوانیشەوە و بە هۆی داڵدەدان لەلایەن هەندێ کوردی شیووعی و نیوەقەومی بەشی زۆری فکر و دروشمی سەر بە سیاسەتی ڕووسیای ستالینیست چووە دڵ و فکری قەومییەکانەوە و

ئێستاش ئەو تین و تاوە، دوای هەرەسی سۆڤێتستانیش، هەر بە تەوژمە لەچاو حاڵوبارێکی زێدەپەژارەی کورد.

شیووعییەتی کوردی لە دوو ڕێگەوە دەیتوانی بۆ کورد بەسوود بێت: ڕێگەیەکیان شێوەی سەلبیی پێوەیە کە بریتییە لە دەست و زمان و قەڵەم پاراستن لە دوشمنایەتیی فکرەی نەتەوەپەروەری، کە لە تویژیدا، دانهێنانە بە مافی تەواوی کورد بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسیی کوردی، چ شیووعی بێ و چ قەومی، لە بەرژەوەندی کوردی بپێچێتەوە. ڕێی دووەمیان کە ئەرێتی دەگرێتەوە سەلماندنی مافی تەواو و بێ کەموکەسری و (بارتەقای میللەتان) لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ نەتەوەی کورد. جا ئەگەر بەهانە لەوەدا بدۆزێتەوە کە زەرفی خەباتەکەی ئەو هەنگاوە بەرینەی پێ هەڵنەدەهات پێی دەڵێمەوە: کەلامت بە شەکر بێت خۆ تۆ بە پاڵپشتیکردن لە حیزبی شیووعیی سووریە تەقسیمی فەلەستینت سەلماند، دواتر بە خاترانەی عەبدولکەریم کە ماوەی پێ دابووی، لەگەڵ هەموو عەرەبی قەومی کەوتیتە دوژمنایەتی و لە ئەنجامدا تێشدا چوویت، لە پاش هەرای شەوواف شیووعییە دیانەکان هوتافی «دینی محەمەد بە تالوخ»یان دەچڕی، لە مەحکەمەی مەهداوی ئابڕووی قەومیی عەرەب و ڕەئیس جەمالتان برد.

کۆمیونیزمی کورد کە هیچ بنەما و ژێرخانی مادی لە کوردستان شک نابات بۆرجوازییەتی لێ پەیدا بێت چ جایی کۆمیونیزم، بە فەرمانی واقیع و بڕیاری مەنتیق، ناوەکە و دروشمەکانی لێ بێگانەن لەمەشدا گومان نییە، ئەگەر گومان هەبایە سۆڤێتستان هەرەسی نەدەهێنا، پێشتر ستالین تاوانبار نەدەبوو، زووتر لینین بازی بەسەر دیمۆکراسی و ئیشتیراکییەت نەدەدا. کە شیووعییەت لە مۆسکۆ و پەترۆگراد نەژیت چۆن پەنا بۆ قۆڕیتان و تۆپاوە دێنێت؟ سووربوون لەسەر شتێکی موستەحیل مۆرفینێکە (لە حاڵەتی شیووعیبوونی کورد) دوو دڵدانەوەی تێدایە: یەکیان ئابڕووپاێزی، ئەوی تریان بۆرە ئومێدی سەرهەڵدانەوەی دوارۆژ. خۆ ئەگەر بە وردی

سـەیری سـەرەتـای شـیـووعـیـیـەتی کـورد بکەین بە ئـاشکرا دیـارە ئەو شـیـووعـییـەتە لە سـەرەتای دەرکـەوتنی بریتی بـووە لە دەروێشـایـەتـیـیـەکی بە زاهیر مادی کە دەزانین دەروێشایەتی باوەڕێکی سەر بە غەیبە پەکی لەسەر بنەمـا و ژێرخـان ناکـەوێت چونکە هـەر خـۆی ژێرخـان و ژوورخـانە. هەرچی شیووعییـەتی دژی غەیبە دەبێ لەسـەر بنەمای ڕەق و زەق و زۆپ و داهێنەر و بەرهـەمهێن و دۆزەرەوە و مـوافقی مەنتیق و زانست و ڕاستییـەکانی ئاشکرا و بزری سروشت و تاقیکردنەوە بێت، ئەم مەرجانەش تاکێکی سێبەری نییە لە ئەزمـوونگەی بەتاڵ و حەتاڵی کـوردسـتـان کە ناتوانـێ بایسکلێک بە هونەر و توانای خـۆی دروست بکات بەتایبـەتی لە چلـەکان و پەنجـاکـاندا. ئەوجـا جـارێکی دیکەش شـیووعـیـیـەت هـەر چونکە لە بنەڕەتەوە بێ ژێرخـان و بنەمـا گـەشەی کـرد دەتوانێ بێ ژێرخان و بنـەما بەردەوام بێت لەوەشـدا بە تەواوی دەبێتـە دەروێش و سـەر بە قـیـامـەتێکی سـیـاسـیـیـەوە دەنێت بێ بەهـەشـتـی دەروێشـی حـەقـیـقـی، واتە خـەیاڵەکە و ئومـێدەکە دەبـنـەوە یەک شت و هـەر بە خـەیاڵیش دەوام دەکات، کوردی گوتەنی «دۆنی خـۆی لەسـەری خـۆی». من لە خەسارێکی بە (خـەیاڵیبوون)ی کۆمیونـیزمی کوردی دێتە کیسـە، خۆمی تێدا خـەسـارەکـردوو دەزانم ئەمـجـا کوردەکـەی سـەرلەبەر چـونکە: (١) توانای من کـەمتـرە لە هـیـی میللـەتێک بۆ تێهـێنانەوەی زیان چ جاییی ئەوەی ژمـارەیەک، بە پۆز و قـەڵغەت، لـە تاکەکـانی شـیـووعـیی کـورد ناسـیـاومن و بۆ هێندێکیـان ڕێزیشـم هـەیە سـەرەڕای خـۆشـەویسـتی، (٢) برینی مـن بـەو خـەیاڵیـبـوونە کولترە لەوەی خەڵکێکی بە سـەرکێڵی هەستی خۆشی و ناخۆشی دەکەن، من حیسابم گرتۆتەوە بۆ فیرۆییی هەوڵی خەیاڵی و بەهەدەرچوونی خـەباتی ٤٠ سـاڵی و دۆڕاویی خـوێنی جوانەمـەرگـان بۆ سـمێڵـی سـتـالین. شـاعـیـرێکی کوردی سەردەمی شیووعیگەرییەکەی، کە دواتر وازی لێ هێنا دەڵێ:

نیـزامـێکم دەوێ بۆ گـەل نیـزامـێکی سـتـالینی

بە شـەرتێکی کـەوا بڕوا لەسـەر قانوونی لینینی

شـاڵڵا هـەڵەم نەکـردبێ لـە وشـەی (نیـزام ـ نظـام) کـە مـومکینـە وشـەکـە «خـەبات» بێ، لێرەدا هـەردووکـیـان یەک شـتن لەلایـەن زیان و هـەسـتکردن و نەکردن پێی. ئەوجـا بۆ خـۆت لێکی بدەوە فـەرقی ئێشـی مـن چەند زۆرترە لە ئێـشـی شـیـووعـیـیـەک کـە من لە دەمـی دانانی ئەو شـیـعـرەدا سـتـالینم بە جینایەتکار دادەنا. شـیـووعی بـە پێی باوەڕی خـۆی دینداریکی مـسـڵـمـان بە گـومـڕا دادەنێ کە خـۆی جـانفـیـدا دەکات بـۆ خـوا ئەممـا فـیـداکـارییـە بێ سەمـەرەکەی خۆی بە دروست و پێویست دادەنێ و دەیکاتە فەرزی مێژوویی بەسـەر شـانـی مـرۆڤـایەتیـیـەوە. دەسـا سـوێند بە کوردسـتـان دەخـۆم ئا لەم دەمـــەدا دڵـم مـــێـــرووڵان دەکـــات بـۆ ڕەنجـــەڕۆیـیـی ســـەرلەبـەری خـــەباتـی شـیووعییـان[٧] و بەهەدەرچوونی خـوێنی کوژراوەکانیـان و زیانی بێ ئامـان و سامانی لە کورد کەوت بەو هەوڵی وا نەزۆک و بە سفتوسۆ. وای ڕەنجەڕۆ و کۆستکەوتوو خـۆمـان، وای کـە خـوێن بەلاشـێن و هـەست بـە خـۆمـان ناکـەین، پەحـا تێگەیشتن چەند زەحـمـەتە. لەعنەت لە هـەموو ئایدیـۆلۆجییـەک بێت کـە دەبێتە مۆرفین مرۆی پێ هێڕ دەبێت و ڕاست و هەڵە لێکتر جودا ناکاتەوە، هەرچەند لەدەمی دۆگماپەرستیدا کابرا پێیەوە شاگەشکە دەبێت.

شـیـووعیی کـورد لە مـجـێزی خـۆش هاتـووە هەوڵە دۆگمـاپەرسـتـەکـەی بۆ پێکهـــێنـانی حکوومـــەتی ڕەنجـــدەر و وەرزێر بکا بـە ئاردی نـاو دڕک و (ئینتەرناشناڵ)یشی بۆ بچڕێت. بەڵام یاخوا نەگاتە ئەو ڕۆژەی لە واقیعدا ئەم دۆگمایە بسـەپێنێ بەسـەر کۆمـەڵدا: ئەوسـا (کە بـە خەیاڵ «ئەوسـا»یە دروست دەکەین) بـەدەست خـۆی نییـە کە دەبێـتـە دوژمنی هەمـوو ئومـێدێکی گەشی مـرۆڤـایەتی چونکە کـۆمـەڵ وشک دەبێت، ڕەق هـەڵدێت، لە برسـان دەمـرێت، دەبێـتـە کـۆیلە و جـارییـەی چینی قـەمـچـیـوەشـێن، داهێنان و ئـافـراندن و جـوانکاری و کۆمـپیووتەر و کەشـتیی ئاسـمـانی و هەموو هـونەری مرۆڤـایەتی وەکـــو گـــەڵای پاییـــز هەڵدەوەرێن، چـرۆ ناکـــەن هـەتا هـەڵبـــوەرێن چونکە پرۆلیتـاریای نەخوێندەوار و ڕابـەری شیووعییـەتی کوردی بێ ئاگا لـە زانستی

تەڵەسـمـاویی سـەردەم لـەوە پتری پـێ ناکرێ زمـانی زاناکـانی ناپرۆلیتـاریا ببـڕێت و چـاویان بکوڵێت هـەتا نەڵێن و نـەبینن، نەکـا ئابـڕووی خـۆیـان بچـێت واتە کـە هی ڕابەرەکـان و هـی پرۆلیتـاریای بێ سـەواد. ئەگـەر شـیـووعیـیـەتی کورد واز لە دۆگمای شۆڕش نەهێنێت وەک کە شیووعییەتی ئەوروپا و وڵاتانی پێشکەوتوو وازیان هێناوە، پشـتـاوپشت دەگـەڕێتەوە و بـەرەو تاریکاییی دەمی (محاکم تفتیش)ی کەنیشتە دەکشێتەوە. قسە زۆرن لێی دەبڕمەوە.

دەگەینە ئەو نوختـەی کـە بەکورتی تێکداگەڕانی ئەو سـێ هۆکارە و نەریتی کۆنینە و دەوری تیرێژە گچکەکان و تین و تاوی واقیعی پڕ چەڵەمەی ناوچەی کوردی تێدا دەژیت، بخـەینە بەر لێکدانەوە ئاخـۆ چ ئەنجـامـێک وەردەگرین. ڕاسـتـیـیـەکـەی، بەملەوە گرتنی ئەم مـەسـەلەیە لە دیدی پرسـیـاری نوختـەی سـێـیـەم کە چ هۆکارێک حـوکمی لەسـەر عەقلی کوردی تا بلێی ئـەرکێکی قـورسـە و قـووڵبـوونەوەی دەوێت و نەفـەسی درێژی گـەرەکـە و پێـوانەی بە پانایی کـوردسـتـانی پێـویسـتـە. دەبێ بزانین لێکتـر دابڕانـی کـەرتەکـانی کوردسـتـان و مـەحکوومـبوونی بە پتر لـە سێ دەوڵەتی ڕەگەز جـودا (تورک، فارس، عەرەب) و گوماناوی بەرانبەر کورد، دەستی وەشـاندووە لە پێکهاتنی (هۆش)ێکی کـوردی، بـە جـۆرێکی سـەلبی. لە پەڕاوێزی پرسـیـارەکەدا، خـۆم ئاواییی ئەوتۆم دیتـووە بەر لە سـاڵی ١٩٣٦ـ ١٩٣٧ کـە حکوومـەت چوو بۆ پژدەر، پێوەی دیار بوو کە دابڕاو بووە لە خشکەی مێژوو. لە ١٩٦٣ خێزانم دیت لە دێی باووزە، شکڵیـان لەسـەر شـێوەی باز و باشووکە کە دەندووک و چڕنووکـیـان قـولابن. ئەوانیش نیـهـایەتی ئەندامـەکـانیـان قـولابی دەهـاتنە بەرچاو وەک بلێی لە دێر زەمـانی هـەزاران سـاڵەوە خـوێنی بێگـانەیان تێکەڵ نەبووە، دەتگوت لە پەیکـەری سـۆمـەر و ئەکـادەوە پەڕیونەتـەوە بۆ جـیـهـانی نوێ. یەکێکم دیت لـەناو شاخەکانی نێوان ڕانیە و پشـتئاشـان دەموچاوی لە هی کوندەبۆ دەچوو، لە شاخەوانییش خۆی نزیک کردبۆوە لە حەیوانە کێوی، ناوی نـەبی بوو. باسـی یەکـێکی پێش خـۆیانیـان دەکـرد کـە لە قـەڵشـتی

شاخێکی بەرانبەرمان، ۲۰۰ـ ۳۰۰ مەترێک بەرز بوو، سەرکەوتووە بۆ مێش بڕینەوە، ڕێی نەبووە بەرەژێر بێتەوە لەبەر قورسایی هەنگوینەکە تێ هەڵکشیوە وەک حەیوانەکێوی بۆ سەرووی شاخەکە بە خۆی و هەنگوینەوە. لە پەنا و پەسێوی کوردستانی بەرین سەدەها شوێنی ئەوتۆیی هەیە دابڕاوە لە دنیا و مەتەڵی (عەقڵەکەی دانیشتووانی) بە کەس هەڵنایەت مەگەر کەسێک لەگەڵیاندا بژیت و دەفتەری موفرەدات و نەریت و پۆشاک و، و، هتدیان پەڕپەڕ هەڵداتەوە تا بزانێ بەر تین و تاوی چ کاریگەرێک کەوتوون. لە نموونەدا دەڵێم، چەند دێیەکی دەشتی کۆیێ ڕێژەی جەمعی ژمارە (۲ و ۳) دووپات دەکەنەوە و دەڵێن: دووانان، سێیانان. بەدەرنگەوە لەپاش خوێندنەوەی چەند کتێبێکی سەر بە زمانە ئێرانییەکانی کۆن، بیرم بۆ ئەوە چوو کە دەشتێ ئەم ڕێژەیەی دووپاتە لەوەوە هاتبێت کە جەمعی وشە لە کۆندا بە (ام) بووە بەڵام ناوخنێکی (ان) هاتۆتە نێوان وشەکە و (ام)ەکە وێکڕا بوونەتە «..انام». وەک بڵێی ئەم «انان»ەی دەشتی کۆیێ پاشماوەی ئەو دەستوورە بێت لە «دوو، سێ» بەدەری دابێتەوە لەگەڵ نەختێک گۆڕان. لە بەشێکی قەزای ڕانیە[٨] خەڵکەکە لە جیاتی (کردن، بردن،...) دەڵێن (کرتن، برتن) کە دەشتێ پاشماوەی پەهلەویی کۆن بێت. ئەم درێژەیە بە نیازی ڕوونکردنەوەی سەختیی کارەکەیە. ڕەنگە بە خۆتەرخانکردن بۆ لێگەڕان بە دوای وردیاتی گفتار و ڕەفتار و نەریت و باوەڕی کوردزمان بە پانایی کوردستان چەند گۆشەیەکی ئاشکرا و بزری (عقلیة)ی خەڵکەکە ڕوون ببێتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا و بە هەر جۆرە پشکنین و شیتەڵکردنی دیاردەی جۆراوجۆری سەرلەبەری میللەتەکەمان بێت (کە لە ئێمکاندا نییە و حکوومەتەکانی کوردچەپێن ڕێ نادەن بەکاری ئەوتۆیی. کوردەکەش نە دارایی و نە ئاگاداریی ئەو جۆرە کارەی هەیە. ئەوجا ساڵەهای دەوێن تا «شیر دا و لۆ داپیردا» بە ئەنجام دەگات، ئەم نووسینەش کۆن دەبێت و تۆش تاقەتی چاوەنۆڕیی بیست سیساڵیت نییە. ئیتر دەبینی زەحمەتییەکە لە چ

ڕادەیەکدایە) ئەو ڕاستییە هەر دەمێنێ کە دیراسەی (ویژدان)ی نەتەوەیەک بکەیت بە بەرکارێکی مەیلەو موستەحیلەوە دەنیشیت تەنانەت وڵاتی هەرە پێشکەوتوو بە خۆی و دارایی و زانست و تەکنیک و مێژووی درێژی داهێنان و دۆزینەوەیەوە ناتوانێ دەست دانێ لەسەر هیچ گۆشەیەکی ویژدانی میللەتێک و پێناسەی بۆ دابنێت: هەر لەوەندە تێ فکرە کە میللەتێک لە میللەتانی پێشکەوتوو هێندێکی مولحید بوو، هێندێکی خواناس بوو، هێندێکی خواناسی بێ قیامەت بوو، هێندێکی لە خواناسیدا جودا بوو لە دراوسێکەی، هێندێکی (إباحی) بوو، هێندێکی تاک ژنە بوو.. هتد، چ دەمێنێتەوە لەو ویژدانی وەها کەرتوپەرت و لێکوژ کە بخرێتە بەر هێز و هۆکارێکی دەستنیشان. لە وڵاتی پێشکەوتوو کە وەها لەلایەن ویژدانەوە لێکتر دوورن و بە شەڕیش نایەن هێزی دیمۆکراسی و ژیارییە دەیانپارێزێت کە بە ئەسڵ ئەو هەموو جوداوازییەی بیروباوەڕ لەسەر بنەمای ئازادیی بەرفرەوان و سەلمێنراو هەڵستاوە. لە وڵاتی جیهانی سێیەم ئەندامانی یەک گرووپ دەست لە بینەقاقەی یەکتر دەنێن.

بە هەمەحاڵ زانینی ئەو هۆکارەی تۆ لێی دەپرسیت فەرقێک بە واقیعەکەمان ناکات، گریمان زانیمان هۆکار و هێزی فلانە بابەت حاکمی عەقڵی کوردە، ئەوجا چی؟ چت پێ دەکرێ؟ کێ قسەت دەبیسێت؟ خۆت کە باوەڕت نەبوو بەو هۆکارە دەیسەلمێنیت؟ چ بسەلمێنیت و چ نەسەلمێنیت، تۆش وەک خەڵکی بیروباوەڕی تر بەسەر ڕێبازی خۆتدا دەڕۆیت و باشتریش بەرهەڵستیی ئەو هۆکارە دەکەیت کە پێشتر ڕوون نەبوو لێت ئەمجارە لە ڕووناکیدا تیری تێ دەگریت، ئەویش هەروەها تیر لە تۆ دەگرێت. وا دەزانم ناشێ چیتر بەدوای ئەم هێز و هۆکاری سێیەمە بکەوم[٩]، هی چوارەم دێت، بەڵام جورئەت ناکەم دەستی بۆ درێژ بکەم چونکە لە ئیمکاندا نییە (لە ڕوانگەی خۆمەوە) بگەم بە کۆتاییەکەی، ڕەنگە کەسیش تاقەتی نەبێ لەگەڵمدا بە کێشە بێت.

(٤) کورد مێژووی ڕاستەقینەی خۆی هەیە؟ یاخود مێژووی نووسراوەتەوە؟

سەرەتای پرسیارەکە لە بەدیهییە دەپرسێت: هەڵبەت کورد مێژووی هەیە وەک کە هەموو نەتەوەیەکی ئادەمیزاد مێژووی هەیە خۆ دونبەلان نییە لەگەڵ گرمەی هەور هەڵتۆقێت. لە بابەت مێژووی نووسراوەوە، ئەوەندەی بزانم کورد هەرگیز دەفتەری ژیان و چەکمەسەریی حاڵوباری بەدەست داگیرکەرەوە نەگرتۆتەوە هەر نەبێ لەبەر نەبوونی لایەنێکی ئەوتۆ هێندەی بەبەرەوە بێ بتوانێ شتێک تۆمار بکات کە لە هەزاران ساڵەوە نەکراوە، ئەوجا نووسینی کوردی بە خەیاڵی کورددا ڕەت نەبووە. کەس خۆی لە چیرۆکی بێ دەسەڵات و ناو و شۆرەت ناگەیەنێ. ئەوجا ئەگەر یەکێک هەڵکەوت وەکو شەرەفخان هەر هێندەی پێ دەکرێ ئەو شتانە بنووسێت کە لە ڕۆژگاری خۆی و نزیک بە خۆی بدوێت چونکە خەبەری کوردی بەر لە هەزار ساڵ و پتر هەر ئەوە بووە مەلائیکەتەکان تۆماری دەکەن بۆ لێپرسینەوەی ناو قەبر و بەهەشتی بوون و جەهەننەمی بوونی مردوو ساغ دەکاتەوە. بە ڕێکەوت، دوای ئەم نووسینە د. کەمال مەزهەر هاتە لام و پرسیارەکەم خستە ڕوو: ئەویش هەمان چشتی گوت.

(٥) توخمە پێکهێنەرەکانی مێژووی کورد چین؟ ئەقڵ یاخود قەزاوقەدەر حوکمی تێدا کردووە؟

پاش ئەوەی گوتمان کورد مێژووی نووسراوی نییە دەمێنێتەوە بڵێم مەبەستت لە (مێژوو) ئەو ڕووداوی کۆمەڵایەتیی کوردە کە هەرگیز تۆمار نەکراوە و بە نەبوو حیساب دەکرێ لە ڕووی حوکم لەسەردانیەوە. بەو پێیە پرسیارەکە خۆی بەتاڵ دەکاتەوە، بەڵام کە ئەقڵ و قەزاوقەدەرت خستە پاڵ پرسیارەکە جۆرێک هەبوونی گریمانەکی (إفتراضي) پەیدا دەکات وەک کە گوتبێتت: توخمی پێکهێنەری ڕووداوان، ئایا ئەقڵ یاخود قەزاوقەدەر دەیانگێڕی؟ بەم ڕێژەیەش پرسیارەکە هەموو ئادەمیزاد دەگرێتەوە چونکە

ئەقڵ لە هەموو ئادەمیزاددا هەیە. قەزاوقەدەریش کە هەبێ بۆ ئادەمیزاد و ڕۆحلەبەران هەمەگیرە. گریمان توانیمان پرسیارەکە لە قەزاوقەدەر بدزینەوە و ڕووبەڕووی حوکمی ئەقڵی بکەینەوە ئەوساش سەرەدەری کردن لە پرسیارەکە تا بڵێی تەماوییە چونکە لە لایەکەوە چالاکیی مرۆ بەندە بە کاریگەریی عەقڵەوە نەک غەریزە، لە لایەکی تریشەوە عەقڵ، لەبەر زۆر هۆی جودا، دەشپێکێت و بە هەڵەشدا دەچێت و تا مرۆڤیش لە پلەی سەرەتاییی ژیاری (حضاري) بێ پتر ئەسیری وڕێنە و ئەفسانە و فاکوفیکی عەوامخەڵەتێنان دەبێ، ئەمجا وەرە مێژووی نەنووسراو لە قەبەڵ ڕووداو و کەینوبەینی سڕایەوە بکە و بیخەرە بەر حوکمی ئەقڵێکی هەڵەشە و کوێرەوار ئاخۆ چۆناوچۆنی قەڵەم و زمانی لێ بە گەڕ دەخەیت و چیی لێ هەڵدێنجیت؟ وەک دەبینیت کارەکە لە خەیاڵێکی مەتەڵاوی بەولاوە نییە. هەموارترین ڕێگەی ئاکامگری (إستنتاج) ئەوەیە کە ڕابووردووی نەزانراو بە حازری بەر چاو بگریت و بە شێوەیەکی لە ڕاستی نزیک حوکمێکی بۆ حازری دادەنێیت بۆ ڕابووردووشی دابنێ، جا ئەگەر لە ئاست حازر وەڵامت بۆ ساز درا نوسخەیەکی بکە دیاری بۆ کۆنینە. بە هەمەحاڵ زەرەری تێدا ناکەیت چونکە کۆنینە لە زەرەر و قازانج ڕزگار بووە. بۆ لایەنی ڕەواندنەوەی دڵەسووڕکێ و سەرەسووڕکێ، زەینی خۆت بدە حازر و توخمە پێکهێنەرەکانی دەستنیشان بکە و توخمی تازە بابەتی لێ دەرکە و ئەوی دیکەی دانێ بە پێکهێنەر بۆ باپیران. ڕەنگە لەم بوارە دوو بەرگەکەی مرۆڤ و دەوروبەر تا مەودایەک یارمەتیت بدات.

بەوپەڕی کورتبێژی و لە چەند دێرێکدا دەڵێم: گریمان بۆ ئەوە چووین کە پێشینان ملکەچی فکرەی قەزاوقەدەر بوون، وەک کە ئێستاش قەزاوقەدەر بەسەر زار و زمانانەوەیە، دەسا ئەوسا و ئێستاش خەڵکەکە چیی لەدەست هاتبێت کردوویەتی و قەزاوقەدەری نەکردۆتە وەستای خانوو و جەنجەڕی خەرمان و نۆرەئاوی شینایی و جلدرووی بەرگ. ملکەچییەکی بۆ غەیب بەکار

هاتبێت لە بەجێهێنانی نوێژ و ڕۆژوو و لەکەکانی دیکەی ئاین بووە. کابرایەک تەلاقی خواردبێت نەچووە بۆ لای قەزاوقەدەر هەڵی بەستێتەوە. سێ ڕوونکردنەوەی بچووک هەیە لێرەدا بێ سوود نییە: (١) قەزاوقەدەری دینە ئاسمانییەکان جودایە لە totemism و هێندێ شێوەی بوتپەرستی، (٢) قەزاوقەدەری ئاپۆڕەی خەڵک تێکەڵە لەگەڵ کەمزانی و تا ڕادەیەکیش بێ دەسەڵاتی. (٣) قەزاوقەدەری ئەهلی (عرفان) لە باوەڕی هەرە خەستی تاکپەرستی و توانەوە لە زاتی خوا دەگەشێتەوە. قەسیدەی (ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر)ی نالی نموونەیەکە لەم بابەتە باوەڕە هەرچەند نالی خۆی سلووکی دەروێشایەتی و سۆفیگەریی نەکردووە.

(٦) ناسنامەی بیرکردنەوەی ئەقڵی کوردی کامەیە؟

ئەگەر ناسنامەیەکی زانستییانەی سەلمێندراو هەبایە بۆ ئەقڵی نەتەوە دواکەوتووەکان شتێک دەبوو پڕ بە پێستی پرسیارەکەت بە مەرجێک لە پلەی ژووروویی هەرە دواکەوتوو دابندرێت. لە نموونەدا ئەم نوکتەیەت بۆ دەگێڕمەوە: بەنگکێشێک بەنگی کڕی بە مەرجی کاریگەربوونی بەنگەکە. چوو لە حەمام بەنگەکەی کێشا چەندی کردی پێی مەست نەبوو. دەرچوو لە حەمام، بە ڕووتی بۆ بازاڕ، یەخەی فرۆشیارەکەی گرت لەسەر هێندێ کە بەنگەکە سەری گەرم داناهێنێ. کابرای فرۆشیار هاواری کرد: ئەرێ عالەموڵڵا بەنگ چ بکات لەوە زیاتر کە بەنگکێش بە ڕووتی لە حەمامەوە ڕاپێچەک بدات بۆ بازاڕ. ئێمەش پێناسەی بەهێزتر لە (خۆکوژی) و لە شەڕە ئایدیۆلۆجی و بیست کەرتکی و وێرانکاری لە ناو زاری شێر و بلێسەی ئاگر و نێرینەی لافاو چۆن پەیدا بکەین، شەقلێکی مزرۆکەش لەوەدا بەدی دەکەین کە ڕۆشنبیرەکانمان ڕووی نەخوێندەوارەکانیان سپی کردۆتەوە بە زێدە ڕژدی لەسەر قۆنتەراتی قەبری کورد و کوردستان. بە مەلای مەشوور (مەلا مەزبوورە)یان گوت، باینجانمان بە کوڕەکەت نیشان دا گوتی: ئەمە فەرخە

گامێشە چاوی نەپشکووتوون. مەلا گوتی: باوەڕبکەن بە ئەقڵی خۆی زانیویەتی من پێم نەگوتووە.

ڕۆشنبیر و خەباتگێڕی کوردیش لە بلیمەتیی خۆیەوە، بێ مامۆستا، مەتەڵی قڕ تێخستنی کوردی هەڵێناوە.

براله، ئەقڵی چی و فامی چی؟ هەر ئەوەندەم بە بیردا دێت کە دەگوترێ: لە بێ خەبەران کەشک سەڵەوات. خۆزی هێندەی (ابن هبنقە، یان همنقە)یان هۆش هەبووایە کە نیوەی خانوویەکی هەبوو فرۆشتی، لێیان پرسی بۆچیت فرۆشت؟ گوتی: بەو پارەیە نیوەکەی دیکە دەکڕمەوە سەرلەبەری خانووەکە دەبێتە هی خۆم. لێی پیرۆز بێ.

(٧) عەقڵانییەت لە بیرکردنەوەی کوردیدا هەبووە و هەیە؟

پەڕاوێزی ڕاگەیاندنی وشەی (عەقڵانییەت) لێک دەکێشرێتەوە تا ئەوەی باوەش بە گەلێک بابەت و چەندایەتی و جۆنایەتیدا دەگرێت، حەزیشم دەکرد مەبەستت ڕوونتر کردبایەوە ئایا واتای وشەیی یان فەلسەفیی وشەکەت مەبەستە.

بیرکردنەوەی کوردی زاراوەیەکە پێک هاتووە لە گونجانی دوو وشەی (بیرکردنەوە) و (کوردی)، یەکەمیان (موصوف) دووەمیان (صفە)تە بە هەردوویان واتایەکی مەفهووم دەبەخشن، وەک ئەوە نییە بگوترێ: کۆتر + دۆشاو و ڕۆن=؟ کە دەشڵێم (زاراوە) مەبەستم نییە دەقەکە زاراوەی سەلمێنراو بێت.

عەقڵانییەت خۆی لەوانەیە بە زاراوەی مەنتیقی و فەلسەفی بڕوات، هەڵیشدەگرێت مەفهوومی قامووسیی تێدا مەبەست بێت کە ئەوسا هۆشپەسەندایەتی دەگرێتەوە (تۆش ڕێت هەیە دەقێکی دیکەی بۆ هەڵبژێریت). چی لە خاڵی شەشەم دەربارەی پێناسەی بیرکردنەوەی ئەقڵی کوردی گوترا ڕێ نادات خەیاڵگێڕی بکەین لە عەقلانییەت. بەڵێ کەسانێک

هەن لە ڕێی خوێندنی نوێوە، نەک هەست و فامی کوردەوە، بیرکردنەوەیان هەبێت و عەقلانییەتیشی تێدا بێت بەڵام دوو تێبینی هەیە نایەڵن عەقڵانییەتەکە هی (بیرکردنەوەی کوردی بێت)، یەکیان ئەوەیە عەقڵانییەتەکە ڕووبەڕووی جۆرە لێکدانەوە و فکر و هۆشێک دەبێت شەڕ بە عەقلانییەت دەفرۆشێت. دووەم ئەوەیە ئەو کەسانەی ڕۆشنبیری کورد حیساب دەکرێن لە ئاکامی ئاشناییان بە سەقافەتی ئەوروپاوە هێما دەکەن بۆ ڕێبازی چارەسەریی دەردی کورد کە پێوەندارییەتیی بە واقیعی کوردەوە زۆر سستە وەک ئەوەی کە گەڕۆک ساز دەیت بۆ چوونە قەندیل لە جیاتی ولاغ. نەخێر چاکترە بڵێم: بە سواریی گەڕۆک بچیتە ڕاوە کەروێشک، قەندیلەکە زۆر زەقە. لە نموونەی عەقڵانییەتی تاکی ڕۆشنبیری زانکۆی کوردی کتێبی «ڕستەسازی و شیتەڵکاریی زانستی»یە لە نووسینی د. شێرکۆ بابان کە خۆی و هاوڕێکانی کۆمپیوتەریان تێدا بەکار هێناوە[١٠]. چ ئاکامێک وەدەست ناکەوێت لە درێژەدان بەم قسانەوە مەگەر هەندێ پەند و ئامۆژگاریی ساردوسڕ بە قاچاغ بێتە ناو قسانەوە.

(٨) سیاسەتمەداری کورد واقیعبین بووە یاخود کتوپڕی زاڵ بووە بەسەریدا و بڕیاری پێ داوە؟

حەزم دەکرد بمزانیبایە کێت مەبەستە لە سیاسەتمەدار؟ خەباتگێڕی ئەم ڕۆژگارە؟ خاوەن بیروڕای سیاسیی هەر بابەتێک بێ؟ ئەمیرەکانی بەر لە سەدەی بیستەم؟ بەدرخانییەکان و شێخی پیران و شێخ مەحموود و سمایلاغای شکاک و مەلا مستەفا و قازی محەمەد؟ نائیب و وەزیر و زاپتی کوردی دەستی هەبووبێ لە کوردایەتی؟ عەشیرەتی وەک پژدەر و جاف و جەلالی کە لە دەمێکەوە سەروکاریان بە عوسمانلی و ئێرانەوە بووە؟ دواتریش بە عێراقەوە، (جەلالی)ی لێ دەرچێت؟ ناو و ئەدرەسی دیکەش هەن، هێندێکیان کۆن و هێندێکیش مامناوەنجی، ئێستە ناتوانم بگەڕێم بۆ

سەرچاوەی بەردەست لە بارەیانەوە.

براله، وردەکاری و بیندرێژی لەم پرسیارە تا سەر دەنێ بە وەڵامێکی خۆم لێی ڕازی بم لە ڕادەبەدەر ئاوخوازە، ڕەنگە کتێبۆلکێک بگرێتەوە، ئەوساش سوودێکی واقیعیی ئەوتۆی نەبێ لە گۆشە نەزەری تیماری دەردی کورد (هەر نەبێ بەپێی بینینی خۆم)ەوە. دەشێ دەستوور و بیر و ڕایەک هەڵێنجرێت لە سەرجەمی هەڵکەوتی حاڵوبار و ڕووداو و سیاسەتێکی لە کۆنەوە تا ئەم ڕۆژگارانە زاڵ بووە بەسەر چارەنووسی کوردەوە بە تێکڕایی و بە کەرتکی و بە تیرێژی و بە تاکیەوە.

دەبێ بزانین، نەبوونی دەوڵەتی کورد بە ناچاری و بە بڕیەی وشاری هێزێکی وەک هی (اجل مبرم) پەیدابوونی تارماییی بیروڕایەکی گشتیی کوردی لە پزدانی مێژووی کورد سڕیوەتەوە. حەز بکەیت دەتوانیت ئابووریش بخەیتە سەر بیروڕای گشتی کە مومکین نییە بە دوژمنایەتیی حکوومەتی داگیرکەر ئابووریی کورد یا هەر میللەتێکی ژێر دەستی جانەوەری جیهانی سێیەم چرۆ بکات. کە ئابووریت نەبوو دەست بشۆ لە دووان لە بابەت: هونەری خانووسازی، ڕێوبان هەموارکردن، هەندەسەی پرد بەسەر ڕووبار و زێوە، خولاسە دەست بشۆ لە هەموو لایەنێکی پێوەندیی هەبێ بە (ژیار ـ حضارة)ەوە. ئەوجا کە حاڵ وەها بوو ناشێ بیر بکەیتەوە لە (١) پلانی عەقڵی، (٢) بێ پلانی و کتوپڕی، لە ڕەفتاری ئەمیرێکی یاخود سەرەک عەشیرەتێکی بەر لە سەدان ساڵ کە هەلی جموجوولێکی بۆ پەیدا بوو بێت چونکە پێش ئەو هەلە لە بارێکدا نەبووە پشوو درێژ بکاتەوە بۆ هەڵبژاردنی پلان. ڕۆژ لە دوا ڕۆژی بەسەر بردووە بە دیار قەزاوقەدەر، هەڵکەوتی ناگەهان، کارەسات. کە والی و فەرماندەی بێگانە لە هەرێمەکەی خۆی گۆڕابێ ترس و لەرزی والیی نوێ ئۆقرەی لێ هەڵگرتووە. هەڵبەت تەجرەبەی ساڵەها ئەقڵێکی داوەتێ ڕەفتاری شیاو بە داخوازیی حاڵ بگرێتە بەر، بەڵام لە سنووری بەرژەوەندی خۆی نەک هی کورد یاخود هەرێمێک.

(لەبیرمە، کە حکوومەتی بەغدای چلەکان دەستی دایە هێرش بۆ سەر بارزان یەکێک لە خاڵەکانم بە عەشیرەتەکانی دەوروبەری ڕاگەیاند کە پێویستە پاڵپشتییەکی بارزان بکرێت هەرنەبێ لەبەر بەرژەوەندی خۆیان. سیاسەتمەدارێکی زێدە هۆشیار و بە دەسەڵات گوتبووی: «گەنجی خوێن گەرم زۆرن، ئەرکەکە بە ملە خۆیانەوە دەبەستنەوە». ئەم نموونەیە خۆی ڕەپێش کرد، دەبوو بدرێتەوە بەم سەردەمە نەک لە جغزی ڕۆژگاری کۆن قسەی لێوە بکرێت).

ڕۆژگار بە بانگلۆز گەیشتە دەورانێک بیر و ئایدیۆلۆجی و هونەر و زۆربەی بەرهەمی زانست و ژیاریی ئەوروپا لە سەدەی نۆزدەمەوە گەیشتە کوردستان بێ ئەوەی بنگە ئابوورییەکان و فابریقەکانیان ڕێیان هەبێ بۆ چۆڵگەی کاکی بەکاکیی کوردنشین بکەونە ڕێ. جێگەیەکی وەکو کۆیێ لە ساڵی ١٩٥١ مەکینەی کارەبای گەیشتێ و بوو بە شەشەمین ئاواییی کوردستانی عێراق پاش هەولێر و کەرکووک و سلێمانی و دهۆک و هەڵەبجە. زۆر بە سەیری، ڕەنگە سەیریش نەبێ، لەسەر ساجی عەلییەوە گەنجی کورد بوو بە هەڵگری دروشمە نازۆکانی ژیاریی ئەوروپا کە هەمووی بەندە بە زانست و تەکنیک و دیمۆکراسی و ئاوەدانی و ژێرخان و ژوورخان و ڕابووردووی سەدان ساڵ لە فراژووتن و ڕاهاتن بە ڕەفتاری ژیاری و چی و چی، کە نایەتە ژمار و وێنەگرتنەوە. ئیتر لە ڕێگەی کورتەوە دەگەمە ئەوەی بڵێم وا ئێستا کوردی پرزۆڵ و دەرۆزەکەر دە جاران بایی خۆی حیزب و حیزبێنی و بیروڕای سەر بە خەبات و پرۆژەی سەقافیی لێکتر جودا و مەیلەو موستەحیل، وەکو نێرگلە و جگەرە، دەکێشێت و دووکەڵەکەی بە فیزەوە لە کونی گونچکەکانی وەدەر دەنێت (نەکا پێی بڵێن کۆنەپەرست). فەلسەفە و بەرنامەی جوداجودای جیهانی پێشکەوتوو تا بڵێی فێرگەی فەلسەفی و سیاسیی جوداجودای بە کورد گەیاند بێ بنەما و ژێرخان وەک ئەوەی لە دوورەوە بە نووسین فێری بیست جۆرە لێنانی بریانی و پەقلاوە و

دۆڵمە و شێخ مەحشیت بکەن بەڵام کەرەستەی هیچ کامیانت نەبێ بگرە لە خوێ هەتا دەنکە کفریتی ئاگرکردنەوە. ئەوجا لەسەریشی بە شەڕ بێیت و دیتت کابرایەک نیسکێنە هەڵدەقوڕێنێت بە خائینی دابنێیت. هەڵبەت گلەیی ناچێتەوە بۆ ئەوروپا، ماڵیان ئاوا بێ کە بە پەنابەر کورد دادەکەن.

دوای ئەم پێشەکییانە کە یەکجار کورت دەهێنێ لە ئاست پرسیارەکەت سەر بە (واقیعبینی و کتوپڕی)ی سیاسەتمەداری کورد موعادەلەیەک خۆی بەسەر زیهنمدا دەسەپێنێ:

بێ دەسەڵاتی + نەداری + کەرتبوون + سەختیی هەڵکەوت + فرەدوژمنی + نەریتی باری سیاسیی ناوچە دژ بە چارەنووسی کورد + دڵ و چاو نووسان لە ئاست خۆویستی + قووڵاییی ٢٥٠٠ ساڵی ژێردەستی = ئەو حاڵەتەی بە چاوی خۆمان دەیبینین لە کوردستان.

ئەگەر سیاسەتمەدار پێی بکرێ لە حاڵەتی ئێستاکەدا کە (واقیعییەت)ی لێ حەرام کردووە. یان لە خۆی حەرام کردووە، کتوپڕییەکی شایان بە مرۆی هۆش لەبەر و نمەک بە حەڵاڵ بەکار بهێنێت لە ئەزموونداندا پلەی شەرەف وەردەگرێت.

واقیعێکی دروست بووە لە کوردستانی عێراق لە دوو کاریگەری: تەک و بەرتەک (فعل و ردفعل)، سیاسەتمەدار و نامەدار بەرتەکەکە دەیبزوێنێت یاخود بڵێین تەنها بەرتەکی بۆ ماوەتەوە هەرچەند خۆیشی بەشدارە لە دروستکردنی حاڵەتەکە. ئەوجا دەشێ بەرتەکدەر لە سنووری ئیمکاندا بەرتەکە کەم زەرەرترەکە پەسەند بکات. بەوەشدا خوا خێری مردووانی بنووسێت.

بەر لەوەی تێکۆشەری کورد قاڵ بێتەوە بۆ ڕزگاریی کورد و بچێتە ژێر تاکە ئاڵایەک و بتوێتەوە لە تاکە حیزبێک و تف لە ڕابووردووی دووبەرەکی و دەبەرەگی بکات هەر خەریکی کارێک دەبێت پێی دەڵێن دوژمن حەسێنەوە و خۆپڵیشێنەوە ئەگەر خۆکوژێنەوە نەبێت.

(٩) نەتەوەی کورد لە بەردەم عەقڵی سیاسیی کوردیدا چ چارەنووسێکی دەبێت؟ کورد پەندێکی هەیە دەڵێ «مانگەشەو سەر لە ئێوارەوە دیارە».

دەشڵێن کابرایەک نانی ورد کردبوو وەک قاوت، ڕەشەبای دەهات. هاوڕێیەکی سەفەر لێی پرسی. چ دەخوات.. گوتی هەتا ڕەشەبای بێت هیچ. (ڕەشەباکە قاوتەکەی نەدەگەیاندە زاری کابرا).

کوردیش لەسێبەری ئێستاکەی (ڕۆژی دوای جەژنی قوربانی ساڵی ١٩٩٧ز) سیاسەتمەدارەکانی بێ، خەفەتی چارەنووسی بە ملەوە نابێ چونکە چارەنووسی نابێت.

(١٠) ئەقڵی کوردی گەر هەیە لە چ پلەیەکی بیرکردنەوەدایە و گەر نییە بۆ چی؟

ئەقڵی کوردی هەیە. لەو پلەیەشدایە کە لێرە بە پێشەوە بۆم باس کردیت (بە کورتی). هۆی ئەو بوونەی کە نزیک نەبوونە، ئەویش بابیی سادەیی پرسیارەکەت، نەختێکیش پتر لەو، ڕوون کرایەوە.

(١١) پێویستە کورد چی لە مێژوویەکەی خۆیەوە فێر ببێت؟

بەر لە هەموو شتێک دەبێ فێری عاقڵی بێت کە بریتییە لە: (١) یەکبوون. (٢) یەکبوون. (٣) یەکبوون. (٤، ٥، ٨٠ ، ٩٩) یەکبوونە هەتا ئەو ڕۆژەی، چ بە فەرمانی سیاسەتی جیهانییەوە بێت چ بە هۆی ڕووداوی ڕەخساوی ڕێکەوت بێت، خۆی لە بارێکدا دەبینێت ئەویش وەکو مرۆی جیهانی عادەتی مافی کوڕێنی و خۆگێلکردنی هەبێت کە بەڕاستی زێدەزێدە بە تامترە لە خۆ تاسولووسدان و ئاپلی و داپلی بوون و بزەی سەری لێوان. ئەگەر مومکین بێ پێڕەویکردنی ئەم بەیتەی نالی خارشتی تیرەقەی پشت دەرەوێنێتەوە:

بە ڕیا باری تەکالیف و ڕسوومی خەڵکی

چ دەکێشی ئەمە بارێکە عەلاوەی کەرییە

دوور له ڕووی عاقڵان. به چاوی خەیاڵ پێشمەرگەیەک له شەڕی براکوژی ببینەوه کە ٤ پێشمەرگەی لە کوردە ناحەزەکەی ئەوبەری شەقام یاخود ڕووبار کوشتبێت. چ گەشاییەکی پێوه دیاره و چۆن چاوەکانی چریسکەی بەختەوەرییان لێ دەبریسکێتەوه. دەبێ کورد له پەندی مێژوو و نامێژوو فێر بێت کە چاوی به کوشتنی پێشمەرگه نەبریسکێتەوه، کوێربوون چاکتره.

- ویست - خواز چییه؟ چ ڕۆڵ و کاریگەرییەک لە (چییەتی - ماهیة) و هەڵوێستی مرۆڤدا دەبینێت؟ مرۆڤی بێ ویست و خواز چ پێناسەیەک هەڵدەگرێت؟

بمبەخشه کە دەڵێم دەبوو بنووسیت (... چ ڕۆڵ له چییەتی و هەڵوێستی مرۆڤ دەبینێت) نەک (مرۆڤدا) چونکه لێرەدا ڕۆڵەکه دەور دەبینێت نەک هەڵوێستی مرۆڤدا دەور دەبینێتەوه، دەدۆزێتەوه. ئەم (دا)یە بۆ حاڵەتی وەستان، سکون بەکار دێت. (مەسەلەی «دا» به دمیەوه هەیه، لێرەدا جێی نابێتەوه)، نالی دەڵێ: لەدڵدا ئاگری عیشقت بڵێسەی میسلی تەندووره.

ویست و خواز هەستێکی بزێوه بەرەو دەروون دەچێت، لە مادەی مردوودا نییه. دەشێ بڵێین ویست ڕووی دووەمی سکەیەکە ڕووەکەی تری بەخشینه، قوربانی دانه، لەخۆ بووردنه.. هتد.

به لێکدانەوەی سەرپێیی و دیتنی واقیع دەردەکەوێت کە (خواز، ویست) بەهێزترین کاریگەرەکانی پارێزەری ژینه بۆ خاوەن خواز. له هەمان کاتدا گەورەترین هەڕەشەیه لە ژینی ئەوانەی دەبن به خۆراک. سروشت بریتییه له قەسابخانەیەک به بەرینایی بوونەوەری زیندوو. له نووسینی دیکەمدا گوتوومه هەستی داد و بەزەیی لەگەڵ مرۆ پەیدا بووه، هەرچی جانەوەره تەنها ئەو بەشەی کە فەرخەی خۆی بەخێو دەکات لەو ماوەیەی بەخێوکردندا بایی دەوامیی نەسل بەزەییی پێوه دیاره. نێره کتک بۆی ڕێک بکەوێت بەچکەی کتک دەخوات. بەزەیی بەخشندەیه.

کـە دووانمان لە بابەت مـرۆوە بێت دەوری خـواز لە ژیانیـدا چ کـێشـانە و پێـوانەیەک قبـووڵ ناکات لەگـەڵ خوازی گیـان لەبەران چونکە سـەرلەبەری جیـهانی پڕ تەلەسمی زانست و تەکنیک و شـەڕ و ئاشـتی و کەیف و شیوەن و.. و.. هتـد بەندە بـە بزوێنیی (خـواز). بە ڕێنمـوونیی هۆش ملیـۆنـەها بەرهەمی خوازی چاک و بەد ڕۆژانە لە زاوزێدایە. بە خواز گەیشتە مانگ، بە خواز لە دوارۆژدا، دەگـاتە کەشکەلانی فـەلەک. خـوازی جانەوەر لە جـغزی غـەریزەی ســادەدا ژیانێکی ســادەی نەگـۆڕاو بـەســەر دەبات، گـۆڕانێکی بایۆلۆجی زێدە تەنـبەڵ و هەست پـێ نەکراو لە مـاوەی سـەدان هەزار سـاڵدا، ڕەنگە چـەند دانە مـوویەک لە سـمێـڵی کـتک زیاد و کـەم بکات. باڵ و کلکی چوێلەکـە نەخـتـێک ڕەنگیـان زڕ یاخـود تۆخ بێـتـەوە. هەرگـیـز لە جـغـزی غەریزەدا و بێ پڕانی هۆش مومکین نییە (کۆمەڵایەتی) پەیدا ببێت.

مرۆڤی بـێ خواز دوو جۆری هەیـە: یەکەمیـان (هۆش پەککەوتە). دووەمـیان ئەهلی دەروێشـایـەتی و سۆفـیگەریی سلووکی قـووڵ. نـاونـاوەیەک نەخـۆشـیی خـوازکـوژ یان پەژارەی هەسـتـچـەپێن دەوری ویسـتن و نەویسـتن بە مـرۆوە ناهێـڵـێت تا ئەوەی کـە مـەرگ ڕووی تێ کـرد دەسـتی لـێ هەڵناوەشـێنێت. پووری گەورەم بە جـحێڵی برایەکی مرد، لەو دەمـەوە تا بـەینێکی دوورودرێژ دەیویست بمرێت بەڵام خــۆی نـەدەکـوشت کــە بەلایـەوە دین ڕێ نـادات. لە شـەوی هـاوینەی گـەرم کـە مـار و دووپشک لە گـەرمـان دەکەونە گـەڕان، ئەو پوورەم لە ژووری تـاریکی کـۆنە خـانـووی دووسـەد سـاڵی درێژ دەبوو بـەڵکو گـەزەندەیـەک پێـوەی بدات، کـە مـن هاتمە دنیـاوە ئەو ئەو حـاڵەتـەی بەسـەر چووبوو. دیتـوومــە کـیــژی ٢٠ ســاڵی لە ئاکــامی وەتـەنگ هـاتن خــۆی سـووتاندووە، ئەمـانە حـاڵەتی دەگمـەنن. خـوازی ژین و مـانەوە لە بوونەوەری گـیـانلـەبەردا بنەڕەتیـیـە. مـەکـینەی لەشی زینـدوو هەڵنراوە لەسـەر بنەمـای بـەردەوامــــیی تاک و تیــــرە، تـا ئـەوەی منـداڵی پزدان بە جـــۆرێک لـەو تاریکسـتـانەدا پـەروەردە دەبێت هـەر دەڵێی پزیشکی بلیـمـەت هەمـیشـە

خەریکی تێرکردن و پاکسازییەتی.

– گەرچی مەبەستم نییە وەک فەرهەنگی زاراوەکان ڕووتان لێ بنێم و داوای پێناسەی کۆمەڵێ زاراوە و چەمکتان لێ بکەم، وەلێ هەم ناچاریی هەژاریی بیر و کتێبخانەی کوردی، هەم شارەزابوونی ڕوونتری بیروڕاتان ئەم هەوڵ و تەقەلا و نەنگییە ناچارییەی وا بە ملەوە، کە دەمخاتە بارێکەوە ڕێگەی دوور و وشک و گەلێک جاران نەگونجاوی پەنابردنە بەر فەرهەنگەکان کورت بکەمەوە و ڕاستەوخۆ لە باری سەرنجی ئێوە پرسیار بکەم:

١– ویژدان چییە؟

٢– ژیان بە کام ئاستی پێویست گەیشتووە، لە کاتێکدا زانایان دوو دەستەن، دەستەیەک ڕەزامەندن بەرانبەر بە ژیان و بە دوا چڵەپۆپەی دەستکەوتەکانی دادەنێن و هەوڵ و داوای چاکترکردنی دەکەن؟

وشەکە (ویژدان) لە عەرەبییەوە هاتووە، ئەسڵەکەی (وجدان)ە لە فیعلی (وجد) هاتووە هەم بە مەعنای (ویژدان) هاتووە: دۆزینەوە، یان ئەوی دیکە. سەرچاوەیەکیشم لا نییە بۆی بگەڕێم. بەڵام بە پێی ڕوواڵەت دەبێ بەلای سۆز و بەزەییدا بچێتەوە نەک دۆزینەوە.

دەتوانین بڵێین (ویژدان) کە هەستێکی دەروونیی مرۆڤ بێت ناشێ لە جانەوەردا برسکێت. بەڵام دیارە هەیە لای هەندێ جانەوەر دەیخاتە ڕیزی ویژدانەوە. لە عەرەبی گوتەیەک هەیە دەڵێ: (غزل الكلب). لەوەوە هاتووە کە سەگ ڕاوی مامز دەنێت و دەرفەتی قوتاربوونی پێ نامێنێ لە تاوان ڕادەوەستێت و دەمرقێنێت، سەگەکە بەزەییی پێیدا دێت وازی لێ دەهێنێت. لە کتێبانیشم دیتووە، سەگێک ڕۆژانە خۆراک پەیدا دەکات و بۆ لایەکی دەبات. یەکێک بەدوای دەکەوێت تا دەگاتە دەرەوەی ئاوایی، دەبینێ خۆراکەکە دەداتە سەگێکی کوێر. ئەم نموونانە، خۆیشم چشتی ئەوتۆییم

دیتووە لە پشیلە کە بەچکەی پشیلەی نەساغی شیر داوە هەتا دایکەکە چاک بۆتەوە. بەڵام ئەم نموونانە کاری غەریزەن لەگەڵ نەختێک فام کە بە دەگمەن لە جانەوەر بەدەر دەداتەوە. هەرچی ویژادنی مرۆڤە، وەکو مەسەلەی داد و بەزەیی، بەتایبەتی (داد)، لێکدانەوەی لەگەڵدایە و ڕەنگێکی تۆخی کۆمەڵایەتیشی پێوەیە کە خاوەن ویژدان لەو ئینسافەی بەکاری دەهێنێت چشتێک دەکات خۆی موحتاجیەتی. مرۆی عادەتی بەشی زۆری بۆی ڕێک دەکەوێت لە دەفتەردا شت بدزێت بەڵام نەک هەر نایکات بگرە بە عەیبێکی نامەردانەشی دادەنێت. شت دەدۆزێتەوە و دەیداتەوە بە خاوەنی.

هەرچەند زەحمەتە پێناسەیەکی بێ کەلەبەر بۆ ویژدان ساز بدرێت بەڵام دەشێ لە دەقێکی دوو فەقەرەیی جەخت بێت: (١) جێبەجیکردنی واجیب. (٢) سەنگرانەوە لە ستەم. مەرج نییە واجیب هەر ئەوە بێ کە یاسا دەیسەپێنێ، بەڵکو لە ڕوانگەی ویژدانەوە چاکەی دەرەوەی جغزی یاسا شیاوتر و مەردانەترە. ستەمیش هەموو بەدایەتییەک دەگرێتەوە قانوون بیگرێتەوە و نەیگرێتەوە، وەک ئەوەی جانەوەرێک زەدە بکەیت بە خۆڕایی دەبێتە بێ ویژدانی هەرچەند قانوون نایگرێت.

لەم لێکدانەوەیەدا ئاشکرایە کە لایەنی کۆمەڵایەتی پشکێکی هەست پێکراوی هەیە لە ویژدانی مرۆ.

نوختەی دووەم دەپرسیت: ژیان بەکام ئاستی پێویست گەیشتووە، لە کاتێکدا زانایان دوو دەستەن، دەستەیەک ڕەزامەندن بەرانبەر بە ژیان و بە دوا چڵەپۆپەی دەستکەوتەکانی دادەنێن و هەوڵ (دەدەن) و داوای چاکترکردنی دەکەن؟ بڕەکیش لەوپەڕی قەناعەتی پەشیمانیدان و نائومێد و ڕەشبینن؟

ئەگەر قسەکەت بسەلمێنین کە زانایان ئەم دوو جۆرەن، بە دڵنیاییەوە دەڵێم هەردوو لایان بە هەڵەدا چوون. جگە لە هەڵە زۆریش کورت دەهێنن کە ژیان تەنها لە قەبەڵ مرۆڤ دەکەن، کە دەزانین مرۆڤ ١/١٠٠٠٠٠ی گیان

لەبەرانیان تێ نابێت، تۆ بڵێی ١/١٠٠٠٠٠٠٠٠، کە هاتیت (ڕووەک)ت خستە حیسابی گیان لەبەر ئەوسا مرۆڤ لە لایەن ژمارەوە نزیک بە سفر دەبێتەوە. سەدەها هەزار ملیار ساڵ تێ پەڕیوە بەر لە پەیدابوونی گیان لەبەر. ملیارەهای دیکەش بەسەر چووە تا مرۆ هۆشی تێ گەڕاوە. لەو مەودای ئەزەلی تا سەرەتای (ژیان و مرۆڤایەتی) جیهان هەر هەمان جیهانە و نرخەکەی و گرنگییەکەی و تاک بوونەوەرییەکەی نادۆڕێنێ بە بوون و نەبوونی گیان لەبەر و هۆش لەبەر کە هەردوویان بەشێکی هەرە هەرە ناچیزی خۆیەتی. بەڵێ دەزانین گیان لەبەر جودایە لە بێ گیان، مرۆش جودایە لە هەموو شتی غەیری خۆی بەڵام جواد نییە لە جیهان کە خۆی، مرۆ وەک زەرەیەکە بە تەوێڵی شاخێکی هەزار ملیۆن هێندەی زەوی.

هەرچەند من خۆم لەگەڵ تاقمی ڕەشبین نیم هەمیسان حورمەتی قەناعەتیان دەگرم بە مەرجێک هەوڵ نەدەن خەڵک دەستپاچە بکەن. ئەبولعەلای مەعەڕی کە یەکێکە لە هەڵکەوتووەکانی ڕۆژگاری خۆی و هەموو ڕۆژگارێک هێندە دەستبەرداری ژیان و جیهان بوو ژنی نەهێنا. گۆیا، وەسیەتی کردووە ئەم بەیتەی لە کێلەقەبری بنووسن:

هذا جناه أبي علـ.... .... ي وما جنيت على أحد

لە قەسیدەیەکی زێدەمەشووری ئەم دوو بەیتەت دەخەمە بەرچاو:

صاحي هذي قبورنا تملأ الرحـ........ب فأين القبور من عهد عـاد

خفف الوطأ ما أظن اديم الـ..............أرض إلا من هذه الأجساد

شاعیرێکی فارس بەیتی دووەمی بەم شێوەیە وەرگێڕاوەتە سەر فارسی:

خـاک راهی کـه بر او مـیگذری سـاکن باش

که عیونست و جفونست و خدودست و قدود

ڕاستییەکەی، کەسانێکی بڕیار دەدەن لەسەر هیچوپووچیی دنیا و ژین و بوون و نەبوون هەتا بڵێی و لە ڕادەبەدەر و دوور لە ئینساف مافی بڕیاردان

به ملەوە دەگرن، ڕەنگە لە کەسیش نەسەلمێن بڕیار بدات لەبارەی خۆیانەوە. ئنجا با ئێمە تاوگیر نەبین لەسەر بەدایەتی و پەسەندایەتیی بوونەوەر و خۆمانی لێ نەکەینە خالیق، تەنها سەرنج بگرینە هێندێ ڕاستی کە پێوەندییان بە بیروڕای ڕەشبین و گەشبینانەوە هەیە:

١- جیهان سەروبنی دیار نییە چ لە تەمەن چ لە مەودا. خۆ ئەگەر حورمەتی کەسانێک بگرین کە بێ سەروبنیی جیهان خەلەل دەگەینێ بە باوەڕی غەیبییان دیسان ئەو هێندە مەودا و تەمەنەی بە ئالەت زانراوە ملیارەها جار پترە لەوەی ئیشمان پێیەتی لەم وتووێژەدا. کەواتە جیهانەکە یەکەم بایەخدارە لە هەر حیسابێکی هەڵی بەستین بۆ پلەی خواروژووری گرنگیی شتان. بەڕاستی ئەم قسەیەش هەتا بڵێی کورت دەهێنێ لە ئاست پلەی گرنگیی جیهان چونکە قیاسی لە هیچ شتێک ناکرێت.

٢- لەم ئەرزەی تێیدا دەژین و پێیی دەژین ئاو و هەوا و خاک کە مادەی مردوون حیسابیان لەگەڵ گیان لەبەر ناکرێت، لەوە بگەڕێ کە بەبێ تیشکی ڕۆژ ژین مومکین نییە.

٣- بوونەوەری گیان لەبەر لە نوختەی زیندووەتییەوە بەسەر جیهانی مردوودا ڕادەکشێت.

٤- مرۆ گیان لەبەری هۆش لەبەرە کە تا ئێستا بە جۆرێکی متمانەبەخش بوونەوەرێک نەدیتراوە و نەبیستراوە و هەستی پێ نەکراوە هاوتای مرۆڤ بێت. لە بلیمەتیی خۆیەوە دەست لە بوونەوەری مردوو و زیندوو وەردەدات و شتی نوێیان لێ دەئافرێنێ پێشتر سروشت ڕێی پێ نەبردبوو.

گریمان ئەو بەشەی جیهان کە مرۆی تێدا پەیدا بووە بە ڕووداوێکی ئاسمانی یان خاکی (وەک بوومەلەرزە) تەفروتوون بوو. ئەمجا چی؟ تاقمەی ڕۆژ بەخۆی و پابەندەکانی بوون بە تۆز، هەڵم. ملی وە قوتەوە لە دوورایی

یەک ساڵی تیشکی هەستی پێ ناکرێت. ئەی لە دوورایی ٢٠ ملیار ساڵەوە؟

بەلای منەوە، کە فەلسەفەی سارد و گەرمی تێدا بەکار نەهێنم، لەوپەڕی ئارامییەوە جیهانم قبووڵە وەک هەیە هەرچەند حەزم دەکرد (ئازار)ی تێدا نەبایە، وەک ئەوەی کە حاڵەتی تێیدا دەژیم، لەگەڵ تەنگانەکەی، پێی ڕازیم - خۆزی گەشتر بوایە. تا ئێستا و بۆ ماوەیەکی داهاتووی دەیان، سەدان ساڵ (پتر، کەمتر) تێکهاویشتنی نەتەوەی ئینسان، کەوا بێگومان بەرهەمی پاشماوەی نەفسی حەزۆک و هۆشی کەمبڕشتە (وێڕای هۆی لاوەکی کە نایەتە حیسابەوە) ئا ئەو تێکهاویشتنە بە بەریەوە هەیە دەوام بکات و ڕووخێنەر و وەخرێنەر بێت. لە خانەی شیمانە (إحتمال)ی ڕووداوان، هەڕەشەی ئاتۆم و کیمیایی بزەبزیەتی هەرچەندە دڵەکەم ڕەملەکە بەلای (نەقەومان)دا لێک دەداتەوە. ژیان خۆی چڵەپۆپە نییە، هۆش چڵەپۆپەیە، بێ هۆش دەگەڕێینەوە پلەی گۆریللا و چیمپانزی، دەرفەتی شەکربێژی لە چڵەپۆپە کوێر دەبێتەوە.

ڕەشبینی کارێکی ئاسانە هەروەک پەندیاری پاڵەوانپفییەکی بێ مزەیە. دیتنی عەیب و عاری مرۆ و جیهان خۆی لە خۆیدا هەنگاوە. هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی شەرەفە نەک تفکردن لە چارەی مامە مرۆ. بەر لە دە، دوازدە ڕۆژێک گوتارێکم خوێندەوە لە ئاهەنگی ڕێزنان لە د. کەمال مەزهەر، بە عەرەبی، شتێکم گوت لەبارەی مرۆوە کە مرۆ لە چاکە و مەردایەتی پلەی مەلائیکەت تێ دەپەڕێنێ، لە بەدایەتیش دەچێتە ژێر تەبەقەی هەرەژێری جەهەندەم. بەم ڕستەیە ئەو وەسفەم کۆتا کرد: "عوفی من مخلوق إنتفعن على نفسه وهو المثل الأعلى فيما خلق صانع المعجزات". پێم بکرێت نوسخەیەکت لەو گوتارە بۆ دەنێرم.

جارێ مرۆ بەرێوەیە، بەرێوەیە، بەرێوەیە بۆ ئەو ڕۆژگارەی هۆشی مووقەلاش و زانستی زەرە هەڵوەشێن و نیازی پاک و پیرۆز و ڕژدی لە خەفەکردنی حەزی ڕیزپەڕ و مەیلی بیژۆک لێخوری کەشتییەکەی نووحی

دواڕۆژ بێت و بەسەر (جوودی)یەکەی وڵاتی کورد بنیشێتەوە.

تێبینی: بە کەس ناکرێ دواڕۆژی ملیۆن و دە ملیۆن ساڵی بە تەرازووی هۆش و مەنتیق و زانست هەڵکێشێ و لێک داتەوە چ گۆڕانکارییەک بەسەر گیان لەبەری وەک مەیموونددا دێت بەرەو (هۆشداری). مرۆ خۆی تا چەند ملیۆن (زیاتر، کەمتر) ساڵ شکڵی ئێستاکەی پێوە دەمێنێت. زانست چ دەکات لەگەڵ غەریزە و بزوێنە نهێنییەکانی دەروون؟ تێپەڕین لە خێراییی تیشک چیی بە دمەوەیە؟ ئەودیو بوونەوەری مادی چ جۆرە جیهانێکە؟ ئیتر خەیاڵگێڕی بکە و پرسیار و وەڵامی لەسەر هەڵبستێنە.

ژیان چ پێناسەیەک وەردەگرێت؟ لەکاتێکدا وا ڕووداو و تاقیکردنەوەی سێ چارەکە چەرخی پڕ لە کارەسات و هەرا و بەزمی جەنگی جیهانیی (١، ٢) و ڕزگاریی نەتەوەکان و شەڕی سارد و شۆڕشی کۆمپیووتەر و تەکنەلۆژیا و ئینتەرنێت و هەرەسی سیستەمی بەناو سۆشیالیزمی مارکسیستان بەچاوی خۆتان دیوە و تیایدا ژیاون؟ لە بارێکدا بەلای زۆر کەسەوە هەبوونی تەندروستی و ماڵی دنیا مانای ترۆپک و بەهەشتی ژیان بگەیەنێت؟

چ ژیانێکت مەبەستە؟ هی هەموو گیان لەبەر؟ هی تێکڕای مرۆڤایەتی؟ هی نەتەوەیەک؟ هی خێزانێک؟ هی تاکە کەس؟ هەر کامێکت مەبەست بێت و هەموویانت مەبەست بێت دەتوانیت خۆت دڵنیا کەیت بە گرتنە بەری جۆرێک ژیان، لە سنووری تواناادا، لەگەڵ سوودی ڕەوای خۆت و خەڵک جووت بڕوات و پاک بێت لە ستەم. شەڕی یەکەم و دووەم و چی و چی تۆی تێدا بەرپرس نییت. حەز دەکەیت فەرامۆشیان بکەیت زەرەرت نەبەخشیوە. بۆی دامێنیت مافی خۆتە و مەرجیش نییە سوود بە دنیا بگەیەنیت بە داماویت. کەسانێکی بە تەنسازی و ماڵی دنیا دەگەشێنەوە نابنە تاوانبار بە مەرجێک خەڵکیان زەدە نەکردبێت، خۆ ئەوەی ڕاستی بێت ئەو جۆرە تاقمەی کەیفانی لەبەر زێدە حەزکردن بە شادی وخۆشگوزەرانی ناپەرژێنە سەر تەپکە دانانەوە بۆ

خەڵک، ناشیانەوێ خەڵک لە خۆیان بەدەنگ بهێنن.

ئەمانە جودان لە عاشقە دەسەڵات، خەفەتیان لێ مەخۆ مەشبە مامەخەمە. بە سادەیی و بێ نەفەس سواری و زۆر ئاسایی کوردێکی کورددۆست بە. ئەگەر پێت کرا دڵسۆز بە، ناشڵێم قۆنتەراتی دڵسۆزی بگریت و شینی حەسەن و حوسێنان بەرپا کەیت. کە گوڕی گەنجایەتی ڕێگەی سەختی لێت خۆش هێنا و دواتر پێوەی سەغڵەت بووی چەند پلەیەک دابەزە نەکا هەنگاوت بشێوێن بە ناجۆریی نێوان هەستی دەروون و حەزی قارەمانەتی. هەتا پێت دەکرێت لەگەڵ خۆتدا ڕاست بە.

وا دەزانم لەو نووسینانەی من و غەیری من (کە وەک من بیر دەکەنەوە) هێما کراوە بۆ ئەو بابەتانەی پرسیاری هەرەدواییت.

بەغدا ١٩٩٧/٤/١٧

شەو. سەعات ٣:٤٠ی کاتی هاوینە

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

١. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە مامۆستا مەسعوودیش و کاک هەڵویش، لەبەر ئەوەی کە پێوەندییەکەیان بە هۆی نامەوە بووە و ئەویش لە هەلومەرجی عێراق و کوردستاندا دیارە چۆنە. تووشی لە یەکتر تێ نەگەیشتنێکی سەیر بوونە. هۆیەکەشی، دیارە دەگەڕێتەوە بۆ هەڵەی ڕێنووس. کاک هەڵۆ بەرانبەر وشەی (القابع) یا (الکامن)ی عەرەبی کە لە تێکستێکی مامۆستادا بەکار هاتووە، وشەی (خۆ متکردوو) واتە (ئەوەی کە خۆی مت کردووە)ی بەکار بردووە، بەڵام، بە هەڵە بەشێوەی (خۆمت کردوو) نووسیویەتی، ئیدی هەموو تێک نەگەیشتنەکە لێرەوە دەستی پێ کردووە. (سەرنجی ڕێداکتۆر).

٢. باشتر ئەوەیە بڵێین: تێک هەڵقژانی دوو لەشکرە وەک شەڕی هەرێمی کوردستان کە دەوڵەتی تێدا نەڕسکاوە.

٣. لە سەرەتای ئیسلامدا. گۆیا لە ترسی کافران کابرای بانگدەر دەمی خستۆتە ناو کدوولەی کۆڵراو نەکا دەنگەکە ببیسرێ.

٤. گۆیا کابرایەکی شوانی شارەزوور جارێکیان گوێی لە بانگ بوو، پرسیی ئایا ئەو هەرایە بۆ پەز خراو نییە. گوتیان ئەوە بانگی پێغەمبەرە بۆ نوێژکردن. زەرەری نییە، گوتی ملی وەقوتەوە با هەتا ئێوارێ هەر بنەڕێ.

٥. ڕێکار: مستوی. Level

٦. وشەی (وەزگ) لە (ڤەز)ی کۆنە زمانەکانی دەمی ئاڤێستا و دواتر ماوەتەوە بە واتای (فڕین) لە کوردیدا دوو وشەی (پەڕەوازە) و (پەرتەوازە) ماونەتەوە بەو مەعنایە. وەزگ ئەو گافەی پاشگری پێوە نووساوە دەیکاتە (فڕگ) کە دەلالەتی گیانی تێدایە کە لە مردندا دەفڕێ. وشەکانی: بەر، ور، مەر.. بوونەتە بەرگ، ورگ. مەرگ.

٧. مەبەس شیووعیی کوردە.

٨. وا بزانم لەبەری مەرگەش گوندنشین هەن هەمان شکڵ داخێون.

٩. مەبەست لە سەرجەمی بزوێنەرانی مادی و مەعنەویی کۆن و نوێی کوردە کە بە هۆکار دادەنرێن و لە وردبوونەوەدا شوێن پەنجەیان لە (ڕەفتار، نەریت، خولیا.. هتد) بەدەر دەداتەوە.

١٠. ئەم نموونەیە بە نیازی مومکین بوونی کاری عەقڵانی لە لایەن تاکی ڕۆشنبیرەوە هاتووە نەک دژ بوەستێ لە ئاستیدا. بابەتەکەشی لە ڕووی سیاسەتەوە بێلایەنە، کەمتر هەستیاری پەیدا دەکات.

پێڕست

وتەیەک و ڕوونکردنەوەیەک 5
بەشی یەکەم 9
بەشی دووەم 93
بەشی سێیەم 253